Haagsch Jaarboekje

1895

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0633 5902

T 8228

Michels & Cie.

Fournisseurs de S.M. la Reine Régente de Pays-Bas.

LA HAYE,

WILHELMINA GALERIJ.

Fournisseurs de S.M. la Reine Régente de Pays-Bas.

Soieries, Lainages, Dentelles

Grande Maison de Nouveautés.

STALEN WORDEN OP AANVRAGE FRANCO TOEGEZONDEN.

MAISON-DROUOT

LANGE HOUTSTRAAT 7.

Gelegenheid tot in- en verkoop van

MEUBELEN.

Antiquiteiten,

EN

KUNSTVOORWERPEN.

Directe importatie van

Japansche en Chineesche Goederen.

En gros — En détail.

Magazijnen en Kantoor geopend van
's morgens 9 tot 's avonds 9 uur.

Conditiën en prospectus gratis verkrijgbaar.

C. H. WESSER Jr.

Directeur.

VERZEKERING

MAATSCHAPPIJ

„Mercurius"

INBRAAK-

VERZEKERING.

KANTOREN te 's Gravenhage:

Hoofdagent:

H. E. MUNNIKS DEJONGH, Prins Hendrikstr. 58.

Agenten:

L. H. KUIJPERS, Westeinde 3.

J. A. MAZEL, Mauritskade 13.

M. J. NIX, Van Merlestraat 24.

A. MULDER,

DROGIST,

3e Wagenstraat No. 165, *DEN HAAG.*

Specialiteit in Tuben Verf,

zoowel olie als aquarel.

STUDIE- EN DECORATIE.

Ook verkrijgbaar alle soorten SCHILDER-BENOODIGDHEDEN,

Steeds voorhanden:

Binnen- en Buitenlandsche Specialiteits-Artikelen,

TANDMIDDELEN,

MEDICINALE ZEEPEN.

en Toiletbenoodigdheden.

Mailbanken en Stoelen

BAMBOU, THEEHOUT.

Rotting Meubelen

voor Sèrres,
Waranda's,
Tuinen.

Vollières,

Vogelkooien,

Zieke Stoelen en Banken,

in ruime keuze voorhanden.

D. H. VAN MUNSTER Jr.

GROENMARKT 24.

Specialiteit van fijn Mandenwerk.

Gepatenteerde

WILH. TEUFEL'S

EN ANDERE

Corsetbuikbanden,

zijn hoogst opdragend, opschuiven niet mogelijk, benauwen niet en zijn aangenaam en gemakkelijk in 't gebruik en elegant van snid.

SPECIALITEIT IN

BREUKBANDEN voor ernstige breuken

BUIKBANDEN en

Toestellen voor

ruggegraatsverkrommingen.

H. G. J. Vrijthoff van der Toorn,

BANDAGIST EN ORTHOPDEDIST.

DEN HAAG, ZEESTRAAT 30.

Leverantien aan verschillende Rijks- en Gem. inrichtingen.

C. J. L. MIRANDE,

Coiffeur, Parfumeur.

Wagenstraat 42, — Den Haag.

SPECIALITEIT IN

Haarwerk voor Dames en Heeren.

ENORME KEUZE IN

KAMMEN EN SPELDEN

in Schildpad en Imitatie.

Toilet-Artikelen.

DE MAATSCHAPPIJ
VOOR
HYPOTHECAIR CREDIET
in NEDERLAND.

GETESTIGD TE

'S-GRAVENHAGE.

Verstrekt gelden op eerste Hypotheek tot een bedrag van ten hoogste 65% van de waarde van het onderpand, tegen een intrest van 4 %.

Zij geeft *Pandbrieven* uit op naam of aan toonder, in twee soorten als:

1°. in stukken van f 500.— en f 1000.—, rentende 3½ % met extra uitkeering op de Januari-coupons. (In Januari 1893 f 2.— bedragende en ieder jaar stijgende)

2°. in stukken van f 100.—, f 500.— en f 1000.—, rentende 3½ % vast.

De *Pandbrieven* zijn gewaarborgd, behalve door de hypothecaire vorderingen:

1°. door het Maatschappelijk Kapitaal dat f 1.500.000.— bedraagt, waarop f 300.000.— gestort en

2°. door het Waarborgfonds, waarin bij elke leening eene bijdrage wordt gestort van 0.2 % à 0.5 %.

De *Pandbrieven* worden *alleen* uitgeloot in gevallen van zeer bijzonderen aard, die zich tot heden niet hebben voorgedaan en zich niet laten verwachten.

Op 30 November 1894 bedroeg de som der leeningen bijna 3 millioen gulden.

☞ De *PANDBRIEVEN* zijn te verkrijgen, ten kantore der Maatschappij **Molenstraat no. 39** te 's Gravenhage, en elders bij hare vertegenwoordigers.

J. J. BRUNS Jr., Arnhem.

SPECIALITEIT in

Engelsche Etalage-Artikelen.

Alle Etalage-Artikelen voorhanden.

Directe plaatsing.

Filialen: AMSTERDAM, ZWOLLE, PRETORIA (Transvaal.)

MONSTERKAMER en FILIAAL:

Bockhorststraat No. 1.

's-GRAVENHAGE.

C. L. C. VAN VENETIË.

BREVET & Co.

COMMISSIONNAIRS in EFFECTEN

ELANDSTRAAT 26a.

Verzilveren coupons tegen de hoogste koersen

DE BAS & Co.

IN EFFECTEN,

Wissels en Assurantiën:

Noord-Einde 64c

'S-GRAVENHAGE,

TELEGRAM-ADRES:

Debas & Co., Den Haag.

SNELPAKSCHUITDIENST

UTRECHT.

Dinsdag
Donderdag } 's namiddags 3 uur,
Zaterdag

vertrekken de schuiten naar UTRECHT, van af de
AMSTERDAMSCHE VEERKADE No. 20,

☞ Alle goederen, alsook Verhuizingen en Meubeltransporten, worden desverkiezende aan huis afgehaald en bezorgd.

DE SCHIPPERS,
W. H. en G. TETENBURG.

Levensverzekering-Maatschappij „NEERLANDIA"

Gevestigd te 's GRAVENHAGE.

RAAMSTRAAT 36.

COMMISSARISSEN:

E. L. A. PENN, Commissionair in Effecten, 's-Gravenhage.
W. J. VAN SANDICK. Lid van den Gemeenteraad, Dijkgraaf van den Tedingerbroekpolder, 's-Gravenhage.
P. J. A. TEN HAGEN, Boekdrukker en Uitgever, 's-Gravenhage.
Mr. D. VAN HOUTEN, Advocaat en Procureur, 's-Gravenhage.
S. C. KORTEWEG, Lid van het Hoofdbestuur van de Hollandsche Maatschᵢj van Landbouw 's-Gravenhage.
Mr. F. W. J. G. SNIJDER VAN WISSENKERKE, Referendaris aan het Departement van Justitie, 's-Gravenhage.
Mr. D. DE JONGH VAN POLSBROEK, Rijksbetaalmeester, Rotterdam.

Directeur, J. A. VAN LITH JZN., 's-Gravenhage.
Geneeskundig Adviseur, DR. A. A. KORTEWEG, 's-Gravenhage.
Wiskundig Adviseur, J. A. BOOGERD, 's-Gravenhage.

De Maatschappij **sluit verzekeringen** bij **overlijden**, zoowel met doorloopende als tijdelijke premiebetaling, **gemengde verzekeringen, lijfrenten** en **pensioenen**.

Voorwaarden en tarieven gratis verkrijgbaar ten hare kantore, Raamstraat 36, of bij de Vertegenwoordigers.

HAAGSCH JAARBOEKJE.

HAAGSCH JAARBOEKJE

VOOR

1895,

ONDER REDACTIE VAN

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

ZEVENDE JAARGANG.

Met alphabetisch register op de jaren 1889 tot 1894.

Orgaan der Vereeniging: „DIE HAGHE."

's-GRAVENHAGE — MOUTON & Co.
1895.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Drukkerij Mouton & Co., Den Haag.

Al weêr een jaargang!

Dat staalt en sterkt den redacteur, om steeds ijverig op den ingeslagen weg voort te gaan.

De gewone plichtplegingen tegenover mijne medewerkers mogen in de eerste plaats, in dit korte woord, niet vergeten worden. Allen mijn hartelijken dank!

Al wederom moesten er belangrijke bijdragen tot een volgenden jaargang worden verschoven; trouwens wie zou ooit getwijfeld hebben aan gebrek aan stof.

*Immers al bestaat er een „*DE RIEMER*", en al hebben, voor en na dien geschiedschrijver, tal van geleerden en snuffelaars, ieder op hunne wijze, belangrijke mededeelingen omtrent de geschiedenis van den Haag gedaan, nochtans is die geschiedenis in geen jaren volschreven. Ik verwijs daartoe naar het* Verslag. *Ons arbeidsveld is nog ruim genoeg, en de grond is nog niet uitgeput.*

Moge 't mij gegund zijn daarop velen, oude en nieuwe medewerkers, te ontmoeten!

's-Gravenhage, 19 October 1894.

KALENDER.

Januari.	AANTEEKENINGEN.
1 Dinsdag.	
2 Woensdag.	
3 Donderdag.	
4 Vrijdag. E. K.	
5 Zaterdag.	
6 ZONDAG.	
7 Maandag.	
8 Dinsdag.	
9 Woensdag.	
10 Donderdag.	
11 Vrijdag. V. M.	
12 Zaterdag.	
13 ZONDAG.	
14 Maandag.	
15 Dinsdag	
16 Woensdag.	
17 Donderdag. L. K.	
18 Vrijdag.	
19 Zaterdag.	
20 ZONDAG.	
21 Maandag.	
22 Dinsdag.	
23 Woensdag.	
24 Donderdag.	
25 Vrijdag. N. M.	
26 Zaterdag.	
27 ZONDAG.	
28 Maandag.	
29 Dinsdag.	
30 Woensdag.	
31 Donderdag.	

Februari.	AANTEEKENINGEN.
1 Vrijdag.	
2 Zaterdag.	
3 ZONDAG. E. K.	
4 Maandag.	
5 Dinsdag.	
6 Woensdag.	
7 Donderdag.	
8 Vrijdag.	
9 Zaterdag. V. M.	
10 ZONDAG.	
11 Maandag.	
12 Dinsdag.	
13 Woensdag.	
14 Donderdag.	
15 Vrijdag.	
16 Zaterdag. L. K.	
17 ZONDAG.	
18 Maandag.	
19 Dinsdag.	
20 Woensdag.	
21 Donderdag.	
22 Vrijdag.	
23 Zaterdag.	
24 ZONDAG. N. M.	
25 Maandag.	
26 Dinsdag.	
27 Woensdag.	
28 Donderdag.	

Maart.		AANTEEKENINGEN.
1	Vrijdag.	
2	Zaterdag.	
3	ZONDAG.	
4	Maandag. E. K.	
5	Dinsdag.	
6	Woensdag.	
7	Donderdag.	
8	Vrijdag.	
9	Zaterdag.	
10	ZONDAG.	
11	Maandag. V. M.	
12	Dinsdag.	
13	Woensdag.	
14	Donderdag.	
15	Vrijdag.	
16	Zaterdag.	
17	ZONDAG.	
18	Maandag. L. K.	
19	Dinsdag.	
20	Woensdag.	
21	Donderdag.	
22	Vrijdag.	
23	Zaterdag.	
24	ZONDAG.	
25	Maandag.	
26	Dinsdag. N. M.	
27	Woensdag.	
28	Donderdag.	
29	Vrijdag.	
30	Zaterdag.	
31	ZONDAG.	

April.	AANTEEKENINGEN.
1 Maandag.	
2 Dinsdag. E. K.	
3 Woensdag.	
4 Donderdag.	
5 Vrijdag.	
6 Zaterdag,	
7 ZONDAG.	
8 Maandag.	
9 Dinsdag. V. M.	
10 Woensdag.	
11 Donderdag.	
12 Vrijdag.	
13 Zaterdag	
14 ZONDAG.	
15 Maandag.	
16 Dinsdag. L. K.	
17 Woensdag.	
18 Donderdag.	
19 Vrijdag.	
20 Zaterdag.	
21 ZONDAG.	
22 Maandag.	
23 Dinsdag.	
24 Woensdag.	
25 Donderdag. N. M.	
26 Vrijdag.	
27 Zaterdag.	
28 ZONDAG.	
29 Maandag.	
30 Dinsdag.	

Mei.	AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag.	
2 Donderdag. E. K.	
3 Vrijdag.	
4 Zaterdag.	
5 ZONDAG.	
6 Maandag.	
7 Dinsdag.	
8 Woensdag.	
9 Donderdag. V. M	
10 Vrijdag.	
11 Zaterdag.	
12 ZONDAG.	
13 Maandag.	
14 Dinsdag.	
15 Woensdag.	
16 Donderdag. L. K.	
17 Vrijdag.	
18 Zaterdag.	
19 ZONDAG.	
20 Maandag,	
21 Dinsdag.	
22 Woensdag.	
23 Donderdag.	
24 Vrijdag. N. M.	
25 Zaterdag.	
26 ZONDAG.	
27 Maandag.	
28 Dinsdag.	
29 Woensdag.	
30 Donderdag.	
31 Vrijdag. E. K.	

Juni.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag.	
6 Donderdag,	
7 Vrijdag. V. M.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag.	
13 Donderdag.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag., L. K.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag. N. M.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag.	
28 Vrijdag.	
29 Zaterdag E. K.	
30 ZONDAG.	

Juli.	AANTEEKENINGEN.
1 Maandag.	
2 Dinsdag.	
3 Woensdag.	
4 Donderdag.	
5 Vrijdag.	
6 Zaterdag. V. M.	
7 ZONDAG.	
8 Maandag.	
9 Dinsdag.	
10 Woensdag.	
11 Donderdag.	
12 Vrijdag.	
13 Zaterdag.	
14 ZONDAG.	
15 Maandag. L. K.	
16 Dinsdag.	
17 Woensdag.	
18 Donderdag.	
19 Vrijdag.	
20 Zaterdag.	
21 ZONDAG.	
22 Maandag. N. M.	
23 Dinsdag.	
24 Woensdag.	
25 Donderdag.	
26 Vrijdag.	
27 Zaterdag.	
28 ZONDAG. E. K.	
29 Maandag.	
30 Dinsdag	
31 Woensdag.	

Augustus.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	- D. L. J.
5 Maandag. V. M	
6 Dinsdag.	
7 Woensdag.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag. L. K.	
14 Woensdag.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag N. M.	
21 Woensdag.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag.	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag. E. K.	
28 Woensdag.	
29 Donderdag.	
30 Vrijdag.	
31 Zaterdag.	

September.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag.	
3 Dinsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag. V.M.	
6 Vrijdag.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag. L. K.	
14 Zaterdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dinsdag.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag. N. M.	
21 Zaterdag.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag.	
25 Woensdag.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag. E. K.	
28 Zaterdag.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	

October.		AANTEEKENINGEN.
1	Dinsdag.	
2	Woensdag.	
3	Donderdag. V. M.	
4	Vrijdag.	
5	Zaterdag.	
6	ZONDAG.	
7	Maandag.	
8	Dinsdag.	
9	Woensdag.	
10	Donderdag.	
11	Vrijdag. L. K.	
12	Zaterdag.	
13	ZONDAG.	
14	Maandag.	
15	Dinsdag.	
16	Woensdag.	
17	Donderdag.	
18	Vrijdag. N. M.	
19	Zaterdag.	
20	ZONDAG.	
21	Maandag.	
22	Dinsdag.	
23	Woensdag.	
24	Donderdag.	
25	Vrijdag. E. K.	
26	Zaterdag.	
27	ZONDAG.	
28	Maandag.	
29	Dinsdag	
30	Woensdag.	
31	Donderdag.	

November.	AANTEEKENINGEN.
1 Vrijdag.	
2 Zaterdag. V. M.	
3 ZONDAG.	
4 Maandag.	
5 Dinsdag.	
6 Woensdag.	
7 Donderdag.	
8 Vrijdag.	
9 Zaterdag. L. K.	
10 ZONDAG.	
11 Maandag.	
12 Dinsdag.	
13 Woensdag.	
14 Donderdag.	
15 Vrijdag.	
16 Zaterdag. N. M.	
17 ZONDAG.	
18 Maandag.	
19 Dinsdag.	
20 Woensdag.	
21 Donderdag.	
22 Vrijdag.	
23 Zaterdag.	
24 ZONDAG. E. K.	
25 Maandag.	
26 Dinsdag.	
27 Woensdag.	
28 Donderdag.	
29 Vrijdag.	
30 Zaterdag.	

December.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag. V.M.	
3 Dinsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag. L. K.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag.	
14 Zaterdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag. N. M.	
17 Dinsdag.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag.	
21 Zaterdag.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag. E. K.	
25 Woensdag.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag.	
28 Zaterdag.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	
31 Dinsdag. V. M.	

JAARTELLINGEN.

Het Jaar onzer Christelijke Jaartelling is 1895.
» » der Juliaansche Periode. . . 6608.
» » der Israëlitische Tijdrekening beginnende 10 October 1895 5656.
» » der Turksche Hegira, beginnende 5 Juli 1895 . . . . 1313.
» » der stichting van Rome . . 2648.
Zondagletter . . G. De Epacta . . 24.
Het Guldengetal . 15. De Rom. Indictie 7.
De Zonne-cirkel . 28.

Zons Op- en Ondergang, berekend volgens de breedte van Amsterdam, 52 gr. 23 min. noord.

Dagen der maand.	's morgens op u. m.	's avonds onder u. m.	Dagen der maand.	's morgens op u. m.	's avonds onder u. m.
Jan. 6	8 12	4 —	Juli 7	3 48	8 21
— 13	8 08	4 09	— 14	3 56	8 15
— 20	8 01	4 20	— 21	4 05	8 07
— 27	7 52	4 33	— 28	4 15	7 57
Febr. 3	7 41	4 47	August. 4	4 25	7 45
— 10	7 29	5 01	— 11	4 37	7 32
— 17	7 15	5 14	— 18	4 49	7 18
— 24	7 —	5 27	— 25	5 —	7 03
Maart 3	6 45	5 40	Septem. 1	5 12	6 47
— 10	6 29	5 53	— 8	5 23	6 31
— 17	6 13	6 06	— 15	5 35	6 14
— 24	5 56	6 18	— 22	5 47	5 57
— 31	5 39	6 30	29	5 59	5 41
April 7	5 23	6 42	October 6	6 11	5 25
— 14	5 07	6 54	— 13	6 23	5 09
— 21	4 52	7 07	— 20	6 36	4 53
— 28	4 37	7 19	— 27	6 48	4 39
Mei 5	4 23	7 31	Novemb. 3	7 02	4 25
— 12	4 11	7 42	— 10	7 15	4 13
— 19	4 01	7 53	— 17	7 27	4 02
— 26	3 52	8 03	— 24	7 39	3 54
Juni 2	3 45	8 11	Decemb. 1	7 50	3 48
— 9	3 40	8 18	— 8	8 —	3 44
— 16	3 39	8 22	— 15	8 07	3 44
— 23	3 39	8 24	— 22	8 12	3 46
— 30	3 43	8 24	— 29	8 14	3 51

Verjaardagen van het Koninklijk Huis.

8 April.	Wilhelmina Maria Sophia Louisa, *Groot-Hertogin van Saksen*	1824.
5 Juli.	Wilhelmina Frederika Anna Elisabeth Maria, *Prinses von Wied*	1841.
2 Aug.	Adelheid Emma Wilhelmina Theresia *Koningin-Weduwe Regentes*	1858.
31 Aug.	Wilhelmina Helena Paulina Maria, *Koningin der Nederlanden*	1880.

Protestantsche Feestdagen.

Goede Vrijdag . . .	12 April.
Paschen . . .	14 en 15 April.
Hemelvaartsdag . . .	23 Mei.
Pinksteren . .	2 en 3 Juni.
Kerstmis . . .	25 en 26 December.

R.-Kath. Feest- en Kerkdagen.

1	Januari.	Besnijdenis des Heeren. *Te vieren als Zondag.*
6	»	Driekoningenfeest. *Te vieren als Zondag.*
20	»	Feestdag van den Zoeten Naam Jezus.
2	Febr.	Maria Zuivering. *Verplichting om Mis te hooren.*
10	»	Zondag Septuagesima.
17	»	Zondag Sexagesima.
24	»	Zondag Quinquagesima.
27	»	Aschdag. Begin der Veertigdaagsche Vasten.
3	Maart.	Eerste Zondag van de Vasten.
6	»	Quatertemperdag.
8	»	Quatertemperdag.
9	»	Quatertemperdag.
10	»	Tweede Zondag van de Vasten.
17	»	Derde Zondag van de Vasten.
19	»	Feestdag van den H. Jozef.
24	»	Vierde Zondag van de Vasten.
25	»	Maria Boodschap. *Te vieren als Zondag.*
31	»	Passiezondag.

7	April.	Palmzondag.
11	»	Witte Donderdag.
12	»	Goede Vrijdag.
13	»	Paaschzaterdag.
14	»	Paschen.
15	»	Tweede Paaschdag *Te vieren als Zondag.*
21	»	Beloken Paschen.
25	»	H. Marcus, Evangelist.
1	Mei.	H.H. Philippus en Jacobus, Apostelen. *Dag van Devotie.*
5	»	Beschermfeest van den H. Jozef.
20	»	Kruisdag.
21	»	Kruisdag.
22	»	Kruisdag.
23	»	Hemelvaartsdag. *Te vieren als Zondag.*
1	Juni.	Vigilie. *Vastendag.*
2	»	Pinksteren.
3	»	Tweede Pinksterdag. *Te vieren als Zondag.*
5	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
7	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
8	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
9	»	H. Drievuldigheidsdag.
13	»	H. Sacramentsdag. *Te vieren als Zondag.*
21	»	Feest van het Allerh. Hart van Jezus.
24	»	Geboorte van den H. Joannes den Dooper. *Dag van Devotie.*
28	»	Vigilie. *Vastendag.*
29	»	H.H. Apostelen Petrus en Paulus. *Te vieren als Zondag.*
2	Juli.	Maria Visitatie.
16	»	O. L. V. van den Berg Carmel.
25	»	H. Jacobus Apostel. Patroon van 's-Gravenhage. *Dag van Devotie.*
5	August.	Maria ter Sneeuw.
10	»	H. Laurentius. *Dag van Devotie.*
14	»	Vigilie. Vastendag.
15	»	Maria Hemelvaart. *Te vieren als Zondag.*
24	»	H. Bartholomeus, Apostel. *Dag van Devotie.*
1	Septem.	Feestdag van de H. H. Bewaarengelen.
8	»	Maria geboorte.

15	Septem.	Feest der zeven smarten van Maria.
18	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
20	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
21	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
6	October.	Feest van den H. Rozenkrans.
28	»	H.H. Apostelen Simon en Judas. *Dag van Devotie.*
31	»	Vigilie. *Vastendag.*
1	Novemb.	Allerheiligen. *Te vieren als Zondag.*
2	»	Allerzielendag.
7	»	H. Willibrordus. *Verplichting om Mis te hooren.*
21	»	Maria Presentatie.
24	»	Beschermfeest van Maria.
30	»	H. Andreas, Apostel. *Dag van Devotie.*
1	Decem.	Eerste Zondag van den Advent.
4	»	*Vastendag.*
8	»	Feest der onbevlekte ontvangenis van Maria.
11	»	*Vastendag.*
13	»	*Vastendag.*
15	»	Derde Zondag van den Advent.
18	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
20	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
21	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
22	»	Vierde Zondag van den Advent.
24	»	Vigilie. *Vastendag.*
25	»	Kerstmis. *Te vieren als Zondag.*
26	»	H. Stephanus, eerste Martelaar. *Te vieren als Zondag.*
27	»	H. Joannes, Apostel en Evangelist. *Dag van Devotie.*
28	»	H.H. Onnoozele kinderen.

Israëlitische Feestdagen.

Purimfeest . .	10 Maart.
Paschen . . .	9, 10, 15 en 16 April.
Pinksteren	29 en 30 Mei.
Nieuwjaar (5656)	19 en 20 September.
Groote Verzoendag	28 Sept.
Loofhuttenfeest	3, 4 en 10 October.
Vreugde der Wet	11 Oct.

DEPARTEMENTEN van ALGEMEEN BESTUUR.

BINNENLANDSCHE ZAKEN (Binnenhof.)

Minister: Mr. S. van Houten.
(Audientie des Zaterdags, 12 uur.)
Secretaris-Generaal: Mr. H. J. Dijckmeester.

JUSTITIE (Plein.)

Minister: Mr. W. van der Kaay.
(Audientie des Dinsdags, 1½ uur.)
Secretaris-Generaal: Jhr. Mr. P. J. van Beyma.

FINANCIËN (Kneuterdijk.)

Minister: Mr. J. P. Sprenger van Eijk.
(Audientie: des Donderdags, 12 uur.)
Secretaris-Generaal: S. Bartstra.

WATERSTAAT, HANDEL EN NIJVERHEID (Binnenhof.)

Minister: Ph. W. van der Sleijden.
(Audientie des Zaterdags, 1 uur.)
Secretaris-Generaal: Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper.

BUITENLANDSCHE ZAKEN (Buitenhof.)

Minister: Jhr. Mr. W. Roëll.
(Audientie des Vrijdags tusschen 2 en 3 uur.)
Secretaris-Generaal: Mr. G. J. E. E. Zilcken.

OORLOG (Plein.)

Minister: C. D. H. Schneider.
(Audientie des Donderdags 1 uur.)
Secretaris-Generaal: Mr. J. A. Kramer.

MARINE (Lange Voorhout.)

Minister: Jhr. H. M. van der Wijck.
(Audientie des Vrijdags, 11 uur.)
Secretaris-Generaal: L. A. Dittlof Tjassens.

KOLONIËN (Plein.)

Minister: Mr. J. H. Bergsma.
(Audientie des Vrijdags 1 uur.)
Secretaris-Generaal: Mr. A. E. Elias.

RAAD VAN STATE.

Presidente: H. M. de Koningin-Regentes.
Vice-President: Jhr. Mr. J. Æ. A. van Panhuijs.
Leden: Jhr. Mr. W. A. C. de Jonge, Mr. A. J. Swart, Mr. C. J. A. Heydenryck, Jhr. Mr. J. F. van Humalda van Eijsinga, Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, Jhr. Mr. W. F. Rochussen, Z. E. Mr. J. Heemskerk Azn., Minister van Staat, Mr. P. F. Hubrecht, J. C. C. den Beer Poortugael, Mr. J. P. R. M. de Nerée van Babberich, Mr. T. M. C. Asser, P. ten Bosch, Jhr. Mr. H. van der Wijck, Mr. U. H. Huber.
Secretaris: Mr. G. Roijaards.

ALGEMEENE REKENKAMER.

Voorzitter: E. W. J. Baron Six van Oterleek.
Leden: W. A. van Rees, C. M. van Vliet, J. L. Becking, Jhr. Mr. S. M. S. de Savornin Lohman, Jhr. Mr. J. A. Sandberg, J. L. Le Bron de Vexela.
Secretaris: Jhr. Mr. J. H. van Reenen.

KABINET DER KONINGIN.

Directeur: Jhr. Mr. P. H. Gevers Deijnoot.

HOOGE RAAD VAN ADEL.

Voorzitter: A. Baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nijenbeek.
Leden: Mr. W. Baron du Tour van Bellinchave, Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, Jhr. M. P. Smissaert, A. C. baron Snouckaert van Schauburg.
Secretaris: Jhr. D. Rutgers van Rozenburg.

STATEN-GENERAAL (op 15 November 1894.)

1e Kamer.

Noord-Brabant:

W. J. H. Prinzen, Mr. P. J. A. Smitz, Mr. A. Sassen, Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheijen, W. Merkelbach, Mr. E. H. J. M. van Zinnicq Bergmann.

Gelderland:

Jhr. H. A. D. Coenen, Mr. W. C. Baron van Pallandt van Waardenburg en Neerijen, Jhr. F. X. J. van Nispen tot Pannerden, Jhr. Mr. D. Engelberts, Mr. W. C. J. J. Cremers, J. E. N. Baron Schimmelpenninck van der Oije.

Zuid-Holland:

T. P. Viruly, Mr. E. J. J. B. Cremers, I. D. Fransen van de Putte, Mr. C. Pijnacker Hordijk, Hendrik Muller Sz. Mr. S. A. Vening Meinesz, Mr. R. F. H. P. L. A. V. Baneval Faure, Mr. B. M. Vlielander Hein, Mr. H. A. Nebbens Sterling, F. H. P. van Alphen.

Noord-Holland:

Mr. E. N. Rahusen, A. C. Wertheim, H. F. Bultman, J. Prins, J. Breebaart, A. Prins, Mr. H. J. Kist, M. de Jong, Mr. G. van Tienhoven.

Zeeland:

Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, Mr. E. Fokker.

Utrecht:

Jhr. Mr. L. C. C. O. M. van Nispen, Mr. R. Melvil Baron van Lijnden.

Friesland:

Mr. W. A. Bergsma, Jhr. Mr. J. H. F. K. van Swinderen, D. D. Breuning, Mr. W. J. van Welderen baron Rengers.

Overijssel:

C. T. Stork, A. J. Blijdenstein, Mr. A. van Naamen van Eemnes, (VOORZITTER.)

Groningen:

Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein, D. K. Welt, Mr. J. H. Geertsema.

Drenthe:

Mr. A. E. J. Nijsingh, Mr. H. Van Lier.

Limburg:

W. H. Pyls, H. G. L. Regout, L. H. A. Magnée.

Griffier: Mr. O. W. Star Numan.

Commies-Griffier: Mr. H. Zillesen.

2e Kamer.

Groningen	Mr. J. D. Veegens, Mr. H. L. Drucker.
Zuidhorn	G. Zijlma.
Appingedam	J. Schepel.
Winschoten	B. L. Tijdens.
Veendam	Mr. A. E. Smidt.
Assen	Mr. J. J. Willinge.
Emmen	Dr. P. H. Roessingh.
Leeuwarden	C. V. Gerritsen.
Harlingen	A. Bouman.
Franeker	F. Lieftinck.
Sneek	Mr. Th. Heemskerk.
Schoterland	H. Pijttersen Tz.
Dokkum	Mr. E. Schaafsma.
Bergum	Mr. H. Ph. de Kanter.
Wolvega	W. M. Houwing.
Steenwijk	J. Meesters.
Meppel	Mr. H. Smeege.
Zwolle	A. Baron van Dedem.
Kampen	Mr. Æ. Baron Mackay.
Ommen	J. van Alphen.
Almelo	Dr. H. J. A. M. Schaepman.
Enschede	Mr. A. F. Vos de Wael.
Deventer	Mr. A. van Delden.
Lochem	C. Lely.
Zutphen	Mr. H. Goeman Borgesius.
Doetinchem	Mr. H. F. Hesselink van Suchtelen.
Rheden	Mr. M. J. C. M. Kolkman.
Arnhem	Mr. P. Rink.
Elst	Mr. W. H. J. Th. van Basten Batenburg.
Nijmegen	F. Th. J. H. Dobbelman.
Druten	Mr. J. A. N. Travaglino.
Tiel	Mr. M. Tijdeman Jr.
Wijk-bij-Duurstede	Jhr. Mr. W. H. de Beaufort.
Ede	Jhr. A. W. van Borssele.
Amersfoort	Mr. F. D. Graaf Schimmelpenninck.
Apeldoorn	Mr. W. K. F. P. Graaf van Bylandt.
Utrecht	J. N. Bastert, Jhr. Mr. A. P. C. van Karnebeek.
Breukelen	Mr. W. J. Roijaards van den Ham.

Hilversum	Mr. T. P. Baron Mackay.
Hoorn	Mr. P. B. J. Ferf.
Enkhuizen	J. Zijp Kz.
Alkmaar	Mr. A. P. de Lange.
Helder	A. P. Staalman.
Amsterdam	Mr. W. H. de Beaufort, J. T. Cremer, B. H. Heldt, Mr. A. F. K. Hartogh, Mr. A. Kerdijk, Jhr. Mr. J. W. H. Rutgers van Rozenburg, Mr. J. G. Gleichman. (VOORZITTER.) Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, Mr. M. J. Pijnappel.
Haarlem	Mr. A. J. W. Farncombe Sanders.
Beverwijk	Mr. Th. L. M. H. Borret.
Zaandam	K. de Boer Czn.
Haarlemmermeer	C. B. 't Hooft.
Leiden	H. J. Bool.
Katwijk	J. H. Donner.
Gouda	Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt.
Bodegraven	H. Knijff Hzn.
Delft	Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland.
Loosduinen	Mr. A. H. M. van Berckel.
Schiedam	Mr. O. J. H. Graaf van Limburgh Stirum.
Rotterdam	W. A. Viruly Verbrugge, Dr. R. P. Mees, RAz. G. H. Hintzen, A. Plate, Mr. J. van Gennep.
Brielle	Mr. G. J. Goekoop.
's-Gravenhage	H. D. Guyot, J. M. Pijnacker Hordijk, J. F. W. Conrad.
Dordrecht	S. M. Hugo van Gijn.
Ridderkerk	A. Smit.
Gorinchem	H. Seret.
Sliedrecht	Dr. A. Kuijper.
Middelburg	Mr. C. Lucasse.
Oostburg	Mr. P. C. J. Hennequin.
Goes	Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman.
Hontenisse	Mr. J. G. van Deinse.
Zieriksee	J. J. van Kerkwijk.
Bergen-op-Zoom	L. D. J. L. de Ram.
Breda	Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen.

Oosterhout . . .	Jhr. J. B. D. van den Berch van Heemstede.
Zevenbergen . . .	E. A. M. van der Kun.
Waalwijk	W. P. A. Mutsaers.
Tilburg	Mr. B. M. Bahlmann.
Eindhoven . . .	J. Th. M. Smits van Oijen.
Helmond	Dr. P. J. F. Vermeulen.
Maasstricht . . .	M. de Ras.
Gulpen	Graaf du Marchant d'Assembourg.
Sittard	Mr. H. F. Lambrechts.
Roermond . . .	Dr. W. Everts.
Venlo	Mr. J. H. L. Haffmans.
Weert	P. J. Truijen.
Grave	Mr. J. J. I. Harte.
's-Hertogenbosch .	P. G. J. van der Schrieck.
Veghel	B. R. F. van Vlijmen.

Griffier: Mr. A. R. Arntzenius.

Commies-Griffier: Jhr. Mr. G. C. von Weiler, Mr. R. I. H. Patijn.

Directeur der Stenographische Inrichting: C. A. Steger.

Provinciale Staten van Zuid-Holland.

Mr. C. Fock, Comm. der Koningin, *Voorz.*

Hoofdkiesdistrict Leiderdorp.

S. Baron van Heemstra, Aug. Op de Laak, Jhr. Mr. H. A. C. de la Bassecour Caan, Mr. L. M. J. H. Kerstens.

Hoofdkiesdistrict Leiden.

Mr. H. A. Neeb, Dr. E. F. van Dissel, Mr. P. A. van der Lith, J. Rinkes Borger, A. E. van Kempen.

Hoofdkiesdistrict Zoetermeer.

Mr. P. L. F. Blussé, C. J. van der Oudermeulen, R. G. S. Baron van Rhemen van Rhemenshuizen, Mr. J. G. S. Bevers.

Hoofdkiesdistrict 's-Gravenhage.

Mr. D. Polak Daniëls, Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt, Jhr. Mr. J. F. Schuurbeque Boeije Jr., J. F. W. Conrad, R. A. W. Sluiter, Mr. C. A. van der Kemp, H. M. de Vries,

P. C. Evers, Mr. A. J. W. van Roijen, Mr. W. J. Snouck Hurgronje.

Hoofdkiesdistrict Vlaardingen.

A. H. C. M. J. IJzermans, P. F. L. Waldeck, P. Kikkert, A. van Rees Jz.

Hoofdkiesdistrict Delft.

H. Seret, Mr. W. K. S. van der Mandele, A. Vermaes Wz.

Hoofdkiesdistrict Schiedam.

M. Rodenburg, W. A. J. Wittkampf, P. Loopuijt.

Hoofdkiesdistrict Rotterdam.

Mr. J. A. Vaillant, H. de Bie, Mr. D. van Weel, C. H. van Dam, H. V. B. Molenaar, J. van Stolk Az., F. B. 's Jacob, P. Havelaar Jz., P. C. van Vollenhoven, Mr. P. D. Kleij, Mr. S. Muller Hz., A. van Hoboken van Cortgene, S. J. R. de Monchij.

Hoofdkiesdistrict Alphen.

J. J. Duijnstee, S. van Velzen, N. D. Kemink, F. H. van Wichen.

Hoofdkiesdistrict Gouda.

Mr. A. A. van Bergen IJzendoorn, G. A. van Houweninge Gz., R. Blok, A. Knijff Hz., Mr. D. N. Brouwer, P. van der Hoog.

Hoofdkiesdistrict Gorinchem.

W. N. J. van Slijpe, A. G. de Kruijff, M. F. Boonzajer, Mr. A. C. Visser.

Hoofdkiesdistrict Sliedrecht.

W. Goedhart, A. Kleijn, W. H. van Haaften, T. Swets.

Hoofdkiesdistrict Dordrecht.

Mr. A. C. Crena de Jongh, K. Bos Az., J. M. P. de Joncheere, W. van Schaardenburg.

Hoofdkiesdistrict Oud-Beijerland.

B. Vlielander, L. Overwater, G. A. van Driel.

Hoofdkiesdistrict Ridderkerk.

Mr. C. J. A. Bichon van IJsselmonde, C. A. Molenaar, J. P. Havelaar.

Hoofdkiesdistrict Brielle.

J. S. Korteweg, C. M. Loeff, J. W. Hein van Rockanje.

Hoofdkiesdistrict Middelburg.

J. Roodzant Kzn., Mr. G. J. Goekoop, Dr. T. Breesnee.

Mr. F. H. J. Tavenraat, *Griffier.*

Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland.

Jhr. Mr. H. A. C. de la Bassecour Caan, Mr. P. L. F. Blussé, Mr. G. J. Goekoop, Mr. C. A. van der Kemp, Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt, Mr. D van Weel.

VREEMDE GEZANTSCHAPPEN.

Portugal	L. Voorhout 3.
Vereenigde Staten	Voorhout 38.
België	Oranjestraat 3.
Groot-Britannië	Westeinde 12.
Duitschland	Lange Vijverberg 8.
Frankrijk	Korte Voorhout 8.
Italië	L. Copes v. Cattenburgh 31.
Japan	Rijnstraat 14.
Nunciatuur van Z. H. den Paus	Bezuidenhout 61.
Oostenrijk-Hongarije	Hotel Bellevue.
Rusland	Korte Voorhout. 1.
Spanje	Kneuterdijk 4.

GEMEENTERAAD.

Mr. A. J. Roest, *Burgemeester.* Voorzitter.

E. Evers, *Secretaris.*

WETHOUDERS.

Mr. F. A. P. Bar. Wittert van Hoogland, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*

Jhr. Mr. O. J. Repelaer van Molenaarsgraaf.

Dr. J. Th. Mouton.

Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave.

LEDEN.

Mr. J. P. Vaillant, *Ambt v. d. Burg. Stand.*

A. J. C. Baron van Pallandt.
W. J. van Sandick.
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Mr. B. H. M. Hanlo.
M. Knoester Sr.
J. W. F. Ridder Huysen van Kattendijke.
J. D. Baron van Wassenaer van Rosande.
Mr. J. G. S. Bevers.
Mr. J. B. van Berckel.
Mr. H. van Raalte.
F. H. van Malsen.
Mr. D. Polak Daniels.
Mr. W. J. Snouck Hurgronje.
G. H. A N. Rietstap.
Dr. G. P. van Tienhoven.
J. J. C. De Wijs.
A. G. Bodaan.
Jhr. Mr. E. N. de Brauw.
A. Hoogenraad.
M. Hijmans van Wadenoyen.
Mr. C. P. D. Pape.
L. J. S. van Kempen.
W. A. Schroot.
Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Mr. A. F. A. Leesberg.
Mr. J. A. H. Baron van Zuylen van Nyevelt.
W. J. M. de Bas.
P. C. Evers.
B. L. Loeff.
Mr. M. J. C. M. Kolkman.
Jhr. C. Hartsen.
Mr. J. H. Valckenier Kips.
J. C. van Hattum van Ellewoutsdijk.
Joh. Krap.

Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage sedert 1560 tot heden.

Voor die van 1560—1737, zie men De Riemer deel II, bl. 99, e. v.

Voor die van 1738—1758, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1893 bl. XXXII en XXXIII.

Voor die van 1759—1794, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1891 bl. XXVIII en 1892, bl. XXX.

Voor die, regeerende sedert het begin van 1800 tot heden, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1889 en 1890, bl. XXIX.

Zie ook in het Jaarb. voor 1894, bladz. 123.

Opgaven *van de* CHEFS *en den* DIENSTTIJD *der verschillende kantoren en afdeelingen van het* Plaatselijk Bestuur.

GEMEENTE-SECRETARIE.

Eerste Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. W. Roëll,

belast met de volgende werkzaamheden: nationale militie; schutterij; politie; jacht en visscherij; openbare middelen van vervoer; medische en veterinaire politie; staatsloterij; wet tot regeling van den kleinhandel in sterken drank; wet tot regeling van het Staatstoezicht op krankzinnigen; openbaren Eeredienst; jaarverslag; wet op den waarborg der gouden en zilveren werken; arbeidswet; attestatiën de vita; repertoire van den Secretaris; opmaken van alle akten, uitgezonderd de eigendomsakten en het verrichten van alle verdere werkzaamheden, welke niet aan andere afdeelingen zijn of kunnen worden opgedragen.

De Secretarie is *dagelijks* geopend van 's morgens $9^1/_2$ uur tot des namiddags 3 uur, zoo tot het bekomen van informatiën als tot het verkrijgen van paspoorten en andere akten.

Attestatiën de vita worden afgegeven *'s Maandags, Woensdags* en *Vrijdags*, van 's morgens 10 tot 's namiddags 1 uur. Bij den aanvang van ieder kwartaal heeft daarop eene uitzondering plaats, waarvan te voren in het dagblad der gemeente aankondiging wordt gedaan.

Tweede afdeeling.

Hoofdcommies: J. J. F. Witmer,

belast met de volgende werkzaamheden: comptabiliteit der gemeente, met inbegrip van het opmaken der begrooting en rekening en van alle voorbereidende of daarmede in verband staande werkzaamheden; verificatie van rekeningen van aan de gemeente rekenplichtige instellingen of personen; gasfabriek; duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zooveel het finantieel gedeelte betreft); belastingen der gemeente; het opmaken der kohieren en de behandeling der aanvragen om afschrijving of restitutie van Hoofdelijken Omslag; legaten en erfstellingen; onderwijs (hooger-, middelbaar- en lager); kunsten en wetenschappen, benevens landbouw en nijverheid; armwezen (waaronder collecten); het bijhouden van het register der ambten; algemeene statistiek.

Derde Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. M. van Reenen,

belast met de volgende werkzaamheden: openbare werken en eigendommen; verordening op de bouwpolitie; verordening op het innemen van gemeentegrond en gemeentewater; gasfabriek, duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zoover het technische en het administratieve gedeelte betreft); brandwezen: het opmaken van alle akten van eigendom; wet tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken; wet regelende de onteigening ten algemeenen nutte; het opmaken en het bijhouden van lijsten en liggers der eigendommen (corporeele en incorporeele); aanbestedingen (verkoop der bestekken en opmaken der processen-verbaal); kadaster.

Vierde Afdeeling.

BUREAU VAN DEN BURGERLIJKEN STAND.

Wethouder, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand:
Mr. F. A. P. Baron Wittert van Hoogland.

Het bureau wordt gehouden in een der benedenvertrekken van het Raadhuis, waar de aangiften van geboorten en overlijden kunnen geschieden op *Maandag*, *Dinsdag*, *Donderdag*, en *Zaterdag* van 's morgens $9^1/_2$ tot 's middags 1 uur, op *Woensdag* en *Vrijdag* van 's middags 12 tot 's namiddags 2 uur, en op *Zondag*, van 12 tot half één. Bij noodzakelijkheid tot het doen van aangiften op Feestdagen, worden daarvoor de uren bijzonder bepaald.

De sluiting van huwelijken geschiedt op *Woensdag* en *Vrijdag*, tenzij dit op een anderen dag wordt verlangd. De kosten zijn: op *Woensdag* en *Vrijdag*, vóór 12 uur, afgezonderd van de overige paren, *f* 15; na 12 uur *f* 30; op een anderen dag *f* 60.

Hoofdcommies: C. A. A. van Ginkel,

belast met de volgende werkzaamheden: burgerlijken stand (geboorten, overlijden, huwelijken); bevolkingsregister; begraafplaatsen.

Vijfde Afdeeling.

Hoofdcommies A. T. van de Watering,

belast met de volgende werkzaamheden: inkwartiering; bedrijfs- grond- en personeele belasting.

Zesde Afdeeling.

(ALGEMEENE SECRETARIE.)

Hoofdcommies: J. M. Stobberingh,

belast met de volgende werkzaamheden: verkiezingen met het opmaken van kiezerslijsten; agenda met index; in het net schrijven van minuten, notulen enz.; het expedieeren van alle stukken; het bijhouden van alle lijsten en roosters van de leden van den Raad en van Commissiën; administratief archief ná 1813.

OUD-ARCHIEF EN BIBLIOTHEEK.

Archivaris: A. J. Servaas van Rooyen.

Geopend: Maandag, Woensdag en Vrijdag, van 's morgens 10 tot 's namiddags 3 uur.

BUREAU VAN DEN GEMEENTE-ONTVANGER.

Ontvanger: Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland.

Tot betaling van den hoofdelijken omslag, de hondenbelasting, de belasting op het gebruik van gemeentegrond, en de waterleiding: op het Raadhuis, de eerste vijf werkdagen van elke week, van 9 tot 2 uur.

CONTROLEUR DER GEMEENTE-FINANCIEN.

C. Bosman, Kantoor aan het Raadhuis.

POLITIE.

Hoofdcommissaris: J. C. van Schermbeek.

Commissarissen van politie: 1e afd. F. de Klopper,

2e afd. F. A. P. Dietz, 3e afd. L. G. Vernée,

W. H. Olivier, Commissaris Centrale afdeeling.

Hoofdinspecteur: F. E. van Bunge.

Het Hoofdcommissariaat van politie en het Commissariaat der centrale afdeeling zijn gevestigd op het Alexanderplein, het Commissariaat der *eerste* afdeeling op de Dagelijksche

Groenmarkt, dat der *tweede* afdeeling op de Nieuwe Haven, dat der *derde* afdeeling in de Keizerstraat te Scheveningen.

Posthuizen der politie zijn geplaatst:

1 Loosduinsche brug.
2 Westerbaenstraat.
3 Van der Duynstraat.
4 Bezuidenhout.
5 Bij het Kurhaus te Scheveningen.
6 Van Ostadestraat.
7 Bij het Station Hollandsche Spoor.
8 Vestibule van den Schouwburg.
9 Einde van het Zieken.
10 Hoogewal.

BOUWPOLITIE.

Inspecteur: W. de Vrind.

Bureau op een der bovenlokalen van het Commissariaat van politie der 1e afd., dagelijks van 9—10 en van 1—2 uur.

DUINWATERLEIDING.

Directeur: Th. Stang.

Bureau Prinsegracht 25, geopend van 10—2 uur.

(De werken zijn te bezichtigen op vertoon van een bewijs van toegang tot het pompstation, aan te vragen bij de Directie.)

STEDELIJKE GASFABBIEK.

(Fabriek ter zijde van den Loosduinschen weg.)

Directeur: J. E. M. Kros.

Het kantoor aan de Gasfabriek is geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 4 uur.

De kantoren in de Kazernestraat zijn geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 3 uur:

voor het aannemen van cokes-bestellingen, klachten, aanvragen om hulp, aangifte voor gasverbruik en voor betalingen op den laatsten werkdag van elke maand. De kantoren zijn per telephoon verbonden met de fabriek.

BANK VAN LEENING.

Lage Westeinde.

Geopend van 9½—2 uur.

Directeur: Th. J. Zandvliet.

Hulpkantoren A en B.

Korte Lombardstraat.

A. Geopend van 8—3 en 6—9 uur. B. van 8½—12 en 3—9 uur.

BRANDWEER.

Kantoor Prinsestraat.

Commandant: G. de Wijs.

BRANDSCHELLEN.

Brandschellen zijn op de volgende plaatsen aangebracht.

Groenmarkt, Politiebureau. — Stadhuis (binnen). — Nieuwe Molstraat, hoek Wagenstraat no. 119. — Kleine Groenewegje, Gemeentewerf.

Zieke, Politiepost. — Rijswijksche weg, stallen der Haagsche Tramwegmaatschappij. Stationsplein, Politiepost.

Van der Duynstraat, Politiepost. — Boekhorststraat, Hulppostkantoor. — Koningstraat no. 481.

Van Ostadestraat, Politiepost. — Paulus Potterstraat no. 136, hoek Hobbemastraat. — Zuidwal, ingang Ziekenhuis. — Zuid-Buitensingel no. 253E. — Zuid-West-Binnensingel, Porseleinfabriek «Rozenburg.» — Prinsegracht, hoek Groote Lombardstraat, Gevangenis. — Groote Markt Schuttersraad. — Hooge Westeinde, hoek Vleerstraat, Gymnasium. — Kortenbosch, hoek Slijkeinde, Openbare school.

Loosduinsche brug, Politiepost. — Loosduinsche weg, Sluiswachterswoning. — Gasfabriek, Portierswoning. — Veenkade no. 88, hoek Da Costastraat. — Tollensstraat, hoek Bilderdijkstraat no. 18. — Aschstaal. Politiepost Laan van Meerdervoort.

Westerbaenstraat, Politiepost. — Wittede Withstr. hoek Van Diemenstraat no. 2. — Van Diemenstr., hoek Van Speykstraat no. 176. — Zoutmanstr., hoek Prins Hendrikplein no. 1. — Laan van Meerdervoort no. 84, Diaconessenhuis. —

Hugo de Grootstraat, hoek Trompstraat no. 328. — Hoogewal, Politiepost. — Bazarstraat, hoek Zeestraat no. 72.

Alexanderplein, Centraal Commissariaat van Politie. — Bonistraat, tuinmuur van gebouw Riouwstraat no. 43. — Atjehstr., hoek Bankastraat no. 107. — Balistr. no. 88, hoek Laan Copes van Cattenburch. — Javastraat, Nassauplein, hoek Nassaulaan no. 23. — Frederikstraat. ingang Frederikskazerne. — Kanaalstraat, hoek Koninginnegracht no. 15. — Koningskade (naast Dierentuin). — Mauritskade, ingang Oranjekazerne. — Parkstraat no. 91. — Kazernestraat, bureau der Gasfabriek. — Jagerstraatje, hoek Vos in 't Tuintje no. 2.

Politiepost Schouwburg, — Gemeente-Museum, hoek Tournooiveld. — Kneuterdijk, hoek Hartogstraatje. — Fluweelen Burgwal, hoek Korte Poten no. 62.

Bezuidenhout, Politiepost. — Bezuidenhout, tegenover Koningin-Emmapark, *Villa Sandvliet*. — Politiepost Laan van nieuw Oostende. — Zwarteweg, Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, — Zwarteweg no. 74, hoek Hekkelaan. — Z. O. Buitensingel no. 165.

Nieuwe Haven, Politiebureau. — Gedempte Spui no. 54, hoek Kleine Bagijnestraat. — Spuistraat, hoek Passage. — Buitenhof, Militaire Hoofdwacht.

(De gespatieerde namen wijzen plaatsen aan, waar tevens slangenwagens aanwezig zijn)

GEMEENTEWERF.

Groenewegje 26.

Directeur der Gemeentewerken: J. A. Lindo.

Adjunct-Directeur: Jhr. C. D. A. G. Everts.

Gemeente-Architect: P. Tirion.

Bouwkundige: A. Schadee.

Administrateur: J. H. Meywert.

OPENBARE REINIGING.

Kantoor Varkenmarkt 4.

Directeur: J. Hoogwerf.

HAVENMEESTER.

H. van der Velden.

Kantoor Rembrandtstraat 71.

MARKTMEESTER.

C. V. Doorschodt.

Kantoor Prinsengracht 3.

WAAGMEESTER.

J. H. Mansveld.

KEURMEESTERS VAN SLACHTVEE EN VLEESCH.

H. van Aken (1ste keurmeester), C. Robertson, F. A. M. Rijntjes, H. W. L. Das, E. J. Beekman, P. Geelhoed, J. Th. Berkhout, J. van den Berg, A. Piebenga.

KEURMEESTERS VAN VISCH.

A. Overduin, tevens afslager, M. M. Teeuwisse, P. van der Harst Mz.

GEMEENTE-APOTHEEK.

Prinsestraat hoek Molenstraat.

WAARBORG DER GOUDEN EN ZILVEREN WERKEN.

Kantoor op de Groote Markt boven het Boterhuis.
Geopend: *Dinsdag*, *Donderdag* en *Vrijdag* van 9—3 uur.

DIRECTE BELASTINGEN, ENZ.

Controleur Dir. Bel., Invoerr. en Acc.: G. R. J. de Quaij.
Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.

Controleur Dir. Bel. en Kadaster; T. F. Ter Beek.
Kantoor: Buitenhof 37.

Ontvanger Dir. Bel. 1ste Afdeeling: F. Hoijer.
Kantoor: De Riemerstraat 34.

Ontvanger Dir. Bel. 2e Afdeeling: W. F. J. Passtoors.
Kantoor: Prinsengracht 31.

(Beide kantoren geopend de eerste vier werkdagen der week van 9—2 uur, behalve den laatsten werkdag van de maand.

Ontvanger Dir. Bel. te Scheveningen: H. C. R. Ellens.

Ontvanger Invoerr. en Accijnzen: A. Keck.
Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.

Ontvanger van Zegel en Registratie, Gerechtelijke en Administr. Akten: W. C. de Man.
Kantoor: Buitenhof 38.

Ontvanger van Registratie Burgerlijke Akten:
A. W. van Boven.
Kantoor: Scheveningsche Veer 7.

Ontvanger van het Buitengewoon Zegel: D. Raven.
Kantoor: Binnenhof.

Ontvanger van het Successierecht: O. M. J. Moorrees.
Kantoor: Noordeinde 31 F.

Directeur der Registratie en Domeinen in Zuid-Holland:
J. A. Molhuijsen.

Bewaarder der Hypotheken, van het Kadaster enz.
J. H. Winkelman. Kantoor: Buitenhof 37.

RIJKSBETAALKANTOOR:
Hooigracht 13.
Betaalmeester: C. Hattinga Raven.

POSTWEZEN.

Directeur-Generaal der Posterijen: J. P. HAVELAAR.
Administrateur: M. G. DE BLOEME.
Inspecteur der Posterijen in Zuid-Holland:
J. J. DOFFEGNIES te 's-Gravenhage.
Directeur van het kantoor te 's-Gravenhage: H. N. G. NEUJEAN.

Het **Hoofdkantoor**, Kerkplein, is *alle* dagen geopend van 7.50 's morgens tot 9.50 uur 's avonds. Zondags en op alle erkende Christelijke feestdagen van 8.50—1.50 uur.

Voor postwissels en kwitantiën alleen op *werkdagen*, van 8.50—2.50 uur.

Voor de *Pakketpost* alleen op *werkdagen* van 8.50 uur 'smorgens tot 8.50 uur 's avonds.

Het Kantoor der **Rijks-Postspaarbank**, Buitenhof no. 35, is geopend: op werkdagen van 8 50 uur 'smorg. tot 8.50 uur 's av.; op Zon- en Feestdagen van 9.50 uur 's morg. tot 11.50 uur 's middags, tevens voor het debiet van postzegels, briefkaarten, enz.

De **Bijkantoren** in de van Galenstraat 42, Balistraat 26, Fluweelen Burgwal 16 en Boekhorststraat 157 zijn *alleen* op *werkdagen* geopend van 8.50—2.50 uur en van 5.50—7.50 uur 's avonds.

Bijkantoor Noordeinde 87*a* *alleen op werkdagen* van 8.50—3.50 uur; voor postwissels van 8.50—2.50 uur.
Geregeld bij de postwet van 15 April 1891.

BINNENLAND.

Binnenlandsche brieven, briefkaarten en postbladen.

Brieven tot 15 Gram 5 ct.; boven 15 tot 200 gr. 10 ct.; boven 200 tot 500 gr. 15 ct. en voorts voor elk meerder gewicht van 500 gram of gedeelte daarvan 5 ct. daarboven.

Voor een brief binnen den kring van het post- of hulpkantoor, waar die ter post is bezorgd tot 15 gram 3 ct., boven 15—200 gram 5 cent.

Briefkaarten 3 ct.; met betaald antwoord 6 ct.

Postbladen (formulieren voor schriftelijke mededeelingen, ter sluiting van gegomde randen voorzien) $5^1/_2$ ct.

Beschreven briefkaarten, postbladen en briefomslagen, welke om de een of andere reden niet verzonden worden, kunnen tegen betaling van resp. $^1/_2$, $^1/_2$ en $^1/_4$ ct. tegen nieuwe ingewisseld worden.

Monsters of stalen van koopwaren.

Voor elke 75 gr. of gedeelte daarvan $2^1/_2$ ct. Maximum gewicht 350 gr. Maximum afmeting 30 centimeter in lengte, hoogte en breedte. Zij mogen geen andere mededeeling bevatten dan den naam en het adres des afzenders, handelsmerken, nommers en prijzen. Verpakking in omslagen die aan de uiteinden open zijn, ongesloten busjes of zakjes, of zakjes van doorschijnende stof.

Dagbladen en gedrukte stukken.

Dag- en weekbladen voor een gewicht niet meer dan 40 gr. (met of zonder bijvoegsels $^1/_2$ ct. per nummer of exemplaar, boven 40 gr. tot 150 gr. 1 ct. en voorts van elk meerder gewicht van 50 gr. of gedeelte daarvan $^1/_2$ cent.

Hetzelfde port in verhouding tot het gewicht is van toepassing op de bijvoegsels bij afzonderlijke verzending.

Boek-, steen-, of plaatdrukwerk, autographische, photographische, hectographische afdrukken: elke 25 gr. of gedeelte daarvan 1 ct., boven 25—50 gr. 2 ct., boven 50—75 gr. 3 ct., boven 75—100 gr. 4 ct., boven 100—150 gr. 5 ct.

boven 150—250 gr. 7½ ct., boven 250—500 gr. 10 ct., boven 500—750 gr. 12½ ct., boven 750—1000 gr. 15 ct. en verder voor elke 1000 gr. of gedeelte daarvan 2½ ct. meer.

Postpakketten.

Tot 1 kilogr. 15 ct., boven 1 tot 3 kilogr. 20 ct., boven 3 tot 5 kilogr. 25 ct. Met aangegeven geldswaarde (tot hoogstens *f* 500.—) *boven* het gewone tarief 10 ct. voor elke *f* 100.— of gedeelte daarvan.

Schadevergoeding voor *niet* aangegeven pakketten hoogstens *f* 2,50 per kilo. Kaarten voor verzending van postpakketten ½ ct. de 2 st. Inhoudsmaat der pakketten hoogstens 25 kub. decim., langs de vlakken niet grooter dan 80 cM.

Verreken-pakketten (pakketten tegen rembours, niet hooger dan *f* 150.—) kunnen onder dezelfde bepalingen worden verzonden, tegen betaling der kosten van inkasseering, waarbij het tarief geldt voor de overmaking van gelden per postwissel.

Postpakketten naar **Nederl.-Indië** kunnen verzonden worden naar de aanlegplaatsen der mailbooten: *Batavia, Padang, Soerabaja, Samarang*, tegen de prijzen: tot 1 kilo *f* 0,85; 1—3 kilo's *f* 1,35; 3—5 kilo's *f* 1,85.

Voor andere dan bovengenoemde aanlegplaatsen komen de verdere kosten voor rekening van den geadresseerde.

Noodig zijn twee douaneverklaringen. De pakketten moeten met lak verzegeld en de adressen moeten op de *pakketten geschreven* worden.

Pakketten voor plaatsen waar stations of halten van den N. I. spoorweg gevestigd zijn, kunnen tot hunne bestemming gefrankeerd worden. Het port bedraagt dan tot 1 kg. *f* 1,15, boven 1 tot 3 kg. *f* 1,65 boven 3 tot 5 kg. *f* 2,25.

Stations of halten aan den N. I. spoorweg zijn: Bodjonggedeh, Branbanan, Bringin, Broembong, Buitenzorg, Delangoe, Depok, Djokja, Goendih, Gogodalem, Kalassan, Kali-Osso, Karang-Sono, Kedong-Djati, Klatten, Lawang, Meester-Cornelis, Padas, Passer, Mingo, Poerwodadi, Pondok-Tjina, Salem, Solo, Srowot, Tangoeng, Telawa, Tempoeran, Tjepper, Tjitajam, Toentaug (Salatiga), Weltevreden, Willem I.

Aangeteekende brieven enz.

Gewone aanteekening van brieven, gedrukte stukken, mon-

sters van koopwaren en briefkaarten 10 cent *boven* het gewone port. Vergoeding event. *f* 25.—. Aanteekening *met aangegeven waarde: behalve* het gewone port $2^1/_2$ ct. voor elke *f* 100.— doch *minstens* $12^1/_2$ ct. Aanteekeningen boven *f* 6000.— niet toegelaten.

Gewone aangeteekende brieven, en brieven met aangegeven waarde tot hoogstens *f* 600.— kunnen ook door de hulppostkantoren verzonden worden, of door een ander dan de geadresseerde ontvangen worden tegen behoorlijke invulling en onderteekening van het *formulier van lastgeving*, dat op de kennisgeving is afgedrukt. Wordt een aangeteekende brief in *geschonden* toestand ontvangen, dan behoort aangifte daarvan *onmiddellijk* te geschieden ; teneinde proces-verbaal te kunnen opmaken.

Postwissels.

Het recht bedraagt 5 ct. voor elke *f* 12,50 of gedeelte daarvan, met dien verstande echter dat voor bedragen tot en met *f* 5.— geen hooger recht kan worden geheven dan $2^1/_2$ ct. Verzending en uitbetaling door alle post- en hulpkantoren ; kunnen ook op een bepaald persoon geëndosseerd worden. Zijn geldig gedurende de maand van afgifte en de geheele daarop volgende maand. Na dien tijd wordt tot uitbetaling machtiging van het hoofdbestuur vereischt. In het ongereede geraakt, worden duplicaten afgegeven. Formulieren voor postwissels à $^1/_2$ ct. verkrijgbaar.

Zie voor Telegraphische postwissels onder *Rijkstelegraaf*.

Postbewijzen, verkrijgbaar aan alle post-, bij- en hulpkantoren tot bedragen van *f* 1,—. *f* 1,50, *f* 2,—, *f* 2,50 enz. tot *f* 10.—. Recht $2^1/_2$ ct. formulier $^1/_2$ ct. Worden in brief of omslag in de bus geworpen nadat het *bewijs* van storting er van gescheiden is. Zijn zes maanden geldig, en worden bij verloren gaan door nieuwe vervangen tegen overlegging van het bewijs van storting.

Expresse bestelling 15 ct. *boven* het gewone port voor bestelling tot den gewonen kring van een postkantoor. Buiten den kring voor elken afstand van 2,5 kil. een recht van 25 ct.

Invordering van gelden op kwitantiën. Maximum van het in te vorderen bedrag wordt nader bij K. Besl. vastgesteld. Kosten voor elke quitantie afzonderlijk 5 ct. Boven *f* 10.

moeten de kwitantiën van plakzegel à 5 ct. voorzien zijn. Inlevering der kwitantiën op een „borderel" dat kosteloos verkrijgb. is.

Postspaarbank.

Inlagen en terugbetalingen aan alle postkantoren, bijkantoren en daartoe aangewezen hulpkantoren. Inlage minstens 25 ct. Voor kleinere bedragen kosteloos formulieren verkrijgbaar voor 20 frankeerzegels à 5 ct., voor schoolspaarbanken van 100 à 1 cent. Inlage in een spaarbankboekje (kosteloos verkrijgbaar). Bij de eerste inlage eene verklaring te teekenen. Terugbetalingen alleen aan den inzender of zijn gemachtigde. Rente 2.64 pCt., ieder jaar bij te schrijven. Vrijdom van port voor briefwisseling tusschen de inleggers en den directeur der Postspaarbank.

BUITENLANDSCH POSTVERKEER.

Brieven, Briefkaarten enz.

a. Voor Europa [1]) de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Canada en New-Foundland, Aziatisch Turkije, Egypte en Perzië (bij verzending over de Zwarte Zee) bedraagt het port:

voor gefrankeerde brieven $12^1/_2$ cent tot en met 15 gram,
» briefkaarten 5 cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters enz. $2^1/_2$ cent per 50 gram of minder; monsters minstens 5 cent; papieren en bescheiden minstens $12^1/_2$ cent.

b. Voor de meeste overige landen:

voor gefrankeerde brieven 25 cent,
» briefkaarten $7^1/_2$ cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters, enz. 5 cent per 50 gram of minder; monsters minstens $7^1/_2$ ct., papieren en bescheiden minstens 15 cent.

---

[1]) Het port der brieven naar *België* bedraagt 10 ct; dat van drukwerken, dagbladen en tijdschriften die minstens éénmaal per week verschijnen: tot 25 gram 1 ct., 25—100 gram $2^1/_2$ cent, 100—200 gram 5 cent, verder elke 100 gram of gedeelte daarvan $2^1/_2$ cent; en dat van andere drukwerken: tot 15 gram 1 ct., van 15—50 gram $2^1/_2$ cent, verder $2^1/_2$ cent meer voor elke 50 gram of gedeelte daarvan.

Voor plaatsen in *België* en *Duitschland* binnen het grensrayon bedraagt het port 5 cent.

c. Voor Oost- en West-Indië:

	Over Marseille, Genua, en Brindisi:	Per scheepsgelegenheid „Nederland“ of „Rotterdamsche Lloyd“:
voor gefrankeerde brieven	15 cent	10 cent
» briefkaarten	7½ cent	5 »
» papieren, gedr. stukk., per 50 gr.	3 ct (maar minstens 15 ct.)	2 » (maar minstens 10 ct.)
» monsters per 50 gram	2 cent (maar minstens 5 cent.)	2 cent (maar minstens 5 ct.)

NB. *Zie verder den hierachter volgenden staat (pag.* XLVI *v.v.)*

Maximum gewicht voor monsters 250 gram. Afmeting hoogstens 20×10×5 cM.

Maximum gewicht voor gedrukte stukken 2000 gr.; voor de Nederl. bezittingen in Oost- en West-Indië per Zeepost 5 kilogram hoogstens.

Invordering van gelden op kwitantiën kan geschieden naar Duitschland, België, Frankrijk, Algiers en Tunis.

Brieven met aangegeven geldswaarde (hoogstens fr. 10,000) kunnen verzonden worden naar de Argentijnsche Republiek, België, Bulgarije, Kameroen, Costa Rica, Denemarken (met *IJsland*, de *Faroër*) en koloniën, Duitschland (met Helgoland) Egypte, Frankrijk en koloniën, Italië, Luxemburg, Noorwegen, Oostenrijk-Hongarije, Portugal (met *Madera*, de *Azorische eilanden* en koloniën), Rusland en *Finland*, San Salvador, Servië, (Spanje met de *Balearische-* en *Canarische eilanden*,) Tonkin, Tunis, Turkije, Zweden, Zwitserland.

Het te betalen recht voor verzekering der waarde bedraagt voor elke 100 gulden of gedeelte daarvan, herleid naar den maatstaf van 2.0832 franken = 1 gulden: naar België 2½ cent, Duitschland 5 cent, alle andere landen van Europa, behalve Turkije 12½ ct., Turkije (Oostenrijksche kantoren) 15 cent, Portugeesche koloniën 20 cent, Shanghai 17½ cent, alle overige landen 15 cent.

Geheele vergoeding voor brieven met aangegeven geldswaarde: vergoeding van 50 frs. voor *gewone* aangeteekende brieven (behalve voor de Vereenigde Staten en voor nog enkele andere overzeesche landen.)

Internationale Postwissels

kunnen verzonden worden naar:

Nederlandsch Oost-Indië en *West-Indië* tot een bedrag van *f* 250.— tegen 20 ct. per *f* 10.— of gedeelte daarvan:

Argentijnsche Republiek, België, Luxemburg, Bulgarije, Chili, Frankrijk en Algiers, alsmede de Fransche kantoren in Turkije, Italië, Rumenië, San Salvador, Tunis en Zwitserland — hoogste bedrag 500 frs., recht 12½ cent per *f* 12.50 of gedeelte daarvan;

Denemarken, Zweden en Noorwegen, — hoogste bedrag 360 kronen, recht als boven;

Duitschland en Helgoland, Kameroen en Togo-gebied, en het Duitsche kantoor te Constantinopel, — hoogste bedrag 400 Mark, recht als boven;

Oostenrijk-Hongarije, — tot 400 Mark, recht als boven;

Portugal, Madeira en Azorische eilanden, — tot 91.000 reis, recht als boven;

Egypte, 20 Egypt. ponden: Alexandrië tot 500 frs. — r. als b.;

Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Hawaï — hoogste bedrag 100 doll., recht 15 ct. voor elke *f* 10 of gedeelte daarvan:

Groot-Britannië en Ierland, Britsche koloniën enz.— tot 10 pond sterling, recht 15 cent per *f* 10 of gedeelte daarvan.

Port van brieven, gedrukte stukken, monsters enz. bij gewone verzending en frankeering, brieven per 15 gr. en gedrukte stukken, monsters enz. 50 gr. — in centen uitgedrukt:

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Briefkaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven. Recht boven het gew. port.
Amerika (Vereenigde Staten) .	12⅝	5	2⅝	2⅝	10
België (zie afz. tarief voor drukw.)	10	5			10
Brazilië	25	7⅝	5	5	10
Canada	12⅝	5	7⅝	2⅝	10
China (over Brind., Mars., New-York)	25	7⅝	5	5	10
China (over Rusland)	12⅝	5	2⅝	2⅝	10
Congo.	25	7⅝	5	5	10
Japan	25	7⅝	5	5	10

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven. Recht boven het gew. port.
Curaçao	25	7½	5	5	10
Denemarken	12½	5	2½	2½	10
Duitschland	12½	5	2½	2½	10
Egypte	12½	5	2½	2½	10
Engeland	12½	5	2½	2½	10
Frankrijk	12½	5	2½	2½	10
Griekenland	12½	5	2½	2½	10
Guyana (Fransch of Engelsch)	25	7½	5	5	10
Helgoland	12½	5	2½	2½	10
Indië (Ned. Oost- en West-)	15	7½	3	3	10
† Indië (per Zeepost)	10	5	2	2	10
Italië	12½	5	2½	2½	10
Kaap de Goede Hoop	15	—	5	5	15
Luxemburg	12½	5	2½	2½	10
Malta	12½	5	2½	2½	10
Mexico	25	7½	5	5	10
Montenegro	12½	5	2½	2½	10
Mozambique	25	7½	5	5	10
New-Foundland	12½	5	2½	2½	10
Nieuw-Caledonië	25	7½	5	5	10
Nieuw-Zeeland	35	—	7½	7½	15
Noorwegen	12½	5	2½	2½	10
Oostenrijk-Hongarije	12½	5	2½	2½	10
Oost-Indië (Britsch)	25	7½	5	5	10
Oranje-Vrijstaat (over Engeland)	35	—	12½	12½	15
» » (» Portugal)	40	—	7½	7½	15
» » (» Vlissingen)	25	—	5	5	10
Transvaalsche Republiek (over Engeland via de Kaap)	35	—	12½	12½	15
Transvaalsche Rep. (via Natal)	25	—	12½	12½	15

†) Brieven aan militairen beneden den rang van officier kunnen met 5 cent worden gefrankeerd, mits ze niet zwaarder zijn dan 15 gram en geen „ingesloten brieven" bevatten.

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven Recht boven het gew. port.
Transv. Rep. (over Portugal) .	40	—	75	75	15
» » (» Vlissingen).	25	—	5	5	10
Penang	25	75	5	5	10
Peru	25	75	5	5	10
Persië	125	5	25	25	10
Port-Natal	25	—	—	—	10
Portugal	125	5	25	25	10
Rumenië	125	5	25	25	10
Rusland	125	5	25	25	10
Spanje	125	5	25	25	10
Singapore, Malakka, Wellesley .	25	75	5	5	10
Tunis, Tripoli	125	—	25	25	10
Turkije Europeesch en Aziatisch.	125	5	25	25	10
Venezuela	25	75	5	5	10
IJsland	125	5	25	25	10
Zweden	125	5	25	25	10
Zwitserland.	125	5	25	25	10

PAKKETDIENST MET HET BUITENLAND.

Maximum zwaarte 3 of 5 kilogr. inhoud hoogstens 20 kub. decim., langs de resp. vlakken niet grooter dan 60 centim.

De pakketten mogen *niet* bevatten: levende dieren, ontplofbare of zelfontbrandende voorwerpen, brieven. Zorgvuldige inpakking en verzegeling met lak of lood voorgeschreven. *Op* elk pakket moet het adres en bovendien *bij* ieder een adreskaart en zooveel douaneverklaringen als voor ieder land vereischt. Formulieren voor adreskaarten en douaneverklaringen à ½ ct. per 2 stuks. Vergoeding voor verloren gaan hoogstens ƒ 7,50 of ƒ 12,50.

Postpakketten kunnen verzonden worden naar *alle* plaatsen in België, Duitschland, Frankrijk (ook Algiers, Corsica en Tunis[1]), Italië, Noorwegen, Oostenr.-Hongarije en Zwitserland, naar enkele plaatsen in Turkije, en voor andere hierna genoemde landen naar plaatsen waar de pakketdienst is ingesteld.

Bewijs van ter post bezorging 5 cent; bericht van ontvang 10 cts., voor *aangifte van waarde* boven het port één *recht van verrekening* bij vooruitbetaling als voor brieven met aangegeven geldswaarde; voor *verrekenpakketten* een recht van 2 pct. van het verrekenbedrag.

LANDEN VAN BESTEMMING.		PORT.
België		*f* 0,50
Bulgarije		» 1,37⅝
Chili		» 2,25
China, of vast		» 2,25
		» 2,50
		» 2,62⅝
		» 3,12⅝
of volgens gewicht		» 1,87⅝
		» 2,87⅝
		» 3.87⅝
Cochinchina		» 2,50
Congo		» 1,50
		» 2,—
Denemarken		» 0,75
Duitschland		» 0,50
Groot-Brittannië en Ierland		» 0,60
		» 1,—
		» 1,35
Alexandrië		» 1,62⅝
Overig Egypte		» 1,61⅝
Frankrijk		» 0,75
Corsica	havens	» 0,87⅝
	andere plaatsen	» 1,—
Algiers	havens	» 0,87⅝
	stations	» 1,—
Tunis	havens	» 1,—
	stations	» 1,12⅝
	kantoren La Coletta en Sousse	» 1,50
		» 1,25

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
Tonkin	f 2,75
Guadeloupe	» 2,—
Martinique	» 2,—
Fr. Guyana	» 2,—
Réunion	» 2,—
Pondichery	» 2,—
Griekenland	» 1,37⅝
	» 1,50
Helgoland (eiland)	» 0,70
Indië (Britsch Oost-)	» 3,10
	» 4,35
Italië met Sicilië en Sardinië	» 1,12⅝
Luxemburg	» 0,62⅝
Montenegro	» 1,12⅝
Noorwegen	» 0,87⅝
	» 1,12⅝
	» 1,25
Portugal	» 1,37⅝
Oostenrijk-Hongarije	» 0,75
Rumenië	» 1,12⅝
Servië	» 1,12⅝
Spanje	» 1,12⅝
Constantinopel	» 1,50
Beyrouth, Candia, Dardanellen, Gallipolie, Jaffa	» 1,50
Mitilene, Rhodus, Salonica, Smirna, Valona en	» 1,75
eenige andere plaatsen in Turkije	» 1,62⅝
Zweden	» 1,25
Zwitserland	» 1,—
	» 0,75
Nederlandsch-Indië — zie pag. XLII.	

Het verschil in vrachtprijs voor verzending naar hetzelfde land wordt, behalve door verschil in gewicht, veroorzaakt door den verzendingsweg.

RIJKSTELEGRAAF.

Directeur-Generaal J. P. Havelaar.

Administrateur M. G. de Bloeme.

Hoofdinspecteur A. H. van Thiel, belast met het rekenplichtig beheer.

Hoofdingenieur J. M. Collette, belast met het technisch beheer.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Duidelijk schrift, aanhalingen, verwijzingen, doorhalingen moeten gewaarmerkt zijn. Kunnen worden gesteld in iedere verstaanbare taal, *overeengekomen* taal of *geheimschrift*, bij voorkeur echter Nederlandsch, Duitsch, Fransch of Engelsch.

Geheimschrift kan slechts uit Arabische letters of cijfers bestaan.

Voor verschillende aanwijzingen kan men gebruik maken van de volgende verkortingen:

D. Dringend telegram = (2 maal gewoon teleg. binnenland. / (3 » » » buitenland.

ST. Betaald Diensttelegram.

RP. Betaald antwoord. Geldt voor den prijs van 10 woorden. Bij meer woorden zet men RP. (aantal woorden.)

RPD. Dringend antwoord betaald.

TC. Collationeering betaald. (Ter meerdere zekerheid voor de juiste overseining. Kost $^1/_4$ gedeelte van een gewoon telegram.)

CR. Kennisgeving van ontvang betaald. Kost den prijs voor 10 woorden.

FS. Naseinen. Iedere naseining wordt den geadresseerde in rekening gebracht als gewoon telegram.

RO. Open bestellen.

PP. Post betaald.

XP. Bode betaald.

PR. Post aangeteekend. (10 cents voor aanteekening.)

XD. Bode borg gesteld.

DP. Bestelgoed betaald. (Bij enkele spoorwegkantoren, en dan 25 cents bij vooruitbetaling.)

EP. Estafette betaald.

ED. Estafette borg gesteld.

TB. Telephoon bestelling. Kost 5 cent.
MP. Eigenhandig.

Elk dezer verkortingen geldt voor één woord. Aanbevolen wordt de telegrammen duidelijk te schrijven en de adressen vooral voor groote plaatsen zoo volledig mogelijk op te geven.

Bij aanbieding van telegr. verleenen de postkantoren hunne tusschenkomst kosteloos. Gebruik van verkort of overeengekomen adres kost per jaar *f* 20.— bij vooruitbetaling. De onderteekening kan verkort of weggelaten worden.

Woordentelling.

Met het taalgebruik strijdige samenvoeging van woorden is verboden, behalve eenige uitzonderingen.

Voor *binnen* Europa kan een woord of cijfergroep uit hoogstens 15 of 5 teekens bestaan om als één woord te worden gesteld; voor *buiten* Europa resp. 10 of 3 teekens, terwijl het overschot steeds voor één woord telt.

Namen van plaatsen, pleinen, straten enz., eigennamen van schepen kunnen aanéén geschreven worden en gelden dan, mits niet meer dan 15 of 10 letters bevattende, voor één woord. De namen van landen of de plaats van bestemming in het adres worden echter *altijd*, onafhankelijk van het aantal letters, als één woord geteld.

In het Engelsch kunnen de woorden: *gate*, *hill*, *park*, *place*, *square*, *street*, en in het Fransch, *rue*, *place*, *quai* enz. *niet* in samenvoeging met andere woorden als één woord gebruikt worden.

Decimaalteekens of breukstrepen worden elk als één teeken geteld, terwijl onderstrepingen voor één geheel woord gelden.

ch, ä, ö, ü, gelden ieder voor één teeken. Dus is Egelantiersgr. = één woord, Egelantiersgracht (16 teekens) = 2 woorden, $24^1/_2$ = 1 woord; $250^1/_4$ = 2 woorden.

Voor telegrammen met meer dan één adres rekent men binnenlands 15 cts. voor elk afschrift; buitenlands 25 cts. voor elke 100 woorden en ook voor het overschot. Voor *bodekosten* door den afzender te betalen, wordt gerekend 70 cts. voor een afstand tot 11 kilometers (2 uur gaans). *f* 1.40 voor 11—22 kilometers.

Zijn de bodekosten voor den geadresseerde, dan worden de

werkelijke kosten in rekening gebracht. Bezorging per post over land is kosteloos.

Bij telegrammen naar het buitenland kan men den weg opgeven langs welken men het telegram verzonden wil hebben. De aanwijzing wordt kosteloos medegeseind. Wordt geen weg opgegeven, dan verzendt het kantoor langs den minst kostbaren.

Stadstelegrammen (d. z. telegr. tusschen een Rijkskantoor en een in dezelfde gemeente bestaand hulpkantoor) kosten 15 cts., voor 10 woorden, elk woord meer 1 cent.

Nieuwjaarskaarten tegen vast tarief van 10 cent.

Tarieven.

Binnenlands 10 of minder woorden *f* 0,25 en verder 3 cts. voor elke 2 woorden; overschot ook 3 cts. (Voor het overbrengen van een telegram van een kustseinpost naar een schip in zee en omgekeerd *f* 1,—. In het laatste geval komen de kosten geheel ten laste van den geadresseerde.)

Bij berekening der seinkosten in het intern. verkeer wordt de te heffen tariefprijs afgerond tot het naast volgende door 5 deelbare bedrag; terwijl sommige Rijken een *tarief per woord* heffen, andere een *vast* tarief *plus* een zeker bedrag per woord; sommige Rijken *dringende* telegr. toelaten, andere *niet*.

In de volgende opgaaf zijn de meest voorkomende tarieven opgegeven met aanduiding naar welke Rijken dringende telegr. kunnen verzonden worden. Voor een dringend telegr. berekent men 3 *maal* het tarief en rondt het bedrag dan af tot het naast hoogere door 5 deelbare bedrag. Waar die gelegenheid bestaat, wordt dit door (D) aangegeven:

Algiers per woord *f* 0,13 (D).
België vast tarief *f* 0.25 + *f* 0,02[5] per woord (D).
Bosnië per woord *f* 0,14[5] (D).
Bulgarije per woord *f* 0,16[5].
Canarische eilanden per woord *f* 0.45.
Corfu per woord *f* 0,30[5] (D).
Corsika per woord *f* 0.08 (D).
Denemarken per woord *f* 0,10[5].
Duitschland (Baden, Beieren, Helgoland enz.) p. w. *f* 0,06[5] (D).
Frankrijk per woord *f* 0,08 (D).
Gibraltar per woord *f* 0,16[5] (D).

Griekenland (vasteland en eiland Paros) p. w. *f* 0,28⁵ (D).
Overige eilanden per woord *f* 0,30⁵ (D).
Groot-Brittannië, Ierland (met alle bijbehoorende eilanden) vast tarief *f* 0,50 per 5 w. + *f* 0,10 per woord.
Herzegowina als Bosnië.
Hongarije per woord *f* 0,12⁵ (D).
Italië per woord *f* 0,14⁵ (D).
Luxemburg per woord *f* 0,06⁵ (D).
Malta per woord *f* 0,24⁵ (D).
Marocco per woord *f* 0,23.
Mecklenburg als Duitschland.
Montenegro per woord *f* 0,14⁵ (D).
Noorwegen per woord *f* 0,16⁵.
Oostenrijk per woord *f* 0,12⁵ (D).
Portugal per woord *f* 0,16⁵ (D).
Pruisen als Duitschland.
Roumanië (Moldavië, Walachije) per woord *f* 0,14⁵ (D).
Rusland (Europeesch) en kantoren in den Kaukasus per woord *f* 0,22⁵ (D).
Saksen als Duitschland.
Servië per woord *f* 0,14⁵.
Spanje per woord *f* 0,14⁵ (D).
Tunis als Algiers.
Turkije (Europeesch en Aziatisch) per woord *f* 0,28⁵ (D).
Wurtemberg als Duitschland.
Zweden per woord *f* 0,12⁵ (D).
Zwitserland per woord *f* 0,10⁵.

Afrika.

Zanzibar per woord *f* 4,72 (D).
Mozambique per woord *f* 5,37 (D).
Delagoa (Lorenzo Marques) per woord *f* 5,37 (D).
Durban per woord *f* 5,34.
Natal per woord *f* 5,34.
Transvaal per woord *f* 5,44.

Amerika.

	per 2 woorden.
Albany	*f* 1,80.

	per 2 woorden.
Baltimore	*f* 1,80
Boston	» 1,60
Brooklyn	» 1,60
Buffalo	» 1,80
Charleston	» 1,90
Chicago	» 1,90
Cincinnati	» 1,90
Cleveland	» 1,90
Denver	» 2,20
Detroit	» 1,90
Philadelphia	» 1,80
Galt	» 1,60
Galveston	» 2,20
Halifax	» 1,60
Hartfort	» 1,60
Indianapolis	» 1,90
Jersey-City	» 1,80
Louisville	» 1,90
Memphis	» 1,90
Milwaukee	» 1,90
Minneapolis	» 1,90
Mobile	» 1,90
Montgomery	» 1,90
Montreal	» 1,60
Nashville	» 1,90
Newhaven	» 1,60
New-Orleans	» 1,90
New-York	» 1,60
Norfolk	» 1,90
Ottowa	» 1,60
Pittsburg	» 1,80
Providence	» 1,60
Quebec	» 1,60
Richmond	» 1,90
Rochester	» 1,80
Savannah	» 1,90
St. Johns	» 1,60
St. Louis	» 1,90
St. Paul	» 1,90

	per 2 woorden.
Toronto	*f* 1,80
Vicksburg.	» 1,90
Washington	» 1,80
	per woord.
Havanna	*f* 1,85
Santiago	» 3,15
Vera-Cruz.	» 1,75
Colon (Aspinwal) . . .	» 3,30
Panama	» 3,30
Buenos-Ayres	» 4,37
Pernambuco	» 3,77
Santos	» 4,77
Bahia	» 4,27
Rio Janeiro	» 4,27
Valparaiso.	» 5,52
Lima	» 5,28
Britsch Guynea. . . .	» 8,98

China.

Amoy, Foochow, Hongkong, Shangai per woord *f* 4,13 of via P. Amur per woord *f* 4,25 (D).

Egypte.

Alexandrië per woord *f* 0,92.
Caïro en de kantoren ten noorden daarvan per woord *f* 0,93
Kantoren ten zuiden van Caïro *f* 1,05 of *f* 1,10 per woord.

Indië-(Britsch).

	per woord.
Malakka	*f* 3,35
Ceylon	» 2,31
Penang.	» 2,98
Singaporė	» 3,48

Ned.-Indië.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord *f* 3,61 voor Java, voor de overige eilanden *f* 3,93.
Langs andere wegen per woord *f* 3,73 en *f* 4,05.

Japan.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord *f* 6,55.
Langs andere wegen per woord *f* 6,68.

Australië.

Via Grandisca, Dulcigno, of Pristina.

	per woord.
NZ. Wallis	*f* 2.48
Tasmania	» 2,78
N. Zeeland	» 6,10
Queensland	» 5,63
Victoria	» 2,43
West-Australië	» 2,33
Zuid-Australië	» 2,38

Aziatisch Rusland ten westen van Werknéoudinsk per woord *f* 0.90 (D).
» » ten oosten van Werknéoudinsk. per woord *f* 1,47 (D).
Bokhara per woord *f* 1,05.

Telegraphische Postwissels

kunnen in *Nederland* tot hoogstens *f* 500 worden verzonden naar plaatsen waar nevens een postkantoor ook een Rijkstelegraafkantoor bestaat. Behalve het recht van 5 cts voor elke *f* 12.50. komen hierbij de kosten van het telegram, dat desgevorderd als dringend kan behandeld worden en waarvoor ook *kennisgeving van ontvang* kan worden gevorderd (CR.) en bode-bezorging geschieden kan.

Ook kunnen telegr. postwissels verzonden worden naar *alle* kantoren in België, Denemarken (uitgezonderd IJsland en de Faroër), Duitschland, Frankrijk, Italië, Noorwegen en Zwitserland, alsmede naar *sommige* kantoren in Luxemburg en Oostenrijk-Hongarije, naar Lissabon en Oporto (Portugal) en naar Alexandrië, Caïro, Ismaïla, Port Saïd en Suez (Egypte).

De *internationale* postwissels tot hoogstens 500 francs of daarmede overeenstemmend bedrag.

TARIEF VAN HET ZEGEL.

Formaatzegel:

	Princ.	met 50 opc.
Groot Registerpapier	*f* 1.—	*f* 1.50
Registerpapier	» 0.75	» 1.12½
Gewoon papier	» 0.50	» 0.75
Half vel gewoon papier	» 0.25	» 0.37½

	Princ.	met 50 opc.
Requesten, declaratiën enz	*f* 0,15	*f* 0,22⅝
Klein papier	» 0,15	» 0,22⅝
Kwitantiën boven *f* 10.—.	» 0,05	zonder opc.

Onderhandsche akte van:

Verhuring van onroer. goed.	Beleening of inpandgeving enz.			KOST	
	1 Maand.	1—3 M.	Meer dan 3 Maand.	Princ.	Met 50 opcenten
f 50	——	——	——	vrij.	
» 100	*f* 5000	*f* 2500	*f* 1250	*f* 0,25	*f* 0,37⅝
» 200	» 10000	» 5000	» 2500	» 0,50	» 0,75
» 300	» 15000	» 7500	» 3750	» 0,75	» 1,12⅝
» 400	» 20000	» 10000	» 5000	» 1,—	» 1,50
» 500				» 1,25	» 1,87⅝

Handelspapier.

Wissels binnen het Rijk betaalbaar, zijn onderworpen aan een zegelrecht van ½ ‰ vrij van opcenten, als volgt:

Wissels tot	*f* 100	. . .	*f* 0,05.
» van	*f* 100	tot	» 200	. . .	» 0,10.
» »	» 200	»	» 300	. . .	» 0,15.
» »	» 300	»	» 400	. . .	» 0,20.
» »	» 400	»	» 500	. . .	» 0,25.
» »	» 500	»	»1000	. . .	» 0,50.
» »	»1000	»	»1500	. . .	» 0,75.
» »	»1500	»	»2000	. . .	» 1,—.

Voor elke *f* 500 of minder boven *f* 2000, tot *f* 10000, 25 cts. meer.

» » » 1000 » » »10000, 50 cts meer.

Wissels buiten het Rijk betaalbaar, en het zoogenaamd kortpapier (handelspapier op hoogstens 3 dagen zicht of 8 dagen dato) binnenslands betaalbaar, zijn slechts onderworpen aan een vast zegelrecht van 5 cent.

MUNTTAFEL.

LANDEN.	BENAMING.	ONDERDEELEN.	Ongeveer waarde in Nederl. munten.
Amerika.	Dollar.	100 cent.	*f* 2,44⁵
Baden.	Florijn.	60 Kreuzer.	» 1.—
Beieren.	Florijn.	60 Kreuzer.	» 1,—
België.	Franc.	100 centimes.	» 0,47⁵
Brazilië.	Milreis.	1000 reis.	» 1,37
Denemarken.	Kroon.	100 Oere.	» 0,66
Duitsche Rijk.	Mark.	100 Pfenninge.	» 0,60
Engeland.	PondSterling.	4 crown = 20 shill. = 240 pence.	»11,85
Frankrijk.	Franc.	20 sous = 100 centim.	» 0,47⁵
Griekenland.	Drachme.	100 lepta.	» 0,42⁵
Italië.	Lire.	103 centesimi.	» 0,47⁵
Noorwegen.	Species.	120 skilling.	» 2,80
Oostenrijk.	Flor. of Guld.	100 Kreuzer.	» 1,16
Portugal.	Mil Reis.	1000 reis (conto de reis is 100.000 reis.)	» 2,68
Pruisen.	Thaler.	30 Silbergrosschen.	» 1,80
	Mark.	100 Pfennige.	» 1,60
Rumenië.	Lei.	100 cents.	» 0,47⁵
Rusland.	Zil. Roeb. Pap.	100 kopeken.	» 1,60
	Half Imperial.	5 zilveren roebel met 3 pCt. Agio.	» 9,40
Spanje.	Peseta.	100 centesimas.	» 0,47⁵
Turkije.	Piaster.	120 aspers.	» 0,10⁵
Polen.	Poolsche Gld.	30 Groschen.	» 0,24
Zweden.	Kroon.	100 Oere.	» 0,70
Zwitserland.	Franc.	100 centimes.	» 0,47⁵

TARIEF der kosten van verpleging in het **Gemeenteziekenhuis** te 's-Gravenhage.

Geneesheer-Directeur: Dr. G. H. Roessingh.

Voor personen, die langer dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben, voor hunne minderjarige kinderen en voor hunne inwonende dienstboden:

1e kl.	*f* 7.50	p. dag,	*f* 52.50	p. week,	*f* 225.—	over 30 dagen.		
2e »	- 5.—	»	- 35.—	»	- 150.—	»	»	»
3e »	- 2.—	»	- 14.—	»	- 60.—	»	»	»
4e »	- 0.75	»	- 5.25	»	- 22.50	»	»	»

Voor personen, die korter dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben of elders wonen:

1e kl.	*f* 10.—	p. dag,	*f* 70.—	p. week,	*f* 300.—	over 30 dagen.		
2e »	- 7.50	»	- 52.50	»	- 225.—	»	»	»
3e »	- 3.50	»	- 24.50	»	- 105.—	»	»	»
4e »	- 1.50	»	- 10.50	»	- 45.—	»	»	»

's-Gravenhaagsche Zwem- en Badinrichting

Mauritskade.

TARIEF DER BADEN.

ZWEMBASSIN.

Een badkaart . .	*f* 0.30
Tien badkaarten .	- 2.00
Twintig id. .	- 4.00

Abonnement voor 1 jaar.

Voor een Heer . .	*f* 25.00
» » Dame. .	- 20.00
Leden uit hetzelfde gezin.	
Eerste lid	*f* 20.00
Tweede id. . . .	- 15.00
Derde en volg. leden	- 10,00

Zomer-abonnement.
Van 1 Mei tot 30 Sept.

Voor een Heer . .	*f* 12.50
» » Dame .	- 10.50
Leden uit hetzelfde gezin.	
Eerste lid	*f* 11.00
Tweede id. . . .	- 10.00
Derde en volg. leden	- 9,00

Winter-abonnement.
Van 1 Nov. tot 31 Maart.

Voor een Heer . .	*f* 10.00
» » Dame. .	- 8.00

Leden uit hetzelfde gezin.

Eerste lid	*f* 10.00
Tweede id.	- 9.00
Derde en volg. leden	- 8.00

ZWEMONDERWIJS.

Per persoon . . .	*f* 6.00
Leden uit hetzelfde gezin ieder . . .	- 5.00

Als leden van het gezin worden beschouwd de ouders en de inwonende kinderen tot den leeftijd van 18 jaar, alsmede de bij een onderwijzer inwonende kostleerlingen.

KUIPBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.50
Id. voor kinderen.	- 0.25
Abonnement 50 badk.	- 15.00
Id. 20 id.	- 8.00
Id. 10 id.	- 4.00
Id. 10 kinderbadk.	- 2.00

Als kinderen worden beschouwd zij die den leeftijd van 14 jaar nog niet bereikt hebben.

MOEDERLOOGBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.50
» liter moederloog	- 0.40

DOUCHEBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.75
Tien badkaarten .	- 6.00
Abonn. voor $^1/_2$ jaar.	- 40.00
Id. id. $^1/_4$ id.	- 25.00

STOOMBADEN.

Een badkaart . .	*f* 1.25
Tien badkaarten .	- 10.00

STOOMKASTBADEN.

Een badkaart . . .	*f* 0.75
Tien badkaarten . .	- 6.00
Gebruik van zeep per stuk	- 0.05
Gebruik van een badbroek	- 0.05
Gebruik van een badcostuum	- 0.15
Gebruik van een badlaken	- 0.10
Gebruik van verwarmingtoestel . . .	- 0.10
Gebruik van Zemelen	- 0.40
Gebruik van zout per kilo	- 0.15
Gebruik van soda .	- 0.10

De Inrichting is geopend:

Des daags:

Van 1 April tot 30 September van 's morgens 7 ure en van 1 October tot 31 Maart van 's morgens 8 ure, tot des namiddags $5^1/_2$ uur.

Des avonds:

Van 1 Juni tot 31 Augustus tot 6½ u.; des Zaterdags van 7½ tot 10 ure. Van 1 September tot 31 Maart, Zaterdags van 7½ tot 10 ure.

Op Zon- en Feestdagen wordt de inrichting 's middags ten 12½ ure gesloten. Het Bureau wordt gesloten ½ uur vóór het sluiten der inrichting.

Het Zwembassin is voor Dames opengesteld 's Woensdags van 11 tot 4 ure en de overige werkdagen van 11 tot 2 uur.

Bodediensten naar omliggende gemeenten.

Monster. Bij T. Hoek, Koffiehuis de Vink, Loosduinsche weg, *Maandag* half vier, *Vrijdag* half drie;
bij Van der Boor, Schoolstraat 4, bode Van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

's Gravenzande. Bij Varenkamp, Groenmarkt 33. Bode Solleveldt. Dagelijks behalve Donderdag.

Loosduinen. Id. Bode van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

Leiden. Bij Catenius, Dennenweg 54*a*. Bode Chaudron, Dinsdag, Donderdag en Zaterdag.

Naaldwijk. Bestelhuis achter de Groote Kerk no. 11, bode Van den Ende, dagelijks behalve Donderdag

Scheveningen. Bestelhuis: Halstraat 6.

Voorburg. » Wagenstraat 2, bode Koot, dagelijks.

Wassenaar. » Varkenmarkt 7, bode Zandvliet, Maandag, Woensdag en Vrijdag.

Zoetermeer en Zegwaard. Bestelhuis Groenendalstraat 14, bode P. van Dijk, Dinsdag en Vrijdag.

Rijswijk en Geestbrug. Bestelhuis Torenstraat 12 en Vlamingstraat 13, dagelijks.

PAKSCHUITEN.

Amsterdam. M. Boelhouwer en J. Kruijswijk, Amsterdamsche Veerkade 7. Dagelijks nam. 4 uur (beh. Zondag.)
M. H. van Leeuwen, Bierkade 5. Maandag, Woensdag, Vrijdag nam. 4 uur.
J. W. Flippo, Groenewegje 39. Woensdag nam. 4 uur.

Alphen. G. van Muijen, Spui. Woensdag 11 uur.

Bodegraven. H. Windhorst, Veerkade. Woensdag 10 uur.

Delft en **Schiedam.** W. Spruitenburg Amst. Veerkade 59. Dagelijks nam. 1 uur (beh. Zondag).
A. H. Maatje, Amst. Veerkade 58. Maandag, Woensdag, Vrijdag, nam. 5 uur.

Gouda. T. Stigter, Spui bij de Veerkade. Dinsdag en Vrijdag voorm. 11 uur.

Haarlem, **Alkmaar**, **Deventer** en **Kampen.** A. C. Planye, Bierkade 17. Naar Haarlem en Alkmaar, Dinsdagmorgen 5 uur; naar Haarlem, Deventer en Kampen, Vrijdagmorgen 5 uur.

Leiden. P. J. en L. Verkoren, Dunne Bierkade 2. Dagelijks nam. half 2 (beh. Zondag.)
J. C. de Munck Jr. Spui 243. Dagelijks nam. half 3 (behalve Zondag.)

Leidschendam. W. van der Kam. Maandag 1 uur van het Zieke.

Loosduinen, **Monster**, **'s-Gravenzande**, **Hondsholredijk** en **Poeldijk.** Koffiehuis De Vink, Loosduinsche weg. Maandag en Vrijdag, nam. 2 uur.

Maaslandsluis. H. v. d. Marel. Spui, Maandagmiddag.

Rotterdam. D. Hoogeraad, Amst. Veerkade 28. Dagelijks nam. 3 uur (beh. Zondag.)
C. van der Kwast en A. van Weeghel, Dunne Bierkade. Dagelijks nam. 5 uur (beh. Zondag.)

Schiedam. J. Frijlink, Lage Nieuwstraat 11. Maandag en Donderdag nam. 1 uur van de Bierkade.
W. Spruitenburg, Amst. Veerkade 59. Vrijdagmorgen 5 uur.

Utrecht. G. Tetenburg, Amst. Veerkade 20. Dinsdag, Donderdag, Zaterdag nam. 3 uur.

Vlaardingen. De Willigen, Verschoor en Van Zevener (bij weekbeurt). Maandag 12 uur van het Zieke.

Voorburg. Maandag en Vrijdag 1 uur van het Zieke.

STOOMBOOTEN op:

(Expeditie D. VAN TOL, Bierstraat 33, hoek Bierkade).

Arnhem, **Wageningen**, **Rhenen**, **Culemborg**, **Schoonhoven,** enz. Maandagmiddag 12 uur en Donderdagavond 8 uur.

Breda en **Oudenbosch**, Vrijdag voorm. 9 uur.

Doesburg, **Zutphen**, **Deventer, Zwolle**, enz. Maandagmiddag 12 uur.

Dordrecht, **Nijmegen**, **Tiel**, **Zalt-Bommel**, Donderdagavond 8 uur.

'sHertogenbosch, **Gorinchem**, **Dordrecht**, **Schiedam** en **Delft**, Dinsdag en Donderdagavond 8 uur.

Maastricht, **Weert**, **Helmond** en **Veghel**, Woensdagavond 8 uur.

Zwolle, **Bergen-op-Zoom**, **Middelburg**, per beurtschepen om de 14 dagen.

Dordrecht, P. en G. Sillevis. Dunne Bierkade 12. Woensdag morgen 7 uur en Vrijdagmiddag 3 uur.

BEZIENSWAARDIGHEDEN.

Lange Voorhout.

Koninklijke Bibliotheek.

Voor iedereen dagelijks geopend, gedurende de maanden December en Januari van 10—3 uur, de overige maanden tot 4 ure, met uitzondering van Zon- en Feestdagen.

Aanvrage om boeken en handschriften ter lezing te bekomen, behooren te worden gedaan aan een der in de leeszaal aanwezige ambtenaren.

Kabinet van penningen en gegraveerde steenen

is voor het publiek geopend Maandag, Woensdag en Vrijdag, des winters van 10—3 uur en des zomers van 10—4 uur.

Toegang kosteloos.

Particulier Kabinet van Schilderijen
van wijlen den Heer Baron Steengracht.
Lange Vijverberg 3.

Dagelijksch geopend. in de zomermaanden Mei—Novb. van 10—4 uur; Wintermaanden van 2—4 uur.

Kon. Kabinet van Schilderijen.
(Mauritshuis)
Korte Vijverberg 29.

Dagelijksch geopend; van 1 April tot 1 November van 10 tot 4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 4 uur. Van 1 November tot 1 April van 10 tot 3 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 3 uur. Toegang kosteloos.

Gemeente-Museum.
Korte Vijverberg.

Geopend gedurende de maanden Oct.—Maart van 10—3 uur, Gedurende de overige maanden van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 1 tot sluitingsuur. Toegang kosteloos.

Museum van Straf- en Folterwerktuigen.
(Gevangenpoort).

Op Werkdagen geopend van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van half 1—4 uur. Toegang kosteloos.

Museum Meermanno Westreenianum.
Prinsessegracht 30.
(Boeken, Handschriften, Platen, Kaarten, Penningen, Munten, enz.)

Geopend den eersten en derden Donderdag van elke maand van 10—3 uur.

Toegangskaarten vooraf verkrijgbaar Lange Voorhout 34 of aan het Museum zelf.

Museum van Kunstnijverheid.
Prinsessegracht 3.

Geopend Woensdag van 12—4 uren à 25 cts. Zon- en Feestdagen van 12—4 uren, kosteloos.

Kon. instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde van Ned. Indië.
Heerengracht 21.

De bibliotheken zijn alleen geopend op werkdagen van 12—4 uur.

Kon. Zoöl. Bot. Genootschap.

Voorwaarden ter verkrijging van Toegang.

1o. Lidmaatschap met toegang voor de leden van het Gezin, omschreven in art. 16 van het Reglement.

(*Onder leden van het Gezin zijn* niet *begrepen jongelingen boven* 18 *jaren.*

(Voor *Logées* moeten afzonderlijke kaarten schriftelijk aan het Bureau van het Genootschap worden aangevraagd.)

	Jaarlijksche Contributie.	Entréegeld.
Aandeelhouders	*f* 21,55	*f* 3,—
Niet-Aandeelhouders	» 25,55	» 5,—
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 15,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers	» 9,50	
Personen buiten de Gemeente woonachtig	» 15,55	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	» 12,55	

De contributie gaat in met de maand dat men lid wordt.

Bij vertrek wordt op schriftelijke aanvraag evenredige restitutie verleend.

2o. Geabonneerden, recht hebbende op uitsluitend persoonlijke toegang, zonder medegeleide van Dames of Kinderen.

	Jaarlijksche Contributie.	Vrijgesteld van betaling van Entréegeld.
Aandeelhouders	*f* 11,55	
Niet-Aandeelhouders	» 15,55	
Dames	» 10,55	
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 10,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers . .	» 6,50	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	» 8.—	

Nà den 1sten Augustus „Geabonneerde" wordende, betaalt men de helft van de jaarlijksche contributie.

Bij vertrek wordt op schriftelijke aanvraag evenredige restitutie verleend.

Groote Koninklijke Bazar van D. Boer en Zonen.
Zeestraat 82.

MONUMENTEN.

Standbeeld van Willem den Zwijger . .	Plein.
Ruiterstandbeeld van Willem den Zwijger	Noordeinde.
Standbeeld van Koning Willem II . .	Buitenhof.
» » Spinoza	Paveljoensgracht.
Gedenkteeken voor Karel Bernhard, Hertog van Saksen-Weimar Eisenach . . .	L. Voorhout.
Gedenkteeken herstel Nederlandsch onafhankelijkheid	Plein 1813.

Fonteinen.

op het Binnenhof ter herinnering aan Graaf Willem II, Stichter van 's-Gravenhage in 1250,
en op het Bankaplein.

Een drinkbron ter nagedachtenis van wijlen Mr. C. Vosmaer in de Scheveningsche boschjes bij de tweede Kinderspeelplaats, tegenover Zorgvliet.

Op het Binnenhof voorts de Trèveszaal, de Groote of Ridderzaal, *vulgairement* de Loterijzaal, de Vergaderzalen der Eerste en der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Het Huis ten Bosch in het Haagsche Bosch.

INHOUD VOORWERK.

	Bladz.
Algem. Bestuur (Depart. van —)	24.
Algem. Rekenkamer	25.
» Secretarie	35.
Archiefen Biblioth (oud-)	35.
Bank van Leening	37.
Belastingen(Kantoren Directe — enz.)	39.
Betaalkantoor (Rijks-)	40.
Beziens waardigheden	64.
Bibliotheek Kon.	64.
Bodediensten naar omliggende gemeenten	62.
Bouwpolitie	36.
Brandweer	37.
Burgemeesters der residentie	32.
Burgelijken Stand	34.
Controleur der Gemeente Financiën	35.
Duinwaterleiding	36.
Feestdagen Protestant.	21.
Feestdagen R. Cath.	21.
Feestdagen Israëlitische.	23
Fonteinen	67.
Gasfabriek.	36.
Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland	31.
Gemeente-Museum	65.
Gemeente-Apotheek	39.
Gemeente-Ontvanger	35.
Gemeenteraad	31.
Gemeente-Secretarie	33.
Gemeentewerf	38.
Gemeente-Ziekenhuis	60.
Genootsch. Kon. Zoöl. Bot.	66.
Gezantschapp. (Vreemde)	31.
Havenmeester	38.
Jaartellingen	20.
Kabinet der Koningin	25.
Kalender	7.
Keurmeester	39.
Marktmeester	39.
Monumenten	66.
Munttafel	59.
Musea	65.
Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage.	32.
Ontvangers van belastingen, Zegel en Registratie, enz. enz.	39.
Pakschuiten	63.
Politie	35.
Postpakket (Binnenl. en Ned. Indië)	42.
Postpakket (Buitenland).	48.
Postspaarbank	44.
Postwezen (Binnenland).	40.
» (Buitenland)	44.
Postwissels (Binnenland.)	43.

	Bladz.
Postwissels (Buitenland).	46.
» (Telegraph) .	57.
Provinciale Staten van Zuid-Holland	29.
Raad van Adel (Hooge) .	25.
Raad van State. . . .	25.
Reiniging (Openbare-) .	38.
Rijksbetaalkantoor. . .	40.
Staten-Generaal (1e Kamer	25.
Staten-Generaal (2e »	27.
Stoombooten.	64.
Tarief Zegel.	57.
» Zwem- en Badinrichting	60.
Telegraaf (Rijks-) . .	51.
Tijdrekening	20.
Verjaardagen Kon. Huis.	21.
Waagmeester	39.
Waarborg Gouden- en Zilveren werken . ,	39.
Zons- op- en ondergang .	20.

GANTERIE.

Franco Anglo-Saxonne.

Dentelles de Bruxelles.

Articles de Luxe et de Hautes Nouveautés.

Maison:

Arthur Bloemaerts-Berenbak,

Plaats 5. — La Haye.

A. LANGEMEIJER,

17 Hoogstraat 17.

MAGAZIJN van

Dames-, Kindermantels

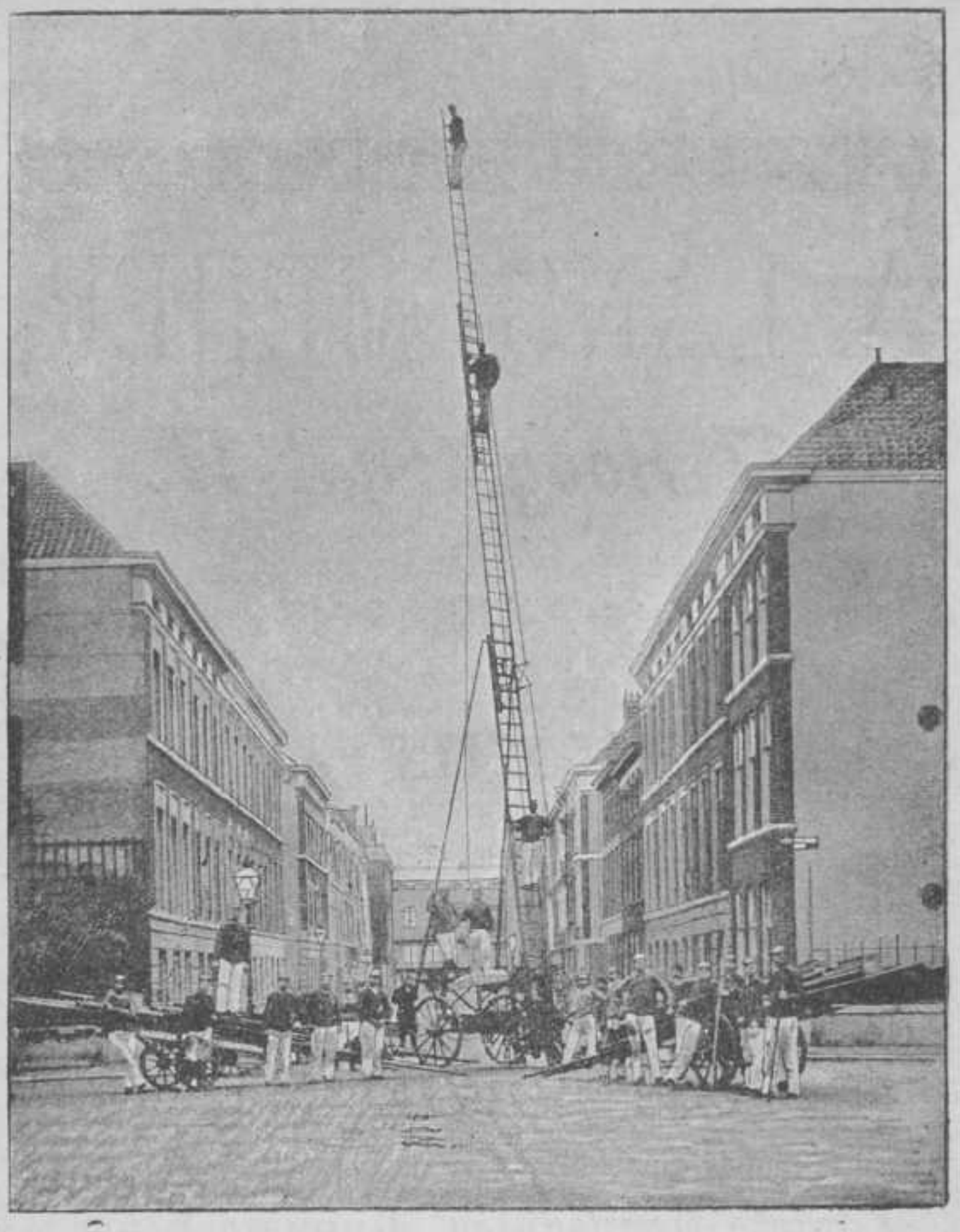
en Stoffen.

Laatste Nouveautés. Ruimste keuze.

Vaste, doch uiterst lage prijzen.

KANTOOR PAPESTRAAT 1b.

FABRIEK NOORDWAL 3c.

De Glazenwasscherij en Jalousiën-fabriek

VAN

J. SENFT & Co.

OPGERICHT 1886.

Verricht alle mogelijke werkzaamheden volgens bovengenoemde vakken, tegen de meest CONCURREERENDE PRIJZEN.

Heeft al hare werklieden tegen ongelukken verzekerd en staan volkomen borg voor de eventueele schade door het personeel veroorzaakt. Staat in geene verbinding met andere instellingen hier ter stede.

Kantoor Papestraat 1b. — Jalousiën-Fabriek Noordwal 3c,

bij de PRINSESTRAAT.

CIRCA 1400 ABONNE'S.

STATUTEN

DER

Vereeniging: „DIE HAGHE."

Goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 15 December 1890, No. 36.

ART. 1. De vereeniging „die Haghe" heeft tot doel de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen.

Dit laatste zal zij trachten te bereiken door het uitgeven van geschriften, en, zoo noodig, door het houden van lezingen en voordrachten.

De vereeniging is gevestigd te 's-Gravenhage.

ART. 2. Zij wordt, behoudens het bepaalde in Art. 12, opgericht voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag, waarop de Koninklijke goedkeuring op de statuten zal zijn verkregen.

ART. 3. De vereeniging bestaat uit werkende leden, waartoe ook de zes oprichters behooren, buitengewone leden, correspondeerende leden, eereleden, donateurs en donatrices, terwijl ook een beschermheer kan gekozen worden.

Zij worden, met uitzondering van de buitengewone leden, de donateurs en donatrices, benoemd door het bestuur.

Buitengewone leden nemen rechtstreeks geen deel aan de werkzaamheden der vereeniging, maar steunen de vereeniging door het betalen der contributie.

Correspondeerende leden zijn personen, die, buiten 's-Gravenhage woonachtig, zich voor de vereeniging verdienstelijk maken, of kunnen maken; zij betalen even als de eereleden, geen contributie en hebben een adviseerende stem.

Tot eereleden kunnen alleen zij benoemd worden, die zich, of in hun werkkring, of door hun wetenschappelijken arbeid, in verband met het doel der vereeniging, buitengewoon onderscheiden of onderscheiden hebben.

Donateurs en donatrices zijn zij, die jaarlijks eene som van meer dan vijf gulden, of het vijfvoud daarvan in eens, aan de vereeniging schenken.

De werkende en buitengewone leden betalen eene contributie van vijf gulden 's jaars, te betalen in het begin van het jaar.

Art. 4. Het bestuur bestaat uit zes leden, uit de werkende leden te kiezen, bij meerderheid van stemmen.

Het kiest uit zijn midden een voorzitter, een penningmeester en een secretaris.

Voor de eerste maal bestaat het bestuur uit de zes oprichters.

Art. 5. De leden van het bestuur worden gekozen voor den tijd van zes jaren.

Om de drie jaren treedt de helft der bestuursleden af, volgens rooster.

Elk lid is terstond herkiesbaar.

De eerste aftreding van bestuursleden heeft plaats in 1894.

Art. 6. Het bestuur vergadert zoo dikwijls als zulks noodig zal zijn.

Behalve de noodzakelijke uitgaven, en die welke tot dekking der kosten voor het uitgeven der geschriften der vereeniging dienen, is het bestuur bevoegd, handschriften of documenten aan te koopen, die voor het doel der vereeniging nuttig kunnen zijn.

Art. 7. De geschriften der werkende leden, voor zoover zij daartoe geschikt zijn, — dit ter beoordeeling van het bestuur, — zullen voorloopig geplaatst worden in het Haagsch Jaarboekje, wanneer dit tot orgaan van de vereeniging is aangenomen.

Art. 8. Behalve het archief der vereeniging, en zaken die daartoe minder geschikt zijn, zullen voorwerpen door aankoop of geschenk verkregen, in bruikleen afgestaan worden aan het Gemeente-museum van 's-Gravenhage.

Art. 9. De in Art. 3 opgenoemde personen krijgen ieder een exemplaar van de door de vereeniging uitgegeven werken van het tijdstip af van hun lidmaatschap.

De vóór dien tijd uitgegeven werken zijn voor hen verkrijgbaar, voor zoover de voorraad strekt, tegen een door het bestuur te bepalen prijs.

Art. 10. Jaarlijks zullen minstens vier vergaderingen van de werkende leden gehouden worden, waartoe ook de eere- en correspondeerende leden worden uitgenoodigd. Op de leesvergaderingen hebben de in Art. 3 genoemde personen toegang.

Op de eerste of tweede vergadering, van het jaar, zal door den secretaris verslag uitgebracht worden over den toestand en de werkzaamheden der vereeniging, en tevens de penningmeester rekening en verantwoording doen van zijn beheer.

Op deze vergadering zullen de beschermheer, de andere leden en de donateurs en de donatrices worden uitgenoodigd.

ART. 11. Voorstellen tot wijziging van deze statuten kunnen alleen door werkende leden worden gedaan. Zij moeten minstens eene maand vóór de vergadering bij het bestuur ingediend zijn en behoeven voor hunne aanneming een meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen, en treden niet eerder in werking dan nadat daarop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

ART. 12. Alleen de werkende leden kunnen voorstellen doen tot verlenging van den duur dezer vereeniging of tot ontbinding daarvan; zij kunnen alleen behandeld worden op eene daartoe belegde vergadering.

Tot de aanneming dezer voorstellen wordt eene meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen vereischt.

Ingeval tot ontbinding wordt besloten, worden de eigendommen der vereeniging aan het Gemeente-museum te 's-Gravenhage geschonken, met inachtneming der bepalingen van art. 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

Aldus vastgesteld op de vergadering van 30 September 1890.

HET BESTUUR.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT

DER

Vereeniging „DIE HAGHE."

(Vastgesteld in de Bestuurs-Vergadering van 13 April 1891, en gearresteerd in de eerste Vergadering der Werkende leden, op 18 April d. a. v.)

ART. 1. Geheel overeenkomstig de Statuten tracht het bestuur de algemeene vergaderingen dienstig te doen zijn aan het doel der vereeniging.

ART. 2. Tijd en plaats van alle vergaderingen of bijeenkomsten, zoowel voor het bestuur als voor de leden, moeten minstens vijf dagen te voren door den Secretaris, aan de daarbij betrokken leden worden medegedeeld.

ART. 3. De voorzitter belegt en leidt de algemeene en bijzondere vergaderingen.

ART. 4. Op schriftelijk verzoek van minstens vier werkende leden is hij verplicht eene algemeene vergadering te beleggen.

ART. 5. De vergaderingen worden *stipt* op den bepaalden tijd geopend.

ART. 6. Bij afwezigheid of ontstentenis van den voorzitter neemt de penningmeester de leiding der vergadering op zich, en, zoo deze daarin verhinderd is, de oudste in jaren der aanwezig zijnde bestuursleden.

ART. 7. Bij afwezigheid of ontstentenis van den secretaris, neemt de jongste in jaren, der aanwezig zijnde bestuursleden, het secretariaat waar.

ART. 8. De secretaris zorgt er voor, dat op de vergadering de notulen der vorige vergadering, en de overige noodige stukken, aanwezig zijn.

ART. 9. Op de bestuurs-vergaderingen kunnen geene besluiten genomen worden als er minder dan vier leden tegenwoordig zijn, en op de algemeene vergaderingen evenmin, als er minder dan zeven werkende leden tegenwoordig zijn.

ART. 10. De werkende leden hebben het recht tot introductie van niet-stadgenooten op de algemeene vergaderingen.

ART. 11. Het bestuur kan deze bepaling opheffen en uitbreiden en, tot de leesvergaderingen, ook stadgenooten met dames uitnoodigen.

ART. 12. Ook de werkende leden hebben het recht op de leesvergaderingen, ieder twee dames mede te brengen.

ART. 13. Het stemmen over personen geschiedt met gesloten briefjes; over zaken kan mondeling gestemd worden, tenzij een der leden het tegendeel verzoekt.

ART. 14. Bij staking van stemmen over personen beslist het lot, en over zaken de voorzitter of zijn plaatsvervanger.

ART. 15. Werkende of correspondeerende leden eenmaal benoemd, en voor het lidmaatschap terstond, of later bedankt hebbende, kunnen later niet meer voor dat lidmaatschap in aanmerking komen.

ART. 16. Slechts éénmaal 's jaars worden werkende, correspondeerende- of eereleden benoemd; dit geschiedt op de bestuursvergadering, voorafgaande de 1e algemeene vergadering van het jaar.

ART. 17. Het boekjaar loopt van 1 Januari tot 31 December.

ART. 18. Tot het nazien der rekening worden in de laatste te houden algemeene vergadering door het bestuur vier leden, geen lid van het bestuur zijnde, uitgenoodigd, uit de werkende en buitengewone leden te kiezen.

ART. 19. Dit huishoudelijk reglement, gegrondvest op de Statuten der vereeniging «*die Haghe*», treedt in werking, onmiddellijk na de mededeeling ervan op de 1e algemeene vergadering, op 18 April 1891.

HET BESTUUR

VERSLAG *van den toestand en de werkzaamheden der Vereeniging „Die Haghe" van October 1893 tot October 1894.*

Het Bestuur meent aan het Verslag een algemeene opmerking te moeten doen voorafgaan; deze namelijk: dat onze Vereeniging in het afgeloopen jaar in ieder opzicht in bloei is toegenomen, en meer en meer waardeering en steun vindt, zoowel binnen als buiten 's-Gravenhage, getuige het steeds toenemend getal onzer leden, de aanzienlijke vermeerdering onzer bibliotheek en de uitgave onzer werken. Een en ander zal nader in bijzonderheden blijken uit dit verslag en dat van den bibliothecaris.

In de vergadering der werkende leden van 5 April 1894 werden de aftredende bestuursleden, de Heeren Servaas van Rooijen, Krul en de van der Schueren als zoodanig herkozen, waarna hun in eene daarop gevolgde bestuursvergadering, wederom de functiën van voorzitter, penningmeester en secretaris werden opgedragen, die zij tot nu toe respective hadden bekleed, zoodat in het bestuur geene verandering gekomen is.

Slechts enkele leden ontvielen onze vereeniging door overlijden of vertrek naar elders; maar daartegenover traden veel onzer stadgenooten tot »Die Haghe" toe, zoodat wij thans tellen: 1 donatrice, 2 donateurs, 4 eere-, 12 correspondeerende-, 72 werkende- en 49 buitengewone leden.

Gevolg gevende aan het ten vorigen jare genomen besluit, om jaarlijks eene of meerdere architectonische teekeningen te doen vervaardigen van gevelstukken of andere voorwerpen, droeg het bestuur aan den heer Frowein op de vervaardiging van teekeningen van een pilaster van het oude orgel en van de Prinsenbank der Kloosterkerk; die teekeningen waren ter vergadering van 15 Maart voor de leden ten toon gesteld en mochten ieders onverdeelden bijval verwerven.

De wensch in het vorig verslag uitgesproken, dat de vereeniging weldra in staat zoude zijn, om ook andere werken als het Jaarboekje uit te geven, werd reeds in den loop van dit jaar verwezenlijkt. In eene der bestuursvergaderingen toch werd besloten tot de uitgave eener verzameling *Werken der Vereeniging »Die Haghe"*, waarin voorloopig alleen zullen worden opgenomen de gehouden lezingen (zoo de auteurs daartegen geen bezwaar hebben) en het verhandelde op de leden-vergaderingen; die werken, die uit den aard der zaak op ongelijke tijden zullen

verschijnen, zullen aan de leden worden toegezonden en verder in den handel worden verkrijgbaar gesteld. Het belangeloos aanbod van ons werkend lid, den heer Schiphorst, die zich met de samenstelling van een stenographisch verslag belastte, stelde het bestuur tot het nemen van dit besluit in staat, dat ongetwijfeld door de leden met ingenomenheid zal worden begroet, en waaraan, naar wij hoopen, spoedig uitvoering zal kunnen worden gegeven door de uitgave der lezingen van de heeren de Stuers en Hageraats en van het behandelde op de vergadering van 5 April. Die uitgave maakt tevens eene meer uitvoerige vermelding van beide lezingen hier ter plaatse overbodig.

Door de welwillende toestemming der betrokken autoriteiten was het bestuur in de gelegenheid gesteld, om de leden uit te noodigen tot bezichtiging van de historische zalen op het Binnenhof van het Departement van Justitie.

Bij het eerste dier bezoeken bezichtigden wij de zaal der 1e Kamer der Staten-Generaal en de daaronder gelegen bibliotheek, de Trèves-zaal en de zaal der Algemeene Staten; in elk dezer vertrekken waren door de zorgen van den heer Peters, die ons rondleidde, voorstellingen van den vroegeren toestand ter bezichtiging gelegd. Die voorstellingen maakten eene vergelijking tusschen het voorheen en het heden mogelijk, vooral in de voormalige vergaderzaal der Staten van Holland en West-Vriesland, en een gevoel van leedwezen vervulde ieder, die de afbeeldingen der Gobelins gezien had, die de zaal vroeger versierden, en daarna het oog liet vallen op de verkleurde, vale gordijnen, waartusschen onze 1e Kamer thans hare zittingen houden moet; en de vraag deed zich van zelve op, of — zoo de Gobelins, die in den Franschen tijd naar het Louvre zijn vervoerd, al niet kunnen worden herkregen — geen passender decoratie voor die prachtige zaal zoude zijn te maken en of Nederland thans niet in staat zoude zijn, die betrekkelijk geringe kosten te dragen, waar wij zagen, dat onze voorouders, niettegenstaande den last der voortdurende oorlogen, nog schatten voor de kunst ten koste legden.

Bij het bezoek aan het Departement van Justitie werd het gebouw in alle onderdeelen bezichtigd, en de architectonische schoonheid en de soliede uitvoering van het geheel bewonderd, tot zelfs de oud-Hollandsche keuken van den corcierge werd bezocht, en op de zolder een kijkje genomen à vol d'oiseu over het zuidelijk deel der stad. Voornamelijk trokken de aandacht de zaal voor den Ministerraad, die van den Hoogen Raad van Adel en de bibliotheek. In deze laatste herinnerde de voorzitter

aan menige bijzonderheid van de beide gebouwen die voorheen verrezen op het terrein, waarop thans het Departement is gesticht; het huis van Huygens aan het Plein en het daarachter liggend huis in de Pooten, eertijds de Britsche Ambassade en als zoodanig o. a. door Lord Chesterfield bewoond, later het hôtel van den Hertog van Brunswijk—Wolffenbuttel, de raadsman van Prins Willem V.

Ten slotte werd in den ochtend van 11 Augustus aan de leden en hunne dames de gelegenheid gegeven tot bezichtiging van de galerij en het panorama Mesdag in de Zeestraat.

Ons werkend lid, de heer Mesdag, ontving de leden zelve in de eerste zaal der galerij en betuigde zijn tevredenheid dat hij door dit bezoek aan te bieden, ook zijnerzijds iets voor »Die Haghe" konde doen. Hij schetste ons de wording van het panorama en toonde er de historische waarde van aan, daar het den toestand van Scheveningen weergeeft zooals dit in 1881 bestond. De voorzitter dankte namens de leden, den heer Mesdag voor het kunstgenot, dat hij ons schonk, en herinnerde er aan dat hij reeds bij diens installatie als werkend lid hem genoemd had den Historicus van Scheveningen.

De leden doorwandelden nu de drie zalen der kunstgalerij, waarin stukken van den heer en mevrouw Mesdag de wanden versieren en begaven zich daarna naar het panorama, steeds begeleid door onzen bereidvaardigen gids, die alle vragen beantwoordde en alle gewenschte inlichtingen verschafte.

Na ruim een uur toevens tusschen al die meesterwerken, verlieten de leden langzamerhand het gebouw, hoogst voldaan over den tijd, dien zij tusschen zooveel kunstschatten hadden doorgebracht.

Door verschillende van den wil van het bestuur geheel onafhankelijke omstandigheden, werden slechts drie vergaderingen gehouden: op 2 October 1893 en 5 April 1894 voor werkende leden; op 15 Maart 1894 eene algemeene vergadering.

De vergadering van 2 October is reeds aan het einde van het vorig verslag besproken, zoodat daarop thans niet nader behoeft te worden teruggekomen. Die van 15 Maart werd door den voorzitter geopend met de volgende toespraak:

Mijne heeren, medeleden der Vereeniging
„Die Haghe".

U hebt een taaien avond. In hoofdzaak kunnen we u slechts voorzetten het hooren lezen van het Verslag der Vereeniging, het

opsommen der aanwinsten voor de boekerij en het archief, en de rekening en verantwoording van onzen minister van financiën, den Penningmeester.

Dit alles schrijft de Wet ons voor, en hoewel we allen overtuigd zijn, dat dergelijke huishoudelijke zaken op haar tijd moeten geschieden; dat het verslag rooskleurig kan zijn, de boekwerken en andere zaken aan onze vereeniging ten goede gekomen, van superieure qualiteit geacht kunnen worden, en de millioenenspeech van onzen fiscus een beleid afspiegelt, dat aan het wonderdadige grenst, zonder dat hij zelfs zijn toevlucht moet nemen tot l'art de grouper les chifres, zijn we ook evenzeer overtuigd, dat deze en dergelijke handelingen niet als hoofdzaak onzer vereeniging zijn te beschouwen.

Het bestuur heeft dan ook steeds gemeend wel te doen door al onze vergaderingen, zooveel mogelijk van huishoudelijke en administratieve bemoeiingen en beslommeringen vrij te houden, en ze enkel en alleen dienstbaar te maken tot bereiking van het doel, dat we ons van de oprichting af voor oogen stelden: »de »geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen »en te doen kennen«.

Dit is dan ook de reden, dat ik in dit openingswoord, dat tevens insluit een hartelijk welkom aan de nieuw toegetreden en nieuw benoemde leden, iets meer wil zeggen, dan te doen gebruikelijk is, door voor uw aangezicht een werkprogram te ontvouwen, dat zoowel de reeks oude leden onzer vereeniging, — oud van lidmaatschap, jong van geest- en werkkracht, — een hart onder den riem zal steken, als dat het den nieuwe leden den last, dien zij zich naar hunne meening misschien, op de schouderen legden, van centenaars tot minimum gewicht zal doen inkrimpen.

Er is namenlijk wel eens de stelling geopperd, dat mettertijd te wachten was, dat ons terrein afgestroopt en afgejaagd zou zijn, en dat naarmate het getal jagers toenam, het wild van lieverlede zou verdwijnen.

Hebt geen vrees roep ik u allen bemoedigend toe. We hebben geen beschermingswetten noodig; er is geen behoefte om een besloten jachttijd vast te stellen; we behoeven onze jachtakten niet in beperkende mate uit te reiken, want . . . . om nu dit beeld niet verder uit te werken, want de geschiedenis van Den Haag is in geen jaren, ik zou haast zeggen, in geen eeuwen, volschreven; dit aan te toonen is het doel van de enkele woorden die ik ga zeggen.

En dan wensch ik er in de eerste plaats op te wijzen, dat voor de vereeniging »die Haghe« een grootsch en verheven werk is weggelegd, dat, indien die vereeniging zelfs niet meer deed dan dat, door alle eeuwen heen haar naam in de geschiedboeken zou overbrengen.

Het gedrukte verslag in het H. J. voor 1894 heeft u in herinnering gebracht den schoonen avond van 12 April van het vorige jaar, toen we bijeen waren in de kunstzaal van Pulchri Studio, en konden genieten van de belangrijke en leerrijke lezing door ons medelid, den heer Peters, gehouden, toegelicht en opgeluisterd door een even belangwekkende als artistieke historische kunstbeschouwing over het *Kasteel »die Haghe«*.

Nauw sloot zich aan die lezing aan het op Zondag d. a. v. bezoek, gebracht door de meesten onzer, onder leiding van den spreker, aan de historische gebouwen, die eenmaal luisterrijk mochten heeten, maar nu nog slechts met een meewarig oog konden worden bezien.

Ik had op dien dag gemeend, bij mijne dankzegging aan den heer Peters, een warm woord te kunnen richten tot de vele bezoekers, en hen op te wekken om medestrijders en medestanders, met woord en daad, te worden in eene zaak, die onze Vereeniging na aan het harte moet liggen, en zeker de medewerking van mannen van alle partijen en richtingen verdient, n.l. het weder in haar vroegeren staat terugbrengen van de eeuwenoude ridder- of hofzaal, de kiem en kern van ons 's-Gravenhage.

Ik vond de gelegenheid tot het uitspreken mijner gedachten in die ure niet. Het terrein liet dit niet toe. Ik behield echter mijn vaste voornemen om te eenigertijd daarop terug te komen en u mijne medeleden voor te houden, dat het onze plicht is, onze eerste, en ik zou haast zeggen onze eenigste taak, om dat monument van het glorierijk verleden terug te doen brengen in zijn vroegeren toestand.

Met drie regels heeft de heer Peters, aan het slot zijner rede, nu gedrukt in het Haagsch Jaarboekje gezegd, wat ik zou willen, dat door de Vereeniging zal worden ter hand genomen.

Sober zeer zeker klinkt het: »Moge het de Vereeniging »*die Haghe*« gegeven zijn om binnen een niet al te lang tijds»verloop, die zaal weder in eere te doen herstellen«, maar waar de heer Peters die woorden uitspreekt, waarin hij heel zijn ziel legt, dan zijn het bazuinen gelijk, wier sonore tonen doordringen tot elk en een iedereen, en wier geklank, figuurlijk gesproken, evenals ten tijde van Jozua de muren van Jericho door de trillingen

omver werden geworpen, de ontmanteling zal tot stand brengen der groote en grootsche zaal.

Mag ik door applaus het bewijs uwer sympathie ontvangen, laten die klanken, dat gejuich niet zijn ijdele klanken die wegsterven, en vergeten raken, maar laten zij zijn een d a a d, een begin van uitvoering.

En wat verder onze werkzaamheden betreft, bezit bovendien het oud-archief der gemeente 's-Gravenhage niet de belangrijke reeks privilegiën en octrooien, door onze graven en vorsten aan 's-Gravenhage gegeven?

Welk eene heerlijke studie kunnen zij leveren ten opzichte van den invloed dien zij gehad hebben om het »dorp der dorpen« op te voeren tot een der eerste steden van Nederland, en te zien op welke wijze zij medegewerkt hebben tot den tegenwoordigen bloei der residentie; haar groei en ontwikkeling.

Helaas, wij gaan niet verder terug dan tot 1313; zeer zeker zouden we wat meer willen bezitten uit het schitterende tijdvak van Willem II en Floris V, de stichters van het Binnenhof, en gadeslaan wat zij waren voor Den Haag en zijn burgers, evenals de Jan-graven, die na hen kwamen.

Nu echter moeten we ons tevreden stellen met de vrij volledige reeks van charters van graaf Willem den Derden af, tot aan onze stadhouderlijke regeering. ten getale van meer dan 120.

Doch geen nood: ieder stuk op zich zelf kan de aanleiding zijn tot het schrijven van een hoofdstuk uit de geschiedenis van ons 's-Gravenhage, hetzij over de belastingen en heffingen, de accijnsen, imposten en andere financieele regelingen, daaronder begrepen: de wording en uitbreiding der magistraatscolleges, met hunne rechten en verplichtingen; over de vroedschappen, reeds zoo vroeg ingesteld en de povere figuur die dit college maakte, al wilde zijne leden zich de allures geven van mannen van gewicht; over handel en nijverheid, — inzonderheid wat dezen laatsten tak betreft, — over de neringhe der draperie, eenmaal in Den Haag zoo zeer bloeiende, en aan welk bedrijf tal van straatnamen herinneren: over de brouwneringe en de verschillen daaromtrent met andere steden, en de disputen onderling; over het aandeel dat Den Haag moest dragen in de veelvuldige oorlogcontributiën, en de wijze waarop de gelden daartoe werden verkregen; over de herhaalde malen aangewende pogingen om Den Haag te versterken, en haar den knellenden band van versterkte stad te geven; over de scholastrie, aanvangende met het recht daarop

verpacht aan regenten van Den Haag door deken en kapittel van de Hofkapel, en doorloopende tot onzen tijd, wat betreft hooger, middelbaar en lager onderwijs; want zelfs werden in den aanvang der 18e eeuw door die van Den Haag ook pogingen aangewend om een illustreschool hier ter stede opterichten; over jurisdictie quaestiën, waarover het hof en de Haagsche magistraat tot in het oneindige redetwisten; over de zeeweringen te Scheveningen, inzonderheid over den zoogenaamden dijk; over de beek, eenmaal een watertje liefelijk klaterend en verfrissching aan Den Haag gevende, thans een stinkend moerriool; over het aanleggen en diepen der vaarten naar Delft en Loosduinen, en de straatwegen annex; over de markten, de paardenmarkten, niet te vergeten, en de verpachtingen van dien; over het recht van exue en de vele overeenkomsten door die van Den Haag met de andere steden daaromtrent gesloten [1]); over . . . . doch waartoe voort te gaan met deze opsomming van den inhoud van zoo'n breede reeks stukken, waarvan, — ik zeide het reeds, — ieder nommer een uitgebreide stoffe biedt.

Aan deze serie sluiten zich nauw aan de duizende keuren door den Haagschen magistraat gemaakt, in achtereenvolgende eeuwen en die zoo'n helder licht doen schijnen op de maatschappelijke toestanden onzer stad. Het is zeker geene overdrijving, wanneer ik beweer, dat even zooveel keuren als er zijn, bijna even zooveel opstellen samen te stellen zijn, waarin de geschiedenis van Den Haag en het leven en streven zijner burgerij klaar en duidelijk kan voor oogen worden gesteld. Ik zelf heb daarmede eenmaal een begin gemaakt en de enkele opsomming der titels van de stukken, die in »het Vaderland« werden opgenomen, als:

a. Een omnibusdienst naar het huis ten bosch.
b. Aardbeziën en aspergies.
c. De hondsdagen.
d. Op de Prinsengracht.
e. IJdelheid in de kerk.
f. Zondagsrust.
g. De biertappers van de Bierkade verjaagd.
h. Vagebonden, enz. geweerd.
i. Het gemak en genot belast.
j. Gortige varkens.
k. 't Is erg met de meiden.
l. Hard rijden.

[1]) Zie o. a. daarover het verslag van den gemeente-archivaris van Middelburg, 1893, bl. 30; dan ziet men wat er van te maken is.

kunnen u doen zien, dat mijne bewering op proefondervindelijke gronden berust.

We kunnen ook de oude Kronyken ter hand nemen, en ze opslaan op Den Haag, en overzien wat zij er van hebben geschreven. Zeer zeker zal dan een vergelijkend onderzoek noodig zijn, maar wie weet tot welke schitterende resultaten we zouden komen, indien we dat moeizaam werk eens begonnen.

»Nu is conick Willem in Hollant gecome, daer hi mit groter »waerdicheyt, eer ende triumphe ontfangen wert, als wel recht »was; ende quam terstont in den Haghe, ende dede ontbiede »verstandele wercklieden om een coninclijk pallays daer te »doen maken, ende heeft daar gefondeert die scone welgechyerde »cameren, als men noch sien mach."

Waarom zouden we met die enkele mededeeling tevreden zijn; laten we zoeken en speuren naar wat de grijze oudheid te boek heeft gesteld!

Min of meer als kronieken zou ik ook willen beschouwd zien de mémoires en reisbeschrijvingen, in andere talen opgesteld, door de vele touristen geschreven, die successievelijk ons land en ook Den Haag bezochten.

Ik weet zeer goed, dat men zich dikwerf met zeer naieve en onbeduidende mededeelingen moet behelpen; veelal onwaar en overdreven, en dat onze naneven, die onze Vereeniging over eeuwen zullen voortzetten, zeker niet stil zullen staan bij de opmerking van b.v. eene touriste onzer dagen, dat voor de tramwagens alleen witte paarden worden gebruikt, maar ik weet eveneens dat de uitzondering den regel bevestigt.

Een voorbeeld uit de tientallen.

In de *Lettres sur la Hollande*, uitgegeven in Den Haag in het jaar 1780 bij de boekhandelaren J. H. Munnikhuizen en C. Plaat vindt men menige belangrijke mededeeling over de stad onzer studie. Een enkel staaltje er uit, over Zorgvliet en den Scheveningschen weg zou dit reeds aantoonen.

Nog sprekender bewijs voor mijn betoog is dit, dat in een Duitsch tijdschrift, een Duitsch museum van 1782, in reisbrieven over Holland, eenige zeer merkwaardige mededeelingen gedaan worden omtrent de Haagsche porceleinfabriek van de firma Lijncker & Co, waaruit we leeren, dat ongeveer 40 menschen daarin werkzaam waren, wat al dadelijk de stelling omver werpt, dat het Haagsche porcelein niet in den Haag bewerkt zou zijn geworden, wat door enkelen is beweerd.

Zeer zeker mogen bij deze matérie ook genoemd worden de

Dagbladen, de Mercuriussen en de Almanakken, en last not least de Liederboekjes, Pamfletten en spotschriften, Het is bijna onnoodig te zeggen, dat ik in hoofdzaak bedoelde Haagsche Dagbladen, Mercuriussen, Almanakken en Liederboekjes, en Spot- en hekelschriften, hoewel ook die voor andere steden dikwerf iets over den Haag opleveren.

Bij de Haagsche Mercuriussen wil ik een oogenblik stil staan.

De meest bekende is wel die, welke gemerkt is H. D., en met den titel: Haegse Mercurius, behelsende Vermakelijke, Satyrique, Galante, Stigtelyke, Politique, Academische, Emblematique en andere Reflexien, gemaakt op de voorvallen van desen tijd, van de hand van H. Doedyns verscheen.

Die tijd was het jaar 1697; Gillis van Limburg was de drukker, die de uitgave voor rekening van den auteur bezorgde. Het 1e nummer is gedateerd 7 Augustus 1697. Deze serie loopt tot n^{0} 104 van 2 Aug. 1691; eene 2e serie, n^{rs} 1—104 begint met 6 Aug. 1698 en eindigt 1 Aug. 1699; eene 3e serie, de n^{rs} 1—11 begint met 5 Aug. 1699 en eindigt 9 Sept. van dat jaar.

Aan den compleeten bundel met het jaar 1698, waarin een gegraveerden voortitel, gemerkt F. de Kaarsgieter inv. et del; Guil. van den Gouwen sculpsit, met dichterlijke verklaring van de prent, een opdracht aan vrouw Venus, en een lofdicht van Jacob Verwey, is toegevoegd een register op de drie series naar de volgorde der nommers.

Op de meeste nommers vindt men achteraan 't adres van J. Ratelband, boekverkooper te Amsterdam; somtijds is diens karakteristiek uithangbord bijgevoegd: «in Huygens werken». Enkele andere nommers dragen het adres van Fred. Helm te Amsterdam, en van den drukker Gillis van Limburg, in de Papestr.

De 1e serie kostte «niet meer als 4 gulden». Per nommer werd een stuiver berekend. Als belast met de verzendingen buiten den Haag wordt genoemd Adriaen van der Does, op de Laen, 't vierde huys van de Groenmarkt.

Dat deze Mercurius zeer in den smaak viel bewijst niet alleen het herdrukken van verscheiden nommers om compleete exemplaren te maken, maar ook dat de Erven J. Ratelband en Co te Amsterdam in 1735 een herdruk in drie deelen ter perse deden leggen, voorzien van alphabetischen bladwijzer, en vermeerderd met eenige curieuse stukken, zooals: Uittreksel uit een brief, behelzende eenige aanmerkingen op de Haagsche Mercurius; een contrabrief; Mercurius in den rouw; uitlegging op de Zondagsche bijbelprent van de H. M.; St. Lucasdag van

de H. M.; de onverwinnelijke H. M.; 't waare lof van de zegenpralende H. M.; de Hollandsche Haagsche Mercurius, Leugenagtige tijdingen en moordadige toeleg tegen Dr. Joh. Friedr. Mayern in Hamburg, en andere stukken.

Toen Doedyns zijn laatste nommer uitgaf, werd terzelfder tijd door de censuur getroffen de nieuwe Haegse Mercuur, die sedert 26 Mey 1699, eveneens bij Gillis van Limburg verscheen, en het slechts bracht tot 31 nommers. Dit periodiek geschrift was van de hand van C. v. Bijnkershoek, over wien Mr. O. W. Star Numan, eene interessante studie, bij wijze van dissertatie in 1869 heeft geschreven.

De Mercuriusstaf van het vignet draagt met het 2e nommer te beginnen den Ooievaar, als Haagsch merkteeken. In dat nommer geeft de schrijver van die wijziging de volgende toelichting: «Het tweede merkteeken . . . . van het ware Hagenaertje zal «hier in bestaen dat het in 't toekomende syn eygen wapen zal «voeren op de staf van Mercuur; lust het oyevaertje daer dan «wat te bikken, dat het aest op de adderen-gebroedsel, dat daer «om zijn pooten sal sweven». Deze Mercurius was even als die van Doedyns, bekend onder den naam Oyevaartjes.

Nadat het «de Hooge overigheyd behaegt» had de voortzetting van het buitensporige blaadje te verbieden, werden de verschenen nommers door den schrijver, in één band vereenigd en met eene voorrede verrijkt, welke exemplaren hoogst zeldzaam zijn, want op meer gevorderden leeftijd liet Bynkershoek de exemplaren overal opkoopen, en «vindt men getuigd, dat hij somtijds wel een dukaat voor het stuk besteedde.»

Ook van dezen Mercurius verscheen een tweede druk in 't jaar 1745, ongeveer een paar jaar na des schrijvers dood bij den Amsterdamschen boekverkooper Arnoldus Lobedanius. Op de gegraveerde titelprent van S. Fokke vindt men het portret van Bijnkershoek, die in het Impostregister der begrafenissen is ingeschreven «69 (jaar oud) 22 d^{o} (April 1743) de Heer en Mr. Cornelis van Binkershoek *f* 31—10—0». Hij viel dus in de 1e klasse.

Van 19 September 1691 tot 21 Nov. van dat jaar, verscheen eveneens bij den uitgever van Limburg een latijnsche Mercurius, onder den titel: Hagiensis Mercurius, waarop Doedijns in n° 13 der 2e serie van zijn H. M. doelt, wanneer hij schrijft: «Mij is «van goederhand bericht, dat de Haagse M. toekomende Vrijdag «sal uytkomen in het Latijn, zijnde opgeschikt op zijn Romeinsch».

Volledigheidshalve wil ik nog even gewagen van de Nieuwe

's-Gravenhaagsche Mercurius van den 10en February a⁰ 1783, voerende het Haagsche wapen, en n⁰ 1. Ik acht het te zijn een op zich zelf staand pamflet uit den Patriottentijd, waarin o. a. H. M. van Goens geducht wordt doorgehaald.

Met het opnoemen van bronnen kan ik nu geloof ik volstaan. Het spreekt van zelf, dat Rijks-archief en gemeente-archief, en voornamelijk ook familie-archieven stof te over zullen leveren.

Laat ik nu nog enkele onderwerpen noemen die kunnen uitlokken tot onderzoek en nasporingen.

Beginnen we maar eens met de Gods- en gasthuizen; de instellingen van liefdadigheid; diaconie en armenzaken; fundatien en dotatiën van vicariën; de kloosters, kapellen en andere geestelijke instellingen; wat al dagen en jaren kunnen we daaraan besteden, met het napluizen en snuffelen, het ontcijferen en ontraadselen.

Willen we meer wereldsche zaken, dan kunnen we bijvoorbeeld ter hand nemen de rederijkerswereld, dat is te zeggen de Rhetorykers met hunne spelen en landjuweelen; het tooneel, voornamelijk ook wat betreft de Engelsche comedianten, en de fransche troupen; de opera; de muziekbewegingen, o. a. «le collège et l'ordre de St. Cécile», dat zelfs door den Magistraat kosteloos in gebruik werd gegeven een kamer boven het stadsgebouw aan de Prinsegracht, en waarvan de wetten, en een drinkbokaal op het Gemeente-Museum worden bewaard; verder de societeiten, koffiehuizen en herbergen, dikwerf verzamelplaatsen van samenzweerders en brandpunten van oproerige bewegingen, waaraan zich als van zelf aansluiten de vele genootschappen, zoo wetenschappelijke als politieke, die,—de eerste voornamelijk,—zooveel hebben bijgedragen om het knutselen in de poezie aan te moedigen, en waarvan de laatste tot poëtische ontboezemingen hebben aanleiding gegeven, waarbij én de poëzie, én de politiek zich dikwerf van hare slechtste zijde doen kennen.

Een zeer uitgebreid arbeidsveld wordt ook gevonden wanneer men zich begeeft in de Haagsche kunst en kunstnijverheidszaken van vroegere eeuwen.

Zeer zeker is er op dat gebied veel gedaan, maar er blijft nog veel te doen over. Zonderen wij de schilderkunst en de beide colleges. het St. Lucasgilde en de Conferie Pictura, uit; meenen we dat genoeg gezegd is over de Keramische kunst in den Haag, en de fabricage van het goudleer, over welken laatsten tak van kunstnijverheid in de bekende «mededeelingen» is geschreven,

maar waaromtrent het laatste woord nog niet is gezegd, dan vragen de goudsmidskunst en hare vele beoefenaars, het tapijthuis met zijne meesters, leerlingen, en producties, de Haagsche glasblazerij, de kantfabrieken, waarvan sporen zijn gevonden, en de fabriek van geschilderde behangsels van den koets- en wapenschilder Bern. van Weemen alle aandacht.

Waarom zouden we ook niet stilstaan bij de beeldhouwers Rottermondt, en de Xaverys, van welken eersten o. a. in de kapel op den Creuzberg bij Bonn een kruisdragende Christus wordt gevonden, en welke laatste kunstenaarsfamilie voldoende door het Gemeente-Museum, het Mauritshuis, en den koepel van ons Raadhuis een verdienden naam heeft verworven.

Was het daarom nu zoo gek om aan nieuwe straten deze beide namen te geven!

Voeg daar nu bij *l'Oeuvre* van onze Haagsche graveurs, die de etsnaald zoo vaardig wisten te hanteeren, en de graveerkunst hoog te houden, en laten wij dan ook niet vergeten de boekprinters, die in den Haag de kunst bevorderden door hunne uitgaven, en tegelijkertijd geestelijk voedsel verschaften aan zijne burgers, of voor ontspanning na inspanning zorgden. Een hoogst belangrijk gildeboek o. a. wacht nog op bearbeiding.

Als van zelf ben ik nu tot de andere gilden gekomen, die in grooten getale, — gij weet het, — vroeger bestonden en eenmaal krachtig en machtig waren, en waarborgen gaven voor verval in de kunst en in de nijverheid, en den handel deden bloeien. Zij hebben uitgediend, zeide men. Vreemd genoeg echter, dat wat eenmaal de revolutie in een vorige eeuw deed wegvagen, in deze revolutionairen tijd terug wordt verlangd, verbeterd en gelouterd, alsof men het oude niet vroeger had kunnen verbeteren en louteren zonder het eerst voor goed aftebreken.

Ik ken er een 45-tal in Den Haag. Neemt ieder uwer successievelijk er een onder handen, dan kunnen we zeker nog een 25-tal onzer annalen tegemoet zien, eer die stof is uitgeput.

Verbinden wij dan daaraan de uithangborden en gevelsteenen, die dikwerf zoo sprekende getuigen van het bedrijvige leven onzer Haagsche burgerij, voorzeker zal dan het einde dier werkzaamheid nog niet te bepalen zijn.

Ieder uithangbord, elke gevelsteen spreekt tot ons, en heeft zijn beteekenis, maar ook van ieder huis is als 't ware de geschiedenis te geven, eveneens als iedere straat, iedere gracht, elk plein het bestudeeren waard is. Wat tal van feiten en bijzonderheden leeren ons o. a. niet de straatnamen; hoe nauw

staat niet de groei, de uitleg van onze residentie, in verband met het aanleggen en nieuw concepieeren van straten, het graven van grachten, en hoewel zeer zeker die groei uitstekend topographisch is voorgesteld door de kaart en de brochure van den heer J. Kuyper, zoo zal juist dat belangrijke werk tot uitgangs- en aanvangspunt kunnen worden voor dergelijke topographische studiën.

Het groot getal plattegronden, bijna volledig in den atlas van het gemeente-museum voorhanden, vormt een collectie hulpmiddelen bij deze en andere onderzoekingen, welke menig archief overtreft.

Ik kan en kon slechts aanstippen. Ik somde slechts op, — hier en daar een greep doende, — wat er nog op het gebied der Haagsche geschiedenis valt te werken.

Ik heb getracht u aan te toonen, en met nadruk er op te wijzen, dat de veelheid van stof, die nog te bearbeiden valt, voorloopig niet doet vreezen, dat het aangroeiend getal van werkkrachten werkeloosheid zal doen ontstaan, en dat, dreigde al dit gevaar, ons arbeidsveld steeds is te verruimen tot zelfs mijlen in den omtrek, — denkt maar eens aan onze lusthoven, landhuizen, heerlijkheden, en de Den Haag omringende dorpen. Geen werkeloosheid dus! Bovendien heb ik, in deze zaak vooral, eene te goede verwachting van de oude, zoowel als van de nieuwe leden, dat er in den eersten tijd werkstakingen kunnen worden tegemoet gezien, zoodat zeer zeker de groei en de bloei der vereeniging »die Haghe" zal zijn verzekerd tot in lengte van dagen.

Laat onze vergaderingen onze arbeidsbeurs zijn; blijve het Haagsch Jaarboekje nog vele jaren ons orgaan!

Nadat daarna achtereenvolgens door den secretaris en den bibliothecaris verslag was uitgebracht en de penningmeester rekening en verantwoording had gedaan, (welke werd goedgekeurd) deelde de voorzitter eenige belangwekkende fragmenten mede uit het handschrift van Cassa [1]) (Journaal van het geene mij overgekoomen is, so op mijn reis na Aaken als op 't congres en mijn te rug reis na Holland, reis en terugreis na Luik. Item mijn reis na Parijs en daar van daan, alsmede het gunt mij sedert notabel is overgekomen) betreffende diens installatie als

---

[1]) Dit Handschrift is aan „die Haghe" geschonken door het correspondeerend lid den heer Frederiks te Amsterdam.

lid der Confrérie Pictura alhier in 1782: omtrent de feesten, gevierd ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der confrérie, en omtrent Cassa's promotie tot doctor in de beide rechten aan de Hoogeschool te Leijden.

In de vergadering van 15 April werd, behalve hetgeen daaromtrent reeds in de werken wordt opgenomen, door den voorzitter mededeeling gedaan, dat graaf Nahuijs te Brussel aan de vereeniging schonk een album amicorum uit Leijden, dat hem bij onderzoek was gebleken uitsluitend te bevatten de namen van Hagenaars; daaronder komt voor zekere van de Werve in 1609 met de spreuk: »Sustine et abstine". Daar een steentje met diezelfde spreuk in een muur van het Doelenstraatje wordt gevonden, waagde de voorzitter het vermoeden, dat daar ter plaatse een lid van het geslacht van de Werve heeft gewoond, waaruit zich een discussie ontspon over het meer of min waarschijnlijke van dat vermoeden, waaraan ook deelnam de bekende Brusselsche oudheidkenner en genealoog de heer de Raadt, die deze vergadering als gast bijwoonde.

Ten slotte dient nog vermeld, dat onze vereeniging, behalve de boeken, handschriften, couranten, platen en kaarten, door den bibliothecaris in zijn verslag opgenomen, twee merkwaardige geschenken ontving, die volgens art. 8 der statuten in bruikleen aan de gemeente werden afgestaan ter plaatsing in het gemeentemuseum: namelijk: een zeldzaam portret van wijlen Z. K. H. Prins Alexander der Nederlanden, door hem geschonken aan prof. Mr. J. de Wall, en uit diens nalatenschap aan de vereeniging aangeboden door ons mede-lid den heer Tissot te Arnhem, en eene uitvoerige aquarel, voorstellende de Zeestraat met den Noord-molen en de kolfbaan van Vermeulen (thans de Kon. Bazar) geschonken door den heer B. E. La Chapelle, alhier.

En zoo zijn wij aan 't einde van dit verslag genaderd; moge het den indruk weergeven, dien wij bij den aanvang omschreven, dat de vereeniging »die Haghe" zichtbaar in bloei en ontwikkeling toeneemt.

AANWINST DER BIBLIOTHEEK.

Wie de lijst der ingekomen boekgeschenken in het Jaarboekje 1894 heeft nagelezen, zal erkennen, dat onze bibliotheek zich hoe langer hoe meer in de algemeene gunst van welwillende gevers mag verheugen. De hier volgende opgave is daarvoor een nieuw bewijs, en bij dezen voortgang zal het zoo heel lang niet duren, of onze boekerij heeft zich tot eene bibliotheek van tamelijken omvang uitgebreid. Dit overigens zoo blijde vooruitzicht drukt intusschen wel eenigszins verontrustend op het gemoed van den ondergeteekende, die met de bewaring van dien boekenschat is belast, en reden heeft om te vreezen, dat die snelle aanwas ten laatste de beperkte ruimte zijner woontente vullen en hemzelven daarbuiten zal dringen. Om die onaangename positie zoolang mogelijk af te weren, zal hij reeds zeer spoedig genoodzaakt wezen, de boekerij in de meest beknopte ruimte samen te pakken en opeen te stapelen, op eene wijze, die met de waardigheid eener bibliotheek van »Die Haghe" gansch niet vereenigbaar is. Men zal zeggen: dat is alweer de oude noodkreet van gisteren en eergisteren, — en 't is waar; wij hebben reeds bij onze vroegere verslagen herhaaldelijk op de behoefte van een beter locaal voor onze bibliotheek gewezen. Maar die noodkreet wordt dringender, en neemt toe in kracht, naarmate de aanwas onzer boekerij sneller vooruitgaat. Die noodkreet zou ten laatste een wanhoopskreet worden. Hopen wij, dat het zoover niet komen zal! De bibliothecaris, die zijne functie slechts als voorloopige schikking heeft aangenomen, en van den aanvang af zijne beperkte localiteit als bezwaar daartegen heeft opgegeven, is terstond bereid die functie over te dragen aan eenen opvolger, die meer plaatsruimte ter beschikking heeft. Daartoe zal men ten slotte toch moeten overgaan.

En ziehier nu met welke boekwerken enz. onze bibliotheek wederom verrijkt is geworden:

1. *De stichting der Oranjezaal* (*'t Huis in 't Bosch*), overgedrukt uit de *Mededeelingen der Vereeniging tot beoefening der geschiedenis van s-Gravenhage.*

2. *'s-Gravenhage.* Een berijmd verhaal met geschiedkundige aanteekeningen, door A. Beelo. 1842.

3. *'s-Gravenhage van voorheen en thans.* In brieven. 's Gravenhage M. M. Couvée. 1879.

4. Eenige oude Vaderlandsche liederen; gedrukte copie eener Missive, door de Fransche republiek, 20 Jan. 1795 aan het Bataafsche volk toegezonden, enz.

No. 1, 2, 3 en 4 zijn ons geschonken door ons werkend medelid den heer P. Louwerse.

5. *Het Geldersche geslacht Syben*, door A. F. van Beurden, Landmeter van het kadaster. Roermond, M. M. Waterreus. 1893. Een geschenk van den schrijver, correspondeerend lid onzer Vereeniging.

6. *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in 1892.* Ons vereerd door den heer Dr. Th. C. L. Wijnmalen, eerelid der Vereeniging.

7. *Het Rijksarchief van 's-Gravenhage.* Een verslag over het jaar 1892, ons ten geschenke gegeven door den Algemeenen Rijksarchivaris, Jhr. Th. H. F. van Riemsdijk, eerelid der Vereen.

8. *Het nieuw algemeen Rijksarchief gebouwd.* Overdruk van het Nederlandsch Archievenblad, No. 4 van 1893. Geschonken door den heer Mr. J. G. E. Heeres, werkend lid der Vereeniging.

9. *Wie er in 1715 in de Noord-Oostenrijksche buurt* (*Voorhout enz.*) *te 's-Gravenhage woonden*, door A. J. Servaas van Rooijen. Overgedrukt uit het Maandblad van het Genealogisch-heraldiek genootschap de »Nederlandsche Leeuw". Een geschenk van den schrijver, voorzitter der Vereeniging.

10. † *C. E. van Koetsveld 1807—1893.* Eene biographie door A. J. Oostdam. Van den schrijver.

11. *Het voorstel van Mr. A. de Wit c. s., in zake de oude kerkregisters van 's-Gravenhage*, door M. G. Wildeman.

12. *Het Doop- en Trouwboek der Engelsche Kerk te 's-Gravenhage*, door M. G. Wildeman en J. C. van der Muelen.

No. 11 en 12 zijn overdrukken uit het Maandblad van het Genealogisch-heraldiek genootschap »de Nederlandsche Leeuw", en werden ons vereerd door de schrijvers, werkende leden der Vereeniging.

13. Een nummer van *De Opmerker*, Bouwkundig Weekblad, (2 Dec. 1893) bevattende een beschrijvend artikel over de Groote- of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage, benevens platen van het restauratieplan. De schrijver, H. van Heeswijk, is tevens de schenker.

14. Een nummer van *De Portefeuille*, Weekblad, gewijd aan Kunst en Letteren, waarin eene zeer gunstige recensie van het *Haagsch Jaarboekje 1894*. Ons toegezonden door den uitgever M. M. Olivier.

15. Een nummer van *De Nederlandsche Spectator* (10 Febr. 1894) waarin eveneens eene recensie van ons jaarboekje voorkomt, die over het algemeen vrij gunstig mag heeten. Ingebracht door ons bestuurslid, den heer L. J. J. Hageraats.

16. Eenig plaatwerk van verschillende gevers; o. a. een portret in krijtteekening van Barth. van Bassen, vervaardigd door ons werkend lid P. de Josselin de Jong, (zie ons Jaarb. voor 1894); een gezicht op 's Gravenhage; Facsimile van den plattegrond van 's Gravenhage naar het origineel van Jacobus van Deventer, door M. F. N. Rotteveel, (zie H. J. v. 1894, blz. 113); enz.

17. Een bijzonder blijk van belangstelling is ons getoond door den heer Hoogwerf, thans benoemd tot werkend lid onzer Vereeniging. Genoemde heer heeft van den groei onzer stad een uitvoerige kaart vervaardigd, waaraan de zoo gunstig bekende kaart van den heer Kuyper, (zie H. J. v. 1894; Verslag, bl. 26), ten grondslag dient.

De vervaardiger heeft gemeend, vooral door scherpe kleuren te doen uitkomen de later en korter opeenvolgende perioden der uitbreiding van 's Gravenhage in de laatste 50 jaar.

18. *Emmanuels van Meteren, Historie der Nederlandscher en haerder Naburen Oorlogen ende Geschiedenissen.* Tot den jare MVI^{c}XII enz. 's Gravenhage 1635. Een geschenk van den HoogWelgeboren Heer C. A. Baron de Posson te Brussel, Correspondeerend lid der Vereeniging.

19. *Journaal van het geene mij voorgekomen is op mijn reis na Aaken, als op 't congres, en mijn terugreis na Holland enz.* Een lijvig en zeer belangwekkend handschrift van Mr. J. S. Cassa, 1748. Ons vereerd door den heer J. G. Frederiks, Correspondeerend lid der Vereeniging.

20. *Een drietal Studiën*, op het gebied van de geschiedenis der bouwkunst in Nederland door J. Tideman 1894; van den schrijver. 1894.

21. Eene aflevering van *De Wachter 1881*, bevattende een

artikel, getiteld: Joan van Oldenbarneveld, door Mr. C. F. J. van Niekerken. Ons door den schrijver van genoemd artikel, tevens buitengew. lid der Vereeniging, ten geschenke gegeven.

22. *Zijn.* Een gedicht van Dr. E. Laurillard, predikant te Leiden. 's Gravenhage bij Couvée. 1860.

23. *Articul-brief ende Instructie*, rakende den oorlog ter zee enz. 's Gravenhage, bij Paulus Scheltus enz. Anno 1702.

24. *Officieele Wegwijzer*, voor de viering van den 8sten verjaardag van H. K. H. Prinses Wilhelmina der Nederlanden.

25. *Coup d'Oeil rapide sur M. Schimmelpenninck* Grand Pensionnaire de la République Batave. A. Harlem chez A. Loosjes Pz. 1805.

26. *Het verneedert en verheerlijkt 's Graavenhaage.* Eeuwzang door Js. Le Francq van Berkheij. Te Amsterdam bij F. de Kruijff. 1776.

27. *Kronyk van Ontmaskeringen.* Epistel aan Jonkheer J. R. van Andringa de Kempenaer. Uitgever: E. Meeter. 1850. Antwerpen.

28. *Aanspraken aan het Haagsche Wapencorps, ter spreuke voerende: Voor 't Vaderland.* Donderdag den 21ste September 1785.

29. *Pleidooyen van Mr. D. van Raalte en Mr. G. Delprat* in zake Jonkheer R. L. van Andringa de Kempenaer enz. 's Gravenhage bij Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1851.

De acht laatstgenoemde nummers zijn ons ten geschenke gegeven door den HoogWelGeb. Heer Jhr. C. W. A. van Sypesteijn, werkend lid onzer Vereeniging.

30. *Cornelis Rudolphus Theodoris Kraijenhoff.* Overgedrukt uit de Tijdspiegel, 1894. Een geschenk van den schrijver, den heer Dr. R. Krul, Bestuurslid onzer Vereeniging.

31. *Journaal van den Raadpensionaris Laurens Pieter van de Spiegel;* medegedeeld door L. Wichers. Overgedrukt uit de bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap, gevestigd te Utrecht. 15e Dl. Een geschenk van den schrijver, werkend lid onzer Vereeniging.

32. *'s Gravenhage, Scheveningen en de stad Nijmegen*, door F. J. Hubscher. 's Gravenhage 1894. Een geschenk van den schrijver.

33. *De Koninklijke Bibliotheek.* Overgedrukt uit: *De Landsgebouwen te 's Gravenhage.* Rapport aan Zijne Exc. den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, door C. H. Peters, Rijksbouwmeester. Tweede gedeelte. 's Gravenhage, 1891. bladz. 148-154. Een geschenk van den schrijver, werkend lid onzer Vereeniging.

34. *Herinnering aan de plechtige uitreiking van nieuwe*

vaandels enz. door D. M. E. de Ridder. Eerste Luit. v. h. Reg. Gren. en Jagers. 's Gravenhage, de Gebr. van Cleef 1893. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

35. *Origineel Privilegium* door keizer Carel VI te Brussel in 1722 gegeven aan den drukker van het dobbel Goddelyck pense der lieffde Godts — het boecxken peyst er wel op — het open paradijs der Godminnende zielen, door H. F. G. V. Hemels palmhoff te Antwerpen. Een Handschrift ons vereerd door den heer H. de Voogd van der Straaten, werkend lid onzer Vereeniging.

36. *Naamlijsten van predikanten, behoord hebbende tot de classis van Edam.* Medegedeeld door W. Snouckaert van Schauburg Overgedrukt uit het maandblad van het Geneologisch-heraldiek genootschap *de Nederlandsche Leeuw*. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

37. *Uit het archief der abdij van Berne.* Medegedeeld door Fr. W. Hoevenaars, Ord. Praem. — Afgedrukt uit: *De bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.* Een geschenk van den heer Mr. J. B. J. N. ridder de van der Schueren, bestuurslid der Vereeniging.

38. Jacob van der Does en zijne beschrijving van 's Gravenhage. Door J. G. Frederiks. Ons vereerd door den schrijver, correspondeerend lid der Vereeniging.

39. *Pro Domo.* Toespraak ter opening van de derde jaarvergadering der Vereeniging van Archivarissen in Nederland, door Mr. S. Muller Fz. Overgedrukt uit het Nederlandsch Archievenblad N°. 2 van 1894/95. Geschenk van de Vereeniging van Archivarissen.

40. *Het diakonie oude Vrouwen- en Kinderhuis der Nederduitsche Hervormde gemeente te 's-Gravenhage.* Uitgegeven bij gelegenheid van het tweede eeuwfeeet. 's-Gravenhage, C. van Doorn en Zoon. 1860. Geschenk van den heer W. J. Bolderman, werkend lid onzer Vereeniging.

41. *Gedachtenis-beker.* Beschrijving van een zilveren beker, den 15 Febr. 1853 ten geschenke gegeven aan den heer Mr. Marcellus Emants, bij gelegenheid van zijn vijftigjarig rentmeesterschap van het burgerweeshuis en der fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude, te 's-Gravenhage. Met afbeelding. Geschenk als voren.

42. *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1893.* Schenker: de Algemeene Rijksarchivaris, Jhr. Th. H. F. van Riemsdijk, eerelid der Vereeniging.

43. Eenig plaatwerk, waaronder drie fraaie kaartjes van het Haagsche Bosch, respectievelijk van 1611, 1615 en 1712, van

den heer J. Tideman: photographieën, portretten en andere merkwaardigheden van verschillende gevers.

Verder worden in onze bibliotheek nog vele nummers bewaard van verschillende dagbladen, vooral van *Het Vaderland*, het *Dagblad van s-Gravenhage*, enz., waarin artikelen voorkomen over onze werkzaamheden, recensies over het *Haagsch Jaarboekje*, en zoo al meer. Met blijdschap kunnen wij constateeren, dat onze arbeid steeds zeer veel waardeering vindt, en ons Jaarboekje van 1894. den algemeenen bijval in ruime mate heeft ingeoogst.

Met oprechten dank voor hetgeen er geschonken is, beveelt de Vereeniging hare bibliotheek bij voortduur in aller mildheid aan. Ook de bibliothecaris zal het oog sluiten voor het gevaar, dat hem boven het hoofd hangt, en alle geschenken dankbaar en met de grootste bereidwilligheid in ontvangst blijven nemen.

1 September 1894. P. ZWART.

NAAMLIJST

DER

LEDEN VAN DE VEREENIGING „DIE HAGHE."

DONATRICE en DONATEURS.

H. K. H. Mevrouw de GROOTHERTOGIN VAN SAXEN, geb. Prinses der Nederlanden.
Mr. C. P. D. Pape, lid van den gemeenteraad.
Mr. J. P. Vaillant, lid van den gemeenteraad.

EERELEDEN.

J. Israëls, Kunstschilder.
Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, algemeen rijks-archivaris.
Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, referendaris bij het Departement van Binnenlandsche zaken.
Dr. Th. C. L. Wijnmalen, bibliothecaris der Koninklijke bibliotheek.

BESTUUR.

A. J. Servaas van Rooijen, Voorzitter.
Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren, Secretaris.
Dr. R. Krul, Penningmeester.
L. J. J. Hageraats.
P. Zwart.
Mr. A. E. H. Goekoop.

WERKENDE LEDEN.

F. de Bas, Luitenant-Kolonel der Huzaren.
Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland, Gemeente-Ontvanger.
W. J. Bolderman, Secretaris van het Armbestuur.
Mr. L. de Bruijn.
Mr. A. H. H. van der Burgh.
P. J. van der Burgh, Oud-burgemeester.
Mr. C. J. E. Graaf van Bijlandt, Lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.
Fred. Caland, Adjunct-Commies bij het Rijks-Archief.
J. H. Coronel, Amanuensis Kon. Penn. Kabinet.
J. T. Cremer, Lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal.
Mr. W. Dolk.
Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, Dir. v/h. Kon. Penn. Kab.
R. H. Driessen, Gep. Officier der Infanterie.

J. D. G. van Epen.
J. de Fremerij, te 's-Gravenzande.
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven, Hofmaarschalk van wijlen H. M. de Koningin, Lid van den gemeenteraad.
Jhr. Mr. W. Th. Gevers Deynoot, Secretaris der Kamer van Koophandel.
A. P. Godon, Oud-Wethouder.
Mr. A. E. H. Goekoop.
J. J. Graaf, Deken en pastoor te Ouderkerk a/d Amstel.
Dr. C. Hofstede de Groot, Onder-directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen.
L. H. de Grijs, Bibliothecaris Administrateur v. d. Schouwburg.
L. J. J. Hageraats, Prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
L. Hardenberg,
Mr. J. E. Heeres, Adj.-Archivaris bij het Rijks-Archief.
D. F. van Heijst, Letterkundige.
C. F. Gijsberti Hodenpijl, Bestuurslid van het Gen. Heraldisch Genootschap »de Nederl. Leeuw."
Jhr. J. P. E. Hoefft van Velsen, Intendant der Koninklijke Paleizen.
J. Hoogwerf, Directeur der Openbare Reiniging.
W. J. Huijgens.
W. P. H. Jansen, Prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
P. de Josselin de Jong, Kunstschilder.
Mr. Th. H. der Kinderen, Oud lid van den Raad van Nederlandsch-Indië.
D. E. C. Knuttel, Rijksbouwmeester.
Dr. R. Krul, Med.-Doctor.
P. Louwerse, Letterkundige.
J. Margadant, Hoofdcommies a. h. Depart. van Waterstaat enz.
H. W. Mesdag, Kunstschilder,
Ph. Verhagen Metman, Burgemeester van Rijswijk.
Mr. P. A. E. N. van Meurs, Commies bij het Rijks-Archief.
J. H. A. Mialaret, Directeur v/h Museum van Kunstnijverheid.
Th. Morren, Ambtenaar bij het Rijks-Archief.
M. Mouton, Boekdrukker en Uitgever.
J C. van der Muelen, voorzitter van het Gen. Herald. Genootschap „de Nederl. Leeuw."
A. A. Vorsterman van Oyen, Directeur van het genealogisch-heraldisch archief, te Oisterwijk.
C. H. Peters, Rijks-bouwmeester.
F. J. G. ten Raa, Kapitein b/d Staf der Infanterie.

D. M. E. DE RIDDER, 1e Luitenant Reg. Grenadiers en Jagers.
P. DU RIEU Fz., Bouwkundig Ingenieur.
A. J. SERVAAS VAN ROOYEN, Gemeente-Archivaris en Directeur van het Gemeente-Museum.
Jhr. D. RUTGERS VAN ROZENBURG, Secretaris van den Hoogen Raad van Adel.
D. F. SCHEURLEER, Bankier.
F. SCHIPHORST, Jur. Stud. te Schiedam.
W. C. SCHÖNSTEDT, 1e Luitenant Reg. Grenadiers en Jagers.
Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER SCHUEREN, Raadsheer in het Gerechtshof.
Jhr. Mr. J. H. HORA SICCAMA, referendaris bij het Departement van Buitenlandsche zaken.
R. A. W. SLUITER, Lid der Prov. Staten van Zuid-Holland.
A. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, Directeur van het Huis Archief en van de bibliotheek van H. M. de Koningin.
W. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, Volontair aan het Oud-Archief der Gemeente 's-Gravenhage.
H. T. VAN STEEDEN.
H. DE VOOGD VAN DER STRAATEN, Boekhandelaar.
Jhr. C. W. A. VAN SYPESTEIJN, Oud Rentmeester van het Kroon-Domein.
R. TISSOT, Oud-Burgemeester te Arnhem.
Mr. W. N. C. Baron VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN, Burgemeester van Voorburg.
Mr. H. A. VAN DE VELDE, Burgemeester van Loosduinen.
L. WICHERS, Schoolopziener in het arrondissement Delft.
M. G. WILDEMAN, Redacteur van het Gen. Her. Maandblad »de Nederlandsche Leeuw".
Mr. A. DE WIT, Oud-Hypotheekbewaarder.
J. L. WOUTERS, Prof. a. h. Seminarie Hageveld te Voorhout.
W. E. A. WÜPPERMANN, Luit.-Kol. b. d. Gen. Staf.
Ph. ZILCKEN, Kunstschilder.
P. ZWART, Rector in het R. K. Ziekenhuis van den H. Joannes de Deo.

BUITENGEWONE LEDEN.

C. ADDINK, werkzaam a. h. Dagblad v. Zuid-Holl. en 's Gravenhage.
J. BAX, lid der redactie v/h. Dagblad v. Zuid-Holl. en 's Gravenhage.
Mr. P. M. BEELAERTS VAN EMMICHOVEN.
G. G. W. VAN DEN BERGH, Regent R. K. Ziekenhuis.
Mr. J. G. S. BEVERS, Lid van de Provinciale Staten en van den Gemeenteraad.

L. N. Borking, Emeritus pastoor, Coblenz.
R. P. van den Bosch, Commies bij het Departement van Koloniën.
Mr. J. E. van Someren Brandt, Advocaat en Procureur.
Dr. A. Bredius, Directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen.
P. A. de Bruin, Pastoor te Loosduinen.
Mr. C. H. Star Busmann, Raadsheer in het Gerechtshof.
O. Graaf van Bijlandt.
Mr. L. M. Rollin Couquerque, Advocaat en Procureur.
J. van Erven Dorens, Pastoor der Kerk v/h. H. Hart van Jezus.
W. C. van Dusseldorp.
Mr. Th. G. van Eck, Advocaat en Procureur.
G. J. H. van Eelders, gep. kapt. der infanterie.
G. A. Franses.
J. F. L. Frowein, Architect.
J. P. Gallenkamp, Pastoor te Poeldijk.
L. Hanau, 1e Luitenant der Artillerie, den Helder.
Mejuffrouw S. C. Heppener.
Mr. C. J. A. Heijdenrijck. Lid van den Raad van State.
Mgr. J. Th. A. Heijligers, Kanunnik, Deken, Pastoor. Geheim-Kamerheer van Z. H. den Paus.
J. C. Gijsberti Hodenpijl van Hodenpijl, kapitein der genie, te Naarden.
W. H. M. Huart, Hoofd-commies bij het Departement van Marine.
Mevr. de Wed. Huijgens, geb. de Mauregnault.
H. W. Iserief.
W. C. Jeltes, oud district-commissaris W. I.
Mr. C. A. van der Kemp, Lid van Gedeputeerde Staten, van Zuid-Holland.
A. O. van Kerkwijk, Volontair Kon. Penning-Kabinet.
Mevr. de Wed. de Koning Knijff, geb. van Broekhuizen.
E. A. M. van der Kun, lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.
J. W. M. van der Kun, Jur. student te Leiden.
H. A. Th. H. de Kruijff, Pastoor te Rijswijk.
E. C. F. de Lannoy, Consul van Rumenië.
P. van Leeuwen, koopman.
W. B. van Liefland Architect.
C. Maat, Pastoor der St. Willibrordus-kerk.
G. van Meeuwen, Adjunct-Commies ter Gemeente-secretarie.
J. A. J. M. Meijlink, lid R. K. Parochiaal armbestuur.
W. J. C. Moens, te Lymington.
Mr. J. P. R. N. de Nerée van Babberich, Lid v. d. Raad van State.

L. U. Rengers van Naerssen.
Mr. C. F. J. van Niekerken.
Mejuffrouw E. A. A. Ninck Blok.
J. J. Oudewater, Kapelaan der St. Jacobuskerk.
M. A. E. Phaff, Oud-Luit. Kol. O.I. leger.
A. J. H. van Rijn, lid van de Kamer van koophandel en fabrieken.
Th. P. C. Sarter, Pastoor te Haarlemmermeer.
D. H. Senator, Notaris.
N. J. Smeulders, Deken en Pastoor te Warmond.
C. Smulders, Lithograaf.
Jhr. W. C. Snoeck, Kapitein der artillerie.
Th. Stang, Directeur der Waterleiding.
J. van Stralen, Hoogheemraad van Delfland.
Dr. A. O. N. Tellegen, Geneesheer-Directeur van het krankzinnigengesticht.
Dr. G. P. van Tienhoven, Lijfarts van H. M. de Koningin, lid van den Gemeenteraad.
Dr. H. J. Vinkhuijzen, Med.-Doctor.
J. Visser, Ambtenaar ter Gemeente-secretarie.
G. W. A. Wildeman, Gep. Majoor der Infanterie.
Jhr. W. M. G. Wittert van Hoogland, Rector van het R. K. Weeshuis.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

A. F. van Beurden, Archivaris te Roermond.
Mr. A. C. Bondam, Rijks-archivaris in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.
Frater J. J. van den Elzen, Kanunnik Regulier der Abtdij van Berne, te Heeswijk.
Mr. H. O. Feith, Oud-Rijks-archivaris in Groningen, te Groningen.
A. J. Flament, Rijks-archivaris in Limburg, te Maastricht.
P. J. Frederiks, te Amersfoort.
J. G. Frederiks, te Amsterdam.
C. J. Gonnet, Rijks-archivaris in Noord-Holland, te Haarlem.
Mr. S. Gratama, alsvoren in Drenthe, te Assen.
A. van Lommel, S. J. Huize Mariendaal bij Grave.
B. Mets, Minderbroeder conventueel te Hal, bij Brussel.
A. baron de Posson, oud stalmeester van wijlen Z. M. den Koning, te Brussel.

BODE DER VEREENIGING:

H. Leepel, Bazarlaan No. 91.

Aan hen, die de Vereeniging «*Die Haghe*» bij testamentaire beschikking zouden wenschen te bedenken, wordt daartoe de volgende formule aanbevolen:

Ik verklaar te legateeren aan de Vereeniging «Die Haghe» te 's-Gravenhage, ter beschikking van Heeren Bestuurders, de som van .....

.....

Des verkiezende voege men hierbij:

Is vrij van alle rechten en kosten, ook van het recht van successie.

(Om hierlangs af te snijden.)

Ondergeteekende, wonende te.....
wenscht toe te treden als ..... der Vereeniging «*Die Haghe.*»

's-Gravenhage.....1895.

.....

Te zenden aan één der bestuursleden; zie bladzijde 26 van dit boekje.

VOORUIT!

Een heilgroet wijden we U, Die Haghe; uw jeugdig leven
Bloeit reeds in volle kracht.
Wie eerst de fiere leuze, in uw banier geschreven,
Van overmoed verdacht,
Een korten arbeidsdag, een schaamlen oogst voorspelde,
Stond ras verbaasd en zweeg.
De dankbre lofspraak, die uw schreden sinds verzelde
En altoos hooger steeg,
Riep de eedle geestdrift op met keur van bondgenooten,
Steeds groeiende in getal.
Uw naam heeft wortlen diep in 't hart uws volks geschoten
En stormvast staat hij pal.

Geen vrees, dat zelfverwijt of blaam, dien lof weersprekend,
U de oogen neer doe slaan; —
Blik fier en vrij terug: reeds menige eerzuil teekent
Uw afgelegde baan.
Uw woord getrouw, schoot ge, als een zon, uw stralen neder
In 't nachtlijk heiligdom
Des doods, en sloegt er 't naakt en koud gebeente weder
Den levensmantel om.
Ja, 't leven draagt ge in u en vruchtbaar deelt gij 't mede,
Vooruit dan! kamp en zwoeg;
Want kracht is arbeidsplicht; weg met den tragen vrede,
Die domlend zegt: Genoeg!
Geen rust, aleer ge uw naam in glorie ziet geschreven
Op d' eindpaal van den nacht;
Dwing eerst den dood geheel zijn roofschat weer te geven;
Aan u is de overmacht.
Een kleine vlam verdrijft in wijden kring het duister: —
Zoo spreidde uw kort verleên,
Uw viertal jaren, reeds vele eeuwen ver zijn luister. —
Nogtans, blik om u heen:
Wat halve klaarheid nog; wat donkre zijspelonken,
Ruk ze open; jaag uw licht
Steeds voller, breeder voort, steeds rijker levensvonken
Den dood in 't aangezicht!
Wien dankt gij de ademtocht, den bloedstroom, die uwe aadren
Met heldenkracht vervult?
't Is kinderplicht; vooruit! Gij zonen, wekt uw vaadren;
Erkent en kwijt uw schuld!
Hunne asch vraagt rekenschap van 't u vermaakte leven.
Wee 't kroost, dat weigren zou,
Bij de eigen machtloosheid der oudren, blijk te geven
Van dankbaarheid en trouw.
Blaast ze aan, hun laatste vonk! ze is waard opnieuw te ontvlammen

Of acht gij 't zelv' geene eer,
En roemt ge u niet, van 't bloed dier vaadren af te stammen?
Vooruit! Geen scheiding meer!
Wat muren, breed en hoog, het grijs verlêen omwallen,
Zij storten straks tot puin;
Zij storten voor uw woord, als Jericho voor 't schallen
Van Israels bazuin.
Die Haghe, wilt ge uw last in heel zijn glorie kennen?
Gij zult, als Buzi's zoon,
Des levens zegekar langs 't doodenveld zien rennen
Op uw verwinningstoon.
Zie voor u; 't wijd gebied, beheerscht door d'ouden Roover,
Zijn maatloos doodenveld
Is u getoond; welaan! Uw wekstem klinke er over:
De wêergeboorte ontsnelt
Uw dankbare ademtocht, door dankbre voorgeslachten
Als levensbô begroet.
Hun dor gebeente ontwaakt, hun breede legermachten
Herrijzen voor uw voet.
Een zegestoet, u waard; geen slaven, maar bevrijden,
Wier juublende ochtendzang,
Nooit zwijgend, allerwege uw schreden zal verblijden,
Wier dag geen ondergang.
Wier oog, opnieuw verlicht, geen grafzuil meer ziet dreigen.
Wat ge opwekt, blijft bestaan;
Voorwaar, de onsterflijkheid is der verrijs'nis eigen.
De dood, van macht ontdaan,
Beroofd van staf en kroon, de dood alleen zal sterven.
Verdrijf hem uit zijn woon;
Hereenig voor altoos den voorzaat met zijne erven,
Den vader met den zoon.

Gij moogt tevreden zijn, Die Haghe; uw jeugdig leven
Bloeit reeds in volle kracht,
Blijf uw verlêen getrouw; veel hebt gij reeds gegeven;
Veel meer wordt nog verwacht.
Een vruchtbaar arbeidsveld, slechts wachtende op ontginning,
Ligt voor u uitgestrekt,
Een gloriebaar, waarop het leven zijn verwinning
Bij iedre schrêe voltrekt:
Een strijdperk, wijd en groot, nooit weigrend u te loonen
Met zegekrans en buit.
Gij hebt uw kracht getoond; ze is vruchtbaar; blijf ze toonen:
Want kracht is plicht. Vooruit!

P. Zwart.

EAU DE LA HAYE.

Bij Kon. Besluit van 2 Augustus 1835 werd octrooi verleend voor den tijd van vijf jaren, aan de gebroeders J. en G. Hartzfeld te 's-Gravenhage, op de uitvinding der vervaardiging van welriekend water, door hen Eau de la Haye genaamd.

R.

CORNELIS CORNELISZ. JOL

bijgenaamd HOUTEBEEN

DOOR

J. J. BACKER DIRKS,

vergezeld van eenige levensbijzonderheden van den Schrijver

DOOR

D. F. VAN HEIJST.

Toen de Heer A. J. Servaas van Rooyen, de hooggewaardeerde Redacteur van dit Jaarboekje, mij verzocht om eenige levensbijzonderheden van mijn vriend Backer Dirks, werkend lid der vereeniging Die Haghe, te willen voegen bij diens historische bijdrage over den Scheepsbevelhebber „*Houtebeen*" heb ik mij geen oogenblik bedacht. Ik gevoelde namelijk voor mijzelven een weemoedige behoefte om eenige woorden te wijden aan de nagedachtenis van een in waarheid braaf, eenvoudig en tevens talentvol man, op wiens vriendschap ik steeds hoogen prijs heb gesteld. Ja, *eenvoudig* was hij, maar tevens meer begaafd, meer degelijk ontwik-

keld, dan menigeen, die op verschillend gebied door groote drukte, in onze reclameachtige eeuw, de aandacht op zich vestigt!

Eenig recht van spreken over zijn karakter en geestesgaven heb ik zeker wèl, want onze wederzijdsche vriendschap is van zeer ouden datum en als men van *oude* vrienden spreekt, kunnen *wij* daar zonder twijfel wel onder worden gerekend. Onze kennismaking begon in het jaar 1848, toen ik nog maar ruim dertien jaren oud was en het voorrecht kreeg tot 1851 onafgebroken onderwijs van hem te ontvangen. Mijn vader, predikant te Gouda, en als beroepen predikant te Leiden overleden, had ik reeds op tweejarigen leeftijd verloren en tot overmaat van ramp was mijne gezondheid van mijne vroegste jeugd af zóó zwak, dat ik mij van alle sterke inspanning onthouden moest. Om die reden nam mijne Moeder, na eenige vruchtelooze proeven met het gewone schoolonderwijs, haar toevlucht tot een maatregel, welke in die dagen meermalen werd genomen, namelijk tot het zoeken naar een inwonenden huisonderwijzer, en als zoodanig bood Backer Dirks zich aan. In hem vond ik niet alleen een kundigen leermeester, maar ook een trouwen metgezel op al mijn wandelingen, die hij door zijne verhalen en gezellige gesprekken zoo aangenaam voor mij wist te maken.

Die vriendschap, toen tusschen ons aangevangen, heeft tot aan zijn dood voortgeduurd en nooit is er een enkel wolkje aan onzen vriendschapshemel opgekomen. Onze wegen liepen later uiteen, zoodat wij elkander slechts zelden ontmoetten, maar de correspondentie werd met eenige tusschenpoozen altijd onderhouden, totdat het jaar 1882 ons weer in dezelfde stad tezamen bracht.

Backer Dirks heeft een buitengewoon werkzaam leven achter zich en vele hedendaagsche officieren der Nederlandsche Marine zullen zeker nog wel eens met genoegen aan hunnen ouden en voor allen zoo welwillenden leermeester denken. Toen hij, te onzen huize inwonende, nog voor een paar examens studeerde, heeft hij nooit vermoed wat de toekomst hem brengen zou. Hij, in een *water*-stad bij uitnemendheid geboren, en vol belangstelling in alles wat *schepen* en *water* betrof, is door een eigenaardigen samenloop van omstandigheden bestemd geworden om zijne krachten te wijden aan de vorming van hen, die het groote water: *de zee*, tot hun element hadden gekozen en daardoor de Oud-Hollandsche traditie in eere wilden houden. Bedoelde *water*-stad is Dordrecht, waar hij op 26 Augustus 1825 geboren werd, en met zijn gansche hart aan hing, zoodat hij met volle recht een trouwe zoon van Dordrecht heeten mag, al heeft hij ook sinds zijne kinderjaren nooit langer dan eenige weken in zijne geboorteplaats vertoefd. Zijne ouders waren J. D. Backer Dirks en Ida Sara Köhn, welke namen ik op dit oogenblik copieer naar een geboorte-advertentie, welke, ik, vele jaren geleden, uit een oude courant knipte. In April 1844 overleed zijn vader, maar zijne moeder heeft hij tot 16 Oct. 1869 mogen behouden. Aan *haar* is hij met de innigste liefde en vereering gehecht geweest, en, terwijl zij die toegenegenheid in alle opzichten verdiende, zal ook het feit: dat hij het grootste deel van zijn leven *ongehuwd* heeft doorgebracht, toe veel hebben bijgedragen.

Nadat hij besloten had zich aan het Onderwijs te wijden, deed hij in April 1844 zijn eerste examen (voor den 3^{en} Rang) en sinds dien tijd volgden de

noodige examens elkander met goed succes geregeld op. Onzen huiselijken kring in Maart 1851 verlaten hebbende, kwam hij in den voorzomer van dat jaar in betrekking op het bekende Instituut van den heer G. J. Kaptein te Barneveld, waar hij, zooals ik uit eenige aanteekeningen kan opmaken, tot in Augustus 1854 werkzaam was, om vervolgens in functie te treden aan het Koninklijk Instituut voor de Marine te Willemsoord (Nieuwe Diep), dat in die dagen werd opgericht.

Een enkel woord over de wijze zijner benoeming moge hier een plaats vinden. Backer Dirks bevond zich in dien tijd in den toestand van een solliciteerend jongmensch, iemand, die vurig naar een vaste betrekking verlangt, maar wiens pogingen nog met geen gunstigen uitslag worden bekroond. Spoediger dan voor anderen rees echter voor hem de zon des geluks op, en dat wel toen hij zich aan een vergelijkend examen onderwierp, ten einde aan een school te Medemblik te worden benoemd. Tengevolge van dat examen, werd hem door Dr. Beeloo, die tot 1850 Lector was geweest aan het Koninklijk Instituut voor de Marine te Medemblik en later als Inspecteur van het Lager Onderwijs in Noord-Holland zoo bekend geworden is, — de vraag voorgelegd: of hij bepaald naar een plaatsing aan bovengenoemde *School* verlangde, of dat ook een landsbetrekking hem welkom zou wezen. Uit dit voorstel mag men zeker wel opmaken, dat het afgelegde examen voortreffelijk moet geweest zijn. Backer Dirks gaf ten antwoord, dat het vooruitzicht op een betrekking in dienst des lands hem zeer toelachtte, en spoedig werden hem nu door Dr. Beeloo nadere inlichtingen gegeven.

Zooals men weet was het Koninkl. Instituut voor de Marine jarenlang te Medemblik gevestigd geweest, maar bij Kon. besluit van 11 Aug. 1850 werd de Koninkl. Militaire Academie te Breda ook ter opleiding van adelborsten aangewezen, en in September van datzelfde jaar de overplaatsing der 72 adelborsten van Medemblik naar Breda gelast. Die verandering was reeds sinds jaren voorbereid, nadat in 1843 de geest van bezuiniging zich in regeeringszaken meer en meer had laten gelden, terwijl men ook meende, dat de gezondheidstoestand der adelborsten te Medemblik veel te wenschen overliet. Die nieuwe orde van zaken was echter maar van korten duur, daar onder het bestuur van den Minister van Marine Enslie werd besloten tot eene opleiding van adelborsten aan boord van Z. M. schepen van oorlog, waarmede in October 1854 op het wachtschip te Willemsoord (Nieuwe Diep) een aanvang werd gemaakt. Bij een Koninkl. Besluit van 25 April 1857 werd die inrichting tot opleiding van adelborsten tot een Koninklijk Instituut voor de Marine verheven, gelijk het ten huidigen dage ook nog is.

Het was nu gedurende de voorbereiding tot die vestiging aan het Nieuwe Diep, dat men op Backer Dirks het oog had laten vallen, om hem de betrekking van Leeraar in de Nederlandsche taal, letterkunde en geschiedenis aan te bieden. Ziedaar dus opeens de ambtenaarsloopbaan voor hem geopend, waarvan hij zoovele jaren een sieraad is geweest. Op 1 October 1854 ving hij zijne lessen aan, maar als ik mij wel herinner is de stand van zaken te Willemsoord in het begin nogal onzeker geweest, hetgeen ik bevestigd zie door een aanteekening van B. D., dat hij met 1 April 1855 nog een poos op non-activiteit werd gesteld,

hetgeen hem blijkbaar minder aangenaam was. Hoe dat zij, eerst in 1860 (1 April) werd hij definitief als leeraar in de hierboven genoemde vakken aangesteld.

Dit ambt heeft hij met den meesten lust en ijver waargenomen tot 1 April 1879, toen zijne zwakke gezondheid hem noodzaakte eenige rust te nemen en er vervolgens toe leidde, voortaan in eene andere betrekking, werkzaam te zijn. Met recht heeft een ongenoemde schrijver in het „Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage" van 5 December 1893 gezegd „dat zijn schrandere, „werkzame en opgewekte geest nimmer benadeeld is „geworden door zijn jaren lang onophoudelijk lichamelijk „lijden." Dat lijden bestond voornamelijk uit eene asthmatische aandoening, die op gevorderden leeftijd meer en meer toenam en hem eindelijk altijd bijbleef. Dat eene belemmerde ademhaling niet weinig hinderlijk is wanneer men aan een groot aantal woelige en levenslustige jongelieden onderwijs moet geven, zal wel niemand betwijfelen, (ja, ik verwonderde mij altijd, dat hij het zoolang volhield), en het was dus voor hem een groote weldaad, toen hij tot Directeur van de Modelkamer en de Bibliotheek van het Departement van Marine te 's-Gravenhage werd benoemd.

Die betrekking bekleedde hij tot 1883, toen de Modelzaal naar het Rijks-Museum te Amsterdam werd overgebracht, en hij tot Commies-bibliothecaris bij genoemd Departement werd aangesteld. Wegens ver gevorderden leeftijd ontving hij 1 October 1890 zijn eervol ontslag, met toekenning van pensioen.

Zeide ik reeds, dat Backer Dirks een groot deel van zijn leven *ongehuwd* doorbracht, toch heeft hij nog verscheidene jaren een aangenamen en gezelligen huiselijken kring om zich gezien, daar hij op 17 Juni

1880 in het huwelijk trad met Mejuffrouw A. M. C. Thierens, met wie hij bijna dertien- en een half jaar mocht vereenigd zijn, daar hij op 30 November 1893, na eene kortstondige ongesteldheid, overleed. Uit dezen zeer gelukkigen echt zijn aan zijne Weduwe twee zoons en ééne dochter overgebleven, die zich zeker later nog menigmaal met weemoed hunnen braven en talentvollen vader zullen herinneren!

Deze korte levensschets zou zeker zeer onvolledig zijn, wanneer ik nog niet eenige regelen wijdde aan de verdiensten van Backer Dirks als historieschrijver. Zijn voornaamste werk is: „De Nederlandsche Zeemagt, in hare verschillende tijdperken geschetst", in vier deelen, dat door alle bevoegde beoordeelaars in hooge mate werd geprezen. Het heeft zijn oorsprong te danken aan het onderwijs, dat hij op het Kon. Instituut in de vaderlandsche geschiedenis en inzonderheid die van het Nederlandsche zeewezen te geven had. In de voorrede van het 1e deel, dat in 1865 bij H. Nijgh te Rotterdam verscheen, zegt hij het navolgende: „In de eerste plaats wenschte ik den adelborsten bij de Nederlandsche marine, een overzigt te geven van de geschiedenis van het wapen, waaraan zij hun leven zullen wijden, ten einde hun liefde in te boezemen voor het vak hunner keuze, en lust tot een meer grondig onderzoek van hetgeen hier slechts kon worden aangestipt. In de tweede plaats wilde ik anderen, die in het onderwerp belang stellen, zonder daarvan eene bepaalde studie te maken, de gelegenheid aanbieden, om in hoofdtrekken te zien, wat de zeemagt, in hare verschillende tijdperken voor het vaderland is geweest." De bescheiden man voegde er nog bij: „Misschien zal deze of gene in het verlangen, om ook buiten den

beperkten kring, waarin ik werkzaam ben, eenig nut te stichten, zekere ijdelheid meenen te zien; doch hij vergete niet, dat het eene bij uitstek nationale zaak geldt, die tot dusverre of zeer uitvoerig, of zeer onvolledig behandeld is," enz. Van dit belangrijke werk, dat opgedragen is aan Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden als Luitenant-Admiraal en Opperbevelhebber der vloot, verscheen in 1876 het 4e deel bij J. C. de Buisonjé te Nieuwe Diep, bij wien de twee vorige deelen ook waren verschenen.

In 1890 werd een 2e druk, nu in *twee* stukken uitgegeven en zooals de ongenoemde schrijver in het Haagsch Dagblad (hierboven vermeld) zegt „is vooral het tweede stuk eene belangrijke verbetering en, voor het tijdvak van 1795 tot op den tegenwoordigen tijd, een groote uitbreiding van de eerste uitgave te noemen."

Nog vóór de verschijning van het eerste deel, had hij in 1861 eene vertaling uitgegeven van het Leven van den Engelschen admiraal Thomas Cochrane, in 2 deelen. Maar ook een aantal stukken in dagbladen, tijdschriften en het jaarboekje van het Kon. Inst. der Marine kan van zijne voortdurende werkzaamheid getuigen, en nog op het laatst van zijn leven verschenen in het tijdschrift *Nederland* de twee eerste stukken der geschiedkundige aanteekeningen, nagelaten door den vice-admiraal Jhr. A. C. Twent, van welke de kopy geheel gereed ligt.

Zijne groote verdiensten zijn dan ook met eerbewijzen beloond, want reeds spoedig na de verschijning van het 1e deel der „Nederlandsche Zeemacht" werd hij benoemd tot Ridder in de Luxemburgsche Orde der Eikenkroon, terwijl hem ook het lidmaatschap van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde te Leiden, en van

het Utrechtsch Geschiedkundig Genootschap te beurt viel.

En hiermede ben ik als van zelf gekomen aan zijne benoeming tot werkend lid der Vereeniging „Die Haghe" te dezer stede. Nadat hij die benoeming had aangenomen wijdde de Voorzitter, de heer A. J. Servaas van Rooyen in zijne sierlijke en zaakrijke rede, op 22 Februari 1893, de navolgende woorden aan Backer Dirks: „Zulk een historicus is ook de heer Backer Dirks; ik zou hem willen noemen de marine-specialiteit. Hij behoort in onzen kring al was het alleen maar om eenig licht te doen schijnen over den minder bekenden scheepsbevelhebber Kornelis Jol, Scheveninger van geboorte, die onder den bijnaam *Houtebeen* in de eerste helft der 17e eeuw wonderen van dapperheid heeft verricht, en wiens stoffelijk overschot op St. Thomas in 1641 moet zijn bijgezet. En wie weet hoevele zeehelden 's-Gravenhage meer heeft opgeleverd!" Aan deze opwekking van onzen zelf zoo ijverigen Voorzitter heeft Backer Dirks voldaan. Was het door zijne zwakke gezondheid onmogelijk de vergaderingen onzer Vereeniging bij te wonen — wat hij nog in Haar belang doen *kon* deed hij gaarne en — het hierna volgende stuk over den Scheepsbevelhebber *Houtebeen* is daar het krachtigste bewijs van. Hij heeft het opstel met zijne gewone nauwkeurigheid en degelijkheid nog kort voor zijn dood bewerkt, en allen, die het lezen, zullen het zeker met mij betreuren, dat wij hier in het Haagsch Jaarboekje de *laatste* historische studie van mijn vriend Backer Dirks voor ons hebben.

D. F. Van Heyst.

's-Gravenhage, 18 Juni 1894.

CORNELIS CORNELISZ. JOL, [1])
bijgenaamd Houtebeen.

Cornelis Cornelisz. Jol, een even ruw als dapper en ervaren zeeman, gelijk Nederland er destijds velen telde, was omstreeks het begin der 17e eeuw te Scheveningen geboren. Hij ging als scheepsjongen varen en oefende zich in het practische leven dermate, dat het bestuur der West.-Indische Compagnie hem in 1628 het bevel over een jacht opdroeg. Reeds voor dien tijd had hij in een gevecht een zijner beenen verloren. Aan het houten been, daarvoor in de plaats gekregen, dankte hij zijn bijnaam. Hij liep daarmee echter zoo snel, dat men zijn gebrek kwalijk bemerkte, en bleef aan boord even zoo rap, als anderen met twee gezonde beenen. In dienst opgeklommen, behield hij den ouden eenvoud en at, als bevelhebber, zelfs den gewonen scheepskost. Zijne ondergeschikten, die hem als hun vriend beschouwden, waren zeer aan hem gehecht. Siebert Cornelisz., een jongere broeder van hem, die op zijne tochten ter loops genoemd wordt, bevoer insgelijks de zee.

Overigens is van zijn bijzonder leven niets opgeteekend. In het bekende werk „Leeven en daaden der doorluchtigste zeehelden", dat in 1683, veertig jaren na zijn dood, te Amsterdam het licht zag, wordt slechts een vluchtig overzicht gegeven van hetgeen hij na 1638 ondernam.

Gelukkig geeft Joannes de Laet, die als bewindhebber der West-Indische Compagnie over officieële bescheiden kon beschikken, in de Historie der Compagnie, welke

---

[1]) Zie Verslag Haagsch Jaarb. v. 1894, bl. 12. (Red.)

in 1644 is gedrukt, een nauwkeurig verslag van Jol's vroegere verrichtingen, als scheepsbevelhebber. Hoewel men er niet de rechte stof in vindt voor een eigenlijk levensbericht, zoo blijkt toch uit het opgeteekende, dat de eenvoudige zeeman in de door hem bezochte streken en vaarwaters veel opmerkte en waarnam. Wat hier volgt is hoofdzakelijk aan de in het werk van de Laet zeer verspreide berichten ontleend.

Den 24 Januari 1628 zeilde Jol met 8 andere bodems uit Texel, als commandant van de *Otter*, een jacht van 90 last, met 19 gotelingen en 71 koppen. Een van de drie met suiker, tabak, enz. geladen schepen, welke den onzen op de kust van Brazilië in handen vielen, was door hem genomen. Met een viertal andere bodems en eenige „prijzen" teruggezonden, bereikte hij 23 October het Vaderland.

Financiëel gesteund door de opbrengst der pas veroverde zilvervloot, besloot de West-Indische Compagnie haar geluk in 1629 nogmaals te beproeven. Nadat Piet Hein tot Luitenant-Admiraal van Holland was benoemd, droeg zij het bevel over haar vloot op aan Hendrik Loncq, die het vorige jaar als tweede persoon onder Piet Hein had gediend. De schepen moesten, naar gelang zij gereed kwamen, in Mei en later uitzeilen, om zich bij de Canarische en de Kaapverdische eilanden te verzamelen. De inval der Spaansche en Keizerlijke troepen, die in den zomer tot op de Veluwe doordrongen, veroorzaakte echter niet geringe vertraging. Dientengevolge zeilde Dirk Simonsz. van Uitgeest eerst den 20 October met 7 bodems uit Texel, waaronder ook de *Otter*, weder gecommandeerd door Jol, doch thans bewapend met 2 metalen en 12 ijzeren stukken, terwijl zich 36 matrozen en 55 soldaten aan

boord bevonden. Ofschoon in het Kanaal door een onweder van de andere schepen afgeraakt en den fokkemast verloren hebbende, kwam Jol noghtans het eerst bij Loncq, wien hij bericht der naderende versterking bracht. Met de *Otter* en de *Havik* werd hij vooruitgezonden naar de kust van Brazilië, om er zoo mogelijk schepen te veroveren en gevangenen te maken, die bij latere ondernemingen van dienst konden zijn.

Loncq zelf vertrok den 26 December met 52 schepen en 13 sloepen van St. Vincent, alleen de *Salm* achterlatende tot waarschuwing van nog nakomende schepen. In het voorjaar van 1630 veroverde hij de stad Olinda en de beide Kasteelen op het Recif, tot welke uitkomst Jol het zijne bijdroeg, zonder dat iets van hem in 't bijzonder wordt gemeld. Toen Loncq zich daarop den 5 Mei gereed maakte voor de terugreis naar het vaderland, zond hij den Commandeur Dirk de Ruyter met 6 schepen de *Otter* en nog een jacht naar de Caraïbische zee.

Te gelijk met het gansche smaldeel, kwam Jol in Juni onder de vlag van den admiraal Pieter Adriaansz., die hem bij herhaling met de *Otter* vooruitzond, tot het doen van verkenningen. Bij eene dier gelegenheden veroverde hij een klein vaartuig, hetwelk de onzen weer vrijgaven, omdat het alleen geladen was met cacaoboonen, waarvan zij de waarde niet kenden. Half September keerde de vloot, met achterlating van enkele bodems, huiswaarts. In November bereikten de *Otter* en andere schepen de havens der Republiek.

Ten derden male vertrok Jol in 1631 met de *Otter*, nu vergezeld door de *Phoenix*, naar de kust van Brazilië. Zij hadden orders aan boord voor Kapitein Jonathan de Necker, die ten gevolge daarvan met zijn schip *Domburg* en de beide jachten in April van

het Recif naar den W. I. archipel onder zeil ging. Zij kruisten er voortdurend, namen er kusten en vaarwaters goed op, doch behaalden slechts weinig buit. Uit een schip met 400 negerslaven, namen zij alleen 24 stukken gele was en wat rijst, omdat zij met die zwarten toch niets konden uitvoeren. Een ander schip, dat een slecht zeiler bleek te zijn, gaven zij insgelijks vrij, na er 1700 huiden, 6 balen katoenen garens en eene hoeveelheid suiker uit prijs gemaakt te hebben. De *Phoenix* veroverde een schip met 6400 huiden, waarvan op de *Domburg* en de *Phoenix* maar 5400 geborgen konden worden. De „prijs" werd met de rest in brand gestoken, en beide schepen gingen in Augustus met den buit naar het vaderland. Jol, die nog voor acht maanden geproviandeerd was, bleef den kruistocht voortzetten; later eene wijle in vereeniging met de jachten *Zeeridder* en *Zuidster*. Den 1 Mei 1632, in 't zicht van Florida, aanvaardde hij de thuisreis met de *Otter*, die zoo voorspoedig was, dat hij 7 Juni te Texel binnen viel, medebrengende vele stukken geweven stof, 366 huiden, 5250 pond campêchehout, 2170 pond tabak, 2054 pond anijs, een kistje en 3 baaltjes benzoë, 3 balen peper, 2 vaten nagelen, 12 kisten marmelade, 13 mark goud, 123 realen van achten en verscheidene kleinigheden.

Eerlang opende zich voor Jol een ruimer arbeidsveld. De kamer van Negentienen besloot twee bewindhebbers naar Brazilië te zenden, om er het opperbestuur in handen te nemen. Matthijs van Ceulen, een hunner, verliet den 8 October de reede van Texel met de *Fama*, gevoerd door kapitein Jan Jansz. van Hoorn, de *Zutphen* en de *Otter*, weder gecommandeerd door Jol, doch thans bewapend met 6 metalen en 14 ijzeren

stukken. Drie dagen later zeilde de *Haring* uit, die tot hetzelfde smaldeel behoorde. Jehan de Gijsseling, de tweede bewindhebber, vertrok daarna uit Zeeland.

Na onderweg een vaartuig met 47 pijpen Maderawijn genomen te hebben, kwam van Ceulen met zijn smaldeel half December te Fernambuco, waar Jol met de *Otter* den 29sten weer uitgezonden werd. Hij kruiste voor Bahia en op de hoogte van kaap Frio tot 29 Maart 1633 en genoot daarop slechts eene korte rust; want de *Otter* moest deel uitmaken van de scheepsmacht, waarmede Jan Jansz. van Hoorn, in het laatst van April, naar de eilanden en de kust van Midden-Amerika gezonden werd. In haar geheel bestond zij uit de schepen *Fama, Middelburg, Gouden Leeuw* en *Zutphen*, de jachten *Otter*, *Brak* en *Nachtegaal*, alsmede de sloep *Gijsseling*. Boven het gewone bootsvolk, werden 250 soldaten ingescheept.

Op dezen belangrijken tocht, waaraan Jol een werkzaam deel nam, werd den 15 Juli de stad Truxillo op de kust van Honduras veroverd en gebrandschat. 's Anderen daags, toen men den gemaakten buit ging bergen, ontstond er door eene onbekend gebleven oorzaak brand, waardoor de stad voor twee derden in de asch gelegd en veel buit vernield werd. Dien ten gevolge borg men slechts 239 huiden, $6^1/_2$ baaltjes Indigo, 820 pond Sassaparilla, 7 metalen en 3 ijzeren stukken, 3 metalen bassen, 4 klokken en eenige kleinigheden. Voor hetgeen van de stad was overgebleven, liet men slechts 20 pond zilver betalen.

Nog roemrijker, ofschoon in de gevolgen tamelijk onvruchtbaar, was de inneming van het sterke S. Francisco-de-Campêche op de kust van Yucatan. Ongerekend meer dan 1000 inboorlingen, vond men in de stad,

waar 22 schepen lagen, 350 Spanjaarden te bestrijden. Alle beschikbare manschappen der onzen gingen op de kleine vaartuigen over, naderden bij nacht, slaagden er in te landen en vertoonden zich den 13 Augustus. Zij dreven den vijand, die aanvankelijk kloekmoedig weerstand bood, tot binnen de stad terug en overmeesterden haar. Men achtte dit bedrijf, waarover niet in bijzonderheden kan worden getreden, eene der stoutste daden door het volk der W. I. Compagnie verricht. De gouverneur, die in een naburig klooster de wijk had genomen, weigerde echter zelfs een enkelen reaal als brandschatting of losgeld te betalen, naar men voorgaf, omdat de Koning zulks op doodstraf had verboden. Hij verwachtte, dat spoedig van elders hulp zou opdagen. De onzen, die het begrepen en te zwak waren tot eene voortdurende bezetting der plaats, vergenoegden zich met 9 schepen en vele gevangenen mede te nemen. De overige vaartuigen staken zij in brand doch lieten de stad verder ongemoeid. Vijf der genomen schepen verkochten zij later aan Spanjaarden. De gevangenen lieten zij los, op een viertal na. voor welke toch nog losgeld werd betaald.

Den 24 Augustus onder zeil gegaan en 18 September op de hoogte van Natanza gekomen, zette de vloot koers naar de straat van Bahama voor de thuisreis, met achterlating van de *Otter*, de *Nachtegaal* en de *Gijsseling*. Jol en de andere commandanten moesten zich vergewissen, of het indertijd door ons bezette St. Martin werkelijk door de Spanjaarden heroverd was, en voorts alles verrichten wat de dienst van de Compagnie zou vereischen.

Jol bleef kruisen, niet altijd verzeld van de anderen. Na 30 pijpen wijn veroverd te hebben, vertoefde hij van 27

October tot 16 November ter reede van het eiland Fortuga, waar hij de *Otter* liet krengen en haar van een nieuwen mast voorzag. Hier vond hij de *Nachtegaal* en berichtte een Engelschman hem het verlies van St. Martin. Weder zee gekozen hebbende, kreeg hij bij herhaling eene groote vloot van Havana komende in 't zicht. De afzonderlijk varende schepen, die hij ontmoette, waren niet geladen. Den 2 Januari weer ter reparatie bij Fortuga gekomen, vond hij er de *Canarievogel*. Hij maakte nog enkele kleine „prijzen", eer hij den steven naar het vaderland wendde, en 6 Juni met de *Otter* te Texel binnenviel.

Tot dusverre had hij met zijn betrekkelijk klein jacht, vaak alleen varende, meestal voorspoed gehad. Eerlang zou hij eene bittere ervaring opdoen van de kwade kansen, welke den stoutmoedigen zeeman destijds bedreigden. Het is bij het begin van dezen tocht, dat de Laet zegt: „Sullen nu kommen tot eenighe exployten ter zee, ende vooreerst de reyse van den manhaften Capiteyn Cornelis Cornelisz. Jol, alias Houtebeen, gheboren tot Schevelinghen."

Den 25 December 1634 weer met de *Otter* vertrokken, zeilde hij rechtstreeks naar Barbados, van waar hij 22 Februari 1635 te Curaçao kwam met brieven voor de bewindhebbers, o. a. den last inhoudende het eiland niet te verlaten. Hij vond er de *Brak*, en bedreef, den 3 Maart hiermede onder zeil gegaan, te St. Jago de Cuba een stout stuk. Beide vaartuigen liepen er, onder Bourgondische vlag, zoo kalm binnen, dat de wacht aan de haven, meenende dat het Spaansche schepen waren, hun zelfs den weg wees. Zij hielden 2 Portugeezen, die aan boord kwamen, gevangen en voeren door tot bij een fort met 5 stukken, in welks

nabijheid zij het anker lieten vallen. De bevelhebber hiervan, die in eene schuit met 2 of 3 soldaten op verkenning uitging, bemerkte onraad, doch werd, toen hij wilde terugkeeren, van den wal afgesneden. Daar hij weigerde zich over te geven, vielen eenige schoten, waardoor hij doodelijk gekwetst werd. Het kanonvuur met het fort gewisseld. had echter noch aan de eene, noch aan de andere zijde veel uitwerking. De bevolking verhinderde het in brand steken van een zevental schepen, waarom de onzen den 16 Maart weer zee kozen, ten einde elders hun geluk te beproeven.

Op de hoogte van Carthagena, kregen zij 4 schepen in 't zicht, waarvan zij er een veroverden, dat slechts 6 stukken aan boord had, doch wel 150 man, meest soldaten. Zij vonden na de overgaaf 12 of 13 dooden en 14 gekwetsten. Na de overblijvenden, de stukken en wat verder bruikbaar was, overgenomen te hebben, staken zij het schip in brand. Met uitzondering van een vice-admiraal en een sergeant, zette men de gevangenen aan wal, op wier verzoek de gouverneur van Carthagena ook een paar Hollanders losliet. Vervolgens werden in de golf van Darien nog 2 kleine vaartuigen genomen. Op het meest bezeilde daarvan zette Jol 16 man met 2 stukken, om tusschen de vele kleine eilanden aldaar wat te „snuffelen."

Terwijl hij in Augustus een koningsjacht en een kleiner schip bevocht, sprong een zijner stukken, waardoor 3 man ernstig gekwetst werden. Gedurende de hierop genomen maatregelen tegen brandgevaar ontsnapte het Koningsjacht, zoodat alleen het kleine schip den onzen in handen viel, dat 60 man, onder welke 10 soldaten, aan boord had, en verder geladen was met 1800 huiden, 4300 pond sassaparilla en 4800 pond tabak.

Den 19 September geraakte Jol in gevecht met den Admiraal van Carthagena, die 's namiddags te 3 uren, nadat van zijne 200 man sterke equipage 25 gedood en velen gekwetst waren, den strijd opgaf. Ongerekend den buit der matrozen, haalde men 140 knasters tabak, 73 baren koper, 9 kistjes indigo en 6 á 7000 stukken van achten uit het schip, dat men verder zijns weegs liet gaan.

Met een volgeladen schip aanvaardde Jol nu de thuisreis, die slecht afliep. Den 28 October verviel hij in het Kanaal met de *Otter* onder 7 kapers, aangevoerd door Collaert, die het jacht veroverden en het den 2 November met de gansche equipage te Duinkerken opbrachten. Maanden lang bleef Jol er met de zijnen gevangen, tot allen, bij eene generale uitwisseling, natuuurlijk met achterlating van den behaalden buit, hunne vrijheid terugkregen.

Wel verre van in haar vertrouwen op hem geschokt te zijn, droeg de Kamer van Negentienen hem onmiddellijk na zijne aankomst in het vaderland het bevel over een grooter schip op. Den 30 Augustus 1636 stak hij weder in zee met de *Swol*, groot 130 last, bewapend met 13 metalen en 14 ijzeren stukken en bemand met 103 koppen. Hij werd thans vergezeld door het jacht de *Katte*, gevoerd door zijn broeder Siebert Cornelisz., en een klein vaartuig, genaamd de *Jonge Otter*, onder Laurens Pietersz.

Niet onbelangrijke waarnemingen deden zij, die 22 Januari 1637 nog de *Brak* bij zich kregen, op hun kruistocht in West-Indië; doch hun buit was gering. Den 23 Juli begingen zij nog een groote onvoorzichtigheid, door een verlaten Spaansch schip, dat zij op strand gezet vonden, eerst in brand te steken en daarna

te onderzoeken. Het vuur bereikte de kruitkamer, welke ontploffing alles over boord wierp, een hunner doodde en 24 zwaar verwondde. En de gevolgen der overijling hadden zeker nog ernstiger kunnen zijn. Later nam de *Katte* een schip met 2800 huiden, die men in een anderen bodem overlaadde en huiswaarts zond. Omstreeks 23 September sneed men op de hoogte van Havana, een galjoen van een groote vloot af, hetwelk aan de vlammen werd prijs gegeven, na er 60 last gember, 60 kisten suiker, 800 huiden en 5 last campèche-hout uit overgenomen te hebben. Vóór het einde der maand vertrok Jol, zijn broeder Siebert met de *Katte* achterlatende, met de *Swol* en de *Brak* naar het vaderland, waar hij in November binnenviel.

Hij klaagde over zekere belemmeringen, op zijn laatsten tocht van commissievaarders ondervonden, en was van gevoelen, dat de W. I. Compagnie geenerlei vergunning aan particulieren moest geven, indien zij zelve voordeel wilde behalen. Maar hier eindigt het uitvoerig verhaal van de Laet, dat voor de overige bedrijven van Jol uit andere bronnen moet worden aangevuld, voornamelijk uit hetgeen Commelijn daarvan meldt in „Het leven en bedrijf van Frederik Hendrik". Dit is dubbel jammer, omdat Jol in 1638 voor het eerst het bevel over eene vloot kreeg, waarbij hij, van nu af meestal Admiraal Houtebeen genoemd, nagenoeg dezelfde ervaring opdeed als de bekende Vice-Admiraal Witte Cornelisz. de With in 's lands dienst, met wien hij in geaardheid veel overeenkomst had. Hoewel meer bemind bij het scheepsvolk dan de With, dien het meermalen als commandant aan boord weigerde te ontvangen, ondervond hij van de zijde der onder hem gestelde scheepsbevelhebbers dezelfde

tegenkanting. Deels uit naijver, deels uit kleinmoedigheid, stonden zij hem, wiens moed aan vermetelheid grensde, in den strijd niet behoorlijk bij.

Den 14 April 1638 met eene vloot uit Texel gezeild, kwam Admiraal Jol, dien wij nu voortaan insgelijks Houtebeen zullen noemen, te Fernambuco, waar hij, in overleg met Joan Maurits eene onderneming tegen de Spaansche Zilvervloot beraamde. Daartoe ging hij den 22 Juli onder zeil met 14 schepen, boven het gewone bootvolk 600 soldaten aan boord hebbende. Den 31 Augustus kreeg hij in de wateren van Cuba 8 galjoenen en 6 kleinere bodems in 't zicht, onder Don Carlos de Harra, die 28 April van Cadix was gezeild, Carthagena, Portobello en nogmaals Carthagena had aangedaan, en nu met zilver aan boord naar Havana stevende. Op dit oogenblik 17 bodems onder zijn vlag hebbende, ziet Houtebeen de Spaansche vloot op zich afkomen. Hij wacht haar onverschrokken in en klampt zelfs den Spaanschen opperbevelhebber aan boord. De onzen geraken in het voordeel, en hebben reeds een man in den mast doen klimmen, om de vijandelijke vlag naar beneden te halen, toen 2 andere galjoenen tot ontzet van hun admiraal komen opdagen. Onverrichter zake komt de man uit den mast terug, en Houtebeen, gedwongen voor de overmacht te wijken, doet de entertouwen kappen. Slechts 3 andere bevelhebbers hebben hun plicht gedaan; twee hunner zijn met omstreeks 50 man in den strijd gebleven; doch alle overigen hebben zich op een afstand gehouden.

Geheel onder den indruk van het gebeurde, riep Houtebeen 's anderen daags alle scheepsbevelhebbers bij zich aan boord, waar hij allen den gedanen eed herinnerde en op hun plicht wees, dien zij zoo deerlijk

hadden verzuimd. Een hunner, die nog tegensprak, wierp hij zijn stok om de ooren, en werd uit zijn ambt ontzet. Het laat zich trouwens begrijpen, dat het in die bijeenkomst alles behalve kalm toeging. Dit alles belette niet, dat Houtebeen in September weer hetzelfde ondervond en uit dien hoofde nog 5 kapiteins moest afzetten. Thans werden ook sommige equipages onwillig; niet dat zij iets tegen Houtebeen hadden, maar om dat zij hunne onderling twistende bevelhebbers niet vertrouwden. Het gevolg van een en ander was, dat een kostbare buit den onzen ontging, volgens geruchten op minstens 7 millioen, en mogelijk het drievoud daarvan geschat.

Houtebeen, in November met de *Salamander* te Texel gekomen, beklaagde zich ernstig over het gedrag der scheepsbevelhebbers. Op last van de Staten-Generaal en den Stadhouder, werden te Amsterdam 3, te Enkhuizen 2 en te Groningen één, dus in het geheel 6 hunner, des nachts van hun bed gelicht en gevankelijk naar 's-Gravenhage gevoerd. Het blijkt echter niet, dat zij, die hun admiraal van roekeloosheid beschuldigden, voor plichtverzuim zwaar gestraft zijn. Van Kampen zegt in zijne „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa," op gezag van Barlaeus, dat zij, op één na, met eene lichte geldboete vrijkwamen. De Staten-Generaal vereerden Houtebeen, den 21 December, als bewijs hunner goedkeuring, een gouden keten met penning, ter waarde van 707 Gl.

Allerlei tijdingen van het uitrusten eener groote vloot in Spanje maakte destijds, evenals in 1588, de Republiek op eigen veiligheid bedacht. Eene overwinning, in Februari 1639 door Marten Harpertsz. Tromp behaald op de Duinkerkers, die zich naar Spanje

wilden begeven, verhinderde niet, dat later toch anderen in zee staken en hun doel bereikten, zoodat het der Spaansche vloot thans niet aan de noodige loodsen voor het Kanaal en de Noordzee zou ontbreken. De zomer verliep echter, zonder dat men iets van buitengewonen aard bespeurde. Eerst half September kreeg Tromp, slechts een klein eskader bij zich hebbende, de verwachte vloot onder d'Oquendo in 't zicht, die hij onvervaard aantastte en voor zich uitdreef, tot dat zij binnen Duins de wijk nam. Alle beschikbare bodems werden hem toegezonden, terwijl hij een gunstig oogenblik tot doortasten verbeidde. Den 6 October voegde ook Houtebeen zich met 4 schepen der W. I. Compagnie bij de vloot van den opperbevelhebber. Als commandant van een der 6 smaldeelen, droeg hij den 21 October bij tot de glansrijke overwinning door Tromp op de Spanjaarden behaald. Nadat de hoofdzaak beslist was, nam hij 25 October afscheid van Tromp, en keerde naar het vaderland terug, in afwachting eener andere bestemming.

Kort nadat Houtebeen en Jan Cornelisz. Ligthart in de laatste maanden van 1640 weder met eene vloot naar Brazilië waren gezeild, had in Portugal eene omwenteling plaats, die in de gevolgen voor de W. I. Compagnie nadeelig dreigde te worden. Portugal, in 1580 door de Spanjaarden veroverd en door ons als vijandelijk gebied behandeld, wierp in 1640 het Spaansche juk af, riep een nakomeling van het oude vorstengeslacht tot koning uit en zocht de vriendschap der Republiek. Het vroeg haar hulp en tegen vergoeding de teruggaaf der veroverde Portugeesche bezittingen.

Onbekend met het gebeurde, kwam Houtebeen den 9 Januari 1641 in Brazilië, waar de autoriteiten, in het

belang van den slavenhandel, juist eene onderneming tegen de Portugeesche bezittingen op de kust van Afrika beraamden. Met die bestemming ging de admiraal den 30 Mei weder onder zeil met 20 schepen, die behalve 900 bootsgezellen, nog 2000 soldaten en 2 à 300 Brazilianen onder den Luit. Kolonel Hinderson aan boord hadden Den 24 Augustus kwam de vloot ter hoogte van San Paolo de Loanda. 's Anderen daags debarqueerde het krijgsvolk onder aanvoering van Hinderson, die nog denzelfden avond tot den aanval overging. Terwijl de strandbatterijen door de schepen tot zwijgen gebracht werden, dreven de gelande troepen 3000 negers voor zich uit, waarop ook de Portugeesche commandant Pedro Cecer de Meneses met 900 soldaten en gewapende ingezetenen de wijk nam. In de stad, die aan de landzijde niet versterkt was, vond men een grooten voorraad mond- en krijgsbehoeften, terwijl den overwinnaars vele stukken geschut en 30 zoo groote als kleine schepen in handen vielen.

Later wendde Houtebeen zich nog tegen het eiland St. Thomas, dat hij 5 October bezette, bij welke gelegenheid de *Enkhuizen*, een zijner schepen, met nagenoeg de gansche equipage door eigen kruit in de lucht vloog. Het kasteel gaf zich eerst den 16en over, waarna de 70 man, die zich in de sterkte bevonden, met Engelsche schepen naar Portugal vertrokken. Evenals in 1599 onder Pieter van der Does, bezweken vele overwinnaars tengevolge der overmatige hitte. Ook Houtebeen overleed 31 October 1641 en werd in de hoofdkerk der verlaten stad Paraosa begraven.

Hoe oud is hij geworden? Was hij gehuwd? [1]) Waar

---

[1]) Zie Haagsch Jaarb. v. 1894. Verslag, blz. 18. (RED.)

hield hij doorgaans verblijf, als hij zich in het vaderland bevond? Op deze en andere vragen, moeten wij het antwoord schuldig blijven. Uit het relaas van zijne bedrijven, is echter te zien, dat hij niet zonder reden, zelfs in den vreemde, als een onzer stoutste zeehelden wordt herdacht

's-Gravenhage, 14 October 1893.

BACKER DIRKS.

ORANJE, OOK ZELFS IN 'T SUIKER-BAKKERSWERK.

*** By de Erven de Wed. Jacobus van Egmond, op de Reguliers Breêstraat te Amsterdam, is gedrukt en te bekomen: Hand- of Tafelboekje voor Mevrouwen, Juffers en alle die gene, welke genegen zyn tot het maken van Oranje Tabletten en allerlei, zoo nieuw als bekend suikerwerk, *Cumberlandjes, Wolffenbuffeltjes, Carolientjes, Oranje Takjens* en *Bloemetjes Suiker*, en al wat verder door de konst gemaakt werd . . . . . De prijs is 6 stuivers.

(*Holl. Hist. Ct. van 7 Jan. 1768*).

JOURNAAL VAN HET HUWELIJK VAN FREDERIKA LOUISE WILHELMINA, PRINSES VAN ORANJE, DOCHTER VAN PRINS WILLEM V, MET DEN ERFPRINS VAN BRUNSWIJK—LUNENBURG.

Woensdag 6 October 1790, kwam de Hertog van Brunswijk in den Hage [1]) des avonds omtrent 6 ure, met twee reiskoetsen, elk bespannen met zes paarden. Hij had 's middags — (zoo zegt men) bij den Heer van Wassenaar op Zuidwijk gegeten. Hunne Hoogheden ontvingen hem op het Stadhouderlijk Hof, alwaar hij zijn intrek nam in de twee kamers, aan 't eind der

---

[1]) In de 's-Gravenhaagsche Courant van 6 October schreef men onder dagteekening van den 5en: Zijne D. H. H. de Heer Erfprins van Brunswijk, aanstaande gemaal van Prinses Louise van Orange en Nassau wordt morgen avond alhier verwagt, zijnde heden morgen de Jagten van hier vertrokken om hoogstdenzelven aftehalen. Zie omtrent het huwelijk de nummers 1530 en 1531 van den Cat. der Gem. Bibliotheek, en de 's-Gravenhaagsche Couranten van 6 October—5 November 1790. (Red.)

Noordelijke galerij, tegen aan de Hofcapelle of Fransche kerk. Deze avond werden bij de burgers vele vlaggen uitgestoken en het gemeen bedreef vreugde met schieten en zingen langs de straten. De publicatie wegens 't illumineeren op den 19^{en} dezer, bij 't Hof en die van den Hage vastgesteld, is van dezen dag, schoon er nog Raad, noch vergadering, noch conferentie zij geweest.

Donderdag 7 October. De Hertog werd door de nieuwsgierige gemeente verwacht op de parade, doch verscheen daar niet, maar ontving ten 2 ure de gelukwensching, wegens zijne aankomst, in de gewone audientie kamer van den heer Stadhouder welke plechtigheid geen half uur duurde, vermits eene diepe buiging in 't voorbijgaan alles was, wat daar verricht werd — uitgenomen de Militairen waren wij daar alle in 't zwart, vermits het hof rouwde. De Hertog was mede in 't zwart laken, en had zijn ridderband geheel bedekt onder zijne klederen, — naast hem stond de Heer van der Duin, welke de namen der groetende voorbijgangers Z. H. in 't oor blies. Wat bezijden af stond een Brunswijks officier. De vorst is zeker in 't portret van *Monsr. Bolomey* schooner verbeeld dan hij is, doch de beschrijving welke sommige van zijn persoon gemaakt hebben, zijn zoo vele onwaarheden. Zijn haar is niet ros, maar blond; schoon niet lang is hij zeer wel gemaakt van leden, heeft eene zeer goede houding, losse manieren en een zeer vriendelijk voorkomen. Zijne stem is scherp en zijne spraak zeer rad, 't welk hij gemeen heeft met het geheele huis van Brunswijk. Des avonds reed hij in eene koets van Z. H., met twee pages voorop, en twee loopers vooruit, met flambouwen, gevolgd door nog eene hofkoets, en bracht dus naamkaartjes rond bij de vreemde gezanten en de Heeren van de Ridderschap.

Vrijdag 8 October deed de Hertog des voormiddags eene wandeling door de straten van den Haag met de twee jonge Prinsen van Oranje [1]), zijnde vergezeld van eene groote menigte volks, welk gezelschap, schoon niet vermakelijk, hem echter niet onaangenaam moest zijn. Eenige onder de gemeente zeide toen, dat het een logen was *dat de Hertog naar een kurkentrekker geleek.* Ook bezichtigde Z. H. de parade welke Bataillons formeerde en voor hem aftrok met het eersaluut. Hij was gekleed in een paarsche gestreepte rok en had geen degen op zijde. Des avonds werd de Hertog onthaald bij den Ambassadeur van Engeland, welke een souper gaf aan omtrent 160 personen — alles was daar naar gewoonte zeer prachtig; — ten 10 ure begon de maaltijd en ten twaalf ure of half een ging elk naar huis.

Zaterdag 9 October zijnde de verjaardag van des Hertogs vader was er een genoodigt souper van omtrent 50 personen aan 't Hof. De Hof-Courant van dezen dag meldt op order van de Hof-Commissie het vastgestelde nopens de festiviteiten alsmede dat de rouw, wegens den Hertog van Cumberland, zal worden *gesuspendeerd bij provisie.* Een verwonderingswaardige uitdrukking.

Zondag 10 October bezoekt de Hertog het Natuur- en Kunstkabinet van Z. D. H., des middags omtrent 12 ure. en bleef daar tot . . . ure, voorts ook . . . .

De Heer Stadhouder was in de Kloosterkerk geweest onder gehoor van den predikant Reguleth, welke zeer krachtig en welsprekend bad ter gelegenheid van het aanstaande huwelijk. Dit deed mede de predikant Ver-

---

[1]) Later Koning Willem I, en Willem George Frederik, geb: 1774, overl. 1797.

nede in de Fransche kerk; dan daar was niemand van de Vorstelijke familie tegenwoordig; mogelijk omdat daar het 2e H. Avondmaal gehouden werd. De Hertog kwam niet op de parade, alwaar eene groote menigte vergaderd was om hem te zien. Des morgens onder kerktijd liet Z. D. H. tegen Dinsdagavond op het souper en bal ten Hove noodigen, wordende daarbij (immers aan mijn huis) gezegd, dat het gala ten 7 ure beginnen zoude. Des middags was de Hertog in de Fransche kerk, zittende in de loge naast H. K. H. en de jonge Prinses en Prinsen van Oranje. Des avonds was er concert ten Hove en het gewone Zondags-souper. In de groote en Fransche kerken is van den predikstoel afgelezen, dat er aldaar deze week noch Woensdag noch Donderdag zou gepredikt worden.

Maandag 11 October was de Hertog met H. D. en K. H. in de Fransche comedie waar vertoond werd de opera „les petits Savoijards" en „Isabelle et Rizaldo", en 't was daar zoo vol dat men zich nauwelijks roeren kon, schoon velen uit vrees voor ongelukken te duchten, wegens de oudheid van dat gebouw, zich tehuis gehouden hadden. De vorstelijke familie reed derwaarts in statie met 6 koetsen, elk met 2 paarden bespannen. Des middags was er ten Hove een diner geweest van eenige vreemde Prinsen en Generaalspersonen. De toevloed der menschen in den Hage aankomende was zoo groot, dat er geen bepaald getal bij de veerschuiten gevonden werden. Acht kwamen er van Leiden op 't zelfde uur aan.

Dinsdag 12 October werd het verzochte souper en bal ten Hove gehouden en waarlijk met groote pracht en overvloed, — alleen was de aankomst en uitgang aldaar zeer moeielijk, en deze moeielijkheid was toe te

schrijven aan de ordres die men gesteld had om dezelve gemakkelijk te maken. De heer van Rhoon had zeker stakketsel of baliewerk uitgevonden, 't welk tegen den namiddag in 't Binnenhof opgeslagen werd, en langs hetwelk de koetsen rijden moesten om elkander niet te ontmoeten. Dan dit had tot gevolg, dat sommigen twee uren onderweg waren; anderen een uur en mogelijk langer, naar hunne koetsen wachten moesten. Ik kwam met een half uur vrij.

Ten 7 ure kwamen de eerste der genoodigden aan, alle wel uitgedoscht. De drie voorzalen waren prachtig behangen, met schoone vloertapijten belegd, en met honderden waskaarsen op kristallen kroonen en armen verlicht. Ten acht ure kwam de jonge Prinses met haren bruidegom. Zij was in zilver- en goudstof en hij in hemelsblauwe zijde met zilver gekleed; hierop volgde H. K. H. in carmozijn satijn op zilver met alle hare juweelen. Zij gingen met hun hofgevolg rond als naar gewoonte en ontvingen de gelukwenschen, dat is te zeggen, neiging en buiging van iedereen. Hetzelve had ten laatste plaats in de groote nieuwe zaal; dan, zoodra zij de deur intraden werd door de trompetters en keteltrommen van het orkest aan het Oosteinde het oude lied *Wilhelmus* aangeheven en eenige reizen gespeeld. Deze schoone zaal, welke in grootheid verscheidene kerken overtreft, naar de Corinthische orde gebouwd, en met beelden versierd, was evenals de andere zalen met groote kristallen kroonen en armen voorzien en zoo verlicht van alle kanten, dat daar schier geen slagschaduw te vinden was.

Na den omgang der Princessen danste de bruidegom en bruid, en voorts deze met Gedeputeerden der 7 Provinciën, alsmede H. K. H. en den Heere Stadhouder

met Ambassadeurs en Ambassadrices, statelijke Menuetten ; de heeren met gedekten hoofde, alles naar het oud gebruik van honderd jaren herwaarts. Dit met rechten zwier verricht zijnde, werden de nieuwe contradansen gedanst in welke de twee jonge Prinsen van Oranje zich niet minder vermoeiden dan blijken hunner vlugheid gaven. Onderwijl werd er in de andere zalen gespeeld. Ten half twaalf begon het souper en werden de deuren der groote eetzaal geopend werwaarts de vorstelijke personen, vreemde Prinsen en Ministers van Mogendheden met hunne vrouwen, alsmede de eerste adel onzer gewesten en aan eene tafel van . . couverts plaatsten. Deze tafel was versierd met pronkstukken en zoogenaamde desserten, vertoonende suikerwerk, doch meer uit pleister en gommen geboetseerd. 't Waren alle allegorische kunststukken op het hooge feest, en de bogen onder welke zij stonden, waren van doorschijnend glaswerk van allerlei kleuren, rijkelijk met groente en bloemwerk doorvlochten. De schotels om dezelve staande, alsmede de borden, lepels en vorken waren van zilver verguld, gelijk ook al het vaatwerk op de buffetten, tot de groote koelvaten toe. In de andere kamers was alles van zilver en de pronkstukken op verscheiden tafels zeer fraai. Deze tafels waren acht in getal, behalve nog twee tafels tegen den wand, om de gaanden en komenden te gerieven. De overvloed van variëerende spijzen en wijnen was naar gewoonte, en de bediening vrij goed, naar mate de menigte menschen, van welke een aanzienlijk gedeelte staande eten moest. Nadat de vorstelijke personen gespijzigd hadden, werd er weder gedanst tot in den morgenstond, omtrent 4 ure, en die geene welke vroeger naar huis keerden, hadden groote moeite om hunne koetsen te krijgen.

Woensdag 13 October was er klein diner aan het Hof.

Donderdag 14 October werd des morgens vroeg de oranjevlag op den Haagschen toren ontrold, en ten 12 ure van de Noorderwal 21 stukken canon losgebrand. Ten een uur schaarde zich de Schutterij, van het houten voorportaal aan de groote kerkdeur over de Vischmarkt opgeslagen, in twee rijen langs de Groenmarkt, Hoogstraat, Plaats, Kneuterdijk etc. zooverre dezelve strekken konde, en ten 2 ure begon de statie af te trekken, wordende geopend door een sterk detachement Guardes Dragonders te paard; hierop volgden Fouriers, stalmeesters en de koetsen van Z. D. H., even als in de Hofcourant gemeld is, uitgenomen dat er nog een koets was, waarin de Prinsen van Nassau Weilburg, Uzingen en Hessen Cassel zaten. Naast de koetsen der vorstelijke personen gingen bij elke koets 8 Halbardiers in hunne aloude kleeding en sterke detachementen Guardes du corps in hunne scharlaken monteringen voor en achter te paard. Na de Hofkoetsen volgden die van H. H. M. en de Raad van Staaten met hunne trompetters en boden vooruit en de stoet werd gesloten door een sterk detachement Guardes te paard. Bij het intreden der koets werd de prinses bestrooid door 22 jonge burger dochters allen in 't wit gekleed, 't welk herhaald werd bij hare terugkomst. [1]) De weg werd genomen door de Grenadierspoort langs het Plein, lange Houtstraat,

---

[1]) In de 's Grav. Ct. van 29 Octbr. leest men onder dagteekening van 28 October: „De veertig jonge Dogteren, alle in het wit gekleed met groene linten om het lijf, bewoonderessen van de Paerel en de Oostnoorde en Noordoostlijke Buurten, welke bij het voltrekken van het hooge huwelijk de eer hebben gehad H. D. H. den Heer Erfprins en Mevr. de Erfprinces myrte, palm en bloemen te bestrooijen, hebben elk tot eene gedachtenis van hoogstdezelven present gekregen een modernen gouden ring, met den gevlogten naam van Mevrouw de Erfprinces. (Red)

Tournooiveld, Vijverberg, Plaats, Hoogstraat en Groenmarkt. In de Kerkenkamer gekomen vertoefde het hooge gezelschap aldaar, tot dat de Leden van H H. Mogenden en Raade van Staate zich geplaatst hadden in de kerk, door hun hofmeester, in het ruime park, 't welk van den predikstoel af tot aan de Stadhoudersbank gemaakt was; met groen laken belegd en in het midden een zeer groot Turksch vloertapijt. De banken der Collegien waren met roode fluweelen kleeden, zwaar met goud omboord, bedekt; de armstoelen der vorstelijke personen waren insgelijks, en voorts verguld. In 't midden was een bank altaarsgewijs, en eveneens overgekleed, geplaatst, met twee kussens, waarop het vorstelijk paar knielen zoude bij 't gebed — ter rechterzijde des predikstoels, zaten de predikanten en ter linker, ouderlingen en diakenen met mantel en bef. Buiten de balustrade, aan de noordzijde, stonden de Guardes du corps — aan de oost- en westzijde een detachement Grenadiers, man aan man.

De orgel de wijze Wilhelmus aangeheven hebbende, klom de Predikant Munnikemolen ten Predikstoele en de vorstelijke personen traden in de kerk tusschen twee rijen halbardiers welke zich aan den ingang schaarden. De bruidegom en bruid waren in zilverlaken en de Prins Stadhouder in goudlaken gekleed, alles rijk met juweelen bezet. H. K. H. insgelijks, en de jonge Prinsen van Oranje in hemelsblauw met zilver en goud, de Prins van Nassau Weilburg almede in goudstof, en de Prinsen van Nassau Uzingen en Hessen Cassel in hunne Generaalsrokken, doch van blauw fluweel. De bruid had een diamantenkroon op 't hoofd en haar lange sleep werd gedragen door 4 juffers in zilverstof gekleed en elk geleid door een Capitein. Zoodra alles

gezeten was werd er een vers gezongen uit psalm . . . en de predikant deed eene korte, doch treffende redevoering over de woorden des Apostels *Uw huwelijk is eerbaar onder allen*. Dit gedaan zijnde las hij het formulier en de Vorst, en Princesse naderden voor den bank, terwijl door 't opsteken van eene kleine vlag op den toren teeken gegeven werd aan de artillery op de noorderwal, om de een en twintig stukken los te branden, 't geen geschiedde en waarop het gejuich des volks, dat buiten om de kerk stond, volgde. Het gebed gedaan wordende knielden de trouwende en eindelijk werd de zegen gegeven, waarna de vorstelijke personen elkander allen omhelsden, als eerst de jonge getrouwde man zijn vrouw, voorts de Heer Stadhouder zijn dochter en H. K. H. haar schoonzoon en zoo voorts — 't geen voor 't oog van zoo eene talrijke gemeente geschiedende, zeer aangenaam was; zelf vele met beweging trof, te meer daar de vorsten en vorstinnen zelf zeer bewogen waren. [1]) De terugtocht was langs de Groenmarkt Veene- en Spuistraten Lange Pooten en het Plein Houtstraat Voorhout Kneuterdijk Lange en Korte Vijverberg naar 't Hof, staande het garnizoen gedeeltelijk in de wapenen, als op het Plein de Guarde Zwitzers, in het Voorhout

[1]) 's Grav. Ct. van 18 October. Bij gelegenheid van 't Hoogvorstelijk Huwelijk, hebben beide de Gemeenten der Portugeesche en Hoogduitsche Jooden mede blijken hunner vreugd in hunne Sinagogen te kennen gegeven, op Vrijdagavond den 15 dezer; de beide Gemeentens hebben, gelijk alle Hoogtijden, hunne Bedehuizen verlicht, en de Boeken Mozes prachtig gekleed. De eerstgemelde zongen tusschen 't middag- en avondgebed de volgende psalmen 16, 75, 144, 67, 45, 72, 117 en 118; en de laatstgemelden tusschen de twee genoemde gebeden de 21, 45 en 128 psalmen, na 't welke het Formule van 't gebed voor de Hooge Overheid, voor 't Doorl. huis van Oranje en Nassau uitgesproken wierd en byzonderlyk voor 't Hooge Doorluchtig paar wierd gebeeden.

By gelegenheid der huwelyksplechtigheid in de Groote kerk werd gecollecteerd *f* 1832.90 en Zondag den 17en d. a. v. *f* 3750.—. (RED.)

de Guardes te voet. Op de Plaats cavalerie. Bij de aankomst ten Hove werd ten derde male van de wal als te voren geschoten. De bruiloftsmaaltijd werd ten 9 ure gehouden in de groote nieuwe zaal, zijnde aldaar ook de vrouwen der Heeren Gedep. verschenen; in eene andere zaal werden de predikanten en voorzittende ouderlingen onthaald. Op de groote tafel was het middenpronkstuk wel 6 voeten hoog en vertoonde een antieke tempel, waarin de trouwplechtigheid verricht werd; verder waren daar ter zijde zeer kunstig geboetseerd de 4 gedeelten der wereld en andere zinnebeeldige figuren meer. De Hooge gezondheden werden naar het oud gebruik met Pocalen gedronken en van beide orkesters met trompetten, keteltrommen en ander speeltuig Wilhelmus en andere stukken gespeeld. Des nachts, alle genoodigde vertrokken zijnde, begaven zich de jonge getrouwden op hunne slaapkamer en lagen daar op een kostelijk ledikant in een pronk nachtgewaad, in tegenwoordigheid der geheele vorstelijke familie en voorname Hofhouding, waarna zij zich ontkleedden en voor goed te bedde begaven.

Vrijdag 15 October werden de jonggetrouwden des morgens door de vorstelijke familie op hun bedde begroet — des middags was er klein diner en des avonds groot gala ten Hove, alwaar de Prinsessen en Prinsen, als ook allen die daar tegenwoordig waren ten prachtigste uitgedoscht verschenen — de stellagie of baliewerken waren weder op 't Binnenhof opgeslagen en de koetsen moesten alle de lange Houtstraat en langs de noorderzijde van het Plein oprijden om ongelukken voor te komen. Deze avond was er menigeen die twee uren van zijn huis tot het Hof onderweg bleef, en het getal der menschen zoo groot in de Hofzalen, dat die, hoe ruim

ook, hetzelve niet bevatten kon. Vele vertrokken ook alreeds toen anderen aankwamen en dit duurde van 6 uur tot des nachts omtrent half elf. Nimmer is er in den Hage zoo talrijke een Hofdag gezien, ja zelfs niet in 1741 en 1767, ook niet in 1787. De jonge Prinsen hadden naar het oud gebruik de kousenband van hunne zuster om den linker arm.

Zaterdag 16 October ontvingen de jonggetrouwden en stadhouderlijke familie de gelukwenschingen der Collegiën — ten 12 ure ging de Hoogen Raad, voorts het Hof, de Raad van Braband, Magistraat van den Hage, Nederd. Waalsche, Engelsche Luthersche kerkenraden elk afzonderlijk, de leden der twee gerechtshoven en hunne ministers — met mantels en beffen. Zij gingen over de noordelijke gallerij voorbij de vergadering van Holland; aan de trap stonden acht halbardiers; in de zaal der Guardes, de Guardes du Corps; ter rechter in 't geweer salueerden de officieren met den pallas, aan de linkerzijde de liverijbedienden van den Prins in grooten getale. In de eerste kamer eenige voorname hofbedienden, en de 2e of antichambre insgelijks en ook dames; in de 3e kamer heeren en staatsdames, in het kabinet 4 pages; in de presentiekamer van den heer Stadhouder zaten in twee armstoelen de Hertog en zijne gemalin ter rechterzijde van den schoorsteen; ter linkerzijde, en voorts, of langs den wand, waren stoelen waarin zich de Heeren plaatsen. De presidenten deden elk eene aanspraak in 't Nederduitsch en die van den president Slicher was zeer goed en niettegenstaande 's mans groote zwakheid zeer wel uitgesproken. Het antwoord van den Hertog was in 't Hoogduitsch en velen hebben 't niet verstaan. De Hertog leidde de Heeren uit tot aan de trap, welke zij opgingen naar

de appartementen van H. K. H.. alwaar alles in dezelfde orde was als beneden, uitgenomen, dat men maar eene voorzaal door naar de zaal der Guarde doorging. In de groote zaal der Prinsessen zaten H. H. en de jonge prinsen welk eerst de Heeren ingehaald hadden. Elk gezeten zijnde, werd de redevoering gedaan en beantwoordt door den Heer Stadhouder in 't Nederduitsch, en zeer wel Z. H. bragt de deputatiës uit tot aan de trap. De kerkeraden worden beneden ontvangen alwaar toen de geheele vorstelijke familie bijeen was en daar werd toen mede gezeten. Tegen half vier kwamen H. Ed. Gr. Mog. in corps, en ten vier ure begon de maaltijd in de groote zaal zijnde de Ridderschap en steden allen naar rang geplaatst. De Prins stelde de gezondheid der Staten in met een Pocaal en gingen voorts de Pocalen rond onder het blazen en spelen van Wilhelmus en andere stukken. De eerste Heer der Ridderschap verzocht verlof om de gezondheid van 't Huis van Oranje mede in te stellen; dan, dit werd hem door iemand indachtig gemaakt — de spijs, drank, vaatwerken, pronkstukken of desserten waren allen even prachtig en de maaltijd duurde tot half acht ure. Op het eind, namelijk bij 't opzetten van het dessert, had men naar het oud gebruik aanschouwers bij 20 te gelijk toegelaten — dan het volk gedroeg zich zoo buitensporig, dat men de deuren weder sluiten moest, 't geen echter zeer moeielijk viel, zijnde verecheiden halbardiers met hunne geheele wapenrusting onder den voet geraakt, en vele menschen in gevaar geweest van verdrongen en zwaar gekwetst te worden. Na den maaltijd begaf zich het Hof in de comedie alwaar gala was, en zoo gevaarlijk vol, dat H. K. H., welke reeds door al het verrichtte en bijgewoonde op dezen dag zeer vermoeid

was — zich niet wel bevond en zich naar huis liet brengen. Des avonds zeer laat at de vorstelijke familie aan kleine ronde tafels, afzonderlijk, doch in eene kamer en de Stadhouder eenvoudige boerenkost: boekweitkoeken met stroop.

Zondag 17 October was het Hof des morgens in de Klooster- en de Hertog van Brunswijk in de Luthersche kerk, waarna hij de Oranjezaal met de vorstelijke personen bezichtigde. Des middags was er kleine tafel en des avonds concert en klein souper aan 't Hof.

Maandag 18 October spijsde de vorstelijke familie bij den Heer van Lenden van Bletterswijk, des middags; en begaf zich van daar naar 't Oude Hof, rijdende achter in, terwijl alle die genen welke het publieke bal bij wilden wonen langs de Dennenwegstraat, wal en Noordeinde den voorhof moesten oprijden. Het Oude Hof was overheerlijk van buiten geillumineerd en nimmer is aldaar dergelijks tot heden gezien. In de groote zaal was aan 't noordelijk eind een zitplaats, troonsgewijze, opgericht, met een blauw en zilver voorheemelsel. Hier plaatste zich hare K. H. op eene bekleede voetbank, op welke een speeltafel staan konde en van daar zag zij het dansen; elk moest zijn naam opgeven bij 't inkomen ten einde te vernemen wie daar kwam en vooral wie er af bleef. Ten half 12 werden in de twee galerijen en in vier voor- en vijf achterkameren gespijzigd. Alles was er keurig overvloedig en prachtig en bij geene der vorige soortgelijke gelegenheden is er zoo goede orde gehouden. De Prinsessen en Prinsen hadden hunne tafel in de noordelijke galerij en 't vaatwerk was aldaar zilver verguld. Na het eten werd er weder gedanst tot in den morgen, schoon de vorstelijke personen vroeger aftrokken. Van 't Hof werden gejaagd

een knecht uit de herberg de 7 kerken van Rome, welke zich als een heerschap versteld had, doch erkend werd, en de afgedankte Officier Bargeman, met nog eenige anderen.

Dinsdag 19 October was de dag der algemeene illuminatie. Van den toren werd gevlagd en des morgens ten 8 ure 21 schoten van den wal gedaan. De toevloed der vreemdelingen was dezen dag onbegrijpelijk; de vuurpotten en lantaarnen aan den St. Jacobstoren werden al ten zes ure, en de overige lichten ten 8 ure aangestoken, wordende ten 12 en 6 ure weder 21 schoten van de wal gedaan. Des avonds reed de vorstelijke familie in statie en stapvoets met vele koetsen door schier alle straten van den Haag, waarmede 3 à 4 uren heenliepen. De weg was overal zoo vol, dat men bezwaarlijk voort konde gaan, doch, door de goede orde in het rijden gehouden, geschiedden er geene ongelukken. De illuminatien waren ongelijk en vele huizen echter zeer fraai verlicht. Onder deze de gevel van het Oude Hof — de geheele kleine societeit op de hoek van den Vijver en de Plaats vertoonende een antieke tempel — de Hotels van de Ministers van Engeland en Pruissen; dan, de vier schilderijen op doek aan het eerstgemelde waren zeer slecht — bij den agent der Brabantsche Patriotten Leenpoel aan de westwalle zag men de wapens der zoogenaamde Brabantsche Staten boven die der vorstelijke echtelingen, met de woorden *his Ducibus*. Na 12 ure, als wanneer de illuminatie moest eindigen, werd er overal door 't volk tot laat in den nacht geschoten.

Woensdag 20 October ging de vorstelijke familie naar Rotterdam alwaar het schip *de Louisa* affiep, wordende de ceremonie van 't afkappen door de jonge princessen

verricht. De vorsten hielden de maaltijd bij de Admiraliteit en zagen voorts de Comedie. 's Volks aandrang was zoo groot bij 't inkomen der Hofkoetsen in de stad, dat de ruiters, geschikt om plaats te maken, met hunne paarden onder de voet gehaald werden. Alle schepen vlagden en schoten, 't geen een ijsselijk geraas maakte en vrij onvoorzichtig toeging, waardoor dan ook het kleine admiraalsjagt verongelukte, zijnde het voorste gedeelte door het in brand geraken van het kruit in de lucht gesprongen en het achterste verzonken. De konstapel werd dood en aan stukken geslagen, en het zoontje van den kapitein verdronk; verscheidene andere personen werden gekwetst. Des avonds keerde het Hof met jagten terug naar den Haag. In 't doorrijden van Overschie, des morgens, vonden HH. daar de Schutterij onder de wapenen en werden door eene rei jonge dochteren, alle in 't wit gekleed. met palm en bloemen bestrooid. Dicht bij Rotterdam bezagen zij het waterwerktuig door vuur werkende — hier werden zij door den Predikant van Overschie met een gedicht verwelkomd.

Donderdag 21 October was alles stil ten Hove en waarlijk elk had wel noodig wat rust te nemen. Echter gingen de vorstelijke personen des avonds in de Comedie.

Vrijdag 22 October bezigtigden de vorsten en vorstinnen het Magazijn te Delft, mitsgaders de kerken en tombes, wordende door den Magistraat ontvangen en begeleid.

Zaterdag 23 October. Dezen dag had er in 's Hage een duel plaats tusschen twee officieren der Hollandsche Guardes te voet, Heeckeren en Drevon, waarin deze ongelukkige jongeling het leven liet, zijnde in 's bosch wagte huis gestorven. De daders en de vier

secondes Bouwens, Bijland, Zweerts en van Til begaven zich terstond op de vlucht [1]) Bij 't schouwen van 't lijk werden doodelijke wonden in 't hart en nog verscheidene andere waarvan 3 à 4 in den rug gevonden. De Raad was hierover des avonds vergaderd; de Prins was niet weinig ontevreden over dezen moord, want eene andere naam kan er niet aan gegeven worden. Tusschen Zaturdag en Zondag des nachts overleed aan schielijke verzwakking op zijne buitenplaats de president Slicher welke nog acht dagen te voren bij de plechtige audientie 't woord van wege 't Hof gedaan had. Hij was eerlijk en had groote ondervinding, bezat voorts deugden en goede hoedanigheden, zoo met betrekking tot zijn ambt als tot de burgerlijke zamenleving. In de laatste verwarringen beging hij een grooten misslag, was niet vrij te spreken van ondankbaarheid wegens den Prins aan wiens voorspraak alle zijne zoons hunne bevordering verschuldigd waren; dan men wil dat zijne vrouw door haar vermogen op zijn geest hiervan de oorzaak was. Eer en voor de omwending zag hij het onweder aankomen en schreef eene brief aan Z. H., maakte voorts goede houding en droeg standvastiglijk den val van twee zijner kinderen.

Zondag 24 October woonden de vorstelijke personen den Godsdienst bij; en de zegenwenschen der predikanten hielden nog niet op, 't geen velen als overtollig voorkwam.

Dinsdag 26 October vertrokken de Hooge personen naar Amsterdam, alwaar zij na te Haarlem gegeten te hebben des avonds in de Fransche comedie gingen.

Woensdag 27 October bezigtigden zij het merkwaardige der groote stad kregen een onthaal op het Stadhuis en verschenen 's avonds in den schouwburg. Op 't

---

[1]) Zie Haagsch Jaarb. v. 1891 o. m. bladz. 29. (RED)

Stadhuis verschenen circa 20 vrouwen bij hare K. H. om haar Hof te maken, en zoo ras de vorstelijke familie op de Beurs kwam vertrokken van daar wel 100 kooplieden.

Donderdag 28 October besteedden zij den dag mede in 't bezichtigen van de stad en omliggende plaatsen en werden onthaald bij de heeren Rendorp en Straalman.

Vrijdag 29 October kwamen de Prinsen en Prinsessen terug in den Hage doch des avonds laat [1]).

(*Medegedeeld door den Heer* J. VAN STRALEN, *naar een oud handschrift*).

---

[1]) De 's-Grav. Ct. v. 5 November, onder dagteekening van den 4en, schrijft: gister heeft Z. D. H. de Heer Erf-Prins van Brunswijk en Lunenburg, by de Heeren Presidenten van den Hoogen Collegien, Ministers en leden van Staat, als mede by de buitenlandsche Gezanten, zyne afscheidsvisites gedaan.

En heden morgen vroegtydig heeft gemelde zyne Doorlugtigheid met H. D. H. mevrouw de Erf-Prinses van Oranje en Nassau, hoogstdeszelfs Gemalin, de reis naar Brunswyk aangenomen, wordende dit Doorlugtig paar door H. D. en K. Hoogheden uitgeleide gedaan tot op het vorstelyk lustslot het Loo, van waar Hoogstdezelven zig naar Brunswyk zullen begeven, verzeld door H. D. H. de Heeren Erf-Prins Willem Frederik, en Prins Willem George Frederik, van Oranje en Nassau, zullende de Heer Erf-Prins zyne reize van Brunswyk, alwaar hoogstdeszelfs hun broeder nog eenigen tyd zal blyven, verder naar Berlyn aannemen. (RED.)

ONDER EEN UITHANG-BORT IN DEN HAGE, OP DE VISCH-MARKT.

In de drie Rollen Stokvisch gekroont,
Al is ze Schoont,
Den Haring Spant de Kroon.
Delfshaven en Goeree,
Hier verkoopt men alderhande versse visch mee.

BEKNOPTE LEVENSSCHETS BETREFFENDE DR. K. G. E. MERGELL.

Docter Karel Georg Eduard Mergell was gedurende zijne laatste levensjaren eene vrij algemeen bekende Haagsche persoonlijkheid geworden.

Bij goed weder kon men den kloeken en goedigen grijsaard zich schier dagelijks met zijne hooge gestalte zien bewegen door de drukste straten der stad, vriendelijke groeten wisselende met iederen bekende van welken rang of stand ook.

Hij was geneesheer met hart en ziel en bleef tot aan zijn einde de geneeskundige praktijk uitoefenen, hoewel het hem ten laatste zwaar begon te vallen.

Met al zijne goedigheid was hij toch soms ruw en hard in zijne uitdrukkingen. „Nieuwe klanten kan ik

niet meer aannemen" — zeide hij wel eens — „evenmin als ik de oude in den steek mag laten of een armen donder, dien een ongeluk is overkomen mijne hulp mag weigeren."

De loopbaan die hij achter den rug had is eene zeer merkwaardige geweest.

Geboren den 27e April 1781 te Felsberg in Nederhessen, trad hij den 18e Mei 1802 in dienst bij de krijgsmacht der Bataafsche Republiek als Chirurgijn-élève en den 18e Juni daaraanvolgende werd hij bevorderd tot Aide-Chirurgijn.

In deze beide rangen behoorde hij tot de troepen die in 1804 en 1805 onder den Franschen Generaal, later Maarschalk, Marmont gekampeerd waren in de legerplaats bij Zeist. De Maarschalk Marmont heeft die gebeurtenis vereeuwigd door het doen opwerpen eener aarden piramide, die nog ten huidigen dage bestaat. Ieder militair van welken rang ook, in het kamp aanwezig, de Generaal zelfs er onder begrepen, moest er aan arbeiden, en een perkamenten rol, hunne namen vermeldende, werd in een looden omhulsel op den bodem der piramide nedergelegd. Op dit perkament staat dus ook den naam van Mergell vermeld. Men heeft den Generaal in persoon met al de officieren van zijnen staf in den kruiwagen zien loopen om aarde aan te brengen voor de piramide.

De Generaal Marmont was ook in dien tijd de stichter van het dorp Austerlitz dat evenwel zijn naam eerst bekwam na de groote overwinning door Napoleon, den 2en December 1805, behaald op de Oostenrijkers en Russen.

Op Marmonts aansporen liet een aantal officieren van hoogen en lagen rang in de onmiddellijke nabijheid

van het kamp en ter plaatse waar thans Austerlitz ligt, zich huizen of huisjes, soms zelfs maar hutten bouwen, en daar men vele maanden in het kamp doorbracht, lieten de gehuwden er hunne gezinnen komen, en zoo geraakte het nieuwe dorp al spoedig tot eenigen bloei.

Destijds scheen keizer Napoleon door het bijeenbrengen eener sterke krijgsmacht te Zeist, Boulogne en elders nabij de kusten der Noordzee, eene onderneming tegen Engeland te beramen; een gedeelte dier krijgsmacht werd zelfs ingescheept en eene Gallo-Bataafsche afdeeling ging dien ten gevolge den 7en Augustus 1805 aan boord der vaartuigen, die aan den Helder gereed lagen om haar te ontvangen. Mergell behoorde tot die afdeeling, maar in den aanvang van September werd zij weder ontscheept en na lange en vermoeiende marschen stond zij den 12en October te Augsburg in den rug der Oostenrijkers.

De Oostenrijkers werden te Ulm ingesloten en Mergell was met de troepen waarbij hij diende, getuige dat de Oostenrijksche Generaal Mack op den 20en October met 12 generaals, 25.000 man en 60 bespannen vuurmonden de wapens voor den keizer der Franschen nederlegde.

Het legerkorps van den generaal Marmont, waartoe de Gallo-Bataafsche troepen behoorden, nam geen deel aan den slag van Austerlitz. Na het sluiten van den vrede van Presburg (25 December 1805) keerden de Bataven in den aanvang van 1806 naar Nederland terug.

Op aanzoek van den keizer der Franschen werd in 1808 eene brigade troepen van het inmiddels opgerichte koningrijk Holland naar Spanje gezonden ter versterking zijner strijdkrachten aldaar. Mergell behoorde er

toe en maakte in Spanje de vermaarde veldtochten mede van 1808, 1809 en 1810, gedurende welke hij tegenwoordig was bij de veldslagen van Durango, Miravallas, Valmaceda, Ciudad Real, Santa Cruz, Tallavera, Almonacid en Ocaña.

Intusschen was hij in 1809 bevorderd tot Chirurgijnmajoor. Als zoodanig woonde hij in het Fransch-keizerlijke leger de veldtochten bij van 1812 in Rusland en Polen, van 1813 in Saxen en van 1814 in Frankrijk. Tijdens die veldtochten was hij bij de veldslagen van Borodino, Malo-Jaroslawitz, Weissenfels, Lützen, Bautzen, Leipzig, Brienne, Montmirail, Craonne, Arcis sur Aube en St. Dizier.

Na den troonsafstand van Napoleon nam hij zijn afscheid uit het Fransche leger en keerde hij naar Nederland terug, waar hij weder werd opgenomen als 1e Officier van Gezondheid en ingedeeld bij het mobiele leger. Hij werd daarbij belast met de functie van Chef van den Geneeskundigen dienst te velde, in welke hoedanigheid hij den slag van Waterloo bijwoonde.

In 1817 werd de Geneeskundige dienst bij het Nederlandsche leger gereorganiseerd. Onder een Inspecteur Generaal werden er twee Inspecteurs van dien dienst benoemd, een voor de Noordelijke en een voor de Zuidelijke provinciën. Mergell werd Inspecteur voor de noordelijke provinciën en Leiden werd hem tot standplaats aangewezen.

Tengevolge eener nadere reorganisatie van den Geneeskundigen dienst der Landmacht werd hij in 1822 gepensioneerd.

Hij vestigde zich als geneesheer te 's Gravenhage, waar hij in den avond van den 18e October 1851 plotseling overleed.

Zijn portret, geschilderd door H. J. B. Jolly, werd aan het Gemeente-Museum ten geschenke gegeven, door wijlen den heer J. van Reijerdam, 1894.

A. W. P. Weitzel.

STAAT van dienst van Mergell, (Karel, Georg, Eduard), Geboren te Felsberg in Nederhessen, den 27n April 1781.

EFFECTIVE DIENST.	VELDTOGTEN.
In dienst getreden als Chirurgijn-élève den 18n Mei . . 1802	Campement bij Zeist . . 1804
Bevorderd tot Aide Chirurgijn op den 18n Junij 1802	Geembarkeerd ter reede van Texel. 1805
Bevorderd tot Chir. Major op den 3n November 1809	Campagne van Ulm en in Oostenrijk. . . . 1805
Gecontinueerd als 1e officier van gezondheid bij de mobile armée, den 6n April 1815	In Pruissen 1806
In die kwaliteit doorgediend tot den 18n Mei 1817	in Zweedsch Pommeren . 1807
zijnde het tijdstip zijner benoeming tot Inspecteur van den geneeskundigen dienst (voor de Noord-Nederl. Provinciën).	in Spanje 1808, 1809, 1810
Bij besluit van Z. M gecontinueerd in bovengemelde betrekking, doch tevens belast met de waarneming der functie van 1en offic. van gez. bij het hospitaal te Leijden op den 1n October 1819	in Rusland en Polen . . 1812
	in Saxen 1813
	in Frankrijk 1814
	bij Waterloo 1815

RECAPITULATIE DER DIENSTJAREN EN VELDTOGTEN.

	Jaren.	Maanden.	Dagen.
Van den 18n Mei tot den 18n Junij 1802 . .	»	1	»
Van den 18n Junij 1802 tot den 3n Novemb. 1809	7	4	15
Van den 3n Novemb. 1809 tot den 6n April 1815	5	5	3
Van den 6n April 1815 tot den 18n Mei 1817	2	1	12
Van 18 Mei 1817 tot den 1n October 1819 .	2	4	12
Van den 1n Oct. 1819 tot den 15 Decemb. 1821	2	2	15
Veld-togten	11	»	»
Totaal der dienstjaren . .	30	6	27

Opgemaakt conform het Stamboek der Officieren van Gezondheid van de Armée.

's-Gravenhage, den 15n December 1821.

De Inspecteur Generaal van den Geneeskundige dienst der Land- en Zeemagt,

(*get.*) HARBAUR.

Non-actief . . . . . 1 April 1822.
Gepensionneerd bij Koninklijk besluit van 27 April 1822, No. 130, met ingang van . . . . . 1 Juni 1822.
ten gevolge der reorganisatie van den Geneeskundigen Dienst der Landmacht.
Overleden . . . . . 18 October 1851.

AANTEEKENINGEN BETREFFENDE MAATREGELEN TOT BEVORDERING VAN GEZONDHEID EN REINHEID HIER TER STEDE, IN VORIGE EEUWEN,

door J. HOOGWERF.

Bij het opsporen van de hierna volgende aanteekeningen in het oud archief dezer gemeente, waarvoor de gelegenheid mij gemakkelijk gemaakt werd door den Heer Voorzitter der Vereeniging „die Haghe", lag het niet in mijne bedoeling om daarvoor plaatsing in dit Jaarboekje te verzoeken; daaraan had ik zelfs niet gedacht, dewijl mijn doel alleen was om na te gaan, in hoeverre er redelijke grond is voor de wel eens geopperde meening, dat gemeentebesturen in vorige tijden weinig bedacht zijn geweest op het nemen van maatregelen tot bevordering van gezondheid en reinheid.

Nu echter de Redactie van het jaarboekje vermeent, dat zij voldoende waarde hebben, om door opneming in ruimer kring bekend te worden, zal de plaatsing mij genoegen doen, omdat daardoor ook aan andere belangstellenden kan blijken, dat reeds vóór $2^1/_2$ eeuw zeer doelmatige keuren uitgevaardigd werden, om velerlei handelingen der ingezetenen, die voor den gezondheids-

toestand schadelijk geacht werden, of inbreuk maakten op algemeene reinheid, te bestrijden.

Velerlei toestanden, die onstonden na de publicatie van die keuren, en daarmede in strijd zijn, kunnen wij thans nog waarnemen, en geven aanleiding om eene flinke handhaving van die keuren te betwijfelen. Daarentegen mag men echter de vraag stellen, of wij, zonder die keuren, nog niet veel meer den neus voor dergelijke erfenissen zouden moeten optrekken.

Bij sommige keuren kan men eene strenge handhaving in twijfel trekken, om reden de geldelijke boeten zoo hoog gesteld waren, dat men de betaling door het grootste gedeelte des overtreders toch niet kon verwachten; doch het eigenbelang van hen, die op de overtreding moesten toezien en deze constateeren, en dat van anderen, die met het innen der boeten belast waren, kan wel aanleiding gegeven hebben om niet te veel door de vingers te zien, want meestal kwam een bij de keuren bepaald gedeelte te hunnen bate.

In ieder geval komt men tegenwoordig, met een zooveel beter geregeld en meer uitgebreid toezicht, nog dagelijks tot de ervaring, hoe moeielijk het gaat om verordeningen te handhaven, wanneer men te doen heeft met menschen die niet doordrongen zijn van het besef, dat hun persoonlijk belang somtijds moet achterstaan bij dat van het algemeen.

Behalve aanteekeningen uit keuren, zullen deze ook voortkomen uit resoluties, die in verband staan met het behandelde onderwerp.

De oudste keur, die mij in handen kwam, is gearresteerd bij 't volle College van Schout, Burgemeesteren en Schepenen van 's-Gravenhage, den XVden Octobris

Anno 1614 ende gepubliceert ter poyen van het Raadhuys naer 't luyden van de Groote Stedehuys Clocke aldaar, op den 17 Octobris. And. dg. voorz.

In den aanhef begint deze keur met de opmerking, dat vuijlnishoopen en miste zoo door den Haghe gestroyt ende uitgegoten worden, zoo des morgens als des avonts en oock by daghe (dus alsof het zoo behoorde), zelfs op de Plaetsche, Kerckhof als andere bequame straten. dat daervan groote onreijnichheden, stank en dédecorati op straten en wegen het gevolg was.

Ook werden de riolen niet naar behooren gemetseld en gemaakt, waardoor het reinigen moeilijk was en veel te wenschen overliet. Causerende dit een en ander infectie van lucht, waardoor de goede ingezeten tot hun nadeel werden geinfecteerd, wilde de stedelijke regeering daerinne voorzien en keuren en ordonneren mitsdien eenige poincten ende articulen, n. l.:

Het werpen van onreinheden op de gemeene straten, of voor andere luyden haar huisdeuren wordt verboden, evenals het verbranden daarvan op de erven achter huurluyder huis, en geboden wordt om die onreinheden in bakken te verzamelen en op bepaalden tijden vóór hunne woning gereed te zetten, om by diegenen die by de Magistraet daertoe gecommitteerd ende gesteld zyn, weggevoerd te worden.

Een eygelicken moet zyne poyn en aarde van hun huis of erf komende, op hun eigen kosten wegvoeren naar een terrein langs de Delftsche weg, tusschen den Haghe en Leprozen, op poene dat dit van gemeentewege voor rekening van den overtreder zal gedaan worden en bovendien het verbeuren van 10 schellingen boete op iederen wagen. Men mocht echter puin en aarde wel op eigen terrein bergen, of op dat van anderen,

wanneer nl. de eigenaar daarvan dit toestond of verlangde.

Daarna komen bepalingen voor betreffende de inrichting van de straatriolen, waarvan de kosten blijkbaar voor rekening van den eigenaar van het daaraan gelegen huis kwamen; verder nog eenige bepalingen aangaande het schoonhouden en het voorkomen van verstoppingen, wordende elke overtreding of nalatigheid gestraft met eene boete van niet minder dan 3 ponden en bovendien werd het noodige, bij nalatigheid, na eenen bepaalden termijn, van gemeentewege, voor rekening van den overtreder, in orde gebracht.

De open goten vóór de stoepen moesten breed zijn 18 cM. en de overdekte of onder stoepen loopende goten breed 20 cM.

Verder wordt een gedwongen schoonmaken van straten en riolen op Zaterdag voorgeschreven en eigenaardig is het, hoe de menschen ook toen door voorschriften geleid moesten worden tot eensgezind handelen, want er werd bepaald, wie het eerst, en wie vervolgens, met het schoonmaken moest beginnen, opdat de een niet zou bederven wat de andere reeds in orde had gebracht. Nauwkeurig werd de tijd aangegeven, in verband met het daglicht in de verschillende jaargetijden.

Op eene boete van zes ponden voor elke overtreding werd aan de metselaars verboden om straatgoten te maken, want die lui schenen de goten wel eens hooger te leggen dan de straten waarvoor zij dienden. Voor dat werk werden alleen de straatmakers gemachtigd.

Nu komen de vleeschhouwers, varkensslagers en veehouders aan de beurt. De mest van hun vee, die op hunne erven verzameld was, moest voor half Mei daarvan verwijderd zijn, op eene boete van 10 ponden. Zoodra de buren er last van hadden, mocht de mest

in het geheel niet op de erven bewaard worden, op eene boete van 6 ponden.

Het bloed en de ingewanden, afkomstig van het slachten, mochten niet loopen in de gemeene goten of wateren, op boete van 3 ponden, doch moesten met alles, wat verder onbruikbaar was, weggevoerd worden naar de gemeentevuilnishoopen en aldaar begraven worden ter diepte van minstens 2 voeten, op eene boete van niet minder dan 17 ponden.

De bleekers mochten het slachtafval, dat zij behoefden voor hondenvoedsel, niet anders door den Haghe vervoeren dan tusschen zons op- en ondergang, mits dan nog in dichte bakken of wagens, die niet overliepen, op eene boete van 3 ponden.

Binnen het vierkant van den Haghe mocht men geen varkens houden, alweder op eene boete van niet minder dan 17 ponden.

Daarop volgt een voorschrift aan het publiek, n.l. om geene onnuttigheden en onreinheden te doen in de Kercke, Kerckhof, Stadhuis enz., op poene dat ieder oud persoon, als overtreder, zal verbeuren 30 schellingen en het opperste kleed: de bedelaars of vagebonden zullen gedurende één uur voor het Stadhuis tentoongesteld worden, met het ijzer om den hals, terwijl de namen der kinderen, die tegen dit verbod handelden, aan de respective scholen werden toegezonden; dan zullen zij aldaar wel gegeeseld worden. Het laatste was zeker een uitstekend middel om het schoolgaan te bevorderen.

De aanduiding „onnuttigheden", voor handelingen, die men liefst niet bij den naam noemt, is toch al zeer oneigenlijk, want 't was de zeer nuttige voldoening aan eene natuurlijke behoefte, doch op eene daarvoor niet geschikte plaats.

De laatste bepaling, die nu volgt, was niet de minste van beteekenis, wanneer zij nl.: altijd door, naar eisch gehandhaafd had kunnen worden. In het algemeen werd toch verboden, dat asch ofte materie, ofte doode krengen, ofte den inhoud van secreten of stinkputten in de grachten, zoo binnen als buiten den Haghe, zouden vloeien, met de aanwijzing, dat dit een en ander moest gebracht worden op de Geest of andere landen aldaar gelegen en minstens op één voet diepte begraven en overdekt met aangestampte aarde.

Alles op eene boete van 6 ponden voor elke overtreding.

In verband met de beduchtheid voor infectie van de lucht (zie aanhef van de keur) mag men de aanwijzing van de Geest, als bergplaats voor de bedoelde stoffen, nog al bedenkelijk noemen en geeft dit aanleiding voor het vermoeden, dat men van eene aanmerkelijke uitbreiding van de stad niet veel verwachting had. Omdat echter met de weinige gebaande wegen, het vervoer naar grooter afstand te kostbaar zoude worden, laat het zich denken, dat de Magistraat als bergplaats voor de genoemde stoffen de Geest toch minder schadelijk heeft geacht dan de grachten, ook, omdat velen het water daaruit zeker als drinkwater gebruikten.

Met kwade betalers voor beloopen boeten scheen men niet veel omslag te maken. De officier, substituten en anderen, die bekeuringen deden, waren gemachtigd om uit des kwaden betalers huis zooveel panden te halen, dat de boeten daarop verhaald konden worden, doch aan de eigenaars moest geadverteerd worden, waar zij hunne panden konden inlossen. Hadden dienstboden of jongeren eene overtreding begaan, buiten voorkennis van hunne meesters, dan moesten laatstgenoemden toch

de beloopen boeten betalen, maar mochten het bedrag daarvan korten op het loon van den overtreder.

Van de ingevorderde boeten ontvingen de Gemeente, de Officier en de aanbrenger ieder één derde gedeelte.

De bovenstaande keur werd gerenoveert ende andermaal van de puye gepubliceert den 14den Novembris 1615.

Dat dit renoveren noodig is geweest, kan men zeer goed begrijpen en zelfs zou het de kosten en moeite van eene maandelijksche renovering waard zijn geweest, wanneer daarmede het doel bereikt was. Indien toch de slagers raad geweten hadden, om bij de uitoefening van hun bedrijf, te voldoen aan de gestelde bepalingen, dan zou het wel van belang zijn om te weten hoe zij het aangelegd hebben.

Op den VIIJ Januari 1616 werd een keur gepubliceerd, waarin verboden werd om onreinheden te werpen of onnuttigheden te doen in of nabij luifels.

In een keur, gepubliceerd op den XXVIIJ Maart 1616, werd verboden iets te bouwen, te vernieuwen of te herstellen langs de gemeene wegen, zonder kennisgeving aan den Magistraat of hunne Gecomitteerden, ten einde op die werken regard te kunnen slaan, met eene boetebepaling van 17 ponden voor elke overtreding. Verder wordt opgemerkt, dat dagelijks zeer groote klachten vallen over het ontbreken van secreten in vele woningen.

Om daarin te voorzien wordt gelast, dat al wat verhuurd is of wordt, binnen eenen bepaalden tijd van een secreet voorzien moet zijn, die niet op eenige wateren of riolen mogen uitlozen, en waar zulk eene

uitloozing reeds bestond, moet deze ten spoedigste weggenomen worden; op eene zelfde boete, als boven, voor elke overtreding.

In eene keur, gepubliceert den 17en May 1620, wordt weder, evenals in vorige keuren, gewezen op de verontreiniging van gragten ofte wateren en van straten, door het werpen van mest, stroo, riet, slykachtige vuilnis, doode katten, honden, caronjes, kalveren, kalvervellen, ossenhuiden, stinkhonden, enz , waardoor de lucht wordt geinfecteerd ende 't gemeene aspect gedeformeert, waartegen weder eene boete van 4 ponden wordt vastgesteld.

Op last van Frederik Hendrik, by der gratie Godts Prince van Orangiën, Grave van Nassau enz., werd op den 5den Juli 1634 van de pui van 't Raadhuis eene publicatie afgekondigd, beginnende met de herinnering, dat de Beek op kosten van de Grafelijkheid is gemaakt, ten gerieve van den Hove, de Vyver en de Cingelen en om het water daaruit ook te gebruiken voor het blusschen van brand.

Door belemmeringen van allerlei aard, b.v. uitsteken van platingen, stoepen, pilaren, privaten, het maken van afleidingen ten behoeve van aanliggende gronden en door andere beletselen, werd echter de breedte van de Beek op vele plaatsen verminderd, de loop van het water gestoord, het aangevoerde water grootendeels aan de bestemming onttrokken en bovendien werd gecauseerd een groote stank en apparentie voor infectie van de lucht.

Daarom werd bevolen, dat binnen één maand, zonder vertreck ofte delaij, niet alleen alle beletselen weggeruimd

moesten worden, maar bovendien moest langs de Beek eene schoeiing gemaakt worden van eiken palen en planken, in eene rechte lijn, in dier voege, dat de loop van de Beek minstens 4 voeten breed bleef. Verder moest de loop van de Beek tot op het welzand worden uitgediept.

De kosten kwamen voor rekening van alle denghenen, die woonachtig zijn op die Beecke, ofte aldaer gehuyrt ende gehooft zijn, volgens de repartitie daervan te maken. Mocht iemand in gebreke blijven, dan werd het voor diens rekening gedaan door de Hooge Overheid, behoudens eene boete van 25 ponden. De kosten van het een en ander moesten bij parate executie van den onwilligen betaler worden ingevorderd. Elke overtreding van de gemaakte bepalingen, in het vervolg, werd gestraft met eene boete van 50 ponden.

Eene keur, gepubliceerd den 16 April 1642, begint weder met de klacht over groote onreinheid van gemeene wateren, straten en wegen en ook, dat aan de oostzijde van de stad stalen zijn gemaakt voor vuilverzamelingen, die bij deze werden opgeheven, terwijl daarvoor werden aangewezen, voor de oostzijde eene plaats onder de brug aan de Dennenweg en voor de westzijde aan den buitensingel aldaar.

In eene keur, gepubliceerd den 27 Augustus 1646, wordt gewezen op de vele p. s. huizen en privaten, die nog op de Beek uitloozen en daarom worden de fabryckmeesters van den Haghe en den Controlleur respectivelycken geauthoriseert ende gelast om deze inrichtingen, van het einde van het Noordeinde tot in den Vyver weg te ruimen voor rekening van de over-

treders van vorige placcaten, met bedreiging dat zij, die op nieuw van zulk eene uitloozing gebruik zouden maken, gestraft zouden worden naar rigeur van de publicatie, die afgekondigd werd op den 5den Juli 1634. (Zie hiervoor).

Twee keuren, de eerste gepubliceerd op VIIJ September 1654, en de tweede op 29 Juli 1664, tijdens het heerschen van eene besmettelijke ziekte, getuigen er van, dat men ook destijds wel degelijk inzag, dat voorkomen beter is dan genezen, en daarom uitgebreide maatregelen voorschreef om de lijders en wat met hen in aanraking kwam, zooveel mogelijk te isoleeren en zoodoende de aanleiding tot voortplanting der ziekte te beperken.

In korte trekken worden die voorschriften hier aangehaald.

Het was verboden om in huizen, waarin lijders aan de besmettelijke ziekte voorkwamen, eenige nering uit te oefenen, of daaruit eet- of andere waren rond te venten, dan na eenen bepaalden tijd sedert de laatste zieke daarin gestorven was. Eene tijdsbepaling ná het herstellen van een lijder komt niet voor, dus schijnen alle lijders gestorven te zijn, *of* de bepaling was vaag.

Uit zulk een huis mochten geene kleeden, lakens, dekens of wat ook, uit de vensters of op de openbare straten uitgeklopt of gelucht worden, en niets op eenig boelhuis of op de wekelijksche markt gebracht.

Gedurende het heerschen der ziekte mocht niemand, ook niet de bidders, op eene begrafenis gaan met een langen rouwmantel en niemand mocht in zijn huis de wanden met laken of baai bekleeden

Op de begrafenissen mocht geen wijn of bier geschonken worden.

Er mochten geene vergaderingen gehouden worden over gestorven kinderen, omme dezelve toe te maecken.

De lijders mocht men afgezonderd in eigen woning en ook in een daarvoor gehuurd huis houden, en bestond daarvoor geen gelegenheid, dan moest men ze overbrengen naar het pesthuis, tusschen 's avonds 9 en des morgens 6 ure.

Den oppassers van zulke zieken werd ten strengste verboden om zich in andere huizen te begeven, tenzij man of vrouw van zulk een huis dit toestond.

Aan de schuijtenvoerders en de wagenaers werd ten scherpste verboden om zieke personen of bedelaars uit andere plaatsen in hunne voertuigen op te nemen en naar den Haghe te voeren. Commissarissen moesten daarop gestreng toezien, en zoodra zij overtreding daarvan bemerkten, werden de contraventeurs geconstringeert om zulke personen, met alle haer bijhebbende goet, wederom te brengen ter plaatse waar zij zijn op of ingenomen.

Men mocht geene woning verhuren aan gezinnen uit andere plaatsen, of meubelen van daar in deze gemeente toelaten, tenzij aan Burgemeesteren van 's-Gravenhage eene attestatie werd overgelegd, afgegeven door Magistraten van de plaatsen van herkomst, waarin werd verklaard, dat meubelen en goederen uit zuivere en onbesmette huizen zijn komende.

Het was scherpelijk verboden om carossen of calessen te verhuren voor het begraven van dooden, die aan de besmettelijke ziekte gestorven waren.

In eene keur, gepubliceerd den 30 Januari 1666 werd gelast, dat iedereen de sneeuw, liggende vóór zijn huis, moest wegruimen, binnen 2×24 uren, op poene van

drie gulden, onder bepaling, dat ieder, die de sneeuw op het ijs wierp in eene gracht vóór zijne woning, moest zorgen om eene bijt te houden van 3 voeten in het vierkant.

Volgens eene overeenkomst van 8 Januari 1655, werden aan Pieter Hendriks, wonende te Delft en aan Laurens van Oosthoorn de faecaliën verpacht in de putten op de groene woning en die er aan toegevoegd zullen worden tot Mei 1656, voor *f* 115.

Daarna werden deze verpacht aan Laurens van Oosthoorn, pachter van de groene woning (toebehoorende aan Johan v. d. Maa, juwelier) tot ultimo Mei 1659, voor *f* 450, te betalen in 3 termijnen. Hij was gehouden die putten te diepen, te onderhouden en op te hoogen en ook om eenige putten te maken, tot verzameling der faecaliën achter Kortenbosch.

Op 10 Februari 1659 werd deze overeenkomst verlengd gedurende 7 achtereenvolgende jaren, in te gaan 1 Juni 1659, eindigende 16 Mei 1666, tegen *f* 120 per jaar en overigens onder de reeds vroeger gestelde voorwaarden.

Bij overeenkomst van 4 Juni 1666 ging deze pacht over op Mr Jacob v. d. Houven, voor den tijd van 7 achtereenvolgende jaren, ingaande op 20 Juni 1666, voor *f* 150 jaarlijks.

Bij Besl. van 13 April 1673, hebben Schout en Burgemeesteren die pacht overgedragen aan de Heeren Fannius, Raadsheer van den Hove v. Holland, de gewezen Baljuw Quintijn de Veer en den Oud-Burgemeester v. d. Houven, voor den tijd van 7 achtereenvolgende jaren, ingaande 20 Juni 1673, voor *f* 150 per jaar.

Bij Resol: van Burgemeesteren 17 Juni 1670, werd

aan den opzichter der aardewerken, Maarten v. Winden, opgedragen om den vuilnislieden aan te zeggen, dat ieder moest werken op eigen territoir, n. l. grafelijk en gemeentelijk.

Op 10 Februari 1663 werd door Magistraten besloten, om de meststalen aan de westzijde van den Haghe te verpachten.

Op 17 Maart 1672 verleende de Grafelijkheid aan de stad „de gunste" om een meststaal te houden aan de noordzijde van het bosch, annex de sloot, volgens nadere aanwijzing en onder voorwaarden, dat de Gemeente nimmer eenig recht op den in gebruik genomen grond mocht laten gelden.

Bij Resol: van Burgemeesteren 13 December 1673 werd Neeltje Wed. v. d. Engel, op verzoek van dekenen en hoofdmannen van de St. Anthoniusbuurt, aangesteld voor het ophalen van de vuilnis.

Hoe velerlei de verplichtingen waren, die den ingezetenen in de tot hiertoe aangehaalde keuren werden opgelegd, zij kunnen niet voldoende zijn geweest tot bevordering van den gezondheidstoestand en van de algemeene reinheid; maar van eenen geregelden dienst van gemeentewege, die voorzien moest in 't geen bovendien noodig was, doch boven de krachten der ingezetenen ging, bespeurt men niets, totdat in conformite van den octroie bij de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland en de West-Friesland, 25 Februari 1683 melding wordt gemaakt van een bestek en conditiën, waarnaar gegadigden konden inschrijven om pachter te worden van eenen dienst, die overeen komt met wat men thans noemt de openbare reiniging.

Dat bestek bestaat uit 39 artikelen, die waarschijnlijk den samensteller heel wat hoofdbreken hebben gekost,

want het was niet gemakkelijk om verplichtingen voor te schrijven, waarvan de grenzen niet konden worden aangewezen, omdat zij afhankelijk waren van het doen en laten der ingezetenen en van de meer of minder gunstige weêrsgesteldheid. De berekening der inschrijvingssom zal voor de gegadigden ook wel een sprong in het duister zijn geweest en bij aanneming, zal de pachter immer op gespannen voet gestaan hebben met hen, die op zijne uitvoering moesten toezien.

Na de vele vage bepalingen in de meeste artikelen, die immer ten nadeele van den pachter uitgelegd konden worden, zal art. 38 wel het minst opwekkend voor hem zijn geweest, want daarin staat:

„Ende of eenige saecken quamen voor te vallen „daarvan alhier geene mentie en wert gemaekt, ofte „dat eenige duijsterheijt daerin mochte werden bevonden „sal het selve bij haer E.Ahtb: werden geinterpreteert, „sonder eenigh tegenzeggen ofte pretentie"

Volgens art. 7 moest hij ook de puin van bouwwerken, die heimelijk op straten of wegen geworpen was, wegruimen, doch hij kon eene vastgestelde vergoeding van den uitvoerder van zulk een werk vorderen, mits hij zekerheid had, dat de puin van diens werk afkomstig was en wilde deze niet betalen, dan mocht de pachter de puin op zijne stoep of vóór zijne deur werpen, tot soolange hem de betalingen wert gedaen.

Ook voor het wegvoeren van de puin, die bij de Haegstraetmaekers werd gemaekt, ontving de pachter eene vergoeding van drie stuijvers voor ijder welgeladen wagen.

Om verder te laten uitkomen, dat aan den pachter overigens alles en nog wat voor zijne aannemingssom werd opgedragen, en dat hij den dag, waarop hij niet

meer dan éénmaal beboet is geworden, zeker wel een witte raaf zal genoemd hebben, zou eene aanhaling van de meeste artikelen noodig zijn, doch dit gedoogt de beschikbare ruimte in dit boekje niet.

In eene publicatie, afgekondigd den 30 April 1683, wordt van de nevenstaande aanbesteding aan de ingezetenen melding gemaakt en werden zij er op gewezen, hoe zij zich ten opzichte daarvan hadden te gedragen; terwijl daarin aan de vrijwillige vullensluyden, die er tot dien tijd voordeel in gezien hadden om zich met het ophalen van vuilnis te belasten, verboden werd om hunne affaire op den bestaanden voet voort te zetten.

Bij Resolutie, gearresteerd ter Camere van Burgemeesteren van 's Gravenhage, 30 Juli 1736 werd de instructie vastgesteld voor de collecteurs van het vuylnisgelt, waarin o. a werd bepaald, dat elke collecteur moest stellen eene suffisante cautie van vijftien honderd gulden en verder, dat zij den tax moesten vormen van huyrders en bewoonders van huizen, volgens een daarop gesteld Quohier, waarbij onvermogende menschen en eigenaars van huizen, die ledig hebben gestaan, vrijgesteld waren.

Met de vermelding van nog twee keuren, de een gepubliceerd 5 October 1725 en de ander op 20 Januari 1738, waarin de magistraat van 's Gravenhage weder wijst op de verontreiniging van wateren, straten en wegen, hoe de daardoor veroorzaakte infectie van de lucht schadelijk werkt op de gezondheid der ingezetenen, en verder de hier vroeger hier aangehaalde keuren weder eens gerenoveerd worden. is uit al het voren-

staande gebleken, dat in vorige eeuwen wel degelijk uitvoerige maatregelen genomen werden om den gezondheidstoestand en de algemeene reinheid te bevorderen, maar tevens getuigt het zoovele malen noodig geachte renoveren, dat de ingezetenen er bij voortduring tegen zondigden en op dat gebied al even hardleersch waren als de tegenwoordige Hagenaars.

VERONTREINIGING VERBODEN, enz.

ongeveer 100 jaar geleden. [1])

Het Provisioneel Bestuur der stad 's Gravenhage, verbied en interdiceert mits dezen, aan allen en een iegelyk wie het ook zouden mogen wezen, hieromtrent te brengen of te werpen eenige Asch, Stroo, of andere Vuiligheid, van wat soort het ook zoude mogen wezen, op de boete van *drie guldens,* mitsgaders niet te W....., op de boete van *zes stuivers,* **of gemis van het opperkleed.**

My present Secretaris,
P. A. 'T HOEN.

In 's Gravenhage, by de Gebroeders Giunta d'Albani, Stads Drukkers.

---

[1]) Zie Cat. v. d. Bibl. der Gemeente, 2e deel No. 3575.

EENE VERMANING IN RIJM.

SCHRIJF TOCH NIET 's HAGE; neen, . .
ontroof die stad der steden,
toch niet de *Graven*kroon,
die rechtens haar behoort;
vermink toch niet haar naam,
die ze eeuwen fier mocht dragen,
en die ook thans nog 't oor,
van iedereen bekoort.

Geeft zij u niet geheel,
wat gij van haar mocht wenschen;
onthoudt zij u maar iets,
van wat gij gaarne hadt?
Welnu, wat doet u dan
haar grootsten lof ontnemen,
en waarom maakt gij haar,
in klank, tot *kleine* stad?[1])

Gij laat aan **'s Gravenmoer,**
en ook aan **'s Gravenzande,**
tot zelfs aan **'s Gravendeel**
wat ge uwer stad onthoudt;
heeft daarvoor **Willem II,**
en **Floris**, *'s Graven* zone,
met luister en met praal,
u **'t Binnenhof** gebouwd?

Geef dus met dank in 't hart,
den *Graaf*, uw stedestichter,
al de eer, die hem naar recht
en reden toebehoort;
gij vrijwaart u daardoor
voor de ergste aller zonden, —
een taalverkrachtend feit, —
voor die van *Graven*moord.

7 Juni 1894. R.

---

[1]) 's Hage = Schagen; zie Haagsch Jaarb. v. 1890, bladz 45 en 46, en Haagsch Jaarb. v. 1892 (officieel gedeelte), bladz 22.

BIJ HET FACSIMILE.

Uit het „Memoriael vañ Resolutien van Bailliuw „Schout Burgemren ende gerechte vanden Hage be„ginnende Katharine XV^{c}LXXVIJ", en loopende tot November 1585, reproduceeren we eene enkele bladzijde, niet alleen om aan onze lezers een kleine proeve te geven van het letterschrift uit vorige eeuwen, maar ook omdat deze resolutie een blik geeft in de eigenaardige verhouding tusschen den regeerenden Vorst en de burgerij.

Het resolutieboek, — het oudste dat in het oudarchief der gemeente wordt gevonden, — is in 4^{0}, en houdt 133 bladzijden, recto en verso.

De resolutie komt voor op bladzijde 85, en luidt als volgt:

„Den 5^{en} Dach Decembris $\overline{a^{o}}$ XV^{c}LXXIIJ pnts Houve Bailluw ende Schout Hogenhouck Burgemr Dorp Elburch Screvelss Jutfaes ende vañ Wyele Scepenen.

„Is geaccordeert datmen de Pe Excie van Orangien sal een gescencke doen van een goet stuck wyns."

De Tresoriersrekening van dat jaar, welke allicht eenige toelichting zou geven, bestaat helaas niet meer.

De datum, 5 December, is typisch. Onwillekeurig denken we aan een St. Nicolaasgeschenk, tenzij er op dien dag een gewichtig feit ware geschied, dat een dergelijke schenking kan verklaren.

Van 1583 tot Ste Catharina 1584 dienden als Burgemeesters: Joost Jacobsz. Hogenhouck en Cornelis Sybrantsz. van Brederode; als Schepenen: Jacob van Dorp, Frederik van Elburch, Adriaen Screvelsz., Jacob van der Burch, Johan van der Wiele, Mr. Aernt van Jutfaes, Dammas Gout en . . . . . Block. Voor Scheveningen: Steffen Dircksz. - Salomon van der Houve was Baljuw en Schout en overleed in 1584; hij werd alstoen opgevolgd door Aelbrecht van Egmond.

R.

EAU DE BEAUTÉ.

Juffrouw Rousset, woonende op de Kalvermarkt in 's Gravenhage, heeft in Commissie ontfangen en verkoopt **L'Eau de Beauté**, qui efface les rides, les rougeurs, les taches, les dartres etc. etc. du visage, conserve la peau, et en guerit tous les inconveniens, ainsi qu'on peut voir par le Billet que l'on en distribue *gratis*. La bouteille coute une Guinée. ('s Grav. Ct. van 11 Jan. 1729).

R.

DRIE HANDTEEKENINGEN.

1. G. Pr. d'Orange.
2. B. D.[1]) v. Saxe Weimar.
3. Ida de Saxe Weimar.

De eerste Handteekening, die van Zijne Koninklijke Hoogheid Willem (Guillaume), Frederik van Oranje, later Koning Willem I, bevindt zich onder een' door hem in de fransche taal geschreven brief, gedagteekend uit *Berlijn* do. 6 Mei 1806. Deze betreft eene dankbe-

[1]) deze D beteekent *Duc* (hertog).

tuiging voor condoleantie bij den dood van zijn vader, Prins Stadhouder Willem V, te *Brunswijk* op 9 April 1806.

Prins Willem, Frederik was in Mei 1806 nog vorst van Fulda. Hij en zijn gezin vertoefden dikwerf, o. a. ook ná den dood van zijn vader te Berlijn.

De tweede Handteekening is die van Zijne Hoogheid Hertog Karel Bernhard van Saksen Weimar, en gesteld onder een door hem in het Fransch geschreven brief uit *Boxtel* d^0 24 November 1834, toen hij te velde bij het mobiele leger was.

De derde Handteekening, die van de Hertogin Ida van Saksen Weimar, bevindt zich onder een eveneens in het fransch geschreven aanhangsel van bovengenoemden brief van haren echtgenoot. Deze is gedateerd *Rustenburg* (1) 25 November 1834, alwaar zij logeerde.

Als opheldering diene: Dat Hertog Bernhard van Saksen Weimar in 1816 huwde met *Ida*, dochter der Hertogin Douairière Luise, Eleonore van Saksen Meiningen, geboren Prinses van Hohenlohe Langenburg. Uit dit huwelijk werden 2 zonen geboren. De oudste, op wien deze brieven betrekking hebben, is geweest 1ste Luitenant der Genie in Nederlandschen dienst, doch vroeg gestorven, en ligt te Nijmegen begraven. De tweede zoon leeft nog, is oud Generaal in Wurtemberg en gehuwd met eene zuster van wijlen hare Majesteit Koningin Sophie, eerste gemalin van wijlen Koning Willem III.

---

(1) Thans de Russische Kapel aan den Ouden Scheveningschen Weg te 's Gravenhage, en toenmaals eigendom der freules *Athlone*.

HET VAN WASSENAER-GEDENKTEEKEN IN DE S^{T}. JACOBKERK.

De bloei van den Staat kent, evenals die der menschen, een tijd. In dat opzicht kan ons Vaderland wijzen op de gouden eeuw in onze historie, toen „alles groot was, de menschen en de dingen", en niet het minst ook onze Marine Neêrland's naam en gezag schitterend wist te handhaven. De natie heeft toen de nagedachtenis van den Admiraal Van Wassenaer Obdam willen huldigen door de oprichting van een gedenkteeken. En al moge nu het monument hem ter eere niet geheel op artisticiteit kunnen bogen, toch staat het niet zoo heel veel ten achter bij de marmeren graftomben, waaronder de groote vlootvoogden der 17^{e} eeuw sluimeren.

Toen het noodlottig uiteinde van Van Wassenaer bekend was geworden, droegen de Staten-Generaal den beeldhouwer Bartholomeus Eggers op, het ontwerpen van een gedenkteeken voor den ongelukkigen Admiraal. Eggers voldeed aan de opdracht en voegde bij zijn ontwerp de volgende memorie: [1])

[1]) Rijksarchief.

BESTECK gemaackt ende opgestelt bij Bartholomeus Eggers, Mr. Beelthouwer raackende de Tombe, die gemaackt sal werden ter eeren van den HoochEdelen ende Welgebooren Heere VAN WASSENAAR Lt. Admirael-Generaal, volgens resolutie van Haar Ho. Mo. in date den 15den September 1665.

I

Eerstelijck sal de voors. Tombe vande grond af hoog sijn 5 voet, breet 12 voet, uijtgesondert de trap tusschen de Pedestalen acht voet, van witte marmer.

II

De Tombe swart ende wapens wit.

III

De Basterreleven (Basrelieven) van de Zeeslagen tusschen de twee Pedestalen sullen van witte marmer zijn.

IV

De 4 Calommen van de Pedestalen aff basement ende Captelen $11^1/_2$ voet.

V

De Basementen ende Captelen van witte Marmer ende Calommen van rooden Marmer.

VI

De 4 beelden te weten: de Sterckheyt, Wijsheyt, Wackerheyt en de Trouwicheyt van witte Marmer groot $5^1/_2$ voet.

VII

't Beelt van den Heere van Wassenaar sal groot sijn 7 voet, alles Amsterdamse Maat van witte Marmer.

VIII

't Beelt dat den helm hout van witte Marmer 4 voet.

IV

't Kind 't wapen houdende sal sijn $3^1/_2$ voet van witte Marmer.

X

't Kindt rustende op 't doodshooft van witte Marmer 3 voet.

XI

't Wapentuygh op de grondt daar alle de beelden opstaan ofte $1^1/_2$ voet, naar dat de gelegentheyt sal presenteren, mede van witte Marmer.

XII

Een Globe 5 voet, den Arent in sijn cruys 7 voet van witte Marmer, alles naer proportie, sullende 't corpus van den Arent sijn 3 voet.

XIII

De Famâ sal gemaackt werden naar preportie, $5^1/_2$ voet van witte Marmer.

XIV

Het Ornement boven de Calommen ende Captelen sal altemaal van hout sijn.

XV

De triomphe, spiessen, vanen en helm, sullen gebronst werden naer proportie omtrent $4^1/_2$ voet.

XVI

De Trompetten van de Famâ van coper.

XVII

Het Cransje mette Jerusalemse Veer, inde het slangetje beduydende de eeuwicheyt, sullen alle te samen van Cooper sijn.

XVIII

De Regementsstock van den Heere van Wassenaar sal van hout sijn, mitsgaders de spies van 't beelt van Pallas

(get.) Bartholomeus Eggers.

En naar dit bestek heeft men het ontwerp uitgevoerd Sedert jaren verkeert het Wassenaer-monument in een ergerlijk verwaarloosden toestand. De staf, dien de Admiraal in de hand houdt, is gebroken, terwijl de wachteressen aan de vier hoeken van het gedenkteeken er vrij smerig uitzien. [1]) Waarlijk, de brave vlootvoogd, van wien met alle recht mag worden getuigd *qu'il a bien mérité de la patrie,* had beter verdiend.

Laat mij ter dezer plaatse zijn noodlottig uiteinde met enkele trekken in het geheugen terugroepen.

* * *

Toen de tweede Engelsche oorlog uitbrak, werd het opperbevel van de vloot aan Obdam opgedragen. Om politieke redenen had men *hem* alleen gekozen, omdat Cornelis Tromp stadhoudersgezind was en Evertsen in Zeeuwschen dienst stond. Die keuze welke den Raadpensionaris de Witt had doorgedreven bleek eene verkeerde, want de kwade gevolgen bleven niet uit.

---

[1]) De Heer M. G. Wildeman heeft ook reeds gewezen op het hierboven medegedeelde. In een genealogische verhandeling in het Ned. Familien Blad, Jaargang 1893, blz. 119, geeft hij als noot aan, dat er sedert 1842 niets meer aan het monument werd ten koste gelegd.

In den morgen van den 20sten Mei verliet de admiraal zijne woning op den Kneuterdijk [1]) om zijne bestemming te volgen. Na vooraf afscheid van alle hooge Collegiën te hebben genomen, vertrok hij met een karos tot Haarlem, waar voor de Amsterdamsche-waterpoort het Staten-jacht gereed lag om hem naar Texel te brengen, welke reis twee dagen duurde. [2])

Den 23sten Mei stak de vloot, die tot de machtigste behoorde welke ons vaderland ooit heeft uitgerust, door het fraaiste wêer begunstigd in zee. Zij bestond uit 103 oorlogschepen, 7 jachten, 11 branders, 12 galjots, was bewapend met 4869 stukken geschut en bemand met 21631 koppen. Men had haar in 7 eskaders verdeeld, gecommandeerd door: den Luit. Admiraal Generaal van Wassenaer Obdam, opperbevelhebber, de Luit. Admiralen: Jan Evertsen, Egbert Meussen Kortenaer en Auke Stellingwerf, benevens de Vice-Admiralen: Cornelis Tromp, Cornelis Evertsen (de oude) en Volckert Adriaensze Schram.

Eerst den 13en Juni, des morgens te 3 uur, kwam het bij Lestoffe tot een treffen tusschen onze vloot en het Engelsch eskader, onder bevel van York, die terzijde werd gestaan door den bekwamen Vice-Admiraal William Penn. Onder York stonden Prins Robbert, zoon van den verdreven en alhier overleden Koning Frederik van Boheme, verder Edward Montagne, Lawson, Mings en Ayscue. Deze vlagofficieren zouden zich als

---

[1]) Deze grensde aan het Huis van den Heer van Oosterwijk, wiens perceel aan den hoek van het Heulstraatje en Kneuterdijk stond. De Admiraal heeft aldaar zeven jaren gewoond, toen zijn kleinzoon in 1701 het Huis van den Heer van Oosterwijk kocht, die beide genoemde perceelen deed afbreken en er het deftige Paleis voor in de plaats stelde. Vergel. van Stockum, *'s Gravenhage in den loop der tijden*, blz. 185.

[2]) Hollandtze Mercurius 1665.

geduchte tegenstanders doen kennen, terwijl bovendien hunne eskaders met verderdragend geschut bewapend was. Kweten zich eenige Staatsche Kapiteins op bewonderenswaardige wijze van hunne moeilijke taak anderen hielden zich gedeeltelijk buiten het gevecht, tengevolge van het gemis aan eenheid en aan een vast plan van aanval. De Luit.-Admiraal Kortenaer was reeds 's morgens te vijf uur gesneuveld en omtrent twee uur 's middags — zoo verhaalt ons Wagenaar — „sprong „van Wassenaer's schip, *de Eendracht* van 84 stukken „in de lucht, zonder dat men zekerlijk weet of er door „verzuim van de zijnen, of door het schieten des „vijands de brand in geraakt was." De uitbarsting van Van Wassenaer's zeekasteel veroorzaakte eene ware paniek onder 's lands vloot, toen bovendien nog tot overmaat van ramp de Admiraal Stellingwerf kwam te sneuvelen. Vele scheepscommandanten zochten in radeloosheid naar een goed heenkomen, waaronder mannen die zich te voren met taaie volharding van hunne taak hadden gekweten, zooals de Luit.-Admiraal Evertsen, die met eenige schepen de Maas inliep. Aan Tromp die in de achterhoede was gebleven, had men te danken het grootste gedeelte der vloot behouden binnen Texel kwam.

De noodlottige uitslag van deze expeditie, waarvan men zich zooveel had voorgesteld, het verlies van vele schepen, bevelhebbers en manschappen, verwekte algemeen onder de natie een droef geweeklaag en werd vooral door dat slag van lieden, die de zaken naar den uitslag alleen beoordeelen, aan ontrouw der bevelhebbers geweten.

Mocht van Wassenaer geen beproefd zeeman zijn, wat hem aan kunde ontbrak wist hij ten deele te ver-

goeden door een heldhaftig optreden, daarbij gedachtig aan de spreuk zijner vaderen: „Mit gansch trouwe!"

In zijn „*Zinrijke Gedachten*", Obdam's gedenkteeken besprekende, wijdt Jacob de Hennin hem de navolgende ontboezeming: „Daar ziet gij nu de Tombe opgerecht „ter gedachtenisse van zal. Jonkheer Jacob Banderheer, „Heer van en tot Wassenaer, Admiraal van Holland etc. „En in de voorleeden, ons zoo schadelijkke oorlogh „met Engelandt, op 't bedt van eeren, zoo men zeit „gebleeven en met zijn schip gesprongen, zijn lichaam „in de zee begraven en alhier zijn loffelijke daaden, „geheugenisse en eer. Het was een Heer van veel ver„stant en zeer groote welsprekentheit en van goede „Godts vreeze en een onvermoeit strijdtbaarlustigh Velt„en Zee-Voogt. Zoo neemt alles een einde en dat ge„booren is moet sterven!"

Ter toelichting diene nog, dat wanneer een beeld op de tombe *rust*, de persoon daaronder ligt begraven, doch wanneer het beeld daarop *staat*, het stoffelijk overschot er nimmer in bijgezet is geworden.

Dit laatste is dan ook met den admiraal het geval.

's Gravenhage. C. Gijsberti Hodenpijl.

FRANKRIJKS KERK.

Het heerlijke feest, in Augustus j.l., zoo plechtig en opwekkend gevierd in de kerk van de H.H. Antonius en Lodewijk aan de Princessegracht alhier, roept ons het verleden voor den geest van „Frankrijks kerk". Waarom zouden wij den naam prijsgeven, door de ouderen ons overgeleverd en waarmede zoo juist de geschiedenis dier kerk wordt uitgedrukt.

Het begin wortelt in het lijden, dat de R.K. Missie in Holland te doorstaan had, toen de Staten van die provincie, door invloed der Hollandsche klerezie, anders genaamd Jansenisten, weer „anti-papistisch" waren geworden. Op de Jezuïeten was het wederom gemunt, en de Staten behandelden nu de beroemde orde niet op dezelfde wijze als de Prinsen van Oranje meermalen hadden getoond haar te willen behandelen.

Den 16den Februari 1708 moesten alle, nog in de provincie Holland verblijvende, Jezuïeten op het Binnenhof te 's-Gravenhage verschijnen. De Haagsche zendeling van Rijckewaert, schrijft daarover aan zijn provinciaal, als volgt: „Den 16 dezer, 's morgens ten 9 ure, ver-

schenen wij alle 14, die nog in de provincie Holland zijn, voor heeren gecommitteerden in deze zaak. Namens de Staten van Holland kondigde ons de voorzitter, de heer Ackersloot, aan, dat wij binnen drie maanden te vertrekken hadden. Den inhoud zijner aanspraak voeg ik hierbij, wel niet van woord tot woord, maar voor zoover ik het onthouden heb. „„Alsoo het Haer Ed. Grootmogende Heeren Staeten nu lang verdrooten heeft te sien de tweedragt, die er is onder de Roomsch Catholyke gemeente, (veroorzaakt door de scheuring der Jansenisten), hebben sy besloten en word ulieden aengeseght, dat ge binnen drye maenden, van desen tydt te beginnen, sult hebben te vertrecken uyt de Provintie van Holland en Westfriesland, op pene van buyten dien tydt gevonden wordende, gestraft te sullen worden als perturbateurs. Nogtans met byvoeginge, dat indien binnen dien tydt van drye maenden de ruste wiert herstelt, ge sult mogen recours nemen tot de Hooge Overheyt, om by requeste van Haer te versoecken Ulieden voorder verblyf, en sal alsdan gestelt worden naer behooren en eysch van saeken, daer en tusschen sal aght genomen worden op uw gedragh. En by soo verre de rust in den tydt van drye maenden niet en wierd herstelt, sullen alle de kercken geslooten worden, en altyt geslooten blyven."" Waarom begrepen de Staten het audi et alteram partem niet? ze hadden door ook de Jezuïeten te hooren, zonneklaar ingezien, hoe het recht aan die zijde was. En hoe konden de Jezuïeten de rust herstellen, ten koste van de gehoorzaamheid, aan den Paus verschuldigd, het zichtbaar opperhoofd der kerk, en het middenpunt van haar heerlijke eenheid?

De rust kwam niet; het Roomsche „non possumus"

werd met verzet begroet van den kant der klerezie. De kerken der Jezuïeten werden dus gesloten; zoo ook de kerk tusschen de Nobel- en Juffr.-Ida-straat te 's-Gravenhage. Toch waagde het pater Adolphus de Bije, van de Sociëteit van Jezus, de zoon van een Haagsch advocaat, in 1711 in de woning zijner moeder een schuilplaats te zoeken. Doch waar zou hij de heilige Geheimen vieren? Het verbanningsdecreet kon zich wel niet uitstrekken tot de woningen der gezanten van Katholieke mogendheden, doch met den Spaanschen successie-oorlog waren de gezanten van Spanje en Frankrijk uit den Haag vertrokken. Groote diensten hebben de gezanten aan de Katholieke zaak bewezen. Ook toen zou het weêr blijken. De gezant van Portugal, de Tarouca, die in de Lange Houtstraat woonde, vergunde aan Pater de Bije de godsdienstplechtigheden in de kapel der legatie te houden. De pater begon dan ook zijn doopboek op 29 Augustus 1711. Den 5den Augustus 1714 zegent hij het eerste huwelijk in, en wel een in zijn eigen familie. Van dien tijd af. dagteekent de voortzetting der statie tusschen de Nobel- en Jufv.-Ida-straat. Hij, zijn opvolgers en mede-arbeiders waren wel opgenomen in het huis van het gezantschap, doch waren ook zendelingen van de Hollandsche missie en niet alleen kapelanen van het gezantschap; zij hadden dus van de kerkelijke overheid pastoreele rechten gekregen, en voerden die met onbezweken ijver uit. De vrede van Utrecht in 1713 maakte een einde aan den oorlog. Nu keerden de gezanten van Frankrijk en Spanje in den Haag terug. In October reeds van dat jaar kwam Pierre Antoine de Castaignier, markies de Château-neuf, als gezant van den allerchristelijksten koning hier. Hij vestigde zich in de Casuariestraat, aldus

genaamd naar den Kasuaris, welke in 1616 aan Prins Maurits vereerd, in die straat geborgen werd. [1]) Het terrein van het Fransche hof was vroeger, in 1681, ingenomen door het huis van Mr. Beverwaart en omstreeks 1711 woonde daar Earl, graaf van Albermarle. Men zal zich een denkbeeld van de uitgestrektheid kunnen vormen, als men bedenkt, dat de plaats, waar nu de kerk staat, de pastorie, de Fransche legatie, de stallen van wijlen Prins Frederik, en aan den overkant, de grond van de latere manege tot het hotel van den Franschen gezant behoorden. De Markies kocht al dien grond voor zijn gouvernement en richtte zijn huis vorstelijk in. Zelfs liet hij in een naburig straatje gebouwen oprichten voor zijn gevolg. Men noemde dat: Les „Appendances", hetgeen waarschijnlijk den naam aan den Apendans heeft gegeven. (v. Stockum, 's-Gravenhage in den loop der tijden). De gezant liet ook in zijn huis een kapel inrichten. De toeloop van volk was zoo groot, dat er reeds in het volgende jaar een nieuwe kapel werd gebouwd, nu ruim genoeg om de Katholieke bevolking van 's-Gravenhage te helpen. Doch de kapelaan van den gezant kon wegens ongesteldheid zijne bediening niet langer waarnemen. Nu verzocht de gezant aan Pater de Bije om in de kapel der Fransche legatie dienst te doen. Reeds had de Pater in zijn ordegenoot Wilhelmus Matheeus (de naam wordt verschillend geschreven) een ijverigen medewerker gekregen. Zij ontvingen hun aanstelling van kapelanen der Fransche ambassade. Pater

---

[1]) C. Huygens geeft eene andere uitlegging aan den naamsoorsprong in een zijner Latijnsche Straatnaam-gedichten; niettemin kan toch die Casuaris de aanleiding voor beide uitleggingen zijn. (Red.)

de Bije bleef bij zijne moeder gehuisvest en pater Matheeus betrok het woonhuis der voormalige Statie in de Nobelstraat. Toch bleven zij tot 1716 de godsdienstoefeningen houden in de kapel van den Portugeschen gezant. (Bongaerts, St. Teresia-kerk.) In dat jaar echter begonnen zij hun evangelischen arbeid in het hotel van Frankrijk ; onder den titel ja, van kapelanen van den gezant, maar met al de rechten toegerust van zendelingen der Hollandsche missie.

Zoo werd dan de grond gelegd van eene bloeiende statie, later gevolgd door de niet minder bloeiende parochie van St. Antonius, die duizenden en duizenden tot zegen geweest is, en ons ten hoogste dierbaar blijft.

Van de paters Jezuïeten, die in de Fransche kapel hebben gearbeid, zijn bekend:

Adolphus de Bije, 1711—1757;
Franciscus de Castaquere, 1714;
Wilhelmus Matheeus, 1714—1746;
Wilhelmus van Wichem, 1746—1768;
Engenius de Wavrans, 1748—1753;
Joannes Priem, 1753—1759;
Bartholom. de Somere, 1759—1768.

Pater van Wichem schijnt pater de Bije als sacellanus-major en pastoor te zijn opgevolgd.

Pater Matheeus, hetzij door onberaden ijver gedreven, hetzij door al te gedienstige vrienden daartoe aangezet, diende, zonder zijn overheid te raadplegen, een request bij de Staten van Holland in, waarin hij verzocht dat ook hem in den Haag wederom mocht toegestaan worden zijne kerk, d. i. de gesloten kerk tusschen Nobel- en Jufv.-Ida-straat, waar hij nog altoos woonde, voor de geloovigen open te stellen en in 't openbaar de kerkelijke bedieningen waar te nemen, evenals overal

in andere steden van Holland de paters Jezuïeten weder openlijk in bediening waren. De Staten van Holland over die „ongehoorde stoutheid" van de Jezuïeten uitermate verbolgen, gaven terstond aan den Fiskaal-generaal in last om ijverig nasporingen te doen of ergens iemand van die paters openlijk kerkelijken dienst deed; maar hij vond niemand, daar de paters, door de plaatselijke Magistraten zelve gewaarschuwd waren om zich bij tijds schuil te houden. De Vicaris-apostoliek Joannes van Bijlevelt, vroeger pastoor in de Oude Molstraat, zegt daarvan: „De magistraeten hebben aenstonts de paters gewaerschouwt, dat se wat stil souden sitten tot dat de fiscaal syn visitatie soude gedaen hebben en dat se niet behoefden te vertrecken en soo er iemand naer quam vraegen, seggen dat se er niet sijn, en als de boode tot antwoort kreeg de pastoor er niet was, seyde hij dat het wel was en geen verdere commissie hadde." (Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem). De pogingen om de oude Jezuïeten-kerk wederom te openen mislukten dus. Het getal bezoekers van de Fransche kapel nam daarentegen meer en meer toe, zoodat pater de Bije in 1751 kon getuigen, dat hij in geheel zijn leven nimmer een zoo grooten toeloop en godsvrucht had waargenomen, als in dat jaar, en dat het getal van hen, die tot het sacrament van boetvaardigheid naderden, aan het ongeloofelijke grensde. De kapel werd, voor zoover doenlijk verruimd, maar het Fransche hof scheen niet genegen in de behoefte aan een bekwaam kerklokaal voor eigen rekening te voorzien. De paters Jezuïeten beraamden daarom het plan. om het kerkgebouw hunner statie, dat gesloten bleef, te doen uitbreken en de daarvan komende materialen en kerkornamenten te gebruiken tot het opbouwen

eener nieuwe kerk. Door de zich nooit verloochenende mildheid van de Haagsche Katholieken werd het plan ten uitvoer gebracht. In 1763 kwam het gebouw tot stand, hetwelk uitwendig wel geen kerkelijk aanzien had, maar inwendig een stichtend bedehuis was. (Jaarboekje voor R. K. Eeredienst).

Men ging door de deur in de Casuariestraat, kwam dan op een binnenplaats en had links den ingang naar de kapel. Dat is de kerk, waarvan onze grootouders zoo gaarne vertelden; waaraan ze zóó gehecht waren, dat ze zeiden, in de nieuwe en groote kerk na zooveel jaren nog maar niet te kunnen wennen.

Veel zouden echter de paters Jezuïeten in de kerk, door hen gebouwd, niet meer werken. De storm, die tegen de Jezuïeten opstak, deed ook hier zijn verwoesting gevoelen. „De revolutionairen, zegt een protestantsch geschiedschrijver (Schoell Cours d'histoire des Etats européens), die het gemunt hadden op de verdelging der kronen, wilden vóór alles het gezag der kerk vernielen . . . . maar, om de geestelijke macht omver te storten, moest men haar isoleeren, door haar den steun te ontnemen van die gewijde keurbende, welke zich aan de verdediging van den pauselijken troon had toegewijd, te weten van de Jezuïeten. Dat was de ware reden van den haat, dien men aan die Sociëteit toedroeg." (Bongaerts, De St. Teresia-kerk). Den 6den Augustus 1762 werd de Sociëteit van Jezus door het parlement van Parijs veroordeeld. Een koninklijk edict van den 1sten December 1764, door den minister Choiseul afgeperst, bevestigde het vonnis van het parlement en hief de Sociëteit op in het Koninkrijk, de landen en heerlijkheden van Frankrijk.

Den 9den Mei 1767 werden de Jezuïeten uit Frankrijk verbannen.

De paters der Fransche kapel waren niet alleen kapelanen der legatie, maar tevens zendelingen der missie De gezant schijnt ook geen bepaalde orders ontvangen te hebben om de beide Jezuïeten van zijn hotel te betrekken in het besluit van het Parijsche parlement. Ze bleven althans tot het najaar van 1768. Pater de Somere, de socius van pater van Wichem, diende voor het laatst 't doopsel in de Fransche kapel toe den 19den September van dat jaar. De paters vertrokken dan tot groote droefheid van de velen, voor wie zij volijverige herders en hartelijke vaders geweest waren. Pater van Wichem, geboren te Nijmegen, uit het aanzienlijk geslacht van dien naam, ging naar zijn vaderstad, werkte in de statie der Jezuïeten aldaar, stierf den 1sten Augustus 1798 en werd in de R. K. kerk te Ravestein begraven.

Zoo eindigde de gezegende arbeid der trouwe werklieden der Societeit, die zoo onuitsprekelijk veel voor de Katholieken van 's-Gravenhage hadden gedaan. Later onder gunstige omstandigdheden, zouden ze terug keeren, en de gulden Nederlandsche vrijheid zou hun onder het Nationale Stamhuis vergunnen, wederom duizenden en duizenden alhier ten zegen te zijn. Als gedachtenis aan de oude Jezuïeten-Statie stond, totdat de Nieuwe Kerk aan de Princessegracht gebouwd werd, in de Fransche Kapel, het beeld van den ridderlijken stichter Ignatius van Loyola, met den voet op een kanon, welk beeld later boven het St- Ignatius-Altaar in de St. Teresia-Kerk geplaatst is, voordat dit altaar door een sierlijker werd vervangen.

Reeds in hetzelfde jaar 1768, en wel in October, werden de paters Franciscanen (Recollecten) door den

Franschen gezant uit Antwerpen ontboden en door hun geestelijke overheid aangewezen om het werk der Jezuïeten voort te zetten.

Met de waardige zonen van den Serafijnschen vader, Franciscus van Assise, begint voor Frankrijks kerk een nieuw tijdperk, een tijdperk, dat bij de wisseling der tijden, de triomfen zoude zien van edelen godsdienstzin, een tijdperk, waarin de Franciscanen met noeste vlijt zouden werken tot op dezen dag en hetwelk moge voortduren tot den jongsten der dagen.

De eerste pastoor dier orde was Joannes Langestraat; hij begint zijn doopboek 2 November 1768. Voordat de Katholieken te Rijswijk in 1784 wederom een R. K. Pastoor hadden, brachten velen, die niet ter kerke wilden gaan bij den Oud-Katholiek, hun kinderen vooral naar de Fransche kapel, om gedoopt te worden, zoodat wij aangeteekend vinden, dat pastoor Langestraat veel kinderen uit Rijswijk gedoopt heeft. Als medehelpers kreeg Faër Langestraat Joannes de Bitter, die met hem hier kwam; Albertus van Gils, die in 1781, en de paters Richel en Menning, die in 1796 op het doopboek voorkomen.

In 1782 trof het gebouw der Fransche legatie een zware ramp: het werd voor een groot gedeelte in de asch gelegd. De brand begon in den nacht van 26 op 27 Maart, en eerst tusschen zes en zeven uur des morgens gelukte het den brand meester te worden. De kapel bleef gespaard. Ook de stallen aan den overkant leden geen schade; (La Haye par un habitant). Later werd op den grond van deze stallen de manege gebouwd van Prins Frederik, met de groote deur „voor giraffen berekend". Ook die manege is verdwenen, juist

niet tot spijt van het schoonheidsgevoel van den Hagenaar.

De Fransche revolutie, welke in 1789 uitbrak, deed ook haar heilloozen invloed op deze kapel gevoelen. Den koster der kapel werd zeer vriendelijk gelast al het zilver in te pakken en naar Frankrijk op te zenden. Nog erger lot trof haar, toen de revolutionnaire regeering, de kapel der ambassade in 1793 ophief, en de dienstdoende kapelaans als zoodanig werden ontslagen. Volgens een kerkelijke wet van 27 Augustus 1655 moesten nu die geestelijken hun dienst in het openbaar staken. De kapel werd dan ook voor het publiek gesloten, maar de geestelijken bleven in stilte hunne bediening uitoefenen. Doch de kerkelijke overheid gaf reeds 1795 toestemming de kapel, nu alleen als statie voor de geloovigen te openen. Inmiddels was de Bataafsche Republiek in ons Vaderland begonnen.

De geestelijkheid der Statie meende zich tot de Vergadering der Provisioneele Representanten van het volk van Holland te moeten wenden, met een request, waarin „de Roomsch Katholieken gemeente, behoord tot en gehuurd hebbende de kerk van de Fransche Republiek in den Haag, verzoekt permissie voor dezelve gemeente om door hunne priesters alle pastorale functiën in gemelde kerk te mogen laten verrichten" De beschikking op dat request luidde, volgens decreet van 8 October „dat de Vergadering zich in het verzoek der rekestranten, als zijnde geheel huiselijk, niet kan inlaten en dat zij in den hare, daaromtrent zulke schikkingen kunnen maken, als zij vermeenen te bebehooren." Pater Langestraat trad dan op als Pastoor en zijn ordebroeders als kapelaans der Statie. Pastoor Langestraat stierf den 9den Mei 1800 en werd opgevolgd

door pater J de Bitter. Tot dien tijd hadden de geestelijken met den dienst in Frankrijks kerk belast, altijd ieder afzonderlijk gewoond, doch in het begin dezer eeuw deed pater de Bitter, uit de daartoe door de geloovigen bijeengebrachte middelen eene pastorie bij de kerk bouwen, op den grond, waarop toen nog de keukens stonden van het in Maart 1782 afgebrande hotel der Fransche Ambassade.

In 1805 gaf de Fransche gezant, de Limonville het op den grond der Ambassade staande en in 1763 door de Jezuïeten gestichte kerkgebouw aan de R. K. gemeente onder den last van het onderhoud en met voorwaarde, dat de poort en de remises van het afgebrande hotel, niet in den afstand waren begrepen, maar aan Frankrijk moesten verblijven. In 1807 werd pater Lunenburg kapelaan en den 12den October 1810 pater Albertus Lochman, die, naar het schijnt, pater Menning opvolgde. Reeds spoedig in deze eeuw deed zich de behoefte gevoelen van een nieuw, groot en doelmatig bedehuis. De volijverige pastoor de Bitter deed reeds in dien geest vele pogingen, doch het reuzenwerk zou worden overgelaten aan zijn opvolger. Pater de Bitter stierf den 14den September 1818, hoog geacht en algemeen bemind; pater Lochman werd nu pastoor. Het vurig verlangen van zijn voorganger was ook het zijne: een nieuwen tempel op te richten, die aan alle behoeften zou voldoen en de Godsvrucht der Katholieken des te meer zou verhoogen. Het ledig erf aan de Princessegracht, waar nog steeds de verwoesting van den brand van 1782 te zien was, werd door pastoor Lochman gekocht. Evenwel behield de Fransche regeering daarop eenige rechten. Doch bij besluit van Louis Philippe, koning van Frankrijk, werd er van alle rechten afstand

gedaan. Onder de voorwaarden, welke de koning stelde zijn o. a. de volgende te lezen. De R. K. gemeente moest 19,200 Gld. betalen, volgens haar eigen voorstel. Er moest een gang worden gemaakt, langs de Fransche Kanselarij, met den ingang in de Casuariestraat, welke gang eigendom èn van de kerk èn van de kanselarij zou zijn. Zoo is het nog heden. Er moesten verder twee tribunes worden ingericht en behoorlijk voorzien voor de Fransche legatie. Vooral deze voorwaarde is merkwaardig: „de conserver à l'église et à ses dépendances l'affection au service du culte catholique, faute de quoi le tout ferait retour à la France, sans aucune indemnité ni remboursement de sa part". Nu verzochten de pastoor en eene commissie uit de R. K. gemeente in de Casuariestraat aan den Koning der Nederlanden, machtiging tot het aanvaarden van vier perceelen gebouwde en ongebouwde eigendommen, staande en gelegen aan de Princessegracht en in de Casuariestraat, welke bij notarieele acte, ten behoeve van die gemeente waren aangekocht van het Fransche Gouvernement, om op het terrein van de drie eerste perceelen (na aftrek van het gereserveerde gedeelte voor de kanselarij der Fransche legatie) eventueel eene nieuwe kerk en pastorie te bouwen, en het vierde perceel, een stalgebouw, tegen den bepaalden koopprijs van *f* 7500 aan Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden in eigendom over te doen.

De Koninklijke machtiging werd verleend den 31sten December 1841; en bij beschikking van den Minister van Staat, Directeur-Generaal voor de zaken van R. K. Eeredienst, van den 8sten April 1843, werd machtiging gegeven om eene nieuwe kerk en pastorie op voormeld terrein te doen bouwen. De kosten der aanbesteding van dat werk waren *f* 112600; waarin bij beschikking

van 7 Maart 1843, door Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland eene bijdrage van *f* 4000 uit de provinciale fondsen is toegestaan. (Handboekje voor R. K. Eeredienst 1860, blz. 229).

Volgens de plannen en aanwijzingen van den architect van der Horst, zou dan de kerk worden gebouwd door de gebroeders Dolman, en Perquin uit Voorburg.

De nieuwe kerk zou worden gesteld onder de bescherming van den H. Antonius van Padua. Was in de middeleeuwen de H. Antonius, de kluizenaar, hier ter stede zeer vereerd, en stonden er in de nabijheid van de Princessegracht twee kapellen te zijner eer, een in 't Haagsche bosch op den Ouden Mannenberg [1]) en een op de plaats, waar nu het paleis van wijlen Prins Frederik staat, ook de vereering van St. Antonius van Padua was in dien tijd alhier begonnen en wel in de groote of St. Jacobs kerk, waar een der altaren zijn naam droeg. Op verlangen van de Koningin van Frankrijk werd de H. Lodewijk IX, Koning van Frankrijk, als tweede beschermheilige aan de nieuwe kerk gegeven. De vreugde van pater Lochman in zijn ijveren voor een nieuwe kerk was niet onverdeeld; een slepende ziekte streed voortdurend met den vurigen geest. Trouw werd hij door zijn kapelaans geholpen, doch ook door pater v. d. Burgh, van de orde der Augustijnen, die in 1842 in den Haag kwam en de assistent van pastoor Lochman werd. Deze pater, zoo welsprekend en zoo ijverig, heeft veel gedaan voor den opbouw der nieuwe kerk; hij was dan ook algemeen geacht en bemind. Hij werd verplaatst naar een kerk

---

[1]) Zie Haagsch Jaarb. voor 1891, blz 26, e. v.

zijner orde in de Spinhuis-steeg te Amsterdam en is aldaar overleden.

Den 13den Juni, op den feestdag van den H. Antonius van Padua, 1843 werd de eerste steen gelegd voor de kerk, door Mgr. Innocentius Ferrieri, apostolisch nuntius bij Z. M. den Koning der Nederlanden en vice-superior van de Hollandsche zending.

Eerst deed Mgr. de H. Mis, en legde daarna volgens het Romeinsch Ritueel den eersten steen, geassisteerd door de pastoors van de stad en bijna geheel de Haagsche geestelijkheid. Den 14den Juli 1844, op den feestdag van den Seraphijnschen leeraar, Bonaventura, werd de eerste dienst gedaan in de nu voor de helft voltooide kerk. Doch niet door pastoor Lochman; zijne ziekelijkheid heeft hem verhinderd om ooit den H. dienst te doen, in de kerk, door hem ter eere Gods opgetrokken. Den 20sten Juli 1845 werd geheel de kerk in bezit genomen; het ging in alle stilte, want de feestelijke opening zou natuurlijk samenvallen met de inwijding der kerk. Die heuglijke dag brak aan den 7den October 1846. Z. D. H. Mgr. Baron van Wijkersloot, heer van Schalkwijk en bisschop van Curium i. p. i. wijdde de kerk plechtig in, terwijl de als kanselredenaar zoo gevierde Dr. Borret, toen hoogleeraar te Warmond, de feestrede hield. Het zangkoor, wat nog zoo vele triomfen vieren zou, voerde de Mis van Reissiger uit.

Nog voor de voltooiing der nieuwe kerk werd pastoor Lochman om lichaamsgebreken eervol ontslagen en den 22sten Januari 1845 opgevolgd door Henricus op den Kamp. De nieuwe kerk begon, als 't ware, met dit pastoraat. In 1856 werd zij parochie-kerk bij de herstelling der hiërarchie; en hoe pater Op den Kamp zijn herderlijke bediening uitoefende en hoezeer de

harten der geloovigen aan hem waren gehecht, bewijst wel het volgende. Na den dood van den beminden herder maakte men het plan om op het R. K. kerkhof een monument tot zijne gedachtenis te stichten. In weinig tijds was het geld daarvoor opgebracht en in overvloed. Toch vond het bestuur van het kerkhof reden het monument te ontraden, en te recht, daar de Haagsche geestelijken, daar begraven, in de kapel worden vermeld, en ten andere zeer veel zulke gedenkteekenen zouden te wachten zijn, die moeielijk geplaatst konden worden. De dankbare parochie besteedde dan ook het geld voor de drie beelden in de nissen aan het front van de kerk, en plaatste in het portaal een marmeren steen met dit opschrift:

In piam memoriam.
A. R. P.
H. A. OP DEN KAMP
GRATI PAROCHIANI AMICI
STATUAS
BONI PASTORIS
S. ANTONII PATAVINI
S. LUDOVICI IX PATRONORUM
TERTIO AB OBITU ANNO
27 JULII 1865
POSNERUNT.
R. I. P.

Ter godsdienstige gedachtenis aan den ZeerEerwaarden Pater H. A. Op den Kamp, hebben zijn dankbare parochianen en vrienden de beelden van den goeden Herder en der beschermheiligen, den H. Antonius van Padna en den H. Lodewijk IX in het derde jaar na zijn overlijden den 27sten Juli 1865 geplaatst. Hij ruste

in vrede. Hij werd opgevolgd door pater Lucas Jozef Straman. Hoe staat ons het beeld van dezen hartelijken Herder levendig vóór den geest? Hoe dankbaar worden we gestemd, wanneer we ons zijn ijver, goede zorgen en vaderlijke goedheid herinneren! Hoe bemind was hij, van wien zijn gedachtenis-plaatje zoo terecht getuigde: Hij was de vader der armen, de vertrooster der bedrukten, zoodat de armen over zijnen dood treuren! Door de ijverige bemoeiingen van dezen pastoor werd het nieuwe, zoo terecht geprezen, orgel aan de kerk geschonken. Onder zijn pastoraat vierde de kerk luisterlijk de heiligverklaring der martelaren van Gorcum, onder wie de meesten tot de roemrijke orde van St. Franciscus behoorden. Ook vierde de kerk onder haar goeden pastoor het zilveren feest van haar inwijding in 1871. Op Zaterdag-avond, den 7den October begon het feest met een toespraak van pater Tollenaar, den kapelaan, die ook het penseel zoo kunstig wist te hanteeren. Den volgenden Zondag deed Z.Exc. Mgr. Bianchi (thans kardinaal) de plechtige Hoogmis; dien dag werd er gepreekt door pastoor van Berkel, toen pastoor in „het Boschje" te Rotterdam. 's Maandags bezielde pater Bisschop de geloovigen en Dinsdagavond pater Kusters, later provinciaal der orde. Ook dit Triduum blijft lang in blijde herinnering. Den 13den October 1875 trof de parochie een zware slag in den dood van zijn beminden pastoor. De bovenvermelde pater W. van Berkel werd zijn opvolger. Veel ook heeft hij voor de parochie gedaan. Hoe hing een gemeente aan zijn lippen, als hij met de hem eigen welsprekendheid zijn gehoor onderrichte en opvoerde! Veel hadden we nog gehoopt van de rijke talenten, hem geschonken. Doch zijne ziekelijkheid nam alle hoop weg om den waardigen

pastoor lang te behouden in eene zoo drukke parochie. Zoolang hij kon, heeft hij zegenrijk gewerkt; doch de kerkelijke overheid verleende hem het eervol ontslag en thans rust hij te Wichem in het klooster der Franciscanen en volgt nog zoo gaarne het lief en leed van zijn dierbare St. Antonius in den Haag. Zijn opvolger was geen onbekende. Pater Adrianus Walterus Schoonbeek was reeds in 1875 hier gekomen als kapelaan. Geen wonder, dat de parochie deze keuze als een zeer gelukkige begroette.

Over de kapelaans dezer kerk hebben we te veel het stilzwijgen bewaard; doch ons bestek gedoogt niet bij die vele uitstekende mannen stil te staan. Toch denken we nog gaarne aan hen; aan den waardigen Broekmeijer, die als deken van Nijmegen overleed; aan den werkzamen en eenvoudigen Bottenhorn; aan Vermiel met zijn stille doch zoo uitstekende deugden; aan den zoo goedaardigen Greeve; doch . . . waar zouden we eindigen? Pater Schoonbeek kwam in een parochie waar veel te werken valt. De derde regel van St. Franciscus brengt verscheidenen hier bijeen; het broederschap van den H. Kruisweg telt leden door geheel de stad; maar vooral de vereering van den H. Antonius maakt deze kerk iederen Dinsdag tot een bemind bedehuis. Aan pastoor Schoonbeek komt de eer toe de devotie tot St. Antonius zeer te hebben verhoogd, terwijl hij voortdurend zorgt voor den luister van den H. Dienst en het heil der parochianen. De parochie die het streven van haar Herder waardeert en dankbaar het goede ziet, door hem gesticht, vierde dan ook dezen zomer zijn zilveren priesterfeest met dankbaar en jubelend gemoed. Tevens zou het gouden feest der kerk worden gevierd; 't was immers meer

dan een halve eeuw, dat de eerste steen voor de nieuwe kerk gelegd was. De kerk was door den architekt Liefland waarlijk artistiek gedecoreerd De band, die de kerk verbond met Frankrijk, was smaakvol uitgedrukt in de versiering van de tribune der legatie, waar het „hommage à la France" werd omslingerd door de Fransche vlag en gedekt door de initialen van: République Française. Nog steeds bleef die band. Immers werd er steeds een Te Deum gezongen op verzoek van den gezant op den verjaardag van den Franschen Souverein, waarbij dan het corps diplomatique tegenwoordig was. Bij den val van het keizerrijk hield dit natuurlijk op. In dezen zomer werd er de uitvaart gehouden voor den president der Republiek Carnot door Z Exc. Mgr. Lorenzelli. internuntius bij het Nederlandsche hof. Ook betuigde de gezant en zelfs de Fransche Regeering hooge ingenomenheid met het feest der kerk, want de Fransche Regeering schonk een kostbare, met bloemen beschilderde, porceleinen vaas (sèvres). ter hoogte van ruim 1 M., welke door fraaien vorm en keurige bewerking uitmunt. (Residentiebode van 13 October). Toch is Frankrijks kerk geen Fransche kerk, want iederen Zondag ruischt ook daar het Salvam fac reginam nostram voor onze Koningin, en op haar verjaardag jubelt steeds vuriger het „Te Deum".

De feestviering begon op Dinsdag-avond 14 Augustus. Na het lof werd de feest-cantate (woorden van J. Nuijen en muziek van S. J. Knaapen). gezongen, waarvan het tweede gedeelte met begeleiding van koper werd uitgevoerd, onder leiding van den gevierden directeur van het hoogst verdienstelijk zangkoor F. Ogier. Dit werk is van zeer groote muzikale waarde, en verdient nog meermalen herhaald te worden. De bezielde

tekst en de partiture werden tegelijk met het album der leden door den heer J. J. M. Graaf dien avond den jubilaris aangeboden. Den volgenden dag deed de feesteling de plechtige Hoogmis en hield pastoor Roijakkers, vroeger kapelaan dezer parochie, een zeer treffende feestrede. Den volgenden Zondag celebreerde ter gelegenheid van het gouden en zilveren feest Mgr. Heijligers, kamerheer van Z. H. Kanunnik, deken en pastoor dezer stad. en werd de Mis van Hummel gezongen. De pontificale Mis den 28sten Augustus, opgedragen door Z. D. H. Mgr. Bottemanne, bisschop van Haarlem, besloot op de waardigste wijze het heerlijke feest. Hoe klonken de volle en rijke tonen van de 3de Mis van Verhulst door den tempel! De solisten zongen met eenvoud en gevoel, en geheel de gemeente ging op in jubelend gebed. Het St. Antonius'-Lof, was de laatste dienst in deze blijde gedachtenis-viering.

Wel mocht de bisschop van Haarlem den volijverigen pastoor, en zijn trouwen medestanders (den paters H. M. A. van Schaik, B. A. Kruitwagen, H. P. J. Sanders en A. H. J. la Rose) benevens het beleidvol en werkzaam kerkbestuur (den heeren H. W. Iserief, E. A. M. v. d. Kun, J. A. J. M. Meijlink en G. A. Franses) hulde brengen voor den verheffenden bloei van Frankrijks kerk. Zoo blijve het lang! Ad multos annos!

L. J. J. Hageraats.

WIE ER IN 1715 IN DE NOORD-OOSTENRIJKSCHE BUURT (VOORHOUT ENZ.) TE 'S-GRAVENHAGE WOONDE,

door A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN,

voorkomende in het Maandblad van het Geneologisch-Heraldiek Genootschap: »De Nederlandsche Leeuw« 1893.

In 1872 hield ik mij met eene dergelijke studie bezig, waarvan ik de uitkomst in Januari van dat jaar mededeelde in het Nieuw Israëlietisch Weekblad, dat te Amsterdam het licht ziet. Kort te voren had ik, toevallig, inzage bekomen van het kohier van het familiegeld der bewoners van het Lange Voorhout in Den Haag voor het jaar 1715. Voor zooverre de belijders van den Joodschen Godsdienst betrof, gaf ik daarvan in gemeld Weekblad een uittreksel. De heer SERVAAS VAN ROOIJEN schijnt zijn belangrijk opstel geput te hebben uit de beschrijvingslijst en het blijkt daaruit, dat zoodanige lijst in den goeden ouden tijd al heel uitvoerig was; veel uitvoeriger althans dan de tegenwoordige beschrijvingslijsten voor de personeele belasting.

Of zij echter meer nauwkeurig waren, daarachter mag ik wel een vraagteeken stellen. Wat daarvan ook zij, in hoofdzaak klopt de lijst in quaestie met het kohier en het spreekt van zelf dat dit ook wel het geval moest wezen.

Èn in het kohier èn in de beschrijvingslijst, staat echter hier en daar wel wat vermeld, waaraan ik, triviaal uitgedrukt, geen touw kan vastknoopen, na raadpleging der archieven van mijne kerkelijke gemeente en speciaal van het register der begraafplaatsen en het zielmissenboek, mitsgaders van in onze kerk nog voorhanden zijnde kartonnen strookjes, waarop de namen der leden van de Portugeesch Israëlitische gemeente alhier voorkomen, die leefden in den tijd waarop gemeld kohier en lijst betrekking hebben. (Deze kartonnen strookjes schijnen voor aanwijzing of uitnoodiging van de leden, voor het verrichten van zekere godsdienstige ceremoniën gediend te hebben). Hoe men aan sommige namen komt, is mij werkelijk een raadsel. Het is of sommigen een loopje namen met degenen, die met de beschrijving belast waren.

Zoo leest men bijv. in de lijst (No. 36) N. Benecka, jood, voorlezer van de tweede joden kerk; het 3de huis in het Kalkstraatje aan de noordzij van het Voorhout; wonende bij hem in, No. 37, de weduwe Borges, jodin Benneka; zie Joden Kerk.

Op grond èn van nauwkeurig onderzoek der archieven èn van overlevering, ben ik er echter zeker van dat hier bij de Portugeesche joden nooit een voorlezer Benneka (*) is in dienst geweest en een kerk van Hoogduitsche Joden in het *Voorhout* heeft nooit bestaan. Ook de naam Borges (jodin) komt mij apokrief voor.

(*) Elders in de lijst vindt men denzelfden naam anders gespeld.

Hetzelfde geldt van Isac Frox, jodendocter (No. 92) Heeft stellig en zeker hier nooit gewoond; is ook geen Portugeesche joodsche naam, evenmin als (No. 209). Francisque Barasse en Leonore Barasse, jodinnen.

Trouwens ook een niet joodsche naam in de lijst (No. 156) nl. d' predikant Jacobus de Pire komt mij apokrief voor. Het schijnt dat de heer Servaas Van Rooijen er ook zóo over denkt, want naast dien naam is een vraagteeken gesteld.

Verschillende Portugeesche joodsche namen zijn ook verkeerd gespeld, bijv. (No. 173) Lussade; moet zijn: Lousade; (No. 206) Medini; moet zijn: Medina.

Met No. 154 vindt men Pieter (?) Henriques jodenmerchant. Pieter klinkt echter, vooral voor dien tijd, niet joodsch. Ook al weder apokrief. No. 100 Costes des Ju(!??) Joode; een abacadabra-naam! Onder No. 195 Rebecca Israël Mello jodin, koffiewinkel. Meer dan 130 jaren later heb ik in 't zelfde huisje (thans No. 80) eene Rebekka Israël Mello gekend die daar een koffiewinkel had. (Dit teeken ik alleen als eene curiositeit aan.) (*)

Aan het slot van zijn opstel merkt de heer Servaas Van Rooijen op, dat de lijst een eigenaardig licht werpt op de deftige Joodsche Portugeesche bevolking dier dagen (1715) en doet hij vragen omtrent haar *verschillende* synagogen.

Ja, inderdaad door intellectueele ontwikkeling en groote fortuinen, stonden in dien tijd verschillende Haagsche Portugeesche Israëlieten hoog, ja zelfs zeer

(*) Zij was eene bekende zonderlinge Haagsche type. Dit huis wordt thans bewoond door den heer J. Mendes Continho, voorlezer der Ned. Portugeesch Isr. gemeente alhier.

hoog op de maatschappelijke ladder. Voor kunst hadden zij veel over.

Ik heb daarvan een schets gegeven in mijne *Geschiedkundige aanteekeningen* betreffende de Portugeesche Israëlieten in Den Haag en hunne Synagogen, in 1876 aldaar uitgegeven bij Gebroeders Belinfante. Daarin vindt men ook een en ander wat op het kerkelijk leven der Haagsche Portugeesche Israëlieten, zoo vroeger als nu, betrekking heeft.

Wat hunne verschillende synagogen betreft, waarnaar de heer Servaas Van Rooijen vroeg, daarvan laten wij hier ten slotte de opgave volgen:

1698 in een particulier huis van Jahacob Abenacar Veiga, aan de *Bierkade*.

1703, omstreeks, verplaatst naar de *Wagenstraat*.

1708 verplaatst naar de Kasuariestraat.

1726 nieuwe synagoge over de Maliebaan (de thans nog bestaande aan de Nieuwe Prinsessegracht, genaamd Honendal (Gunst aan de Armen).

1730 particuliere synagoge, opgericht door Jacob Pareyra in het Korte of Nieuwe Voorhout aan de Oostzijde.

Deze synagoge droeg den naam van „Beth Jacob" (Huis Jacobs, naar den voornaam van gemelden Jacob Pareyra.

1743 Vereeniging van Honendal, aan de Nieuwe Princessegracht, met Beth Jacob. Sluiting van laatstgemelde synagoge.

Den Haag, 1 Mei 1894. M. Herniquez Pimentel.

DE RIJKSGIETERIJ VAN BRONZEN GESCHUT TE 'S-GRAVENHAGE, EN DE FAMILIE MARITZ.

(Met twee portretten).

door **L. HANAU,**
1e Luitenant der Artillerie.

I. *Geschiedenis en beheer.*

De worstelstrijd tegen Spanje had de noodzakelijkheid doen gevoelen eener inniger verbintenis tusschen de provinciën der Noord-Nederlandsche gewesten: de Unie van Utrecht bracht meer politieke eenheid tusschen die gewesten.

In krijgszaken openbaarde zich die eenheid echter niet; wel had in lateren tijd de Raad van State der Vereenigde Nederlanden het militair gezag over de barrière-vestingen en de frontiersteden der Generaliteit, maar de overige vestingen der Republiek waren onderhoorig aan de Staten van het landschap waarin zij wâren gelegen, zoodat elk gewest zorg droeg voor de uitrusting zijner werken; ieder gewest had toen eene bijzondere geschutgieterij; van daar dat men aanteekening heeft omtrent dergelijke inrichtingen in Holland

en West-Friesland, maar ook te Groningen, Leeuwarden, Kampen, Deventer, Harderwijk, Utrecht en Middelburg.

Het oudste hier te lande gegoten bronzen kanon is gegoten te Haarlem in 1575, door den geschutgieter Samso.

Vele dezer gieterijen waren van tijdelijken aard en hadden haar ontstaan te danken aan den drang der omstandigheden; geld en tijd ontbrak om er opzettelijk gebouwen voor te stichten en men bediende zich van ledig staande kerken en kloosters.

Zoo liet de Magistraat van 's-Gravenhage op aanvraag van Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland bij resolutiën van 28 en 30 Juni en 24 Juli 1589 het koor van de Kloosterkerk. gebouwd door Vrouwe Margaretha van Beieren, in orde brengen om geschut te gieten en te vervaardigen, en hetzelfde jaar 1589 was Huybert van Eijnde in gemeld gebouw de eerste geschutgieter of gelijk men toen noemde, gietmeester.

In 1591 is hij opgevolgd door Coenraad Toenis, in 1598 door Coenraad Anthonij, in 1616 door Willem Wegewaart en Coenraad Wegewaart, tot in 1664.

Van het twaalfjarig bestand, noch van de rust na den Munsterschen vrede, werden gebruik gemaakt om een beter giethuis te bouwen.

Eerst in 1665, gedurende den oorlog met Engeland, lieten de Staten van Holland en West-Friesland de tegenwoordig nog aanwezige geschutgieterij bouwen, tusschen den Nieuwen Uitleg en de Prinsessegracht, alwaar sedert dien tijd al het geschut, zoo van de provincie Holland, als voor den Raad van State der Vereenigde Nederlanden en de Admiraliteit van de Maas is gegoten geworden.

Volgen eenige resolutiën betrekking hebbende op de voorbereidende maatregelen,en de plannen voor den bouw.

Resolutie van de H.H. Staten van Hollandt en West-Frieslandt:

Donderdag den 23 Julii 1665.

„d'Heeren Eleman ende Tulp, Gecommitteerden van 't Collegie van de Heeren Gecommitteerde Raeden tot inkoop ende versorginghe van Canon, ten dienste van 't Landt, op de Schepen van Oorloghe te employeren, hebben ter vergadering rapport gedaen van 't gunt op henluyden daerinne was ghebesoigneert ende verricht, ende onder anderen, dat d'Heeren Burgemeesteren ende Regeerders van Amstelredam ten versoecke van de welgemelte Heeren G. R. teghen behoorlijcke vergeldinghe geaccordeert ende toegestaen hadde de nombre van twintig stucken, schietende achthien, ende hondert schietende twaelf pondt Bals; dat mede de gemelde Heeren Borgemeesteren ende Regierders van Amstelredam aen seker Meester Klockegieter, met namens François Hemonij, in haeren dienst wesende, hadden gepermitteert ten dienste van 't Landt te gieten eenige metale stucken kanon enz. . . . .

„Dat voorts de welgemelte Heeren G. R. sullen worden geauthoriseert ende gelast, gelijck deselve geauthoriseert ende gelast werden bij desen, niet alleen alle geschutgieterijen binnen desen staet met het gieten van kanon besich te houden, maer oock door expresse Persoonen in de nabuyrige Landen af te zenden, insghelijcks met alle geschutgieters aldaer te contracteren over het gieten van soodanighen quantiteyt van stucken, als het eenighsints uijtwerkelijck sal zijn ende noch daer en boven de saecke, is 't doenlijck, daer heenen te beleijden, dat eenighe nieuwe geschut-gieterijen binnen deze Provincie,

ende particulierlijck alhier in 's-Gravenhage opgerecht ende gaende gehouden werden; doende ter diens fine oock metters alder-eersten inkoopen ende contracten soodanighen quantiteyt van speijse als tot de uitvoeringhe van alle 't zelve gerequireert sal zijn; Ende nademael haer Edele groot Mog. bericht werden, dat in eenige andere Steden ende Landen buijten desen Staet, specialijck tot Keulen ende binnen Genève een goede quantiteyt van metale kanon soude in voorraedt wesen, dat oversulcks de wel gemelte Heeren G. R. oock alle mogelijcke devoiren sullen hebben aen te wenden, selfs door 't afzenden van expresse persoonen naar soodaenighe plaetsen enz. . . . ."

Zelfde vergadering.

„De Heer Pensionaris van Panhuysch hebbende bekend gemaeckt eenich impostant secreet te konnen aanwijzen omtrent het gieten van kanon tot voorkominghe van alle oneffenheijdt ende andere inconvenienten, dickmaels in de gegoten stucken bespeurt wordende, is versocht gelijck deselve versocht werdt, midts dezen de vereijschte ouverture diensthalven te willen doen aan H.H. G. R. die daerop soodanich reguardt sullen hebben te nemen als ten meesten diensten van den Lande bevonden sal worden."

Resolutie van de Ed. Mog. H.H. Gecommitteerde Raden van Hollandt ende West-Frieslandt:

den 14^{en} Augusti 1665:

„Is naer deliberatie goetgevonden, dat het gewichte van den Lande sijnde ter geschut-gieterij van den Mr. Geschutgieter Wegewaert, gebracht ende gemaeckt sal werden op hetzelve gewicht als dat berustende is ende gebruijckt werd in den magazijne tot Delft".

den 14^{en} Augusti.

„De Heeren Eleman ende Tulp gecommitteerd sijnde over het bestellen van een nieuwe geschut-gieterij ten dienste van den Lande, hebben haere Edel Mogende overgehoert de gront ende stantteijckeninge van dien alsmede een besteck ten selven eijnde geformeert, — waarop sijnde gedelibereert voorn. Heeren bedankt voor de genomen moeite ende versocht de bestellinge voor de nieuwe te maecken gieterije met ten eersten te laeten voortgaen tot welcken eijnde aan deselve H.H." enz.

Als een herinnering aan de beweegredenen, die de gemelde Heeren Staten van Holland en West-Friesland noopten dat kostbaar gebouw op te richten. lieten zij boven de hoofddeur onder het wapen der Provincie, in den voorgevel van het giethuis, het volgend opschrift plaatsen:

PACIS
OBTINENDAE ET CONSERVANDAE
CAUSA,
ILLUSTRISSIMI ET
PRAEPOTENTES D:D:
HOLLANDIAE WESTFRISIAEQUE
ORDINES
HOC ARMENTARIUM TORMENTIS
BELLICIS FUNDENDIS ÆDIFICARI CURAVERUNT:
JACTO PRIMO LAPIDE
A
JOANNE ELEMAN FIL^{O}.
XXIV AUGUSTI MDCLXV.

De bouwmeester der geschut-gieterij was Pieter Post,[1]) en de eerste geschutgieter Johannes Niepoort, hetgeen blijkt uit de volgende Resolutien van Gecommitteerde Raden. Den VII Jan. 1667:

[1]) Ten onrechte noemt Van Stockum den heer Maritz.

„Is naer deliberatie goetgevonden dat den ontfanger generael Paeuw op ordonnantie van Haere Edele Mogende sal betaelen an Pieter Post de somma van ses duysent Caroli guldens, omme bij hem verstreckt te werden tot soodanige noodsaeckelijckheden als tot bestellinge van het nieuwe geschudthuys met ordre van Haere Edele Mogende Gecommitteerden noodich sullen werden bevonden, des dat den voornoemden Post gehouden sal wesen daervan te verantwoorden als naer behooren, ende sal van desen gegeven worden extract, enz." . . . .

den VII Jan. 1668:

„Is naer deliberatie goet gevonden ende geresolveert den ontfanger generael Paeuw op acte hiernaer geïnsereert, te gelasten ten eijnde hij aan den architect Pieter Post op deszelfs quitantie sal betaelen de som van vier duysent gld. omme onder te doene goede reckeninge bij den voornoemden Post te werden beheert tot betaelinge van eenige cleijne kosten, gevallen aen het nieuwe geschudtgiethuijs alhier in den Hage;"

Volght de voorsz. acte.

De Gecommitteerde Raden van Staten van Hollandt en West-Frieslandt „Lasten mits desen den ontfanger generael Paeuw, ten eijnde hij aan den architect Pieter Post op deszelfs quitantie sal betalen de somma van vier duysent gld. omme bij desen voornoemden Post beheert te worden tot betalinge van eenige cleijne onkosten gevallen aen het nieuwe geschudt-giethuys alhier in den Hage, ende sal den voorn. ontfanger hier naer in plaetse van desen besorght werden behoorlijcke ordonnantie. Actum den 7e Januari 1668"

Den 1 Februarij 1668.

„Op 't geproponeerde van den ontfanger-generaal Paeuw is naer deliberatie goedgevonden, dat de acte op den VII deser voorleden maent gedepecheert, ende den voornoemden ontfanger toegezonden ten eynde hij aan den architect Pieter Post op desselfs quitantie zoude betaelen de somma van vierduijsent guldens, zal worden ingetrocken ende gecasseert ende dat inplaetse van dien geslagen sal worden eene ordonnantie van gelijke somma omme bij voorn. post beheert te werden tot verval ende betalingen van eenige cleijne noodzaekelijckheden aen het nieuwe geschutgiethuis alhier in den Hage, mits daarvan reeckenende ende verantwoordende alsnaer behooren, ende sal van desen gegeven werden extract enz. . . . "

Den 14 Julij 1670.

„Op het rapport van de heeren Gravesteijn ende van der Does is naer voorgaende deliberatie goetgevonden ende geresolveert dat ter finantie op den ontfanger-generaal Paeuw, ende ten behoeve van Johannes Niepoort Haere Edele groot Mogende grofgeschutgieter sal werden gedepecheert ordonnantie ter somme van twaelf hondert veertig gld. zestien stv. acht penningen, daertoe belopende is desselfs declaratie van onderscheijdene geleverde instrumenten tot de voorz. geschutgieterije behorende, mitsgaders reparatiën daer aen gedaen, des dat den voorn. Niepoort sal gehouden sijn alle de voorz. instrumenten volgens de lijste daarvan geformeert ende hiernaer van waarde tot waarde geinsereerd te verantwoorden. Volght de voorsz. lijste ofte inventaris":

„Inventaris van de behoeften in de gieterije van Haere Edele Groot Mogende de Heeren Staten van Hollandt en West-Frieslandt berustende ende Haere Ed. Gr. Mog. in eijgendom conpeterende als volght:

„Eerstelijck in de cleijne werkstee zes stucken eijkenhout te samen langh zesendertigh voeten, swaar dooreen 12 à 14 duijm. Noch daer onder acht blocken omtrent van de voorgestelde swaerte.

In de groote werckstee 6 stucken te samen 46 voet langh, swaar als voren. Noch het ronsel onder de boorbanck. Twee ladders van 42 sporten, 35 sporten. Noch twee ladders van de genoemde lenghte zonder haecken, liggende onder de luijffel in de tuijn, gesloten met een kettingh ende slot.

Noch 20 brandemmers hangende in de cleijne werckstee.

Noch 6000 ℔ oud ijzer gewicht tot de Noorsche ouwe schael.

Zes stifte tot heele ende halve cartouwen wegende het gewicht van 2305 ℔ ijzer.

Noch een aenbeeld wegende het gewichte van 674 ℔ ijzer.

Nog een spil ende twee bussen die in de boorbanck comt.

Noch overvracht ende opkruijen.

Noch twee groote hoofden ofte blocken beslagen, het ijserwerck daeraen wegende 94 ℔ ijser.

Noch drie cleijne blocken.

Noch 2 boorstangen.

Noch drie staven in de schael.

Noch acht effens aan de voorsz. schael.

Volght noch tot de proef van 't canon:

Twee backen met haer derde beenen, bonblocken ende vier bonspillen.

Noch een ijser weeghbock met zijn weeghhoorn; ijserbeslagh tot denselven.

Noch twaelf ijpen proefplancken om onder de broeck van 't canon te leggen.

JEAN MARITZ.

Verklare ende bekenne ick ondergeschreven Mr. grofgeschutgieter van Haere Ed. Groot Mogende, de Heeren Staten van Hollandt ende West-Frieslandt, dat de hierboven gespecificeerde behoeften in Haere opgemelte Edele Grootmogende gieterijen en de onder mijne bewaringe zijn berustende, daervan ick derhalven ten allen tijde gehouden ben ende mits desen beloven te verantwoorden als naer behooren".

Hage, den 26 Februarij 1670.

was ondert: JOHANNES NIEPOORT.

Ende sal gegeven worden Extract, enz.

Johannes Niepoort werd als geschutgieter in dit gebouw ten jare 1704 opgevolgd door de gebr. Johan en Cornelis Ouderogge; na hem kwamen in 1724 Jan Crans; in 1730 Adrianus Crans; in 1745 Cornelis Crans; in 1751 de erfgenamen van Cornelis Crans onder opzicht van Jan Crans, en in 1756 Jan Verbruggen.

De laatste was de eerste die, bij ons te lande het geschut massief heeft gegoten en daarna geboord door middel van een vertikale boormachine, opgericht door den Luit.-Generaal von Creutznach; het werktuig voldeed niet en de gieter liet in 1758 een horizontale boorbank vervaardigen met medehulp van Jacob Ziegler, die hem de teekeningen ervan bezorgde, als zijnde hij te Donai in de geschutgieterij van Bérenger langen tijd in betrekking geweest en in de gelegenheid geweest de boorbank daar te bestudeeren. Verbruggen had geen succes met het gieten en verliet het land na veel onaangenaamheden te hebben ondervonden.

De Staten ontboden daarom in 1770 op aanbeveling van Z. D. H. den Prins Erfstadhouder Willem V, den geschutgieter Jean Maritz uit Spanje.

Deze was de kleinzoon van den beroemden Jean

Maritz, van Burgdorf in het kanton Bern, die 't eerst in 1713 geschut massief heeft bewerkt op de horizontale boorbank met draaitafel zijner vinding.

Maritz's oordeel was, dat noch de boorbank, noch de ovens geschikt waren, goed geschut te vervaardigen, waarom hij met goedvinden van de Staten drie nieuwe ovens heeft gebouwd, een nieuwe boorbank heeft ingevoerd en nog een vleugel bij het gebouw heeft doen bouwen.

Maritz ving de werkzaamheden aan in 1773 en zette die voort tot aan zijn overlijden op 23 Jan. 1807; in dit tijdvak heeft hij 348 goten gedaan en leverde 3117 vuurmonden af.

Ingevolge resolutie van de Raden van Staten van de Vereenigde Nederlanden van 26 April 1781 is nog een nieuwe boormachine opgericht in het zoogenaamde boorhuis, gelegen aan de Noordzijde van het Haagsche Bosch, waarmede men op 2 December 1782 begon te werken.

Bij Staatsbesluit van 20 Mei 1807, No. 23 waren hem reeds zijne twee zonen Louis Ernst en Jean George Amadée toegevoegd geworden; na zijn dood deden deze broeders, van wie de laatstgenoemde zich in 1813 als gieter naar Straatsburg begaf, den 21sten Febr. 1807 hun eerste goot, beginnende met A^1– T^2, in alles 43 goten.

De geschutgieter L. E. Maritz ving den 19den Febr. 1814 aan, voor het Nederlandsche gouvernement te gieten, beginnende met de letter V^2.

Den 26sten Mei 1826 deed hij met zijn zoon Jean Jacques Maritz, onder de firma Maritz en Zoon, de eerste goot geletterd N^1.

In 1849 hield deze firma op te bestaan en deed de

LOUIS ERNEST MARITZ.

geschutgieter J. J. Maritz den 5den April 1850 zijn eerste goot. geletterd P[11].

De drie geslachten Maritz hebben in den loop der tijden den lande met roem en eere als geschutgieters gediend; op bijzonderheden hunner verrichtingen komen wij later terug; alleen zij hier vermeld als bewijs der deugdelijkheid van het geschut, dat in 1773 een proef werd genomen met twee houwitsers van 3 ℔ en daarvan het volgende rapport werd uitgebracht:

„Uit elk kanon werden 1575 schoten gedaan; 1500 met kogels en 75 met kartetsen, dikwijls met zeer snel tempo, zonder dat de vuurmonden onbruikbaar werden; en niet minder werd daarvan blijk gegeven bij de verdediging van Maastricht in 1793, toen een aantal door hen gegoten kanonnen van 24 ℔ geen andere gebreken schijnen te hebben bekomen, dan dat de zundgaten uitgeschoten waren, niettegenstaande uit ieder van die vuurmonden naar getuigenis van Artillerie-Officieren, ongeveer 1000 schoten waren gedaan, terwijl volgens rapport van den generaal Lamartillière in Frankrijk kanonnen van 24 ℔ na 37 à 60 schoten onbekwaam werden.

Reeds is vermeld, dat de gieterij te 's Gravenhage bijzonder eigendom der Provincie Holland was; met vergunning der Staten van dit gewest lieten de Raad van State en de Admiraliteit van de Maas er het voor hunne collegiën benoodigd geschut vervaardigen.

Het blijkt niet hoe van de zijde der verschillende departementen contrôle over de werkzaamheden der gietmeesters werd gevoerd. Wel vindt men aangehaald in de resolutie van de Ed Mog. Heeren Raden van State der Vereenigde Nederlanden van 26 April 1770: „dat de geschutgieter J. Verbruggen ingevolge Art. 24

van het door hem met de Ed. Mog. Heeren Raden van State op den 23 September 1755 gesloten contract verplicht was: „zoo dikwijls hij voor de Generaliteit zou doen vormen, den oven laden, gieten, boren, draeijen of eenig ander werk verrigten, dengene te waerschuwen die daartoe door hun Ed. Mog. zoude zijn gequalificeerd"; doch het schijnt tevens dat deze voorwaarde nimmer door den gieter is in acht genomen.

Wat de provincie Holland betreft stond de grofgeschutgieterij onder onmiddellijk toezicht van de HH. Gecommitteerde Raden, terwijl de bijzonderheden behoorden tot de taak van de Ed. Mog. Heeren Commissarissen tot de magazijnen.

Als zoodanig zien we in 1746 fungeeren de Heeren 's Gravemoer en Hop, die in verbaal van 's lands geschutgieterije in 's Hage van 1746 bepaalden, dat de grofgeschutgieter voortaan zoude gehouden zijn:

„Om de stucken te teekenen behalve deszelfs naem, „plaets waer gegoten, jaergetal, en gewicht, het hoe„enigste stuk het van seeker goot is, door cijferletters; „en door alphabetische de hoemeenigste goot het van „dat jaer is, om daerdoor de stucken distinktelijker te „kunnen onderscheijden: daer tot nu toe de Artillerie„bediendens en Comisen aan 's lands magazijnen, soo „het gewicht en jaergetal, gelijk het komt te gebeuren, „eender is, daerdoor de stucken niet wel kunnen distin„gueren"

Wanneer afgewerkte vuurmonden door den grofgeschutgieter aan HH. Gecommitteerde Raden werden aangeboden, wezen zij tot het onderzoeken en beproeven dier vuurmonden een of meer artillerie-officieren aan, die men examinateurs of proefmeesters van 't geschut noemde.

Zoo werd de luitenant Smedecken bij verschillende resolutiën van de jaren 1726 tot 1745 dikwijls door Gecommitteerde Raden gelast, „het door de gietmeesters „Jan Adriaan en Cornelis Crans nieuw gegoten metalen „kanon te examineren en te proberen."

Of de grofgeschutgieterij, gelijk wel waarschijnlijk is, evenals de verschillende gewestelijke magazijnen en de bijzondere inrichtingen te Delft, onder toezicht stond van den inspecteur der Hollandsche magazijnen, heeft men niet kunnen ontdekken; wel zou men, uit de vele bemoeiingen die de generaal de Creuznach, inspecteur-generaal der magazijnen. gedurende tal van jaren met de gieterij had, moeten besluiten dat ook die inrichting tot zijn inspectie behoorde; het is echter zeker dat zelfs onder Verbruggen geen artillerie-officieren op den duur bij het gieten en bewerken van het geschut tegenwoordig waren en alles in deze aan de eerlijkheid van den gieter werd overgelaten.

Bij resolutie van den 26 Juni 1770 arresteerden Gecommitteerde Raden voor het eerst een instructie voor den inspecteur en de verdere officieren der artillerie, die zouden worden gedetacheerd om bij het gieten, bewerken en beproeven van het geschut tegenwoordig te zijn.

Toen J. Maritz in 1773 begon te werken, werden de majoor Muslij en de kapitein Wasschenfelder bij de gieterij gedetacheerd; het duurde echter tot 20 April 1776 eer de kolonel Muslij door den Prins Erfstadhouder tot inspecteur over de gieterij werd aangesteld. [1])

[1]) In de Bibliotheek der gemeente 's-Gravenhage bevindt zich, onder no. 917 der 1e serie, eene portefeuille stukken, betreffende Schuddegeest en Schudjebeurs. Daartoe behoort eene resolutie van Gecommitteerde Raden, in dato 12 Mey 1777, betreffende het beproeven van „20 stukken

Den 24en Mei 1776 werd de kapitein Wasschenfelder tot adjunct-inspecteur benoemd en na het overlijden van den kolonel Muslij op 26 Oct. 1777 tot inspecteur.

Na den dood van den majoor Wasschenfelder, in 1780, werd de majoor B. E. Paravicini di Capelli, inspecteur der Hollandsche magazijnen, tevens tot inspecteur der grofgeschutgieterij aangesteld, in welke betrekking hij in 1794 nog als generaal-majoor werkzaam was. Bij de organisatie van het korps artillerie in Juli 1795 werd de luitenant-kolonel J. C. Paravicini di Capelli, zoon van den generaal-majoor, tot inspecteur-generaal over de geschutgieterij en magazijnen benoemd, welke betrekking hij tot 1806 bekleedde.

Den 18 Juli 1803 werd genoemde luitenant-kolonel inspecteur-generaal der magazijnen, in plaats van den gepensionneerden kolonel R. Althuizen, tevens tot kolonel en chef van het wapen der artillerie benoemd.

Na de oprichting van het koninkrijk Holland werd in 1807, de uit Franschen in Hollandschen dienst overgekomen kolonel Demarçay tot commandeerend officier van het vereenigd artillerie- en genie-korps benoemd; deze hoofdofficier beval, dat het Hollandsche geschut voortaan op de Fransche wijze zou worden beproefd.

In 1809 stond de geschutgieterij onder toezicht van den kolonel der artillerie P. In de Betou, die in dat jaar met de Gebroeders L. E. en J. G. A. Maritz een vijftienjarig contract voor levering van geschut sloot.

„lang canon à 12 ℔ bals, in de jaaren 1775 en 1776 door Maritz ge„gooten." Als inspecteur van 's lands grofgeschutgieterij wordt genoemd Musly; deszelfs adjunct heet Waschenfelder. De proef zou plaats hebben „op het land alwaar de laatste proeven zijn geschied." SCHUDJEBEURS was ten noorden door de proefplaats van het geschut belend. Dit stuk land, liggende tusschen SCHUDDEGEEST en SCHUDJEBEURS, werd 9 Juni 1779 aan Mr. ten Hove verkocht. (RED.)

Met de keuring en beproeving van het geschut was de 2de kapitein der artillerie en genie G. P. Versteegh belast. Na de inlijving van het koninkrijk Holland bij het Fransche keizerrijk werd het beheer der gieterij op Fransche wijze gevoerd; van 12 Aug. 1812 tot 23 Mei 1813 stonden de werkzaamheden stil. [1])

Sedert de oprichting van het koninkrijk der Nederlanden hebben als directeuren, proefmeesters of onderdirecteuren der geschutgieterij, de volgende officieren gefungeerd: Directeuren: [2])

1814 P. In de Betou, kolonel.
1824 A. van Oostee, generaal-majoor.
H. Muller, generaal-majoor.
1837 H. Muller, generaal-majoor.
D. de Boer, onder-directeur. luitenant-kolonel.
L. F. Maritz, gieter.

[1]) Aan de Geschiedenis der Nederl. Artillerie door F. H. W. Kuypers, Nijmegen 1874, ontleenen we nog de volgende namen, feiten, en data:
1665. Oprichting geschutgieterij den Haag.
1690. Opgeheven Kloosterkerk.
„ Coenraad Wegewaart, overl. 1669.
„ zijn zoon Willem; bij resolutie van 19 Aug. 1669 aangesteld op het contract van 18 Dec. 1626.
Johannes Nieuwpoort, eerste nieuwe stichting, werd opgevolgd door:
1704. Cornelis en Johan Ouderogge, van Rotterdam.
1724. Jan Crans.
1730. Adrianus Crans.
1745. Cornelis Crans, ob. Oct. 1750.
Jan Crans, broeder van Cornelis. Ontslagen 24 Febr. 1755.
Feldhafer, meesterknecht.
1755—1770. Jan Verbrugge, gieter te Enkhuizen.
Creutznach ob. alhier 20 Febr. 1773 vòòr Maritz.
1773. Jean Maritz van Burgdorf, overl. 28 Jan. 1807, kanton Bern, zoon van Samuel.

[2]) De heer W. Baron Snouckaert van Schauburg was zoo beleefd deze lijst eenigszins aan te vullen. In 't bijzonder betuig ik mijn warmen dank aan den Heer M. G. Wildeman, die voor een groot deel de gegevens omtrent de familie Maritz ordende en bewerkte.

(De Schrijver).

1841 W. A. Bake, kolonel-directeur.
D. de Boer, luitenant-kolonel, onder-directeur.
L. F. Maritz, gieter.
B. F. Bn. van Verschuer, geattacheerd.
1842 D. de Boer, luitenant-kolonel, directeur.
L. F. Maritz, gieter.
B. F. Bn. van Verschuer, kapt. ond.-directeur.
1843 D. de Boer, kolonel, directeur.
1844 M. H. Steenberghe, generaal-majoor.
1852 W. F. Heijdenreich, generaal-majoor.
M. H. Steenberghe, generaal-majoor.
1853 W. F. Heijdenreich, generaal-majoor.
F. A. E. Meijl, generaal-majoor.
1856 C. F. van Meurs, kolonel.
F. A. E. Meijl, generaal-majoor.
1857 C. T. van Meurs, kolonel, belast met de functiën van directeur.
1858 C. Daneels van Wijkhuize, generaal-majoor.
1859 G. Daneels van Wijkhuize, generaal-majoor, belast met dé functiën van directeur. In het offlciers-boekje 1859 genoemd: „'s Rijksgieterij van metalen geschut."
1861 F. A. T. Delprat, kapitein. (Hier wordt de inrichting genoemd: „'s Rijksgieterij van bronzen geschut") Deze kapitein wordt belast met het toezicht enz.; wordt majoor in 1864, was in 1858 onder-directeur.
1867 R. A. W. Sluiter, kapitein. In 1869 wordt deze inrichting genoemd „Geschutgieterij te 's Gravenhage"; wordt vermeld als directeur van 's Rijks gieterij van bronzen geschut in Naamen Ranglijst 1872, Majoor 1874, luitenant-kolonel 1878.

1881 27 Sept. P. A. H. G. Thesingh, luitenant-kolonel.
1885 22 April. L. J. Risseeuw, majoor, luitenant-kolonel 15 Mei 1889.
1892 5 April. J. J. de Greve, majoor-directeur.

II. *De gietmethode in vroeger dagen.*

De eerste geschutgieters waren allen klokgieters; aanhoudende oorlogen droegen evenwel bij om van hen bekwame geschutgieters te vormen en zij hadden daardoor ruimschoots gelegenheid proeven hunner bekwaamheid af te leggen.

Ten tijde van Jan Crans deed de chef van het wapen der artillerie, kolonel P. W. baron van Verschuer, veel moeite om te onderzoeken of niet met vrucht eene verandering kon worden aangebracht in de vervaardiging van het geschut.

Hij schreef daarom aan verschillende hoofden der artillerie van de verschillende mogendheden „over de proportie hunner kanons, het massief gieten, het gieten met of zonder kransijzer, de compositie van het metaal, enz.", en zoo werd bevonden „dat ons grofgeschut tot gebruik en in deugd al zoo goed was als het hare"! De chef der artillerie van het kanton Bern, Otthe genaamd, gaf op 6 Jan. 1725 de beste inlichtingen, hij raadde aan de stukken vol te gieten en daarna op te boren, en wat de metaalcompositie aangaat, schreef hij „Une longue expérience m'a fait comprendre que pour un bon alliage de bronze, il faut mettre sur 100 Livres de cuivre ou Rosette d'Hongrie ou de Suède, 10 Livres de laiton, 10 Livres d'étain d'Angleterre et 10 Livres de la composition ou alliage de cloches." Notez bien qu'avant de mettre les plaques ou morceaux de rosette dans les fourneaux, nous les faisons battre sous le

grand marteau, afin de leur ôter toute crudité; on refond aussi le laiton ou arco avant que de l'employer pour faire l'alliage."

Het brons bevatte meestal 11—12 % tin; het zink dat wel eens in 't geschutbrons is gevonden, wees niet op messing, maar kwam wel eens voor in 't ongeraffineerd koper; men versmolt bij 't gieten gewoonlijk oud geschut, hetwelk men eene verfrissching gaf door toevoeging van 4 à 6 % gaar koper en 1—1¼ % Engelsch bloktin; bij gebrek aan oude vuurmonden moest men soms van den regel afwijken en bij gebruik van ongeraffineerd koper zijn de resultaten niet altijd gunstig geweest.

Bij resolutie van 28 April 1769 werd door Gec. Raden besloten dat „Ingeval geen oud geschutmetaal, maar alleenlijk nieuw koper en tin mogt voorhanden zijn, de proportie van vermenging alzoo omtrent zal worden gereguleerd: op 100 pond Hongaarsch of Zweedsch koper, 8 pond Engelsch bloktin: of naar vereisch een pond, meer of min procento nieuw koper naar de bekwaamheid van hetzelve; doch zal de geschutgieter, bevorens het laten van den gietoven, het koper in stukken of blokken gieten ter bekwame grootte en zwaarte naar den eisch, of tot meerdere securiteit van eenen bekwamen goot."

Tot 1746 werd het geschut over een kernstang gegoten, onderaan voorzien van een driearmig kransijzer om het verzetten van den kern in den vorm te beletten. Het gegoten geschut ontmanteld zijnde, werd de ziel dadelijk door een vertikale boor op het ware kaliber gebracht; de vuurmond werd vervolgens uitwendig, niet op den bank afgedraaid, maar geheel met de grove vijl bewerkt

De gietvormen waren van klei, met ijzeren banden versterkt, waarvan de inwendige gedaante overeenkwam met dien van den te gieten vuurmond, zoodat eerst een model moest worden vervaardigd, dat de bedoelde gedaante bezat.

Het vervaardigen van het model der schacht geschiedde door een met vet besmeerden kegelvormigen spil te omwikkelen met gevlochten stroobanden, dit geheel bij te werken op de juiste dikte met klei, te fatsoeneeren en te droogen op een turfvuur. Om te beletten dat de klei van den eigenlijken vorm zich kon hechten aan die van het model, besmeerde men de buitenste kleilaag van het model met runaschloog.

De vorm bestond, naar gelang de lengte van den te gieten vuurmond uit 3 of 2 gedeelten; steeds werd de vorm buitenwaarts cilindervormig verlengd om een verloren hoofd te krijgen, teneinde hierdoor het vloeibare metaal te doen nazakken en vreemde gassen en stoffen op te nemen.

De modellen der tappen, ooren en andere uitstekende deelen werden afzonderlijk gemaakt en op het model bevestigd.

Denkt men zich een dergelijk model omgeven door een dikke kleilaag, versterkt door ijzeren banden en hoepen, door verhitten tot steen gebakken en daarna het model uitgenomen, dan ontstond op deze wijze een vorm waarin de vuurmond kan worden gegoten.

Het uitnemen van het model geschiedde door hun samenstelling zeer gemakkelijk; de vormen werden dan inwendig schoongemaakt, bestreken met een mengsel van runasch met oud bier, om het loslaten der klei van het gietstuk te bevorderen en verhit tot de roodgloeihitte. Om tot het gieten te kunnen overgaan

werden de verschillende gedeelten van den vorm met elkaar vereenigd. vertikaal in den dampkuil geplaatst en de kuil met aarde bijgevuld; de gietkuil bevond zich vóór het gietgat van den oven; van het gietgat in een strekking loodrecht op den oven, werd een open steenen kanaal op de damaarde geplaatst met zijtakken naar de verschillende vormen; de kanalen werden vóór het gieten verwarmd Het was van het meeste belang den oven af te steken op het oogenblik dat de gewenschte temperatuur in het bad bereikt was; deze bleek voor het massief gieten in kleivormen te zijn ± 1500 ° C, maar het oogenblik van gieten werd aan de ervaring van den geschutgieter overgelaten. Binnen twee dagen was het metaal in den vorm bekoeld; het gietstuk werd daarna ontvormd, en men kon overgaan tot het afwerken van den vuurmond, hetgeen in hoofdzaak bestond uit het afsnijden van het verloren hoofd, het afdraaien van de ruwe gietkorst, opboren, geheel afdraaien op maat, ook van tappen, ooren enz.

Bij resolutie van Gec. Raden van 25 Febr. 1741 werd op voorstel van den kolonel, chef der artillerie Glabbeek bepaald. dat alle nieuwe kanons aan een proef van drie schoten zouden worden onderworpen, n. l. één schot met heele, één schot met $^2/_3$ en het derde schot met halfkogelzware lading; op de buskruitlading kwam een strooprop en een dergelijke op den kogel.

Bij twijfelachtige gevallen deed men nog 4 à 6 schoten met de gewone, dat is de halfkogelzware lading.

Na goeden afloop had de waterproef plaats. Deze gang van zaken schijnt ook nog onder den gietmeester A. Crans tot geen bezwaren aanleiding te hebben ge-

geven; geheel anders werd zulks onder zijn opvolger C. Crans. Bij de geschutproef, door den luitenant Smedeken op 30 Oct. 1745 gehouden, werden van de 6 kanons van 12 pnd. en van de 18 à 3 pnd. tengevolge van de proefschoten drie kanons van 12 pnd. en vijf van 3 pnd. door groote gallen en groeven defect bevonden; deze vuurmonden werden weder in het giethuis gebracht, doorgezaagd en toen ondekte men dat „de onrijpe en vuyle stoffen, die zich in 't midden der koekens van 't noords of barbariskoper bevinden, bij het gieten mede in de forme geloopen en de defecten daardoor aan de canons gecauseert waren."

Cornelis Crans schreef het mislukken zijner goten aan het gebruik van geraffineerd of barbarisch koper toe, maar later bleek dat dit niet de eenige oorzaak der mislukking was.

Ook de gietovens lieten veel te wenschen over. In 1748 werd op voorstel van den generaal de Creutznach, die bijna 28 jaren lang voortreffelijk geschut uit den oven te Neurenberg bij zijn leermeester Victor Herold had zien voortbrengen, een dergelijken oven, te 's Gravenhage gebouwd; uit onkunde of onwilligheid liet de toenmalige grofgeschutgieter C. Crans de voeringsteenen niet bakken, maar alleen drogen en den oven bij een proefstoking zoo geweldig verwarmen, dat deze geheel bedorven werd.

Met weinig meer behartiging werd de zaak door J. Crans waargenomen; toen deze gieter 's lands dienst had verwaarloosd werd Jan Verbruggen, die in de admiraliteits-geschutgieterij te Enkhuizen werkzaam was, door de Staten van Holland en West-Friesland tot geschutgieter dier provincie aangesteld; hij slaagde er evenwel niet in deugdzaam geschut te leveren, brak

den oven van den generaal de Creutznach af en bouwde er een volgens zijn idéen.

Het geschut van Verbruggen was zóó slecht, zóó vol gallen en gebreken, dat hij, om die te verbergen, tot allerlei bedriegerijen de toevlucht nam; zelfs liet hij een machine maken om de gallen tot achter in de ziel, door middel van schroeven te dichten.

Bij resolutie van de Heeren Raden van State, gedateerd 19 Oct. 1770 werd besloten tot het in druk uitgeven der rapporten, ingediend door de kapiteins der artillerie M. E. du Pont en D. E. Muslij omtrent den toestand van 23 bronzen kanons van 12 pnd. door bovengenoemden gieter aangeboden: „ten einde des te „meer bloot te leggen van wat ondeugentheid en ge„vaarlijkheid voor den dienst van den lande het voorsz. „door den meergemelden geweesen grofgeschutgieter „Verbruggen vervaardigde geschut te consideeren waare".

In zulke verontrustende omstandigheden zagen de Staten van Holland en West-Friesland zich eindelijk verplicht doortastende maatregelen te nemen, te meer nu Verbruggen vrijwillig van zijne betrekking afzag.

Bij resolutie van 27 Maart 1770 bekwam hij zijn ontslag, terwijl Jean Maritz naar 's Gravenhage werd ontboden. De bestaande ovens en de boorbank werden door dien bekwamen gieter ongeschikt bevonden; nieuwe ovens en een nieuwe boorbank werden door hem gebouwd, zoodat al dadelijk zijn vuurmonden aan een buitengewone proef voldeden, en onafgebroken bestellingen werden ontvangen tot aan zijn dood.

III. *Het vervaardigen van het geschut in onze dagen.*

We hebben gezien, dat de Maritzen bronzen vuurmonden vervaardigden van goede hoedanigheden, die

aan de eischen in vroeger dagen aan goed geschut gesteld, ruimschoots voldeden.

Zooals in alle takken van nijverheid, in alle kunsten en wetenschappen, valt ook een groote vooruitgang op het gebied der artillerie waar te nemen; de artillerist eischte met meer juistheid, met grootere snelheid, zwaardere projectielen, tot grootere afstanden te schieten, m. a. w. hij wenschte steeds meer uitwerking van zijn vuurmonden; van daar in den loop der tijden nieuwe soorten van geschutmetaal, nieuwe stelsels van geschut, vergrooting van het weerstandsvermogen en verbetering in de gietmethode der vuurmonden.

In hetzelfde gebouw der Maritzen worden door de tegenwoordige geschutgieters, allen artillerie-officieren, de bronzen vuurmonden vervaardigd bij de artillerie der landmacht in gebruik, zoowel kanonnen, houwitsers en mortieren en wel van alle in gebruik zijnde kalibers.

Het geschutmetaal is brons; het best zou zijn daarvoor nieuw brons te gebruiken; dit is in de practijk niet doenlijk wegens de kosten, zoodat de ovenlading gewoonlijk bestaat uit buiten gebruik gestelde vuurmonden, verloren hoofden, spaanders en niet meer dan 6 à 7% nieuw koper; het tingehalte wordt op 8% gebracht.

Zoodra de lading vloeibaar is wordt met dennensparren geroerd om de gelijkslachtigheid en het opborrelen van gassen te bevorderen; de drijvende slakken worden afgeschuimd; daarna komen de bronsspaanders in den oven, en even voor het gieten het tin, waarop alles flink wordt dooreengeroerd.

De gewenschte temperatuur voor het gieten, dat in ijzeren schaalvormen plaats heeft, moet hooger zijn dan bij het gieten in leem of kleivormen en bedraagt 1700° C;

de temperatuur van het bad wordt bepaald door een Calorimeter: men schept daartoe een kleine hoeveelheid brons uit den oven en giet dit in een vooraf gewogen hoeveelheid water van een bepaalde temperatuur, waarna men de stijging van den thermometer waarneemt en het gewicht van het in 't water gegoten brons bepaalt; volgens de formule van Regnault is dan direct in tabellen de temperatuur van het brons opgenomen.

Het gieten heeft, ter bevordering van de snelle afkoeling, plaats in dikke ijzeren schaalvormen, Coquilles genaamd, en tevens, om den druk van de vloeibare massa te bevorderen met verloren hoofd. Nadat het metaal in den vorm geheel bekoeld is, moet het gietstuk van den vorm worden ontdaan: daartoe bestaat de coquille over de lengte uit verschillende helften, die door 't losmaken van bouten en spieën het gietstuk loslaten.

Vervolgens wordt het verloren hoofd afgesneden en het gietstuk op de boorbank gebracht om te worden opgeboord tot een afmeting die ongeveer één cM. minder is dan 't gewenschte kaliber; de ruwe gietkorst wordt na 't boren zooveel afgedraaid dat de buitenlaag consentrisch wordt met de ziel.

Nu moet de vuurmond worden opgeperst tot het gewenschte kaliber: dit geschiedt door een hydraulische pers van groot vermogen, waarmede men achtereenvolgens 12 stalen stempels van opvolgende grootte door de ziel perst; de buskruitkamer en de ligplaats van het projectiel worden, omdat ze grootere afmetingen hebben, door middel van andere stempels opgeperst, nogmaals opgeboord en opnieuw geperst en gepoleerd. Dit persen van het brons heeft plaats, om het weerstandsvermogen van den vuurmond te vergrooten; „het

metaal wordt sterk uitgerekt", de molekulen zijn naar buiten gedrukt en oefenen steeds een spanning naar binnen uit, bij het schieten moet dus eerst die negatieve spanning worden overwonnen, alvorens de verschillende metaallagen door den gasdruk kunnen uitwijken.

Een op deze wijze vervaardigden vuurmond, noemen we een staalhard bronzen vuurmond omdat ze, wat betreft het weerstandsvermogen tegen den gasdruk, niet behoeven onder te doen voor het stalen geschut

Na het persen wordt de inwendige ruimte van den vuurmond in de lengte-richting van gleuven voorzien op de trekbank; deze gleuven (trekken genaamd), zijn ondiep, hebben gewoonlijk een schroefvormig verloop en dienen om het projectiel, bij het schieten, door den vuurmond te geleiden en alzoo aan het projectiel een vaste baan te verzekeren.

Nadat het kanon getrokken is, wordt het weder op maat afgedraaid, de tappen en tapborsten worden afgeschaafd en geprofileerd; de koperen zundgattap wordt aangebracht; de ligplaats van het sluitstuk geboord en geschaafd en den vuurmond verder voorzien van die onderdeelen die hem tot het oorlogswerktuig van onzen tijd maakt.

Alsnu wordt de vuurmond in de geschutgieterij te 's Gravenhage zelf aan een gestrenge keuring onderworpen wat betreft geschutmetaal, afmetingen, juistheid van constructie en gietgebreken en door de commissie van proefneming met eenige schoten op gasdichtheid beproefd.

Ofschoon we ten volle de verdiensten erkennen van de grondleggers der geschutgieterij, toch moeten we erkennen dat de Maritzen ons bronzen voorlaadvuurmonden van betrekkelijk weinig weerstandsvermogen

leverden, die weliswaar in de vorige eeuwen uitstekend aan hun doel beantwoordden maar met de tegenwoordig te 's-Gravenhage vervaardigde vuurmonden moeilijk den strijd kunnen aangaan.

De staalhard bronzen vuurmonden toch, tegenwoordig in de geschutgieterij gegoten, zijn getrokken achterlaad-vuurmonden van groot weerstandsvermogen, die een spoedige en gemakkelijke bediening toelaten, een juist schot hebben en zware projectielen met groote snelheden tot op afstanden van 6 à 7000 M. schieten; in één woord een volmaakter schietwerktuig.

IV. *De familie Maritz.*

Uit de verschillende bestaande aanteekeningen komen wij tot de conclusie, dat een zekere Hans Mauritz in de eerste helft der 16e eeuw zich van uit het kanton Wallis naar Burgdorf in Bern begaf, alwaar hij het bakkersbedrijf uitoefende en o. a. in 1533 het burgerrecht had verkregen.

Eene, op 10 Mei 1762 opgemaakte geslachtslijst, en onderteekend „Johannem Rudolphum Grunerúm Ecclesiae et Urbis Castrovillanae Parochum, Synodi Castrov Decanum" en voerende tot het hoofd:

„Genealogia Honor: Familiae Dominorum Mauritiorum dict: Maritz jam olim et ad huc dum hodie Civium Urbis Municipalis Castrovillae, Germaniae dictae Burgdorf in Cantone Illustrissimae Republicae Bernensis ex omni fide Dignis Libris Baptismalibus et albis Matrimonialibus summa cura collecta, in hunc ordinem manupropria redacta, et sigillo muhi consueto munitape" komt mij voor het meest vertrouwbaar te zijn; dáár toch is gebruik gemaakt der officieele bescheiden, in casu de doop- en trouwregisters ter plaatse.

In het hier volgend fragment wordt dan ook deze lijst als grondslag aangenomen; de zijtakken zijn niet vermeld daar het hoofdzakelijk te doen is om alle wetenswaardigheden te leeren kennen van die tak der familie, die zich geheel wijdde aan de geschutgieterij.

De reeds genoemde Hans Mauritz of Maritz had twee zonen; n. l.

1. Johannes Maritz, kuiper en torenwachter; hij huwde den 28 Febr. 1572 Agnes Arn, en overleed in 1611.
2. Conrad Maritz (zie II).

II. Deze Conrad Maritz, verkreeg in 1572 burgerrechten, was van beroep wagenmaker en huwde in 1569 Margaretha Dick. Uit dit huwelijk werden voor zoover bekend is drie kinderen geboren; n l:

1. Caspar Maritz (volgt III).
2. Conrad Maritz, gedoopt 16 Maart 1576; hij werd burger in 1601 en was den 1en December 1600 gehuwd met Margaretha Würgen.
3. Johannes Maritz; gedoopt 15 Oct. 1571, was wagenmaker, huwde 10 Maart 1603 Anna Rieder, en overleed in 1639.

III. Caspar Maritz, gedoopt 6 Febr. 1579, was van beroep draaier, huwde 19 Sept. 1603 Anna Reinhard en overleed in 1639; zij hadden 4 zonen en 4 dochters waarvan alleen bekend zijn:

1. Conrad Maritz (volgt IV).
2. Johannes Maritz, gedoopt 6 Maart 1608; hij huwde driemalen:
   a. in 1632 Elisabeth Langenberger.
   b. in 1641 Maria Bernhard.
   c. in 1659 Barbara Gammeter.

Hij overleed desniettemin kinderloos.

IV. Conrad Maritz, gedoopt 30 Oct. 1611; hij huwde:
a. 9 Juli 1632 Maria Singer.
b. in 1656 Salome Schad.
c. in 1672 Susanna Spittler.

Hij oefende hetzelfde beroep uit als zijn vader en overleed 6 Febr. 1690.

Van hem zijn acht kinderen bekend:

1 Johannes Jacobus Maritz, gedoopt in 1635.
2. Conrad Maritz, gedoopt 28 Jan. 1640.
3. Samuel Maritz, gedoopt 1660.
4. Johannes Heinrich Maritz, gedoopt 29 Juli 1664, werd burger in 1687, was draaier van beroep en stierf in het buitenland.
5. Susanna Maritz, geboren in 1673.
6. Magdalena Maritz, geboren in 1675.
7. Anna Maria Maritz, geb. in 1678.
8. Johannes Maritz (volgt V).

V. Johannes Maritz, gedoopt te Burgdorf den 11 April 1680, overleden te Genève 18 Dec. 1743, werd burger in 1700 en huwde 16 Aug. 1700 Catharina Vögeli, die 28 Oct, 1736 te Genève overleed.

Zij hadden drie kinderen:

1. Johannes Maritz, gedoopt 16 Juli 1711, huwde in 1735 Judith Déonne.
2. Samuel Maritz (volgt VI).
3. Susanna Catharina Maritz, gedoopt 31 Juli 1701; huwt in 1736 Jean Pierre Jacobi. Zij sterft 16 April 1751.

V. Johannes Maritz was geschutgieter en uitvinder van den horizontalen boorbank en van het vol en niet over den kern gieten van het kanon.

Hij leverde den 12 Juli 1714 zijn eerste proefstuk,

hetwelk zoo voldeed, dat hem door de regeering van Bern de vervaardiging van 41 stukken geschut werd opgedragen.

Eene op den 27 Sept. 1721 afgegeven verklaring door de plaatselijke regeering van Burgdorf vermeldt hem als een zeer ervaren practicus op het gebied der werktuigkunde, en huldigt zijn bedrevenheid in het vervaardigen van uurwerken, graveeringen en last not least zijne uitvindingen en verbeteringen in zake de geschutgieterij

De familie-aanteekeningen maken melding van een te Burgdorf den 28 Maart 1722 gesloten contract, tusschen hem en Samuel Leuw, waarbij zij zich wederkeerig verbinden, om de uitvinding van het boren van metalen geschut geheim te houden en te dien opzichte geen van beiden zonder den ander, iets tot uitvoering te brengen; doch, voor het geval, dat het geheim met beider goedkeuring zou worden verkocht, zal de opbrengst gelijkelijk worden verdeeld.

Maritz verbindt zich verder tegen een vasten prijs het geschut te boren, dat door de regeering van Genève aan Leuw zal worden besteld, terwijl verder de gallen en andere gietgebreken voor rekening van Leuw, en de gebreken voortspruitende uit de boring weder ten laste van Maritz zullen komen.

Het volgend jaar (1723) begaf Maritz zich naar Genève, waar hem door de „Artillerie-Kammer" een gebouw aan de Rhône gelegen, werd afgestaan om een door hem vervaardigde boormachine te plaatsen.

Een contract van 3 Febr. 1723 bond hem, om de door een zekeren Mönch te gieten kanonnen, te boren; Maritz stelde bij die overeenkomst als voorwaarde, dat bij zijn dood zijne zonen Samuel en Johannes in zijn

plaats zouden treden, indien hij daaromtrent bij testament niets anders zou beschikken.

Hij verkreeg tevens den titel van Commissaire Fondeur de l'Artillerie de la République de Genève.

Door zijn technische vaardigheid maakte hij te Genève ook nog naam op een ander gebied.

Door een zekeren Abeille nl. was aldaar in de Rhône een machine aangebracht die het water tot in het hoogste gedeelte der stad (hoogte van 180 voet bij 1400 voetlengte) opvoerde; na het vertrek van den ontwerper geraakte het werktuig in het ongereede, zonder dat iemand er in kon slagen om het te herstellen.

Maritz beproefde er in 1727 zijn krachten aan en bracht een en ander zoo goed in orde, dat in 1739 dienaangaande een loffelijk getuigschrift aan hem werd afgegeven.

Intusschen was hij reeds in 1733, met zijn jongsten zoon Johannes, met toestemming van de regeering te Genève, naar Lyon vertrokken om aldaar geschut te gieten voor den koning van Frankrijk.

De Lyonsche geschutgieter Mönch had nl. de groote ontevredenheid zijner regeering opgewekt, zoowel wat zijn persoon betrof als de slechte bewerking en uitvoering van de hem opgedragen werken; dientengevolge werd reeds den 19en Febr. des volgenden jaars (1734) door vader en zoon Maritz alle werktuigen, gereedschappen, benevens de aanwezige metalen, en dus waarschijnlijk de geheele gieterij, overgenomen.

Tot in December werd voortgegaan met het aanbrengen van verbeteringen in de inrichting en het uitboren van over de kern gegoten geschut; in dit jaar werd slechts één goot gedaan.

Reeds in Augustus 1725 was door tusschenkomst

van den Luit.-Generaal der Artillerie de St. Dédier te Lyon, door Maritz aan den Koning van Frankrijk het aanbod gedaan om met zijne machine en alle andere benoodigdheden tot het boren van geschut naar Lyon, Perpignan, Metz of Straatsburg te komen, teneinde het geschut aldaar zijne nieuwe bewerking te doen ondergaan. Hij bedong daarbij voor zich en zijne familie, toen bestaande uit vrouw en drie kinderen, volle gewetensvrijheid en het recht om niemand, wie ook, zonder zijne toestemming in de werkplaats toe te laten, en tevens dat bij onverhoopt overlijden, zijne zoons onmiddelijk in zijne plaats zouden treden Deze aanbieding had voorzeker de oproeping der Fransche regeering in 1734 ten gevolge.

Dat het werk van vader en zoon hoogst verdienstelijk was, blijkt o. a. uit het copie van een brief den 19 Sept. 1735 uit Lyon geschreven:

„L'épreuve de Mossieurs Maritz finit hier entre 4 „et 5 heures; on amena la dernière pièces de 12 à la „fonderie avec une courone de fleur et un bouquet à „la lumière qui ne set pas Elargy ou aurois de la peine „dij mètre Un poy de dans quand elle fut à la maison „les tinballes et trompetes venre donner des serenades „et la bande des violon et basse et les tambour de la „ville, le Géneral a été très content, il na pas voulu „que lon tira davantage la pièces elle a tiré mille et „quarante troi coup on a tiré tou les jour 100 coup „jusque à 110 depuis 5 heure du matain jusque à 5 „heure du soir on la va sizelé car on pretans quelle „servira plus quelle à fait elle na pas bougé d'un „cheux de tête on la va envoyer à Parij apres quelle „sera sizelé."

Johannes Maritz stierf in 1743 te Genève.

Johannes Maritz gedoopt 16 Juli 1711, de jongste zoon van Johannes bij Catharina Vögeli was reeds in 1734 met zijn vader werkzaam te Lyon en voerde daar, evenals hij, den titel van „Commissaire des Fontes d'Artillerie."

Na den terugkeer zijns vaders naar Genève zette hij de uitgevonden werkwijze in Frankrijk voort; zoo werden de geschutgieterijen van Straatsburg en Douaij en daarna de ijzersmelterijen van Rochefort, Ruelle enz. waar het voor de Marine benoodigd ijzeren geschut werd vervaardigd, door hen ingericht.

In 1755 benoemde de Koning hem tot Inspecteur Général des Fontes et Forges de la Marine en ridder van St. Michel. Door den aankoop van een riddermatig goed werd hij tevens met adelbrieven begiftigd.

Terwijl hij in zijne betrekking bij de Marine een jaargeld van 15000 livres verkreeg, werd hem als schadevergoeding voor het verlaten van den dienst der landmacht, een som van 200000 livres toegekend.

In 1765 of 66 ontving hij van den Koning van Frankrijk den last om zich naar Spanje te begeven en aldaar de geschutgieterijen op een beteren voet te brengen. Hij maakte een aanvang met de gieterij te Barcelona en zorgde verder voor een goeden gang van zaken in alle andere gieterijen.

Hij droeg den titel van Inspecteur Général des Fontes et Forges d'Artillerie de France et d'Espagne et Maréchal des Camps et Armées de S. M. Catholique.

Ook bij den Spaanschen Koning stond hij in groot aanzien. Toen hij in 1767 naar Madrid kwam, ontving hij als belooning voor zijn gewichtige diensten, een som van 1.200.000 realen, terwijl zijn rang als Maréchal des Camps hem daarenboven een jaargeld van 90.000

realen of *f* 11.000 opbracht. In 1785 onttrok hij zich geheel aan den arbeid en leefde op zijn landgoed La Barollière bij Lijon gelegen, alwaar hij 12 Mei 1790 overleed.

VI. Samuel Maritz beroemd geschutgieter, geboren 20 en gedoopt 24 Juli 1705, huwt in 1731 te Genève Anna Mussard. Hij sterft te Bern 19 Juni 1786; uit dit huwelijk kwamen 7 kinderen:

1. Samuel Daniel Maritz, geboren te Genève 25 Jan. 1753 (Peters bij den doop waren: Daniel Thiffelij, Intendant van 't arsenaal en Samuel Ott, Kolonel der Artillerie te Bern). Hij overleed te Bern in 1759.
2. David Maritz, geboren 19 April 1746. Hij was 16 Mei 1775 te 's Gravenhage gehuwd met Theodora Ernst uit Delft, en overleed te Leiden in 1827 als Directeur der geweerfabriek te Culemborg. Zij hadden vier kinderen.
3. Anna Maritz, geboren te Genève 8 Dec. 1744; zij stierf in 1752.
4. Ludovica Margaretha Maritz, geboren te Genève in Maart 1742; zij huwde in 1774 Gidéon Esquivillon te Genève, en overleed kinderloos.
5. Elisabeth Maritz, geboren 22 Nov. 1740; zij huwde te Straatsburg, in 1760, Johan Georg Rasp en overleed in 1804.
6. Johannes Maritz (zie VII).
7. Jacobus Maritz, geboren in Juli 1732, sterft te Genève 15 Maart 1738.

Samuel Maritz werd door de Fransche regeering aangeboden om als opvolger van zijn broeder Johannes in de geschutgieterij te Douaij op te treden. Hij moest dit echter van de hand slaan uit hoofde zijner zwakke

gezondheid. Toch blijkt uit brieven dat hij met zijn broeder een werkzaam deel heeft genomen in het bestuur der gieterij te Straatsburg.

In 1748 werd hem door den Raad der stad Bern een jaargeld van 10000 livres toegekend en voerde hij den titel van geschutgieter der republiek Bern, benevens denzelfden titel van de republiek Genève.

Vermoedelijk weder om gezondheidsredenen moest hij in 1758 een aanzoek van den prins van Lichtenstein om naar Weenen te komen, afslaan; hij overleed te Genève, bijkans blind, in 1786.

VII Zijn zoon Johannes Maritz geb. 7 Sept. 1738 is de eerste Maritz, die toegerust met de noodige bekwaamheden, voornamelijk opgedaan onder de leiding van zijn oom Johannes, in Nederland en wel te 's Gravenhage als geschutgieter werkzaam was.

Toch blijkt het oorspronkelijk niet de bedoeling te zijn geweest om hem in de „kunst van het geschutgieten" te laten opleiden; we vinden hem n. l. van Oct. 1754 tot Dec. 1758 te Bern als leerling in een lakenhandel; hij schijnt dus tot zijn 20e jaar weinig of niet te zijn ingewijd in de geheimen van het vak, hetwelk zijn voorvaderen en verwanten roem en geld had doen verwerven. Hij ontving dus vermoedelijk eerst na 1758 opleiding van zijn oom Johannes; was voorloopig eenigen tijd te Straatsburg werkzaam om met de door dezen ingevoerde werkwijze vertrouwd te geraken, en ging in 1767 naar Spanje, alwaar hem het beheer over de kanongieterij te Barcelona werd opgedragen.

In het laatst van 1769 reisde hij naar Genève teneinde zijn vader te raadplegen over een zeer voordeelig aanbod hem door de Staten van Holland gedaan om aldaar het bestuur der geschutgieterij te 's Gravenhage over te nemen.

Zijn vader had voor zijn zoon bijna gelijktijdig een dergelijke aanvraag uit Rusland ontvangen.

Johannes gaf de voorkeur aan Holland, en zoo arriveerde hij op 5 Maart 1770 te Delft, waar hij eenigen tijd verbleef, aangezien de geschutgieterij te 's Gravenhage nog niet door den toenmaligen gieter Jan Verbruggen ontruimd was.

Maritz verkreeg van Gecommitteerde Raden zijne aanstelling, na eenige onderhandelingen in zake het tractement en de vergoeding der onkosten van zijne overkomst uit Barcelona, en in Juni van hetzelfde jaar werd het beheer der gieterij door hem aanvaard.

Aanvankelijk hield hij zich bezig met het aanbrengen van verbeteringen en veranderingen, want van alles dat hij vond was zoo goed als niets bruikbaar: de bestaande boorbank en de gietovens moesten tot onder den grond worden afgebroken en door andere worden vervangen en alle gereedschap benoodigd tot het vormen, gieten en bewerken van het geschut moest worden aangemaakt.

Eerst den 26 Febr. 1773 werd de eerste goot gedaan.

De eerste door hem geleverde stukken geschut werden aan een zeer strenge beproeving onderworpen, welke proef zij met een schitterend succes doorstonden.

Zijn roem was toen gevestigd, vooral daar het nu duidelijk uitkwam hoeveel hij voor had op zijn voorganger. Hij verwierf dan ook de hooge gunst van den Prins Erfstadhouder en van den Hertog van Brunswijk-Lunenburg; deze laatste stond zelfs als peet bij den doop van zijn oudsten zoon. In 1781 werd onder zijn toezicht voor rekening der generaliteit een afzonderlijk boorhuis gemaakt bezijden de Maliebaan en daarin een tweede boorbank voor geschut opgericht (nu het z. g. boorhuis).

Tot zijn dood, 28 Jan. 1807, beheerde hij de geschutgieterij en werden door hem meer dan 3000 stukken voor s' lands dienst gegoten in de 34 jaren die hij als bestuurder aan de inrichting mocht doorbrengen.

Reeds in 1806 waren zijn beide zoons Louis Ernest en Jean George Amédée tot Adjuncten 's lands geschutgieters aangesteld en traden in de plaats van hun vader onder de firma L. E. en J. G. E. Maritz.

Johannes Maritz was op 13 Juni 1773 gehuwd met Jacoba Gosse; uit dit huwelijk werden 9 kinderen geboren n. l.

1. Louis Ernest Maritz (zie VIII).
2. Margaretha Elisabeth Maritz geb. 1775.
3. David Jean Emanuel Maritz, geb, 1777, huwde in 1799 zijn volle nicht Theodora Rodolphina Maritz.
4. Dorothée Fréderique Maritz geb. in 1778, huwde in 1795 met Th. A. Holland, notaris te 's Gravenhage; zij sterft 1798.
5. Frédéric Benjamin Maritz, geb. in 1780, sterft 28 Febr. 1814.
6. Bartholomée Edouine Louise Maritz.
7. Jean George Amédée Maritz geb. 1783, huwde Maria Benjamina van de Polder. Hij was eerst geschutgieter te 's Gravenhage en vervolgens te Straatsburg, alwaar hij overleed in 1839.
8. Anna Albertine Maritz geb. in 1786, huwde met Cornelis van der Vliet Pzn., makelaar te Amsterdam.
9. Guillaume Jacob Louis Maritz geb. 1789.

VIII. Louis Ernest Maritz geboren te 's Gravenhage 21 Febr. 1774 zette met zijn broeder met ijver en nauwgezetheid de door zijne vaderen met vrucht geexploiteerde industrie voort.

Zij gaven dan ook weldra blijken, dat de hen op-

gelegde taak ten volle aan hen was toevertrouwd.

In 1810 werd de deugdzaamheid van door hen gegoten geschut aan een zware proef onderworpen. Met twee kanonnen van 24 pnd. gegoten op last van den Franschen Inspecteur-Generaal Delaubaij werd de proef genomen, hoeveel schoten deze zouden kunnen weerstaan alvorens onbruikbaar te worden; men deed uit elk stuk 1500 schoten, waarvan veelal 100 schoten daags, om de 4 minuten, dus met groote snelheid; de stukken bleven bruikbaar.

De gebroeders Maritz wendden zich toen met spoed tot den generaal Delaubaij met het verzoek de proef te doen voortzetten, totdat de kanonnen inderdaad onbruikbaar zouden zijn, doch door den kolonel Baltus, Chef van den staf der Artillerie in Holland, wiens tusschenkomst zij in deze hadden ingeroepen, werd geantwoord, dat de voortzetting der proef door hem onnoodig werd geacht, daar een kanon 't welk 1500 schoten tegen 50 daags kan weerstaan, zeker 6000 schoten zoude uithouden indien met minder snelheid werd gevuurd, en zoo ging de verdere beproeving niet door.

Hoewel van deze schitterende uitkomst om zeer begrijpelijke redenen in Frankrijk niet veel ophef werd gemaakt bleef het echter niet onopgemerkt; daarvoor pleit niet alleen dat bij de inlijving van ons vaderland bij Frankrijk de geschutgieterij in volle werking werd gehouden, doch ook dat de gebr. Maritz van Napoleon de gewichtige en met veel moeilijkheden gepaard gaande opdracht ontvingen om een groot aantal mortieren van 12 cM. en kanonnen van 48 pnd. af te leveren, waarvan de eerste uit den vorm komende meer dan 5000 en de laatste meer dan 8000 Ned. pnd. wogen.

Toen Napoleon in 1811 dan ook een vluchtig bezoek aan de Hofstad bracht, verzuimde hij niet de geschutgieterij in oogenschouw te nemen en betuigde hij de gebr. Maritz zijn hooge tevredenheid, hen tevens de vervaardiging van twee kanonnen van 48 pnd. opdragende.

Na het vertrek zijns broeders naar Straatsburg zette Louis Ernest de werkzaamheden alleen voort tot het jaar 1825 toen zijn zoon Jean Jacques (geboren te 's Gravenhage 14 Febr. 1797) gewezen leerling der Polytechnische school te Parijs, die reeds eenige jaren een werkzaam aandeel in de zaken had genomen, door een overeenkomst met het Ministerie van Oorlog, als medebestuurder optrad en de zaak onder de firma Maritz & Zoon werd voortgezet.

Jean George Amédée Maritz, geb. te 's Gravenhage 28 Febr. 1784 deelde terecht in den roem dien van de firma L. E. & J. G. E. Maritz uitging en nam in 1812 het aanbod van den Franschen Minister van Oorlog aan om in Straatsburg het beheer der geschutgieterij op zich te nemen.

Van hem is verder weinig bekend; hij overleed in 1830.

VIII. Louis Ernest Maritz, huwde in 1796 met Cornelia Maria van Wijck en had 7 kinderen n. l.

1. Jean Jacques Maritz, die volgt IX.
2. Adrien Guillaume Marie Maritz.
3. Frédéric Benjamin Edouard Maritz.
4. Félix Maritz.
5. Edouard Maritz, geb. 28 Jan. 1803.
6. Anne Louise Jeannette Albertine Maritz, geb. 7 Oct. 1805.
7. Georgine Jeannette Maritz, geb. 14 Juni 1807.

IX. Jean Jacques Maritz, geb. 14 Febr. 1797, gewezen student aan de Polytechnische school te Parijs treedt in 1825 in de firma Maritz & Zoon.

Door hem werd in 1874 aan den kapitein eerstaanwezend ingenieur te 's Gravenhage, den heer J. E. N. Baron Schimmelpenninck van der Oije, de volgende missive geschreven, welke in druk bestaat, en ter completeering van deze monographie in zijn geheel, zonder commentaren, wordt overgenomen. [1])

's Gravenhage, den 20 Februarij 1874.

Wel Edel Gestrenge Heer!

In de eerste dagen dezer maand deed UWelEdel Gestr. mij de eer aan, mij een bezoek te brengen, met het oogmerk, mij eenige inlichting te vragen nopens de vuurvaste steenen, voor de ovens van 's Rijks Gieterij van bronzen Geschut alhier in gebruik. Zeer ziek en zeer zwak te bed liggende, was het mij toen, tot mijn diep leedwezen, niet mogelijk, UWelEd. Gestr. te woord te staan. Ik vernam echter daarna van mijnen behuwdzoon de bedoeling van dat bezoek en deed UWelEd. Gestr. nu door zijne tusschenkomst weten, dat ik niet genegen was, omtrent het vermelde onderwerp ten behoeve van het Ministerie van Oorlog eenige inlichting, welke ook, te geven, daarbij den wensch uitende, dat mij later, bij aanvankelijk herstel, door UWelEd. Gestr. de gelegenheid mogte verschaft worden

[1]) Ik meende, met mijn hartelijken dank aan den Heer en Mevrouw Maritz, voor de bereidwilligheid waarmede hunne familiepapieren te mijner beschikking werden gesteld, die gedeeltelijk door den geachten schrijver dezer studie werden gevolgd, ook nog den gedrukten brief aan zijn opstel te mogen toevoegen. (De Redacteur).

om UWelEd. Gestr. mondelijk de redenen mijner weigering te verklaren. UWelEd. Gestr. deed mij daarop ten antwoord brengen, dat zulks UWelEd. Gestr. min noodig voorkwam: doch, WelEdel Gestrenge Heer, ik, van mijne zijde, acht zoodanige verklaring volstrekt noodzakelijk, opdat mijne handelwijze niet door hen, op wier oordeel ik hoogen prijs stel, en derhalve ook door UWelEd. Gestr. zelven, als hoogst afkeurenswaardig veroordeeld worde; en daarom neem ik de vrijheid, UWelEd. Gestr. deze regelen te mijner regtvaardiging te doen toekomen.

Gedurende meer dan vijftig jaren heb ik, in mijne betrekking als Geschutgieter, de werkzaamheden van 's Rijks Gieterij van bronzen Geschut bestuurd. Met uitzondering van eenige zeer weinige der laatste jaren, mogt ik mij verheugen in het bezit van het volste vertrouwen van het Ministerie van Oorlog, in de onmiskenbare blijken van goedgunstigheid, mij steeds door hetzelve verleend, in de aanhoudende bewijzen der waarde, welke het hechtte aan de kennis en de ondervinding, door mij van mijne voorouders overgeërfd en door eigene oefening uitgebreid.

Mijns broeders zoon G. M. Maritz (later mijn behuwdzoon geworden) was door mij gekozen om zich te bekwamen tot mijnen opvolger. Na afloop zijner tot dat einde onmisbare, algemeene studiën was hij sedert 1853 bij mij werkzaam om zich de speciale kundigheden eigen te maken, welke in zijnen aanstaanden werkkring zouden vereischt worden; doch het geringe vooruitzigt, hetwelk dit, bij mijnen toen nog niet ver gevorderden ouderdom, hem gaf om binnen een niet te lang tijdsbestek tot een eenigermate aan zijne wenschen beantwoordend, eigen bestaan te geraken, ontnam hem weldra

den lust om op die loopbaan voort te gaan en deed hem het vaste voornemen opvatten, eene andere in te slaan, beter geschikt ter bereiking van zijn doel. Alleen dan, indien het Ministerie van Oorlog, genoegzaam doordrongen van het belang om zich voor de toekomst van een bekwaam geschutgieter te verzekeren, konde besluiten, door eenige geldelijke opoffering hem in zijne bezwaren te gemoet te komen, konde dat voornemen tot wankelen gebragt worden.

Om die reden wendde hij zich op den 15den September 1856 tot het Ministerie van Oorlog met een adres, houdende, na ontwikkeling zijner bezwaren, het verzoek om van 's Rijks wege met de betrekking van aspirant-geschutgieter en eene daaraan verbondene, jaarlijksche bezoldiging begunstigd te mogen worden.

Het Ministerie van Oorlog was van oordeel, dat aan het eerste gedeelte van dat verzoek geen gevolg konde gegeven worden, vermits des suppliants oom als geschutgieter zelf geen door het Rijk bezoldigd ambtenaar was en er uit dien hoofde ook geene questie kon zijn om eene betrekking van aspirant-geschutgieter te creëren op eene vaste jaarlijksche bezoldiging van 's Rijks wege; doch desniettemin bewilligde het ten slotte in werkelijkheid het tweede gedeelte van het verzoek, door den suppliant, bij aanschrijving van den 29sten Augustus 1857, N°. 34 B, aan te vangen met 1858, te zijner verdere opleiding eene tegemoetkoming toe te zeggen, die zich *voor dat jaar* tot niet meer dan *f* 500 zoude bepalen.

De suppliant, in overweging nemende:

vooreerst, dat de door den Minister gebezigde woorden *voor dat jaar* duidelijk genoeg de bedoeling te kennen gaven om de verleende tegemoetkoming later,

naar gelang der omstandigheden, te verhoogen, en,

ten tweede, dat het Ministerie, op die wijze hem terughoudende van elke poging om zich, nu het daartoe nog tijd was, in staat te stellen om in lateren tijd langs eenen anderen weg in zijn levensonderhoud naar behooren te voorzien, ofschoon zich in geenen deele onvoorwaardelijk verbindende om hem, bij het aftreden zijns ooms, tot diens opvolger als geschutgieter aan te stellen, toch wel de zedelijke verpligting op zich nam om, in geval dit niet geschiedde, hem de gelegenheid te verschaffen, zijne dan in dat vak verkregene kundigheden tegen billijke belooning ten nutte van het Rijk aan te wenden,

de suppliant, dit alles in overweging nemende, zeg ik, nam het goedgunstige aanbod dankbaar aan en begaf zich met vernieuwden ijver aan het sedert 1853 steeds voortgezette werk.

Dit alles greep plaats onder een Bewind, dat door beginselen van behoud geleid werd: doch binnen weinig tijds moest hetzelve plaats maken voor een ander, dat tegenovergestelde beginselen toegedaan was; en daarmede veranderde de gezindheid der Regeering omtrent mij en de mijnen ten eenen male, als ware een booze geest tegen ons losgelaten.

Het Ministerie van Marine, bij hetwelk ik sedert lange jaren te kampen had met aanhoudende woelingen, strekkende om mij de oplevering der metaalwerken voor den scheepsbouw te doen ontnemen, waartegen ik nogtans steeds steun bij de Hoofden van het Departement had gevonden, deed nu den eersten stap door opzegging van het deswegens met mij aangegane kontrakt. De Minister trachtte zelfs, dat kontrakt eigenmagtig een geheel jaar vroeger te doen eindigen, dan

de overeenkomst hem, evenwel alleen bij medewerking van het Ministerie van Oorlog, daartoe het regt konde toekennen; doch dit werd hem belet door mijn onwankelbaar verzet, waarvoor hij wijken moest.

Het Ministerie van Oorlog, ofschoon voorgevende, niet ongenegen te zijn om met mij, vóór den afloop van het bestaande, op verlangen van het Departement van Marine tegen den laatsten October 1871 opgezegde kontrakt, eene nieuwe verbintenis aan te gaan, dwong mij desniettemin al terstond tot den aftogt door het stellen van geheel onaannemelijke voorwaarden.

Intusschen had het Ministerie van Oorlog te gelijkertijd, bij aanschrijving van den 7n Januari 1870, N°. 52 A, onder toekenning der gewone toelage over de tweede helft van 1869, aan mijnen neef (toen behuwdzoon) G. M. Maritz doen aanzeggen, dat er voor het Ministerie nu geene termen meer bestonden om hem die toelage langer toe te kennen.

Zoo werd ons beiden ons bestaan ontnomen, zonder eenige vergoeding, daar wij geene aanspraak op pensioen konden doen gelden; en mijn behuwdzoon, die zijn leven geheel aan het vak der geschutgieterij had gewijd, mogt nu op bijna veertigjarigen leeftijd eene voor hem nieuwe loopbaan gaan zoeken om niet alleen voor zich zelven, maar tevens ook voor zijne vrouw en vier kinderen, het brood te winnen.

Doch dit was nog niet genoeg.

Bij de afrekening over de door mij verrigte werkzaamheden werd mij door het Ministerie van Oorlog eene som van *f* 1137.50 onthouden, die mij volgens kontrakt verschuldigd was. Tot dat einde wendde het, zoo het mij voorkomt, eene onmiskenbare verdraaijing der bewoordingen van het kontrakt aan, door daar,

waar hetzelve uitdrukkelijk sprak van *dienstjaar van bestelling,* eene wet toe te passen, die alleen *dienstjaren van betaling* betreft, en alzoo geschut, hetwelk ten behoeve van het Ministerie van Koloniën volgens het kontrakt *uitdrukkelijk over 1869 was besteld*, te brengen als besteld over 1870 en 1871, om de gezochte reden, dat de Minister van Koloniën (voorzeker met alle grond en regt) goedgevonden had, de betaling van dat geschut op de begrootingen der twee laatstgenoemde jaren te affecteeren: op grond waarvan nu het bedrag der declaratiën, door mij ingediend wegens het te geringe bedrag der over diezelfde jaren verwerkte sommen, door het Ministerie van Oorlog, mijns inziens willekeurig en wederregtelijk, met de hierboven vermelde som van *f* 1137.50 verminderd werd Ik had, het is waar, ter invordering dier som den weg van regten kunnen inslaan, en dit was ook inderdaad aanvankelijk mijn voornemen; doch de wisselvalligheid der uitkomst van een regtsgeding, tegen eene onverzettelijke Regeering te voeren, gevoegd bij mijnen hoogen ouderdom, en vooral de bedenking, dat het Ministerie van Oorlog toen nog de middelen in handen hield om mij aan andere zijden in hoogst schromelijke mate te benadeelen, deden mij, bij rijpere overweging, de voorkeur geven aan de geldelijke opoffering boven de zorgen en onaangenaamheden, verbonden aan een moeijelijk regtsgeding.

Voorts had nog, met betrekking tot de in het hoofd dezes vermelde vuurvaste steenen, het volgende plaats.

Op eenen zeer uitgebreiden staat van werktuigen, gereedschappen en andere behoeften, op uitnoodiging van het Ministerie van Oorlog aan hetzelve door mij ter overneming aangeboden, kwamen onder anderen voor 11048 stuks vuurvaste steenen, waarvan 9500 stuks

gebrand, tegen 40, 1548 ongebrand tegen 30 cents, benevens 3 kubieke meters gebruikte tegen *f* 20, te zamen uitmakende *f* 4324.40. Het Ministerie verklaarde zich tot de overneming der op dien staat gebragte voorwerpen bereid, met uitzondering van diegene, welke met rooden inkt doorgehaald waren; en onder deze bevonden zich de zoo even genoemde steenen. Ik deed toen aan het Ministerie de redenen kennen, waarom deze steenen voor de geschutgieterij onmisbaar te achten waren, en verzocht op dien grond herroeping der uitzondering te hunnen opzigte. Hierop werd mij, naar aanleiding eener ministriële aanschrijving van den 25n Maart 1872, n°. 66 G, van wege den Minister, Generaal-Majoor F. A. T. Delprat, die gedurende bijna tien jaren de betrekkingen eerst van Onder-Directeur der Geschutschieterij en daarna van Kapitein (later Majoor), belast met het toezicht in dezelve, had vervuld en alzoo wel in de gelegenheid geweest was om eenige kennis der zaak op te doen, geantwoord:

„dat er geene noodzakelijkheid bestaat om bouw-
„stoffen, die steeds te verkrijgen zijn, in voorraad op
„te leggen; terwijl bovendien de prijs, waarvoor de
„steenen aangeboden worden, veel hooger is dan van
„die, welke in den handel verkrijgbaar zijn."

Zeldzaam voorbeeld van onwetendheid en onbedachtzaamheid, voorwaar!

Immers: zoodanige steenen, als voor den bouw van ovens van zoo grooten omvang als die der geschutgieterij vereischt worden, zijn in den handel nergens te verkrijgen, noch ooit te verkrijgen geweest; zij zijn te allen tijde en overal in de geschutgieterijen zelven vervaardigd; hunne vervaardiging is steeds een der voornaamste onderwerpen van de zorgen der geschut-

gieters geweest; zij kunnen ook wegens hunne kostbaarheid in den handel niet voorkomen, dewijl geene andere fabrieken van zoo groote ovens gebruik maken, terwijl voor kleine ovens de goedkoope steenen, welke in den handel gevonden worden, met goed gevolg dienen kunnen; deze zijn intusschen, zooals ook door UWelEd. Gestr., bij Uw gesprek met mijnen behuwdzoon, op den voorgrond werd gesteld, voor den bouw der groote ovens van de geschutgieterij te eenen male ongeschikt. Daarenboven zijn de eerste van verschillende, ten deele ongewone, naar de inwendige gedaante en afmetingen der ovens gewijzigde vormen, die hen voor de kleinere ovens grootendeels onbruikbaar maken.

De kostbaarheid der eerst bedoelde steenen ontstaat eensdeels uit de zorgvuldige bewerkingen, welke bij hunne vervaarding gevorderd worden, en anderdeels uit de verloren gaande renten van het daarbij voor eene lange reeks van jaren vastgelegde kapitaal: de laatste steenen waren in de geschutgieterij in 1843 gemaakt doch het grootste gedeelte van den door mij aangeboden voorraad nog veel vroeger.

In 1821 en 1822 zijn door de Militaire Genie, ter vernieuwing van den grooten oven in de geschutgieterij, van den geschutgieter overgenomen en verbruikt ruim 6000 vuurvaste steenen, en in 1824 en 1825, ter vernieuwing van den middelbaren oven, ruim 5000 stuks. — Uit den grooten oven (inhoud 28000 kilogr. brons) zijn door mij in 48 jaren gedaan 97 goten, en uit den middelbaren oven (inhoud 14000 kilogr. brons) in 46 jaren 91 goten; de beide ovens bleven daarna nog wederom bruikbaar voor volgende goten. De kleinste oven (inhoud 1500 kilogr. brons) werd door de Militaire Genie, met de vuurvaste steenen, die in den handel te

verkrijgen zijn, gebouwd in 1861 en, wegens geheele onbruikbaarheid, vernieuwd in 1864 na 89, in 1866 na 99, en in 1868 na 63 goten. Tegen de ontzaggelijke kosten, waarop de vernieuwing van eenen der groote ovens komt te staan, kunnen de zeer geringe kosten, die aan de vernieuwing van den kleinsten oven verbonden zijn, niet in vergelijking gebragt worden; daarom kunnen voor de laatste de steenen van minderen prijs verkozen worden. Houdt men nu in het oog, dat de behoorlijke aanmaking der door mij aangeboden steenen twee volle jaren vordert, dan zal het toch voor iedereen wel duidelijk zijn, dat deze voor het Ministerie van Oorlog, wilde het de geschutgieterij niet aan het gevaar van zeer langdurigen stilstand blootstellen, volstrekt onontbeerlijk waren.

Doch het Ministerie van Oorlog had bij zijne afwijzing andere inzigten! — Naar aanleiding van mijnen herhaalden aandrang, werd mij door den Heer Kapitein, Directeur van 's Rijks Gieterij van bronzen Geschut, bij aanschrijving van den 11n April 1872, N°. 110, te kennen gegeven, dat de Minister alleen dàn welligt in de overname van den bestaanden voorraad zoude kunnen toestemmen, wanneer deze tegen den veel lageren handelsprijs der gewone vuurvaste steenen wierden aangeboden — Alsnu werd eene overeenkomst getroffen, ten gevolge waarvan overgenomen werden 8615 gebakken steenen tegen *f* 0.20, 1500 ongebakken steenen tegen *f* 0.16, en 3,5 kubieke meter gebruikte steenen tegen *f* 20, te zamen uitmakende *f* 2033, onder bepaling, dat het overige zonder vergoeding aan het Ministerie zoude verblijven — Het Ministerie van Oorlog, zich mijne hagchelijke positie ten nutte makende, had mij alzoo tot den afstand van den ganschen voorraad voor minder dan de helft der wezenlijke waarde weten te dwingen.

Nog altijd ziek en zeer zwak en meestentijd bedlegerig zijnde, moet ik thans hiermede eindigen: intusschen durf ik mij vleijen met de hoop, dat niemand, na van den inhoud dezes kennis genomen te hebben, het mij zal kunnen ten kwade duiden, dat ik, na de harde behandeling en de schreeuwende onregtvaardigheid, die mij onverdiend zijn aangedaan, ongenegen ben om het Ministerie van Oorlog, dat de door mij verkregene kennis en ondervinding zoo jammerlijk versmaadde, in eenig opzigt in derzelver vruchten te doen deelen.

(*Get.*) J. J. MARITZ.

OUD EIGEN (oud gebruik).

Het Regt des Volks wort best bewaart by veele mannen.
VONDEL.

En die mannen, de Staten-generaal,

Sy komen by paren,
Om te vergaren,
In den Haegh.
Sy syn 'er soo graagh,
Sy drinken een glas,
Sy p....n een plas,
En laten de saak soo als sy was.
Sondaghs absent,
Maandaghs in 't Logement,
Dinghsdaghs present,
Woensdaghs compleet,
Donderdaghs niet gereet,
Vrydaghs niets gedaan,
Saterdaghs na huys gegaan.

Voor eensluidend afschrift,
DR. R. KRUL.

HERINNERINGEN AAN KONING WILLEM II, ALS KROONPRINS, IN BELGIË.

Toen Willem I de koningskroon nederlegde en de kroonprins als Willem II den troon der Nederlanden beklom, stelde de burgemeester van 's-Gravenhage niet zonder reden de schoone hofstad onder de bijzondere hoede van Zijne Majesteit. Zou hij de stad niet onder zijne bescherming nemen, die niet alleen „het naast geplaatst is onder de schaduw van den troon", doch die zich eveneens mocht beroemen, dat in haar „de vorst het eerste levenslicht aanschouwde en over wiens geboorte zij de eerste vreugdekreten aanhief"

Gelijk een ieder de plaats zijner geboorte lief heeft als het oord der zoetste herinneringen, zoo moet 's-Gravenhage op bijzondere wijze een plaats in 't hart van den edelen Willem II hebben ingenomen.

Doch de liefde is wederkeerig. Ook op hem is de hofstad fier als op een harer beste zonen, een harer edelste kinderen; een man die zijn tijd begreep, die zich niet verzette tegen de stroomingen zijner dagen, maar

ze leidde in goede bedding, een rechtvaardig man, die het recht wilde voor een ieder en voor allen, en daarom in den waren zin des woords was een koning bij de gratie Gods.

't Is daarom dat wij enkele bijzonderheden zullen verhalen van het leven des prinsen in Brussel; bijzonderheden van weinig beteekenis; doch wij meenden dat ook de kleinste zaken uit het leven van eenen zoo roemrijken stadgenoot, altijd iets aantrekkelijks hebben.

De naam van den prins was reeds op aller lippen, toen hij met zijn vader, koning Willem I, den 21 Sept. 1815, onder het bulderen der kanonnen, het schetteren der fanfaren, het gejubel des volks, zijne plechtige intrede deed in België's hoofdstad. Het „Te Deum Laudamus" klonk door de statige gewelven der St. Gudula-kerk en wel mocht men jubelen, nu twee rijken zich vereenigden tot één koningrijk; nu handel en industrie elkaar de hand leenden, om de Nederlanden te plaatsen onder een der eerste rijken van Europa.

De kroonprins beminde het Belgische volk; hij was gaarne in Brussel, waar hij zich gemakkelijker kon onttrekken aan de stijve etiquetten van het hof zijns vaders.

Het volk was vol bewondering en genegenheid voor den levenslustigen prins; met welgevallen zag men hem in zijne sierlijke equipage door de straten van Brussel rijden, en menig huldebewijs was zijn deel als hij de arreslede bestuurde rond de schoone dreven van het park.

In den beginne woonde hij in de Wetstraat (rue de la Loi). Den 29 Dec. 1820 brak er 's morgens om 5 uur een hevige brand uit in zijn paleis. Een sterke wind, een heldere hemel, een thermometer 3° onder nul, alles was het vuur gunstig. De prinses had

nauwelijks den tijd om zich te kleeden en alsdan te vluchten naar den Minister van buitenlandsche zaken, baron de Vogel. De kinderen, onder wie ook Willem III, die nog slechts drie jaren oud was, werd door den kroonprins in veiligheid gebracht.

Geheel het hotel werd vernield. De vlammen grepen zelfs het paleis der generale staten aan. Daar het water allerwege bevroren was, kon men aan geen blusschen denken. De schade werd gerekend op 3,000,000 gulden.

De prinses van Oranje verloor het grootste gedeelte harer juweelen en haar zilverwerk. [1])

In 1823 werd de eerste steen gelegd voor een nieuw paleis, dat onder de leiding van den architect van der Straeten werd voltrokken. De kamers der staten-generaal stemden voor een millioen gulden, doch in werkelijkheid kostte het 2,200,000. Uitwendig was het eenvoudig, doch niet zonder smaak; van binnen was het ingericht met koninklijke pracht. Twee sierlijke trappen met kostbare bronzen leuningen leidde naar de vertrekken van den prins en de prinses. Die van den prins waren geheel bedekt met zeldzaam marmer en hadden uitzicht op het park. Het huisraad wordt geschat op eene waarde van 10 millioen gulden. In de audientiezaal stond tusschen de twee vensters een tafel, uit één stuk malachiet vervaardigd, welke terecht als een meesterstuk werd beschouwd. Een fijn gebeeldhouwde vaas van dezelfde stof versierde het midden der salon, Deze geschenken van den keizer van Rusland, vader van de prinses van Oranje, worden geschat op ongeveer 150.000 gulden. Rood fluweel, met gouden franjes dekte de muren; een spiegel, welke de

[1]) In het Gem. Museum te 's-Gravenhage berusten onder nommer 341, o. a. eenige diamantjes, afkomstig van dien brand, en door den Heer Dutalis uit de puinhoopen opgedolven (RED.)

wanden bedekte, werd als den grootsten van dien tijd beschouwd.

In de audientiezaal der prinses trok een tafel van lapis lazuli aller blikken tot zich. Dit geschenk van den keizer aller Russen had eene waarde van 750,000 gulden.

In de eetzaal die met het heerlijkst stukadoorwerk versierd was, bewonderde men twee portretten, geschilderd door van Dijck, en twee meesterstukken van Velasquez, welke voor de schoonste en best bewaarde werden gehouden. De muren der heerlijke danszaal waren geheel gedekt met cararisch marmer. In het midden bevond zich eene kandelaar van 30,000 gulden.

„Niets", schrijft Dierickx in zijne Souvenirs du vieux Bruxelles, „niets kan ons een denkbeeld geven van den luister dezer zaal gedurende een bal. Daghelder verlicht door duizende kaarsen, wier zachte stralen zich spiegelden in de diamanten der dansende schoonen, in het sierlijk marmer der muren, wordt ze tot heden door geene zaal in rijkdom en sierlijkheid overtroffen".

Doch het was niet enkel de pracht en rijkdom, die het paleis des prinsen zoo aantrekkelijk maakten, neen alles werd bezield door de beminnelijkheid van den prins, door de lieftalligheid der prinses Anna Paulowna.

De Belgen hadden spoedig begrepen, dat zij in den kroonprins een beschermer hadden gevonden; dat de held van Quatrebras en Waterloo, onder wiens bezielend woord en heldhaftig voorbeeld zij ten zege waren geleid, hunne rechtmatige grieven verstond; dat hij de politiek zijns vaders in geenen deele goedkeurde, en ziedaar waarom het volk hem liefhad, hem vereerde en de morrende klacht inhield in zijne tegenwoordigheid.

Helaas! Te laat benoemde Willem I zijn zoon tot

gouverneur der Belgische provinciën; te hevig bulderden reeds de stormen des oproers; te diep was het volk gekrenkt in zijne vrijheden.

Niet zonder ontroering kan men de brieven lezen, welke Willem II tot het Belgische volk richtte. „Ons hart", schrijft hij in October 1830, „ons hart bloedt als het al 't lijden herdenkt, 't welk gij moet verduren. Moge het in onze macht zijn, geholpen door alle weldenkende burgers, de rampen, die u nog kunnen treffen, te voorkomen. Toen wij u verlieten, hebben wij uw verlangen van eene scheiding tusschen de deelen van het koninkrijk, nedergelegd voor den troon. Die wensch is verhoord."

't Was te laat! De leiders van den opstand wisten het volk ongevoelig te maken voor de taal van den prins, dien zij immer hadden vereerd en liefgehad.

De scheiding kwam tot stand en slechts met droefheid in het harte zag de edelmoedige prins het land, dat hij beminde, aan zijne genegenheid ontrukt.

Lang bleef het paleis zijn naam behouden, daar de Prins het niet aan het Belgische gouvernement wilde afstaan.

Eerst in 1840 werden de meubelen naar Nederland gebracht, en, naar men zegt, versiert thans het kostbaar marmer de koninklijke paleizen van Brussel en Laeken.

In 1842 werd het paleis door de Belgische regeering gekocht en ter beschikking gesteld van den jeugdigen hertog van Brabant.

Daar deze het weigerde te bewonen werd het ingericht tot paleis der schoone kunsten. Heden draagt het den naam van: „Palais des Académiens".

B. Mets.

HET GRAFMONUMENT VOOR PHILIPS VAN HESSEN—PHILIPSTHAL,

DOOR

J. G. FREDERIKS en M. G. WILDEMAN.

De landgraaf Philips van Hessen—Philipsthal, geboren te Cassel den 14 December 1655, zoon, en daarna broeder, der regeerende landgraven van Hessen—Cassel, had het grootste gedeelte van zijn leven in buitenlandschen krijgsdienst doorgebracht en zijne militaire loopbaan geëindigd met de laatste jaren der 17de eeuw. Schoon hij in ons Vaderland nooit had gediend, kwam hij hier wonen en bracht zijn rusttijd door op het door hem aangelegde en gebouwde Hessenhof, dat thans, door uitbreiding en vernieuwing, meer bekend is geworden als Buitenrust, aan het Scheveningsche tolhek. Het oudere landhuis werd in onze eeuw de Grieksche kapel der gemalin en weduwe van Koning Willem II.

De keuze van het land, waar de Landgraaf zijne laatste dagen wenschte door te brengen, had zijne goede redenen. De Prinsen van Oranje waren verwant aan zijn geslacht of aan de vorstenhuizen, waarmede Hessen—Darmstadt, Cassel en Homburg vermaagschapt waren.

Vier zoons van zijn regeerenden oudsten broeder zijn aanvankelijk, of geheel hun leven generaals in het Nederlandsche leger geweest. Hunne zuster Maria Louisa was reeds vroeg bestemd tot gade van den jeugdigen Frieschen stadhouder, en is hier langer dan eene halve eeuw bemind geweest als de vroomste der Prinsessen van Oranje. De gemalin van Philipsthal was eene gravin van Solms, wier tweede naam aan de Vorstelijke Amalia herinnerde, en voor hunne zonen boden de toenmalige legers der Republiek schoone uitzichten aan.

Zoo had hij meer dan twintig jaar in ruste gesleten, toen hij in den voorzomer van 1721 zich naar Aken begaf. Niettemin was hij voor zijn leeftijd gezond, en dit wordt omstandig uitgedrukt, toen hij buiten de verwachting van een der zijnen door eene beroerte werd getroffen, die een einde maakte aan zijn leven. Zoo snel was hem de dood overvallen, dat men niet wist, hoe hij zelf beschikt had over de plaats, waar hij zijn graf mocht gekozen hebben. Zijn uiterste wil was in Den Haag, en destijds moet het niet doenlijk geweest zijn, om dit dokument te raadplegen over hetgeen onmiddellijk moest gedaan worden. In afwachting van het bekend worden zijner wenschen, of zijn lijk naar Philipsthal of naar Den Haag moest overgebracht worden, werd het voorloopig bijgezet te Maastricht, eene stad, die onder de bevelen der Staten-Generaal stond. Dat zijn geslachtsnaam daar voorkomt op de lijst der gouverneurs van deze vesting, moet wel de reden geweest zijn van de verkeerde voorstelling, dat hij bevelhebber was geweest, waar hij voorloopig begraven werd, en bij gevolg, dat hij ook hier den Staat diende.

Hoewel elk bezoeker der Haagsche Sint-Jakobskerk, en elk lezer van De Riemer zijn gedenkteeken kent,

alsmede weet, dat zijn naam verbonden is aan de oudere landhuizen nabij het tolhek van den beroemden weg naar Scheveningen, was de eenmaal vastgezette dwaling blijkbaar nog heerschende, toen onlangs het afgietsel van zijn beeld op het monument beschreven moest worden voor de zaal der pleisterwerken in het Rijksmuseum te Amsterdam. In hetzelfde jaar 1893 verscheen een fraai boekje over genoemde Haagsche Groote Kerk, eene studie van den geschied- en oudheidkundigen Mr. P. van den Brandeler, eene als altijd keurige uitgave der firma W. P. van Stockum & Zoon. Daarin lezen wij, op blz. 38. aangaande dezen Landgraaf:

»De overplaatsing van zijn stoffelijk overschot naar de tegenwoordige grafstede, geschiedde eerst veertig jaren later, en wel op 18 Mei 1761."

Nu zegt de Nederl. Mercurius voor Juli 1722, blz. 50, na in Juli van het voorafgaande jaar, blz. 66, het afsterven van den landgraaf Philips te Aken, op den juisten dag vermeld te hebben, dat men in Juni 1722 aangevangen had „op te rigten de uitmuntend schoone grafstede voor den Prins van Hessen—Philipsthal", en dit bericht toont, dat men bezig was de deelen van het gedenkteeken in elkander te zetten, geheel overeenkomstig met de beschrijving, die De Riemer daarvan openbaar maakte in 1730, en gelijk wij het gedenkteeken kennen. Jammer, dat, ook weder hier, de naam van den ontwerper of den vervaardiger onvermeld bleef.

Dezelfde Mercurius van Mei 1761, 2de stukje, blz. 264, heeft de volgende „nieuwstijding":

»Den 13den (Mei 1761) overleed te Breda de Prins Willem van Hessen—Philipsthal, generaal van de Cavallerie van dezen Staat en gouverneur van voornoemde stad, in den ouderdom van 69 jaren".

De onderstelling ligt voor de hand, dat deze generaal den 18den derzelfde maand begraven werd, waar de gelijknamige Landgraaf, wiens zevende kind hij was, sedert 1721 rustte, of dat de Vader eerst toen uit Maastricht, of uit een ander graf werd overgebracht naar de grafplaats, waarop het monument betrekking had. De beantwoording daarvan kan geschieden door de Haagsche luiboekjes, alsmede door de grafregisters en rekeningen der Sint-Jakobskerk, misschien door een der couranten uit die dagen.

Met volhardende nauwgezetheid worden de grafboeken der genoemde kerk voor de uitgave bewerkt door den heer M. G. Wildeman. Aan dezen ijverigen onderzoeker zij de rechtmatige eer gelaten om dit kleine vraagstuk op te lossen, en elke gissing tot zekerheid te brengen, waarvoor de beoefenaars der geschiedenis van de Hofplaats hem zeer erkentelijk zullen zijn. Wat hier volgt, is zijne volkomen geloofwaardige mededeeling, die elken twijfel doet ophouden en een welbestede moeite zal zijn tot volmaking van den verdienstelijken arbeid van den bevoegden geschiedschrijver der Haagsche Groote Kerk.

Op de hoffelijke uitnoodiging van den schrijver der bovenstaande regelen, heb ik met genoegen naar de beantwoording gezocht van het gevraagde. Ik mag dit niet weigeren aan de belangstelling in een onderdeel der studie van de Haagsche Geschiedenis en Oudheden, terwijl ik hiermede een erkentelijk bewijs tracht te geven, dat de welwillendheid der Heeren Kerkvoogden door mij als eene verplichting wordt beschouwd om te trachten aan hunne gunstige medewerking zooveel mogelijk te voldoen. Ik bepaal mij daartoe, door woorde-

lijke mededeeling van hetgeen de oorspronkelijke bescheiden voor het nageslacht hebben bewaard. Vooraf zij echter nog opgemerkt, dat door de zeer willekeurige bijhouding, en de zonderlinge inrichting der registers, [1]) dikwijls juist de interessantste zaken niet te vinden zijn, terwijl echter met de meeste zorgvuldigheid van de betaling der verhoogingskosten wordt melding gemaakt. Van eene bijzetting van dezen Landgraaf Philips blijkt niets. Wel vroegere inschrijvingen worden vermeld, uit den tijd, toen de twee graven nog aan de kerk behoorden. [2]) Het hier volgende is het woordelijk afschrift uit de Registers der graven.

Reg. I. (2^{0} regel, 1^{0} kruiswerk).
t XXIX^{0} graff behoort de kerck. [2])
Dit en volgende dertighste grafft comen althans toe de Heeren Prinsen Carel en Wilhem van Hessen, als deselve hebbende verkregen by coop van de Heeren Kerkmeesteren in dato den 12 Nov. XVIIe een en twintigh voor een somme van vijff hondert caroli guldens, beyde groot acht voet vierkant tegens de muur op de tegelen te meeten mitsgaders vergunningh daarboven ter hooghte van 18 voeten tot oprighting van een Tombe voor wijle syn Hoogheyt den Heere prinse van Hessen hoog loffelyker memorie.

---

[1]) Waarvan sedert Januari 1893, geregeld 's maandelijks eene bewerking van mijne hand, in druk verschijnt, in 't Algemeen Nederlandsch Familieblad.

[2]) 29^{0} graf. Geopent den 13 Augusti 1629 voor den ouden guldenmont.
noch den 24^{0} October 1635 voor Taxuis, Cleermaecker.
noch den 16^{0} November 1635 voor de suster van den Boode Gaillaert.
30^{0} graf. den 25^{0} February 1627 geopent voor de vrou van Robbert Schotsman.
den 2 January 1627 geopent voor de dochter van Phillips den tamboer.
den 10 Maert 1627 geopent voor de huysvrou van den notaris Danckaert.

Reg. II. f^{0} 98vo.

't negen en twintighste en dertighste graf is een dubbelde kelder en behoort de Heeren Princen Carel en Wilhem van Hessen Philipsthal.

Den 18 Mey 1761 geopend voor zyn Hoogheid den Heere Landgrave Prins Wilhelm van Hessen—Philipsthal, Generaal van de Cavallerie en Gouverneur van Breda, zynde van daar herwaards getransporteerd.

Den 19 dito met nieuwe schaalen gedekt. Ook toen ter tyd *geruymd* en *schoongemaakt*.

den 6 April 1775	met nieuwe schaalen bedekt.			
den 21 Maart 1786	id.	id.		
den 17 Febr. 1795	id.	id.	voor rekening van de kerk.	
den 28 Nov. 1806	id.	id.	id.	
. . . . Aug. 1819	id.	id.	id.	

Reg. VI. 't Negen en twintigste en dertigste graf is een dubbelde kelder.

Deze kelder is bekend onder de naam van de Tombe van de Prins van Hessen—Philipsthal.

Hierop leggen schaalen waar voor dubbeld gerekend word; dezelve zijn in 1819 ten koste van de kerk vernieuwd.

De Rentmeesters-rekening a^{0} 1721 vermeldt op f^{0} 24, in de rubriek „Anderen ontfangh van verkopinge van graven":

Den 12 November XVII^{c} een en twintigh ontfangen van de Heeren Prinssen Carel en Wilhem van Hessen de somme van vyff hondert ponden te XL groten tpond ten behouven van de Kerk en sulx oover coop van twee graven groot acht voet vierkant tegens de muur op de teegelen te meeten, leggende in de tweede Regel int Eerste Cruijswerk van noorden aan synde het negen en twintighste en dertighste grafft, mitsgaders vergunningh van plaatse daar bove ter hooghte van achtien voeten tot oprightingh van een Tombe voor wijle syn Hoogheyt den Heere Prinse van Hessen hoogh loffelyker mem̄.

Volgens ingewonnen berichten uit Maastricht is ook dáár van eene tijdelijke bijzetting in de St. Janskerk, in het Grafboek dier kerk niets te vinden.

Gelukkig echter dat het oud-archief der gemeente 's-Gravenhage nog enkele luiboekjes bezit. Zoo vond ik dan in registertje van 't jaar 1723:

»Den 9 (February) vier posen over syn Hooghydt de Heere Prince van Hessen Cassel *f* 13.00."
»Den 9, een graff geopend voor syn Hoogh. den Heer Prins van Hessen Cassel *f* 6.00."

Reeds den 5^{0} Februari werd *f* 30.00 impost op het begraven betaald; de Prins staat in dat register vermeld als „Hessen Philips*dal*."

Ten slotte mag het als zeer bijzonder worden aangemerkt, dat de Haagsche Courant van Februari 1723 van de bijzetting geen woord mededeelt.

FRANS HALS EN ZIJNE VROUW.

„NB. Onder de schilderyen welke by den vendumeester Bosboom op Maandag den 16de Juni (1800),[1]) en volgende dagen, zullen worden verkogt, munt uit één origineel stuk, zynde het Pourtrait van den schilder Frans Hals en zyne vrouw levensgroote, tot de voeten uit, extra schoon door Hem Zelf geschilderd. Als mede *één gezelschap* van zingende en spelende Boeren, door C. Dusart." (Haagsche Ct. v. 14 Juni 1800).

R.

---

[1]) De Cat. eener veiling op dien datum is met de collectie van der Willigen aan de Bibliothéque Nationale verkocht. (Dr. C. H. d. Gr.)

EEN BUURTFEEST,

VAN 12 SEPTEMBER 1691.

Dat onze oude Hagenaars, ter dege mede konden doen, als er sprake was van feestvieren, blijkt uit een rekening van den „castelijn van den Hove van Holland" Willem Marijnies, die op den 12 Sept. 1691 de buren van de markt bij zich ten maaltijd heeft gehad.

Onze marktbewoners waren toen, met hunne vrouwen 39 in getal, bij elkaar gekomen; voor ieder paar moest elf gulden betaald worden; maakt te zamen *f* 214; hier was den wijn niet onder begrepen, aangezien de post van den wijn bijna even groot is als die voor het eten, t. w. *f* 208, voor $109^1/_2$ stoop à *f* 1.18.0 de stoop. Per hoofd werd dus ongeveer ruim $2^1/_2$ stoop wijn geschonken. Geen wonder dat onze gebuuren den volgenden dag weinig pleizier hadden om hunne gewone bezigheden te hervatten. Zij kwamen dan weder den 13en Sept. bij elkaar; hoeveel zij toen in getal waren, blijkt niet; er is echter niet zooveel gegeten en gedronken

als den vorigen dag; ook zullen er wel eenigen weggebleven zijn; zij bijvoorbeeld, die al te veel hoofdpijn hadden; de post hierover luidt:

nog voor een dagh nageteerd . . . . *f* 30.—

Ook hebben zij zich toen met een minder soort drank tevreden gesteld, en kalm zitten kaarten; de werking van den wijn is echter niet uitgebleven. Daar de meesten nog al beverig waren, zijn er dien dag niet minder dan 18 glazen gebroken, dat op zoo'n kleine hoeveelheid menschen nogal wat zeggen wil. De post luidt:

Noch voor kaerten en brandewijn en suijker en 18 glazen gebroken, komt . . . . . *f* 5.—18.—

Dat de buren, behalve om te maaltijden, wel eens meer bij elkaar kwamen in den Hove van Holland blijkt uit de twee posten nog op dezelfde rekening voorkomende.

noch voor dato verteert op den 18 Augustus, somma . . . . . *f* 7.—16.—0
noch verteert op den 21 dato . . - 2.— 8.—0
noch extra aan banket . . . . . - 7.— 0.—0

Somma . . . *f* 475.—12.—0

Dat de kastelijn bovengeschreven som in dank ontvangen heeft, spreekt uit het onderschrift.

Bekenne hier van ten danck voldaen
te sijn actum hage den 7 Octob. 1691.
(was get:) Willem Marijnies.

W. S. v. S.

OUD-HOLLANDSCHE KUNST II.

L'organisation des communes au moyen âge constitue une innovation, où l'esprit d'indépendance, si vif chez les Germains, s'allia aux idées d'ordre et de réglémentation provenant de la législation Romaine.

Alphonse Wauters: Les Libertés Communales. Ire partie p. 23.

In de geschiedenis van de ontwikkeling van ons volksbestaan, zijn er weinig feiten in hun gevolgen werkelijk van zoo belangrijken invloed, als het ontstaan onzer steden, waardoor als 't ware een nieuw maatschappelijk tijdperk is voorbereid en tot stand gekomen.

Die steden toch, hoezeer eerst weinige in aantal en die weinige hoogst bescheiden van afmeting en hoogst primitief van woning- en kerk-bouw en meerendeels slechts met aarden wallen en eene gracht, of wel, enkel met eene gracht en eene palisadeering of met eene planken-muur (zooals Groningen ten jare 1110) omgeven, die steden, zij waren in haren tijd *de centra* van handel en verkeer, de locale bestuurs-zetels, zoowel markt- en opslag-, als toevlucht- en wijk-plaatsen tevens.

De kooplieden en de nijveren toch daar bijeen, zij sloten zich aan tot vereenigingen, coöperatiën en gilden, ter bescherming hunner belangen, ter erlanging van meerdere vrijheden en van voorrechten of rechten als 't kon, en zij wisten zich zoodoende van lieverlede te ontwikkelen tot die machtige gilden, die later in tal van steden een beslissenden invloed hadden, zoowel op het stedelijk als op het gewestelijk bestuur en niet zelden met de boog of met de strijdkolf in de hand hun rechten verdedigden, of hun wenschen deden gelden, of zoo noodig voor 's lands vrijheden in de bres sprongen.

Gelegen aan de monding of aan den loop eener rivier, of daar, waar zich aan zee eene veilige aanlegplaats voor schepen bevond, dankten zij, die steden, juist aan deze hare ligging, hare waarde, hare bestaansmiddelen, haar op- en haar toekomst; kooplieden, visschers en schippers zij vestigden zich aldaar, en zij, die behoefte hadden aan meerdere veiligheid, dan het wonen buiten die kleine centra hen destijds kon aanbieden, zij kwamen er met hun have en hun goed, en al hebben zij in de eerste tijden ook nog de voorrechten niet bezeten, hen later als „stedelijke rechten" bij charters verleend, toch genoten zij, hetzij met stilzwijgend goedvinden, hetzij buiten medeweten van den landsheer, den graaf, bisschop of keizer, eene zekere mate van zelfbeheer, en van bewegings-vrijheid, die tot zelfontwikkeling en tot zelfvertrouwen leidde. [1])

---

[1]) Zoo zegt o. a. het charter in 1187 aan Doornik verleend: „Nous donnons, (dit le roi de France) à nos bourgeois de Tournai une institution de paix et de commune, avec les mêmes usages et coutumes que ces bourgeois tenaient *avant* l'établissement de la commune."

Cologne, l'antique colonie d'Agrippine a exercé en Allemagne et Belgique une influence, dont il est difficile de mesurer l'étendue. C'est chez elle que l'on retrouve dans toute sa pureté le droit communal,

Op grond hunner handelsbetrekkingen en scheepstochten in contact met de buitenwereld, met kooplieden uit Vlaanderen, uit West-Frankrijk, uit Engeland, Duitschland en Italië zelfs, [1]) werden zij bekend met de maatschappelijke toestanden, met het leven en zijn op andere plaatsen, ontvingen zoodoende nieuwe gezichtspunten, een ruimeren blik en met de toename van welvaart, ook andere wenschen en andere behoeften, die zij. straks eischen geworden, hetzij met geweld, hetzij door geldelijke offers, hetzij door geweld en geld samen, eindelijk in den vorm van stedelijke rechten wisten te doen erkennen.

Eigenlijk was het niets nieuws, wat men hier toen wenschte en trachte te erlangen, want reeds eeuwen geleden, reeds tijdens de Romeinen, genoot elke stad, die, 't zij behoorde tot de *municipes* (waarin het burgerlijk of handels-element de overhand bezat), hetzij tot de *colonies* (waarin het militair element, dat der veteranen, de overhand had), hetzij tot de *praefecturae* (met een uit en door Rome elk jaar gezonden prefect aan 't hoofd),

---

tel qu' il fut à son origine. Une bulle du pape Léon IX, du 7 Mai 1052, reconnaît à l'archevêque le droit d'y disposer les monnaieries du tonlieu, de tout le pouvoir civil (omne jus civile). A cette époque aussi, il est fréquemment fait mention de grandes assemblées où le peuple (populus) figurait avec le clergé. Ce n'est donc pas exagérer que de fixer au moitié du onzième siècle l'époque déjà, où les bourgeois de Cologne acceptèrent les statuts, que l'on imita ailleurs, dans le siècle suivant. A. Wauters, I. p. 286.

[1]) „Les marins de la Belgique, non contents de visiter de ville en „ville, fréquentaient les marchés de l' Angleterre, de l' Allemagne, peut-„être même de l' Italie, et avant que Godfried de Bouillon fut entré en „Cilicie, ils en parcouraient déjà les cités, sinon comme marchands, du „moins comme pirates. Ils jétèrent ainsi les bases des relations, qui „existaient longtemps actives entre les républiques de Venise et de „Gênes d' une part et d'autre part. Bruges, notre métropole commerciale „à cette époque." A. Wauters. Les Libertés Communales, I. p. 43.

een volledig zelfbestuur en de meest mogelijke vrijheid. Victor Duruij zegt in zijn „Histoire des Romains", „la „cité Romaine formait un être complet, ayant tous les „organes nécessaires à ses fonctions multiples et où le „principe de vie était la liberté."

Slechts uit hoofde van opstand of verzet tegen Rome, verloor eene stad een deel harer vrijheid en werd dan van *civitas* teruggebracht, 't zij tot eene *praefectura,* 't zij tot een *vicus,* zooals o. a. het lot was van Bijzantium, dat tijdens Septimius Severus diens tegenstander Niger had gesteund.

Vele der Romeinsche vaste legioens- of leger-plaatsen in de win-gewesten, zij hadden reeds tijdens het Romeinsche bestuur stedelijke rechten verkregen, velen dezer zelfs bij charter verleend, en hoezeer zulks van het meerendeel niet meer door schriftelijke bewijzen te staven is, van een voldoend aantal toch is zulks met zekerheid bekend, o. m. van Baden-Baden ('t Romeinsche Aquae Aureliae), Mainz (Moguntiacum), Ofen (Aquincum), Regensburg (Castra Regina), Straatsburg (Argentoratum), Weenen (Vindobona), Xanten (Castra Vetera) en van York (Eboracum.)

In hoeverre Nijmegen ('t Rom. Neomagum), Utrecht, (het vicus Trajectum) en andere Romeinsche legerplaatsen hier te lande, zich reeds tijdens de Romeinen, in meerdere of in mindere mate tot een municipaal bestuur wisten te ontwikkelen, is mij niet gebleken.

Hoe 't zij, na het vertrek der Romeinen, behielden die steden meerendeels het bestuur en de vrijheden die zij hadden bezeten, in 't bizonder was dit het geval in Noord-Italië, in Zuid-Frankrijk, alsook te Keulen, alwaar tot in het laatst der XII^{de} eeuw, alles nog op Romein-

sche leest geschoeid was. (A.Thiery, Récits Mérovingiens. I. p. 258.) [1])

Het was die oud-stedelijke vrijheid, en dat oud-stedelijke zelfbestuur, dat met de XI^de^ eeuw overal en vooral ook ten onzen begon te herleven, trouwens het Romeinsche *burgerschap* en de Romeinsche *vrijheid*, [2]) zij waren zelfs vier eeuwen nà de Romeinsche overheersching hier nog zaken van beteekenis, getuige o. m. de bewoordingen, waarin ten jare 821 Eginhard, de beroemde kanselier van Karel den Groote, als abt van het klooster Sint-Servaas te Maastricht een zijner klooster onderhoorigen tot een vrij man verklaarde:

„Au nom de Dieu, songeant à l' amour de Dieu et „à la récompense éternelle, j'affranchis mon serviteur „Hubertus de telle manière, qu'il sera et restera libre, „comme s'il avait été procréé et était né de parents libres. „Il conservera pour lui la pécule qu'il possède et ce „qu'il pourra dorénavant acquérir. Il pourra choisir „où il voudra un mambour ou défenseur. En qualité

---

[1]) Les villes de la Lombardie et de la Toscane avaient après leur séparation de l'empire Grec, la même constitution municipale, avec des *consuls*, étant les représentants d'une sorte de souveraineté urbaine, qui se personifiait en eux, comme à Pise, à Florence, à Milan et à Gênes. Evenals in Lombardije, alwaar sedert de Xde eeuw tijdens het bestuur der bisschoppen de meeste steden zooals Genua, Milaan, Pavia, Venetië en Verona, bijna eene volkomen vrijheid genoten, hadden ook vele steden in Zuid-Frankrijk nog iets van het Romeinsche Régime municipal bewaard. Bourges o. a. had in de VIIde eeuw nog „des familles sératoriales." Zie Victor Duruy. Histore de l' Europe, p. 401.

[2]) Tot „Romeinsch burger" verklaard te worden, dat was, hoezeer in anderen zin, ook in latere eeuwen nog eene hooge onderscheiding, die o. a. ten deel viel aan onzen *Hubert Goltzius*, den schilder, dichter en penningkundige, wien, wegens zijn werken over de munten en medailles van het Roomsche Keizerrijk, bij Senatus Consulte, gedagteekend van het Capitool, le VII des Ides de mai 1567, den titel van „Romeinsch burger" werd vereerd. Zie A. Schoij, Histoire de l'influence Italienne sur l'Architecture des Pays-Bas. p. 142.

„de *citoyen Romain* il ira, toutes portes ouvertes, où „il voudra se rendre." (Teulet. Oeuvres d' Eginhard, T II p. 419).

En zelfs een 150 jaar later nog, zien wij door Keizerin Adelaïde in den Elsas de stad *Selz* stichten en begiftigen: „cum libertate Romanae" d. w. z. met de Romeinsche vrijheid.

Terwijl aldus het Romeinsche burgerschap, zij het dan ook meerendeels slechts in herinnering voortleefde, bestond er bij onze Germaansche voorouders de gewoonte om corporatiën te vormen, wier leden zich bij eede verbonden om elkaar bij brand of onheil te steunen en daartoe elk eene kleine bijdrage te storten. „C'est ce „qu'on appelait former une gilde" (Gilda, Gildonia).[1]) Die gewoonte o. a. brachten de Franken mede naar Gallië, alwaar het waakzaam oog van Karel de Groote, beducht voor het gevaar dat dergelijke, onder eede verbonden, vereenigingen in zijnen Staat konden opleveren, deze ten jare 779 [2]) en in 794 opnieuw verbood, een verbod door Lodewijk de Vrome in 821 en ook na dezen nog in 884 [3]) herhaald. Die gilden opgericht, 't zij in 't belang der bouwvakken o. a. de *comacini* in Noord-Italië, 't zij tot chariteits doeleinden o. a. *les Charités* in

[1]) Alphonse Wauters. Les libertés communales. T I. p. 138.

[2]) Dit verbod luidde volgens Augustin Thierry, Récits des Temps Mérovingiens T. I. p. 273 „Quant aux serments de ceux qui se conjurent „ensemble pour former une *Ghilde*, que personne n'ait la hardiesse de le „prêter, et quelque arrangement qu'ils prennent d'ailleurs entre eux „sur leurs aumônes et pour les cas d'incendie et de naufrage, que „personne, à ce propos, ne fasse de serment".

[3]) „Nous voulons que les prêtres et les officiers du comte ordonnent „aux villageois de ne point se réunir en associations, vulgairement „nommées *Ghildes*, contre ceux qui leur enlèveraient quelque chose, „mais qu'ils portent leur cause devant le prêtre envoyé de l'évêque „et devant l'officier du comte établi à cet effet dans la localité, afin „que tous soient corrigé selon la prudence et la raison. A. Thierry, I p. 273."

vele Belgische steden, 't zij ten behoeve der kleine handelaren en handwerkers, *die Zünfte* in Duitschland, of meer uitsluitend kerkelijke broederschappen vormend, die men echter niet mag verwarren met de zich toen overal evenzeer ontwikkelende klooster-orden, die gilden of vereenigingen, zij waren of zij werden in die feodale tijden eerst de toevlucht en toen de band en vervolgens de kracht van de handeldrijvenden en van de nijveren, „car (A. Wauters. T. I. p. 23) à une „époque telle que le Xe et le XIe siècles, un homme „isolé ne comptait pas, pour mieux défendre leurs „personnes, leur avoir, leurs immunités, les marchands „mirent en pratique, l'union fait le force, et l'esprit „d'association ne tarda pas à produire de merveilleux „résultats" —

Het waren ten onzen de kooplieden, de mercatores, die uit behoefte aan bescherming zich het eerst onderling aaneensloten en wellicht reeds in de IX^de^ en in de X^de^ eeuw plaatselijke vereenigingen vormden; de Rijn, de Waal, de Maas en de Schelde, zij waren de voornaamste handelswegen dier dagen en aan hunne oevers vinden wij onze oudste steden, Deventer, Duerstede, Maastricht, Nijmegen, Tiel, Utrecht, steden in haren langzamen opkomst helaas gestoord door de vernielende invallen der Noormannen, zoodat eerst, nadat met de XI^de^ eeuw die plaag voorbij was, de handel aldaar weder kon herleven.

Dank zij die herleving, vormen zich nu de gilden opnieuw, en dit krachtiger en zelfbewuster dan ooit, en hoezeer vele dezer, geen grooter horizon kenden, dan hun persoonlijk en plaatselijk eigenbelang, zoo werden zij toch de bijna directe oorzaak van het ontstaan der gemeenten, dier met stedelijke rechten begif-

tigde bevolkings-centra en van de stede-verbonden, de eerste Hansa.[1]) In *Tiel* o. a. hadden, volgens den chroniekschrijver Alpert (zie A. Wauters, I. 257) de kooplieden reeds ten jare 1020, krachtens keizerlijke concessie, eene associatie en het recht om hunne geschillen onderling te regelen. Het voorbeeld aldus door de kooplieden gegeven, het werd gevolgd door de visschers en straks door de wevers, de looiers, de brouwers, de bakkers, de slagers, enz en dit met of zonder medeweten der overheid, die hen aanvankelijk duldend, later tegen betaling eener jaarlijksche som, het „Genossenschaftsrecht" verleende (zie Karl. Dietrich Hülleman. Städtewesen des Mittelalters. I. 321).

Ook in dezen waren het de steden van Noord-Italië die blijkbaar weder het voorbeeld hadden gegeven, Ravenna o. a. bezat reeds in de eerste helft der X^de^ eeuw haar visschers-gilde, en Venetië en Genua zij bezaten reeds lang voordien de instellingen, waardoor zij in staat waren om de markt- en stapel-plaatsen te worden voor den handel van het Oosten met het Westen.

De handel en de scheepvaart dus, uit behoefte aan bescherming, aan steun en aan rechts-zekerheid, zij vormden onze eerste gilden, en die gilden of coöperatiën in hun drang naar vrijheid en recht en in hun streven naar een invloedrijk bestuur, zij waren het, die, 't zij door geldelijke offers, 't zij door overreding, 't zij door geweld, den eersten stoot gaven aan het ontstaan der steden.

---

[1]) Reeds ten jare 1103 o. a. zien wij de kooplieden van Luik en van Huy, door tusschenkomst van den bisschop van Luik bij den aartsbisschop van Keulen de klacht indienen, dat hunne rechten door de kooplieden van Keulen benadeeld werden, deze klacht werd onderzocht, door de schepenen der stad gegrond bevonden en hunne vrijheden en tolschatting bij brief van 4 Dec. 1103 bevestigd en nader geregeld. (A. Wauters, I. p. 344.)

„Les premiers chartes, le premier appel à la commune,
„les premières interventions énergiques des cités dans
„les affaires publiques se produisent sur les bords du
„Rhin, de la Meuse, et de l'Escaut, ces grands artères
„du commerce de la Gaule septentrionale — aldus
„schrijft Wauters, en M. de Gerlach zegt in zijn „Historie
„du Royaume des Pays-Bas" — C'est le commerce,
„c'est la navigation, ce sont les fréquents rapports avec
„l'Orient et l'Italië, qui ont développé et affermi ces
„colosses populaires; la Belgique et particulièrement
„les Flandres furent pendant deux siècles le centre des
„communications entre l'Orient et l'Occident et le
„centre de la civilisation entre le Nord et le Midi" —

Evenals *Keulen*, dank zij hare ligging, de metropóle van den Rijnhandel, zich het vroegst wist te ontwikkelen tot eene der voornaamste steden van Duitschland, zoo wist ook *Brugge*, dank zij hare ligging aan zee en hare nijvere bevolking zich te ontwikkelen tot de metropóle van Vlaanderen en tot die der Noordzee en reeds ten jare 1036 van Baudouin à la Belle Barbe eene magistrature locale te ontvangen, bestaande uit 13 sénatoren, ook wel échevins of schepenen genoemd, met een burgemeester aan 't hoofd. (A. Wauters. I. 277)

Onze oudste steden, die, waarin op grond harer gunstige ligging, reeds vroegtijdig handel en scheepvaart tot ontwikkeling waren gekomen, zooals *Deventer*, *Tiel*, *Utrecht* en *Zutphen*, zij volgden het voorbeeld van *Keulen* en *Brugge*, waarmede zij in tal van relatiën stonden, tot in de XIII^{de} eeuw de vrijheden, rechten en welvaart door haar genoten, bij alle overige grootere of kleinere bevolkings-centra naijver en navolging wekten en deze, in hun streven begunstigd door de politieke toestanden dier dagen, zich beijverden, om, de

eene vroeger, de andere later mede stedelijke rechten en vrijheden deelachtig te worden. Zoo ontstonden onze steden, een ontstaan bijna overal weder verschillende, en zulks al naar dat zij waren Grafelijke of Bisschoppelijke of Keizerlijke steden, of wel zich zelve (zooals in Friesland) met goedvinden van de omgelegen plaatsen een stedelijk bestuur hadden gegeven, gelijk o. m. *Franeker*.

Van eene bepaalde stichting van steden, kan behoudens eene enkele uitzondering, dan ook geen sprake zijn en tot die uitzonderingen behoort als curiosum het kasteel *Staveren* op de Veluwe, welks bezitter ten jare 1298 „*stadsrechten*" wist te erlangen voor eene stad, die hij hoopte, dat zich om zijn kasteel van lieverlede zou ontwikkelen, maar die nimmer tot ontwikkeling gekomen is.

Evenals in de Romeinsche steden, zoo had volgens Wauters (I. p. 235) „dès la première heure de la liberté „communale, la commune en titre d'être collectief, le „droit d'acquérir, de posséder et d'aliéner des biens" en voorts het recht om een zegel te voeren, en zich een stede-huis met toren (beffroi, belfroot of belfried) te bouwen, een toren bestemd tot ophanging der stedelijke klokken, welke de *poorters* (van *portus*, handeldrijvende plaats, in Vlaanderen was oudtijds de naam *poorter* dan ook synoniem met dien van *coopman*) 't zij ter vergadering moesten roepen, 't zij hen bij brand of onraad moesten waarschuwen. [1])

---

[1]) K. D. Hüllmann zegt in zijn: „Städtewesen des Mittelalters" III p. 58: „In dem Gerechtsamen einer Städtische Gemeinheit gehörten „ein Siegel, eine Rathsglocke (zur Berufung der Mitglieder des Raths) „ein Wacht-Thurm, theils als Gefängnis, theils mit der Larm-Glocke, „zum Aufgebote der Bürgerschaft bei Feuersbrünste, Aufruhr und anderen „Gefahren."

Hoewel enkele charters, waarbij stedelijke voorrechten verleend zijn, uitdrukkelijk het recht om een gemeente-huis met toren te stichten omschrijven, o. a. het charter van Compiègne, dat van Doornik [1]) en dat van Dordrecht, zoo was dit toch slechts bij uitzondering het geval en beschouwde men den bouw van een stede-huis, meest overal als een stilzwijgend gevolg van het verkregen stad-recht, trouwens, men had eene vergaderplaats noodig voor het stedelijk bestuur en voor de rechtspraak, men had eene klok noodig om ter vergadering te kunnen oproepen en eenen toren ter ophanging dier klok, die, althans daar waar men nog geene gevangenis of „steen" bezat, mede tot bewaarplaats diende van misdadigers.

Werd aan eene gemeente wegens opstand of verzet het stad-recht ontnomen, dan werd zij, òf verplicht om, gelijk *Hesdin*, hare klok te verbrijzelen, òf gelijk in 1227 *Cambrai* om de klok neer te laten, en den toren tot op den grond toe aftebreken terwijl *Laon* bij de opheffing van haar stad-recht in 1331, gedwongen werd hare klokken aftestaan aan Philips VI.

In het bezit gekomen harer rechten, waren de steden in den aanvang het meest bedacht op hare veiligheid, en om zich tegen overvallen te vrijwaren, door zich het recht te verzekeren tot omwalling of tot ommuring en tot het bezit van grachten en poorten. Aan eigen raadhuizen werd meest eerst later gedacht; de overheid

---

[1]) A. G. B. Schaijes zegt in zijn: Histoire de l'Architecture en Belgique, T IV p. 13: „La charte de commune donnée à la ville de Tournai „par Philippe Auguste en 1187, lui permet, par les articles 39 et 40, „d'établir un beffroi: Praeterea eisdem hominibus tornacensibus con„cessimus ut campanam habeant in civitate in loco idoneo ad pulsandum „ad voluntatem eorum pro negotius villae."

vergaderde meestal in particuliere woningen, [1]) of wel in een der stedelijke poort-gebouwen, [2]) in welks toren dan de stadsklok werd opgehangen.

De oudste gemeente- of stede-huizen, wij vinden ze in Noord-Italië, alwaar tegen het laatst der XI^de^ en in het begin der XII^de^ eeuw de steden reeds onderling wedijverden in de stichting van monumentale raadhuizen, harer „Palazzo's del Comune", of „del Magistrato", die met hun zware, massive, gesloten en gekanteelde gevels en hun hooge wacht- en klokke-torens, meer het voorkomen hebben van een kasteel, bestemd ter verdediging der stedelijke vrijheden, dan van een gebouw, waarin de overheid vergaderde en waarin recht werd gesproken. Ook in Toulouse en op meer plaatsen in het zuiden, werd tot zelfs in de XII^de^ eeuw het „huis der gemeente" nog bij wijze van burcht gebouwd. Waar onlusten evenwel zeldzaam voorkwamen, daar werd veelal voor of onder het Gemeentehuis eene galerij, of open hal

---

[1]) Schaijes, zegt II p. 161: „Les hôtels-de-ville n'étaient au XIe et „XIIe siècle que des maisons privées, dans mainte localité le magistrat „siégait même à ciel ouvert sous un simple hangar. Il en fut ainsi à „Namur, où jusqu'au 1213 le magistrat tenait ses séances en plein air „et obtint alors du chapitre de St. Aubin, l'autorisation de construire „un appentis provisoire en bois sur son cellier contigu à la chapelle de „St. Rémi."

[2]) M. A. de Caumont, zegt in zijn: Abécédaire d'Archéologie, section Architecture civile. p. 174:„ Les hôtels-de-ville furent assez ordinairement „au XIIIe siècle et au XIVe, établis sur les portes de ville. La cloche „du beffroi se trouvait elle-même dans une tour construite à cet effet, „au dessus des voûtes du portail, ou dans une des deux tours qni flan- „quaient cette entrée.

„On voit encore quelques parties de l'hôtel-de-ville de Bordeaux, „construite en 1246, faisant corps avec les murs d'enceinte, et formant une espèce de tour.

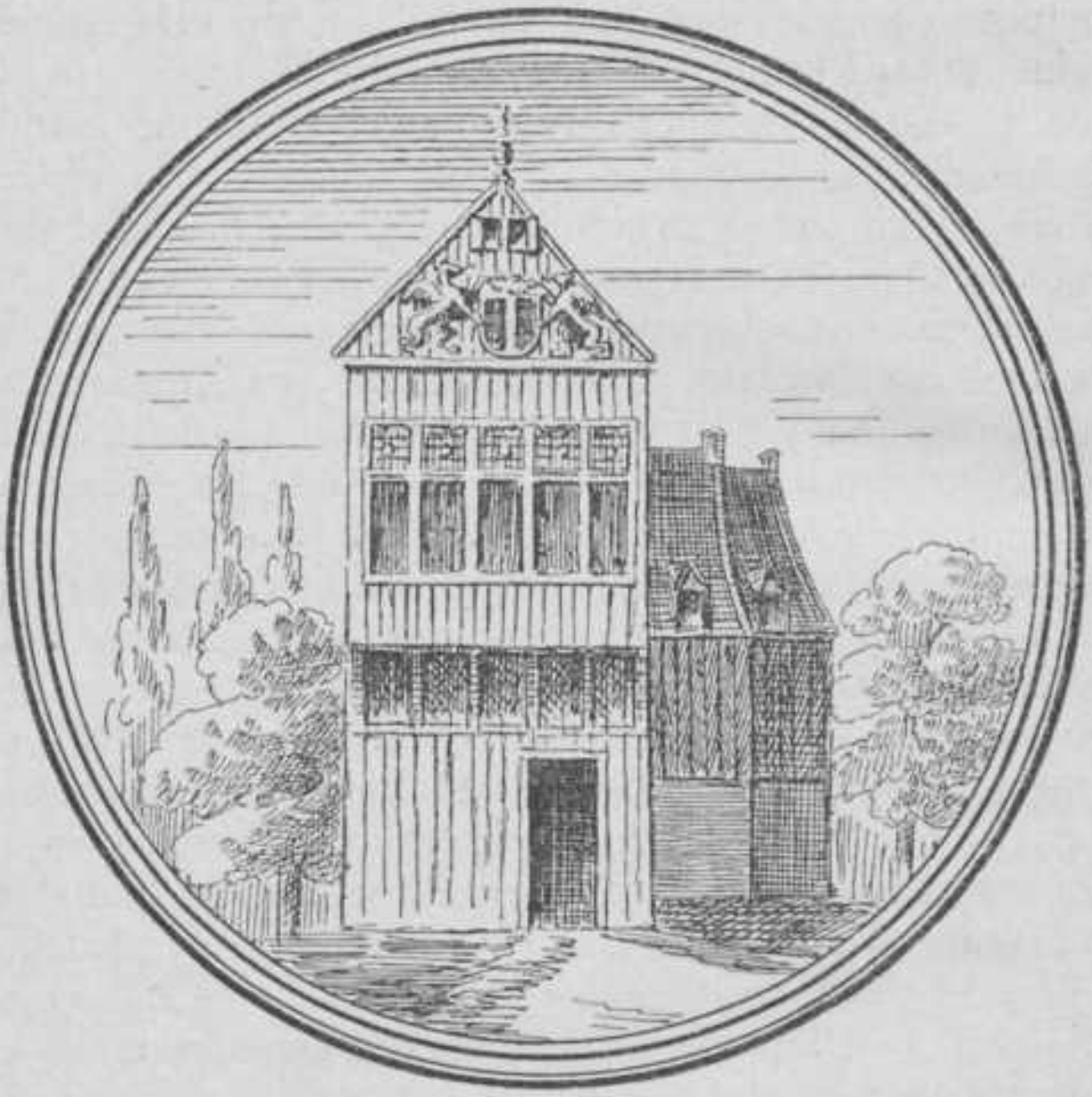
„A Caen, ville depuis le 17 Juni 1203, l'hôtel-de-ville et le beffroi „furent installé dans une tour sur le pont St. Pierre et nommé le „Chastelet."

gebouwd, zooals o. m. het raadhuis uit de XII^de^ eeuw te Saint-Antoni (Dep. de Tarn-et-Garonne) afgebeeld door Viollet-le-Duc in zijn: „Dictionnaire Raisonné de l'Architecture."

Het bezit eener grootere of kleinere hal of galerij, blijft van nu af het gemeente-huis eigen, en komt voor niet alleen in het oudste, nog bestaande raadhuis van Duitschland, in dat van Dortmund, in Romaanschen stijl in de XIII^de^ eeuw gebouwd, maar ook in tal van latere raadhuizen in Duitschland en België, en ten onzen in het oude raadhuis van Haarlem, alsook in het vroegere, in 1652 afgebrande, raadhuis van Amsterdam.

In de eerste tijden na haar ontstaan, hebben zooals gezegd, onze steden zich waarschijnlijk meerendeels zonder raad- of gemeente-huis beholpen en heeft haar overheid vergaderd, 't zij in het huis van den Schout, 't zij in dat van een der poorters of schepenen, gelijk te *Ravestein*, alwaar tot voor kort geleden de Gemeenteraad vergaderde ten huize van den Burgemeester, doch sedert in een vertrek in de Latijnsche school, groot 3.50 bij 5 M., welk vertrek te gelijker tijd tot secretarie, trouw-, Burgemeesters- en veldwachters-kamer dient, waarom de dubbele lessenaar, als er vergaderd of getrouwd moet worden, zoolang naar den gang verhuisd.

Daar, waar men niet als *Haarlem* een grafelijk Kasteel bezat, dat welwillend tot stede-huis werd afgestaan, en toch een eigen stede-huis wenschte, werd gelijk te Dordrecht, een eenvoudig houten gebouwtje opgericht, als dat hetwelk Matthijs Balen in zijne Beschrijvinge der Stad Dordrecht heeft afgebeeld en dat volgens hem zou zijn gebouwd op grond van het Privilegie den Poorteren dier stadt ten jare 1284 op

Oudste Stedehuis van Dordrecht.

den Heyligen Kruijsdach gegeven door Florens de V Graven van Holland, enz., luidend: „Voort so moghen „dese Poorters bi Onsen goeden Oorlove een nieuwe „Halle doen maken binnen Dordrecht, ter Poorten Or- „baer, in eene Stede daer 't Orbaerlichste wesen sal, „aldaer men beneden dat Ambacht van Vleisch ver- „copen sal doen, en boven in der selver Halle der „Scepenen-Camer te hantieren, die men in den Raedt „te hantieren pleecht."

„Noch daer toe sullen Zi een vast Steen-huus bi

„deser voorsz, Halle doen maken, daer si hare Ghevan-
„gen inleggen, en hare Ghiselschap in hantieren, en
„eenen ijegheliken na zijne misdaet wel en vast be-
„houden moghen: en in die selve Huus mogen Wij
„oock Onse Ghevangen, die, binnen der Vriheit van
„Dordrecht misdoen, daer in sluten en vasthouden

„Voort alle Recht dat aen Ons behoert in den Huse
„der Vleysen-bancken, en in den Bodem daer dat Huus
„geset is, hebben Wij den Scepenen en den Poorters
„Vrilick gegeven tot haren Vryen wil te gebrucken,
„behoudeliken eenen ijegeliken zijns Rechts".

Tegen dit ons oudst bekend raadhuis, was in 1383, ten behoeve der kooplieden eene „Nova Halla" aangebouwd, welke met de „oude Halle" en met den Tolle-brugs-toren waartegen zij aansloot in 1544 werd afgebroken en vervangen door een nieuw Stad-huijs, dat helaas op zijn beurt in 1837 is verbouwd tot het karakterlooze Raadhuis dat Dordrecht nu bezit. Omtrent die afbraak in 1544 schrijft Matthijs Balen:

„door vreze dat het Oude Stadt-huys metten Toren van
„ouderdom mochte komen om te vallen, zijn in den
„voorz. Jare beyde afgebroken, uytwijzende de Ver-
„kondiginge metter Klocken dienaengaende gedaen:

Actum per Campanan, XVII. Decembris. 1544.

„Alzoe die G. L. van der Stede mitten Tresoriers
„besteed hebben of te breken, dat Out Stadt-huys mette
„Tollebrugs-Toren, in 't welck te doen gescapen was
„enich inconvenient te mogen gescien, overmits dat
„vele kinderen en andere Mans- en Vrouws-Personen,
„hem niet en wachten ter voorz. plaetsen te comen,
„So ist, dat die G. L. om dair in te voersien, waers-
„couwen een yegelicken, Jonck en Out, wye zy zyn,
„dat zy hem nyet en vervorderen te coemen soe doen

„onder den Torn ende Zale voersz.; want in geval „hem yet misquame, hij en soude dair van geen ver- „hael mogen eyscen van de werkluden voersz. Voerts „waerscouwen die G. L. een yegelijck, nyemant hem en „vervordere yet wech te dragen van 't Stadt-huys en „Toren voersz. op soe scerpelijken gecorrigeert te werden, „dats hem te zwaer en een ander exempel wesen sal".

Als toen verdween dit zoo eenvoudige, kleine houten raadhuisje; ook de stad *Leiden* (1) bezat tot in het jaar 1381 nog een houten raadhuis en mede was dit zeer zeker het geval in vele onzer steden, hoezeer wij daarvan geene afbeeldingen of beschrijvingen bezitten, alleen in enkele steden van Duitschland, o. m. te *Alsfeld* in Oberhessen, te *Stolberg* (gebouwd in de XVde eeuw) en te *Wernigerode* in den *Harz* (gebouwd van 1494—98) vinden wij thans nog houten raadhuizen, in z. g. n. vakwerk-bouw op een steenen onderbouw.

Het ware zeer zeker eene hoogst dankbare taak, de geschiedenis zaam te stellen onzer Nederlandsche raadhuizen, welke in den aanvang klein en eenvoudig als dat van Dordrecht en weinig meer dan een enkel vergader-vertrek met toren (2) van lieverlede evenwel, het

(1) Zie Dr. J. P. Blok. Eene Hollandsche stad in de Middeleeuwen, blz. 49.

(2) Le local consacré à l'administration communale s'appelait „*parlouer aux bourgeois*", une dénomination qui exprime parfaitement l'institution dans sa naissance; c'étaient en effet de véritables parloirs, car ils se réduisaient à une grande pièce accompagnée de quelques dépendances où les citoyens venaient causer de leurs affaires et traiter en même temps celles de la commune. C'est pour un semblable usage que furent élevées ces grandes loges ouvertes, qu'on voit sur les places des principales villes d'Italie, comme à Florence, à Gènes, etc.

Le premier parloir de Paris était situé prés du Grand-Châtelet; plus-tard transféré vers la place Saint-Michel, la rue des Francs-Bourgeois y doit son nom. En 1347 une grande maison fut achetée sur la place de Gréve, la Maison aux Piliers, parce qu'elle formait au rez de chaussé une halle ouverte supportée, par des piliers isolés. Zie le Magasin Pittoresque IXie année (1841). Etudes d'Architecture en France, p. 230..

centrum werden van het gemeenschappelijke leven, de plaats alwaar dat leven zich uitte in tal van gewichtige, alle burgers, de geheele gemeenschap, bindende besluiten en eindigde met te worden een symbool van de welvaart en van de bloei der stad, een symbool tevens van de offervaardigheid der poorters, die, hoezeer zelven meerendeels hoogst eenvoudig of zelfs bekrompen wonende, in de XV^{de}, XVI^{de} en XVII^{de} eeuw steeds trotscher en grootscher en rijker versierde stede-huizen deden oprichten, stede-huizen, wier bouw door hen opgedragen aan de eerste architecten dier dagen, nog heden, niet alleen die steden tot sieraad strekken, en niet zelden nog haar voornaamste monument uitmaken, maar tevens getuigen, welsprekender dan de oude cronieken, of dan eene uitgave der Tresoriers-rekeningen, van de beteekenis, de macht, de bloei, de kunstzin en de offervaardigheid dier kleine handels- of nijverheidscentra, die als zoovele republiekjes, de vrijheidszin en de geslachten hebben gevormd, waartegen een Karel de V^{e} en een Philips de IIe, de machtigste vorsten van hun tijd, hier den strijd hebben moeten opgeven. [1])

[1]) „Rien n'est plus propre à témoigner du degré de civilisation auquel „une nation peut être parvenue que le nombre, l'impotance et le mérite „des monuments civils qu'elle posséde. Car ces monuments, ils ne pren„nent naisance qu'avec les institutions pour lesquelles ils sont crées, et „ces institutions ne peuvent être solides et durables que lorsqu'une nation „a acquis de l'unité, de la puissance et de la richesse" — Zie als boven, het Magasin Pittoresque, jrg. 1841 b., 226.

Dr. J. B. Nordhoff zegt in zijn Holz- und Stein-bau Westfalens: (seite, 421). Ueberhaupt erscheint das Rathhaus als das Centrum, als der „Schwerpunkt des wogenden öffentlichen Stadtlebens, als der Schild städt„ischen Freiheit, Regsamheit und Blüthe. Leitete im Anfange das „Bedürfnisz der Bau, später aber das Schönheits-streben, und das ist der „Grund, weshalb Westfalens Städte noch heute viele prachtvolle Rath„häuser zieren, als deren Krone und mehrfaches Vorbild des herrliche „Bauwerk zu *Münster* datsteht mit seinem in der Früh-gothik vorgesetzten „Giebel. Merkwürdig bleibt, dass die älteren Rathhäuser hier wohl alle

Is de kerk het symbool van de overwinning op het heidendom, het raadhuis is het symbool van de overwinning over het alles belemmerende en bindende feodale stelsel, van de vrijmaking van het individu, van de eigen-heer- en eigen-meester-wording, en van de afschaffing van het lijfeigenschap en de onderhoorigheid, en van daar, dat het raadhuis, de plaats waar men bijeen kwam ter bespreking der gemeenschappelijke

„eines eigenen, in den Niederlanden und am Niederhein oft so pracht-„voll vortretenden Thurmes entbehren, an dessen statt ein Kirchthurm „der meist nahe gelegenen *ecclesia forensis* die Uhr und Stadt-glocke barg „also zugleich städtischer Zwecken dienen musste".

En in „die Geschichte und Kunst der Freien Hansestadt *Bremen*," uitgegeven in 1862 door de Künstlerverein für Bremische Geschichte und Alterthümer leest men op bladz. 5.:

„Het omstreeks 1226 gestichte eerste raadhuis der stad Bremen, het „domus Theatralis, quae vocatur Rathaus", of volgens de oude oorkonden, het *domus consularis*, werd in het begin der XVde eeuw onvoldoende, en men besloot, *dat ole radhuis* door een nieuw te vervangen. „Der Geist „der Bürger fühlte sich gedrungen, dem stolzen Bewusstsein eigner Kraft, „dem erhebenden Gefühle der Selbstständigkeit jenen Ausdruck zu „schaffen, in dem die mittelalterliche Bevölkerung der Städte, die Ver-„körperung eines freien Gemeinwesens, das Symbol der Selbstregierung „zu sehen gewohnt war. Ein stattliches schon durch sein Aeusseres „Achtung gebietendes, ja Ehrfurcht einflössendes Rathhaus war noch im „fünfzehnten Jahrhundert selten blos ein Luxusbau, blos ein Werk eitlre „Prachtliebe; meistens lag ihm eine tiefere Bedeutung zum Grunde; „denn es war den anerkannten Vertretern des städtischen Gemeinwesens „gewidmet, die auf eigenem Wege durch eigene Kraft, die eigenen „Interessen zu fördern wussten.

„Dem stolz dastehenden Bremen konnte jenes bescheidene Versamm-„lungsgebäude, das vor zwei Jahrhunderten errichtet war, nicht mehr „genügen; ein neuer, dem Geiste der Zeit entsprechender Bau sollte an „seine Stelle treten und wie eine Burg des Bürgerthums das Marktplatz „beherrschen, gerade die Stätte, auf welcher die Gewalt, die der Erz-„bischof über die Stadt geltend machte, deutlich in der Hegung der „Gerichte sich aussprach, auf welcher die Rolands-saule sich erhob als „Wahrzeichen nicht blos der Freiheiten der Bürgerschaft, sondern auch „der Erzbischöflichen Rechte über die Stadt.

„Und so erwuchs das neue Rathhaus, harmonisch in seinen Verhält-„nissen, wirksam durch seinen Schmuck, stolz in seiner Einfachheit, „und repräsentirte in würdigster Weise das selbst bewusst und sicher „fortschreitende Bürgerthum".

belangen, en de plaats tevens alwaar recht werd gesproken over hem of haar, die zich tegen die belangen vergreep, dat het raadhuis, werd beschouwd te zijn: de tabernakel der burgerlijke vrijheid, de burcht der wet, en de tolk, het monument van vrijheid en zelfbestuur.

Om het enthousiasme te kunnen begrijpen, waarmede de bevolking dier steden zich zelve verschillende lasten en offers heeft opgelegd, ten einde binnen enkele jaren den bouw harer raadhuizen te kunnen bekostigen, moet men zich terugdenken in die vroegere dagen, toen het bezit van burgerlijke rechten en van volkomen bewegings-vrijheid, niet gelijk nu, iets was dat van zelf sprak, en krachtens eene overal geldende wet, eens ieders deel was; integendeel, alleen dank zij den moed, de kracht, het zelfbewust optreden, en ten koste van tal van geldelijke offers was die vrijheid verkregen, die nog bij voortduring in gevaar, steeds omzichtigheid eischte, wilde men haar behouden en menigmaal ook nieuwe offers vroeg, als de souverein mocht goedvinden om op de eens verkregen voorrechten en privilegiën inbreuk te maken. Het bezit dier vrijheid was bovendien meer dan alleen een genot voor zich, het was tevens het middel, om door nijverheid en handel tot bloei èn tot welvaart èn tot rijkdom èn tot een hooger levensgenot te komen.

Welnu het stede-huis, het werd onwillekeurig het symbool dier vrijheid, het symbool van den stedelijken bloei, het monument, in welks afmetingen en pracht, men onderling wedijverde, en hoog boven de wallen en hoog boven de muren uit, moest reeds dat stede-huis van uit de verte den vreemdeling getuigen van de bloei en van de beteekenis der stad die hij naderde.

Wel is het verbazend jammer, dat niet elke stad,

ons als eene kostbare historische reliquïe heeft bewaard, haar allereerste raadkamer in een wal-toren, of in eene particuliere woning, en ook het daarop gevolgd houten schepenen-huisje en mede het tweede of derde tot op het hedendaagsche raadhuis toe. Een diepere blik hadden wij daardoor kunnen erlangen in de wordings- en in de ontwikkelings-geschiedenis onzer steden, waaromtrent nu, bij gemis aan architectonische en aan geschreven oorkonden, nog zoo veel duisters is. Enkele steden evenwel, zij hebben nog iets bewaard, Dortmund o. a. haar XIII^{de} eeuwsch, hoogst karakteristiek raadhuis en Maastricht nog dat van 1473, thans een museum van oudheden.

In vele onzer vroeger bloeiende en vermaarde steden, die nu ingedommeld en vervallen en tot op een zooveelste van haar vroeger oppervlak ingekrompen, koolvruchten kweeken ter plaatse waar eertijds haar handels-huizen stonden, die heinde en verre hun waren verzonden, in vele dier steden, zooals te Veere, is het raadhuis nog het eenigst waarde hebbend monument, dat aan die vroegere dagen herinnerd, dagen zoo geheel verschillende van de onze, dat dezelfde stad, die in 1474 haar imposant raadhuis en reeds ten jare 1348 haar Lieve-Vrouwe Kerk, eene der grootste kerken van Zeeland bouwde, nu op hooger last verhinderd moest worden om den prachtvol gedreven beker, haar door Maximiliaan van Bourgondië geschonken, te verkoopen.

In hoeverre het opschrift boven den ingang van dit raadhuis:

GEHOORSAEMHEIJT GODTS EN DER OVERHEIJT,
WEERT DER MENSCHEN ONGELUCK.

aan die stad bewaarheid is geworden, dit laat ik in 't midden.

Naar mate echter die speciaal stedelijke vrijheid en macht, die stedelijke republiekjes, zich van lieverlede oplosten in den Staat, verminderde ook het enthousiasme voor het bezit, althans voor den bouw, waar noodig, van een grootsch en werkelijk monumentaal raadhuis. Een raadhuis als dat, 't welk de burgers van Middelburg ten jare 1469 goedvonden te stichten, of dat. 't welk de burgerij van Amsterdam, in 't midden der XVII^{de} eeuw, een Jacob van Campen opdroeg te bouwen, en dat het kapitool van Europa of het achtste wonder der wereld genoemd werd, de bouw van zoodanige monumenten is voorbij, althans in Nederland, waar voor kunst op de stedelijke begrootingen slechts bij hooge uitzondering een klein postje voorkomt. In Engeland, getuige o. m. de Town Hall te Manchester door M. Waterhouse en dien te Glasgow door William Young gebouwd, vinden wij die fiere steden-geest nog het meest, die ook in Frankrijk, te oordeelen naar de raadhuizen te Parijs en te Lyon nog niet geheel is uitgestorven.

De raadhuis-toren evenwel, de beffroi, de belfroot of de belfried van weleer, hij heeft in het stede-leven zijn doel en beteekenis van lieverlede geheel verloren; eertijds als 't ware de donjon, de burcht der stad, [1])

[1]) H. Taine zegt in zijn „Voijage en Italie" tome II: „le Palazzo „Publico de *Sienne* est un massif hôtel-de-ville, bon pour résister aux „coups de main et jeter les proclamations à la foule assemblée sur la place. „On en a lancé bien des fois par ces fenêtres ogivales, et aussi des „corps humains tués dans les séditions. Une bordure de créneaux le „hérisse; la défense, en ce temps-lá, se rencontre sous l'ornement. A sa „gauche, une tour gigantesque élève à une hauteur prodigieuse sa forme „svelte et son double renflement de créneaux; c'est la tour de la cité, „qui plante à la cîme son saint, son drapeau, et parle de loin aux cités „voisines."

En van *Florence*, zegt *Taine* verder:

„Ici, comme à *Sienne*, l'ancien hôtel-de-ville, le Palais-Vieux, est une

binnen zijn gewelven haar voorrechts-brieven bergend, en met zijn massief en gesloten muurwerk, zijn hoektorens en kanteelen zoo noodig ter verdediging ingericht, was hij tevens de doorluchte woning der alarm-klok, die wachter der vrijheid, 't officieele orgaan der burgerij, die hij 's morgens wekt ten arbeid en 's avonds noodt ter ruste, die hij bij plechtige gelegenheden ten feest oproept, of waarschuwt bij brand of onraad, haar tevens vreugde en rouw, geboorte en dood aankondigend.

Met haar metalen stem, die zich wist te voegen naar de taak van haar verlangd, en die nu eens droevig uiting gaf aan de smart of aan den rouw van velen, dan weder wist op te wekken tot deelneming aan een feest, of wel in onrustige, korte, schelle klanken angst en vrees zoowel in de stad als in „der stede vrijheid" verspreidde, met haar metalen, nu eens holle, doffe, dan weder luide, vreugdevolle stem, was zij het, de klok, die niet alleen eens ieders komen en gaan, geboren worden en sterven aankondigde, maar ook, waar noodig, moed en hoop en vertrouwen wist in te boezemen, en de burgers te zamen riep ter verdediging hunner vrijheden, die verkregen door het „eendracht maakt macht", ook alleen daardoor te behouden waren [1]).

„bâtisse du moyen-âge, énorme carré de pierre, percé de rares fenêtres „en trèfles, muni d'un grand rebord de créneaux surplombants, flanqué „d'une haute tour pareille, vraie citadelle domestique, bonne pour le „combat et pour la montre, se défendant de près, s'annonçant de loin, „bref une armure fermée, surmontée d'un cimier visible."

[1]) Dr. J. B. Nordhoff zegt in zijn reeds bovengenoemd werk: „Holz- und Stein-bau Westfalens" op bladz. 42 „Die Glocke vertrat hier schon „zeit dem Xe Jahrhundert der urdeutsche": „Weh'u Wapenschrei, den „*clamor patriae*. Die Bedeutung der Stadtglocken, erhelt aus zahlreichen „Statuten, wonach Jederman ihrem Schlage folgen soll, um öffentlichen „Gefahren, zumal des Krieges abzuwehren, ferner aus den Vergünstigungen „für die jenigen, welche bei dieser Folge schaden nähmen.

„Die Stadtglocke ertönte nicht blos bei Kriegsnöthen, sondern als

Eerst later, die vrijheden meer verzekerd en minder bedreigd zijnde, verloor ook de toren van het raadhuis zijn donjon-, zijn verdedigings-vorm van weleer, steeds spelender worden nu van lieverlede zijn transen en spits, steeds meer à jour zijn muurwerk en zijn verdiepingen en met „de Renaissance" verliest hij zelfs elke herinnering aan het weleer, en wordt nu een ornamentaal klokken-huis, met een grooter of kleiner aantal opeengestapelde koepel- en soepterrine-vormen, die in eenen appel of peer eindigen, tot ten laatste ook dit alles verdwijnt en er nog slechts een open acht- of zeskant koepeltje met een klein klokje, een uurwerk en een windvaantje rest van den stede-toren van voorheen.

Dit alles, het was geene caprice der stedelijke bouwmeesters, maar stond ten nauwsten in verband met de geschiedenis der steden, het is eene bladzijde uit die geschiedenis; de eerste steden, die van Noord-Italië, zij wedijveren in de sterkte en in de hoogte harer vaak dubbel gekanteelde torens, waarvan die te *Florence* eene hoogte heeft van 90 M., die te *Sienna* van 87 M., die te *Vicenza* van 82 M., en zelfs in het onbeduidende stadje *San Gimignano* nog eene hoogte van 54 M.; hetzelfde zien wij in de oudste steden van België, o. m. te *Doornik*, te *Gent* en te *Yperen* en ten onzen

---

„Ruf-und Fernzeichen für verschiedene städtische Angelegenheiten. Wenn „die Obrigkeit sich auf dem Rathhause versammelte, wenn ein Misse-„thäter vor's Gericht oder in den Tod geführt ward, wenn Feierabend „und damit das Auslöschen des Lichtes und Feuers eintreten sollte, „wenn ein Sieg errungen und wenn ein Brand ausgebrochen war, das „Alles verkündete der Schall der Stadtglocke weithin. Die Abend-glocke „gebot ferner das schliessen der Landwehr-Schlagbäume und sollte „vielleicht auch dem Wanderer auf fernem Wege die Richtung zur Stadt „zeigen. Die Brandglocke ertönte zugleich als Kriegs-glocke um einzelne „Bürger auf bestimmte Wehrplätze zu rufen; denn die böse Welt pflegte „solche Brand-unglücke zu Raübereien und Ueberfällen auszubeuten".

nog eenigzins in de raadhuis-torens van *Delft* en van *Sluis*. Met de XVde eeuw echter, is overal de stede-toren reeds een sierbouw geworden, een bekroningsstuk, zooals die te *Brussel* en te *Middelburg*, nog eene eeuw later, en wij zien te *Bolsward*, te *Franeker*, te *'s Gravenhage*, te *Kampen*, te *Leiden*, te *Veere*, enz. de raadhuizen, 't zij nog enkel voorzien met uitgebouwde traptorens van spelende vormen, en met uit- of terugspringende transen, of met een toren-vormige, op de bekapping geplaatste dakruiter, en de wacht-toren van weleer, hij is nu hoogstens nog een pièce de milieu, een silhouet-gever; weder eene eeuw later, en vinden wij nog slechts een open koepeltje, zooals op de raadhuizen te *Amsterdam*, *Sneek*, *Leeuwarden*, *'s Hertogenbosch*, *Maastricht*, enz. tot eindelijk ook dat koepeltje nog verdwijnt, en niets dan eenige schoorsteenen, zelfs geen ooievaarsnest meer op het raadhuis-dak is overgebleven, schoorsteenen, die echter kwalijk passen bij de Grieksche tempel-frontons van raadhuizen als die te *Groningen* *Rotterdam*, *Utrecht*, enz.

Een onzer Hollandsche raadhuizen, dat in hooge mate getuigt van den kunstzin der burgerij, door wie het werd gesticht en nog steeds een sieraad en een monument tevens is voor de stad van het heden, is het raadhuis te 's Gravenhage, dat als *dorp*, laat het zijn als *vlek*, daarmede blijk gaf van eene breedheid van zijn en van eene breedheid van doen, als van het bestuur van het meerendeel onzer tegenwoordige steden, met hun angstig utiliteits-begrip en hun weerzin van kunst, niet kan gezegd worden.

„N'en déplaise aux adeptes fervents du réalisme, l'art „est chose utile. aussi utile que la politique, et non „moins qu'elle sérieuse et nécessaire." Van dat woord

van A. Lacaussade was destijds een ieder overtuigd, zelfs het dorpsbestuur hier, en aan die overtuiging dankt ons 's Gravenhage het monument, dat het nog bezit.

's Gravenhage, dat eerst tijdens Graaf Floris V met de stichting van het Grafelijk kasteel, een kasteel door zijnen vader Willem II begonnen, doch door hem voltooid en in gebruik genomen [1]), alzoo eerst tegen het laatst der XIII^de^ eeuw van lieverlede, is bebouwd en bewoond, het werd eene dorpsplaats en eerst van eenige beteekenis, toen bovengeschetst tijdperk van het ontstaan der steden reeds in hoofdzaak voorbij was.

Als zetel van het Grafelijk bestuur, tot welk bestuur het meerendeel, de kern zijner bewoners in meerdere of mindere directe betrekking stond, ontbrak hier, waar bovendien op grond eener minder gunstige ligging geen bloeiende handel en nijverheid aanwezig was, de aanleiding tot het afdwingen of tot het afkoopen van stad-rechten, te eer daar de Graven goedvonden: „aen-„ghesien meen'gen trouwen dienst, die onse goeden „luden van den Dorpe van den Haghe ghedaen hebben „ende noch altois doen zullen, en alle daghen doen, „en omme nutscap ende oerbaer ons Dorps, ende omme „daermede verbetert te sine, soo hebben wij hem die „gratie ghedaen, en alle deghene diere in woenachtigh „sijn nu ter tijt of hier namaels wonen sullen, ..." van op verschillende tijden privilegiën te verleenen.

Terwijl er reeds in een stuk van het jaar 1311 [2]) sprake is van *Scepenen in den Haghe*, en in een stuk van 1316 van een *Schout* aldaar, zoo verleende ten jare 1325 Graaf Willem de Goede het recht: „dat die

---

[1] Zie in het Haagsch Jaarboekje voor 1894. „Het kasteel: die Haghe"

[2]) Zie J. de Riemer, Beschrijving van 's Graven-Hage.

„Scepenen uten Haghe med onsen Meyster uter Haghe, „die onse Hof aldaer verwaert, Coeren en Voerboden „mogen maken op wyn, broot, bier of voeder-coirn „en op voijder te paerde, op weghen, op straeten en „op weteringhen, enz." Den 10den September van het jaar 1400 verleende Graaf Aelbrecht tot ons Dorps behoif: „dit het recht de Vleesch-Halle te houden, tot „sulcke nutscap, renten en profijt als dair of quam, „alsooc alle profijt van Visch-marct of van accijs."

De gifte van de neeringhe van den Wijn-tap was reeds in Januari 1397 verleend, en bij brief van 6 Nov. 1407 bepaalde graaf Willem VI, dat: „onse Bailju, die „nu is of namaels wesen sal, uyt onsen goeden Wail-„geboeren en Huysluden voirt alle jair op St. Catharij-„nen-dach kyesen sal en setten sal zeven goede eersamige „mannen, die drie Jair achter een binnen onzer Ambochte „woenstat gehouden hebben, *Scepenen* te wesen in onse „Dorpe en Ambochte voirsz. een jaer lang". —

Zoo kwam 's Gravenhage van lieverlede in het bezit, wel niet van *stads-brieven*, of van een *stad-recht*, maar toch feitelijk in het bezit van het meerendeel der privilegiën, bij zoodanige brieven aan eene stad verleend. In het octrooi „op ten XVIIIten dach in Mairte in „'t jair ons Heeren duysent vier hondert een ende vyftich „nae den loip ons Hoofs Hollant", stond Philips van Bourgoingnen aan den Haghe toe om eene *Wees-camer* te mogen stellen en werd de verkiezing der Schepenen nader geregeld; in dit stuk is tevens voor het eerst sprake van het „*Dorpshuys van den Hage*" en daarmede komen wij met ons Raadhuis op historisch terrein.

Hoezeer er in eene acte van 28 April 1460 [1]) ge-

[1]) Zie de Riemer II, bladz. 384.

sproken wordt: „in de Stede-huyse van den Hage" zoo wordt hiermede toch dit zelfde „Dorps-huis" bedoeld, dat blijkens een stuk van het jaar 1532 ter plaatse van het tegenwoordige raadhuis stond, [1]) althans daarin wordt omschreven, een huys en erve staende in de Nieuw-straet over het Stadt-huys. Tot Dorps-huis diende en was ingericht, ingevolge M. Z. Boxnhorn's [1]) Theatrum Hollandiae, het aanzienlijke huis van Brederode, want hij zegt: „Exstructae a Nobilibus aedes amplis-„simae, interque alias Brederodiae quae in Hagiensem „Curiam nunc conversa" eene mededeeling, nader bevestigd door eene jaarlijks in de tresoriers-rekeningen voorkomende post, welke o. a. door Ludolf Michiels, tresorier van den Hage en Haeg-ambacht in 1587 als volgt werd geboekt:

„Betaelt meester Rombout Busschaert als possesseur van seeckere vicarie de Somme van negen schellingen „Hollants, vuyt saecke van een jaer renthen staende opt „Stadthuys van den Haeghe *twelck eertijds* [2]) *geweest „is het Hoff van den heere van Brederode* hem ver-„schenen den eersten September anno zes ende tachtig „maeckende in munte deses reeckeninghe ses schellingen „negen penningen, maer is hem over de verpondinge „gecort neghen penningen, dus hier . . . . . VI Sch."

Ook op het plan van die Haeghe, door Jacob van Deventer 't zij dan in 1545, 't zij in 1555 in kaart gebracht, staat het raadhuis, op die kaart het *Civita Domus* genoemd, op zijn tegenwoordige plaats. [3])

Dit Dorps- of Schepen-huis, het bleef voldoende tot aan het jaar 1559; in dat jaar evenwel stond Philips II

[1]) Zie de Riemer II, bladz. 384.
[2]) Het nieuwe raadhuis was toen (in 1587) reeds gebouwd.
[3]) Dat kaartje komt voor in het Haagsche Jaarboekje voor 1894, bladz. 114.

toe: „op de oetmoedige supplicatie van onse lieve „beminde Bailliu, Scepenen ende Regierders onser „*Vlecke van den Haghe* in Hollant . . . . . en op „'t advys van onse lieve en getrouwe Neve den Prince „van Orangne, Grave van Nassau en onser Stadthouder-„Generael van Hollant, Zeelant, Vrieslant ende Uytrecht „en vuyt onzer zeker wetenheyt ende speciale gratie „tot voerderinghe van de Regimente, Politie, en Admi-„nistratie van de Justitie van onser voerscrevene *Vlecke* „ . . . . dat van nu voertaen boven 't getal van Sce-„penen, die aldaer jaerlicx plegen gestelt en geinsti-„tueert te zyne, oick van nu voertaen zullen geordonneert „ende gezet worden bij denghenen, die de Wet aldaer „vernieuwen sullen, twee Burgemeesteren van de nota-„belsten aldaer, tot zulcken eeren, ende preheminentien als „andere gelycke Burgemeesteren, van onsen grooten of „cleynen Steden van Hollant genyeten ende gebruycken."

Bij de nadere instructie van 6 Juli 1560 werd sub. art. XI bepaald: „De Burgemeesteren sullen huer Camere „apart hebben ende houden, ende acces hebben tot „allen tijde in Scepenen camere en vergaderinge van „Vroetschap te comen".

Deze wijziging nu in het plaatselijk bestuur schijnt den bouw van een grooter en ruimer Schepen-huis wenschelijk of noodzakelijk gemaakt te hebben en waarschijnlijk werd reeds spoedig hiervoor een ontwerp gemaakt, want blijkens de in de gevels gebeitelde jaarcijfers is de zij- of west-gevel in 1564 en de top van den voorgevel in 1565 voltooid.

Bij volslagen gemis aan bescheiden, resolutiën of rekeningen vóór 1 Mei 1570, valt er omtrent de geschiedenis van dien bouw, wat deze gekost heeft, waaruit die kosten bestreden zijn, en wien wij als bouwmeester

dit monument te danken hebben, niets medetedeelen, alleen komt in de rekening van 1570, onder de „uijtgeeff" nog eene betalinghe voor van 52 £, 14 sh, 3 p., die als sluitpost van de bouwerie van 't Stadthuijs over den jare 1568, noch schuldigh gebleven was aan den thesorier Jan Wolf.

Het thesorierschap van den Haghe werd in de jaren 1559—1581 waargenomen door Jan Wolf, die als zoodanig het bewind en het opzicht over den bouw heeft gevoerd, 't geen blijkt uit eene lastgeving hem van den Hove verstrekt om: „zijne rekeninge te doen, zoo van „de Tresorie als van 't bewind, 't geen hij gehad heeft „van 't bouwen van 't Stadhuis van den Hage". (de Riemer II. blz. 583), terwijl in 1565 twee Commissarissen werden aangewezen, tot het opnemen en sluiten van de rekeninge van „het begonne nieuwe Stadhuis."

Het gemis aan historische gegevens betreffende dezen bouw, is te meer te betreuren, daar dit raadhuis het eerste in ons land is, dat in Renaissance-stijl gebouwd, in dien stijl tevens het meest karakteristiek uitgevoerde is, die te *Nijmegen* en te *Zierikzee*, beiden in 1554 gebouwd, zij zijn nog in hoofdzaak gothiek, in 't Haagsche Schepen-huis evenwel is geen zweem meer van gothische vormen en spreekt alleen nog in het zoo stout toegepaste uitkragings-stelsel een constructief element uit dien stijl.

Welke waren de beweegredenen om het raadhuis in dien nieuwen, toen nog slechts bij uitzondering ten onzen toegepasten stijl, te doen bouwen?

Ik vermoed, dat ten dezen van overwegenden en van beslissenden invloed is geweest den bouw van het raadhuis te *Antwerpen:* in die toen rijke en machtige koopstad, was den 27sten Februari van het jaar 1561 den

eersten steen gelegd voor een nieuw „Domus Senatoria Antwerpiensis" volgens het ontwerp van den bekwaamsten Zuid-Nederlandschen bouwmeester dier dagen, van Corneille de Vriendt (bijgenaamd Floris) die, pas van eene studie-reis uit Italië teruggekomen, met dien bouw belast werd, en nu, in navolging van de paleizen, die hij te Florence, te Genua en te Rome gezien en bewonderd had, den nieuwen stijl voor het eerst voor dezen raadhuis-bouw in de Nederlanden toepaste. Dat nieuwe raadhuis, in 1565 grootendeels voltooid, dat zoo geheel in vorm en in behandeling afweek van de overrijke gothische raadhuizen, waaraan men gewoon was, het maakte opgang, het maakte indruk door zijn breedheid van opvatting, door zijn grootsche afmeting, door zijn kostbare uitvoering en zelfs Guicciardijn noemt het: „een Pa„leijs voor de Heeren, tot een so machtige Gemeijnte die„nende, hetwelck zeer costelyc, wijt ende loffelijc gemaect „is en alte samen omtrent 100.000 croonen (400.000 „florijnen) gecost heeft". —

De bouw van een zoodanig raadhuis in eene stad als Antwerpen, toen de eerste handelstad van West-Europa, moest onwillekeurig wel van wijdstrekkenden invloed zijn, en het zou mij niet bevreemden, zoo Burgemeesteren en Scepenen van het Vleck van den Haghe, toen het besluit genomen was om een nieuw schepen-huis te bouwen, het ontwerp aan een meester te Antwerpen hebben opgedragen, niet alleen toch, wordt hiermede het zoo beslist en het zonder eenige vorm-weifeling optreden van den nieuwen stijl verklaard, maar tevens de treffende overeenkomst van het beeldhouwwerk aan ons raadhuis, inzonderheid aan de kraagsteenen, met het beeldhouwwerk van Pieter Coecke van Aelst, wiens werk op Corneille de

Vriendt en op geheel Antwerpen destijds van grooten invloed was, terwijl de kleine bovengalerij of Loggia van ons raadhuis, een motief is, dat te Antwerpen langs de geheele breedte van den raadhuis-gevel voorkomt.

Hoe 't zij, of wij dit ontwerp danken aan een' bouwmeester uit Antwerpen, dan wel aan een' Hollandsch bouwmeester, naar Antwerpen gezonden ter opname van het toen in aanbouw zijnde raadhuis aldaar, te ontkennen is het niet, dat die bouw den onzen aldaar onmiddelijk voorafgaande, daarop van doorslag gevenden invloed is geweest.

Ontbreken de tresoriers-rekeningen vóór 1 Mei 1570, zoo geven de sedert bestaande, (die van 1571 tot 1584 ontbreken mede) toch slechts bij uitzondering eenig licht over of in de verdere geschiedenis van ons raadhuis, wijl de meeste posten daarin geboekt voor leveringen of arbeidsloonen, zonder nadere omschrijving, in den vorm eener jaarlijksche verzamelpost „voor leveringhe aen 't Haegsch werck" genoteerd zijn, en dat zgn. Haegsch werck, omvat niet enkel het raadhuis, maar tevens de St. Jacobs-toren, de Vleesch-hal, de bruggen, de molens, de pompen, enz.

De rekening van 1570 bevat, behalve eene post van 12 Sch. aan Jan Baersz. Sloetmaecker, „van een sleutel „van 't Stadhuys en d'ander van de weescamere ge„maeckt te hebben," op 1 Augustus, twee posten wegens „betalinge van costen gedaen alst pardoen [1]) van de „Co. Maj. gepubliceerd werde: . . . . . „die vyer „spelluyden die op 't Stadt-huys gespeelt hebben, als

[1]) Dit groot „pardoen" was „de algemeene vergiffenis" welke Hertog Alva, namens den Koning, „voor alle berouwhebbende ketters" deed afkondigen, doch daarvan bleken zoo talloos velen te zijn uitgesloten dat de vreugde al zeer spoedig bekoeld was. Zie, Wagenaar: Vaderlandsche Historie, VI deel blz. 316.

„men het pardoen aflas ende 't avondts als men de „peck-tobben brandden ende drye reysen voor het „Heylighe eerwaerdighe Sacrament in de processe „gespult hebben, te samen . . . . 12 car. gulden,

„Aen Meester Barent Dirksz. „Substituyt van den Baljuw van den Haghe ende drie „dienaren van deselve Baljuw, elck 9 st. van dat „syluyden opten ersten augusti ano 1570 die peck-tobbens „voort Stadthuys gestelt hebben, en de selve den gehelen „nagt gewaeckt hebben, ende voorts den timmerman „van den Haghe assistentie gedaen hebbende tot afbreec- „kinge van de galge opte nacht ende dit all tot blyscap „van 't pardoen van Co. Ma'."

Het nieuwe raadhuis het was maar klein en bestond uit een hoofd-gebouw, de halle met de vierschaar, (de tegenwoordige vestibule) waarboven eene vergaderzaal, en uit een daarop ten noorden aansluitend zij-gebouw met de vertrekken van de Burgemeesters, van den Tresorier en de Weeskamer, terwijl de uitgebouwde traptoren, de wenteltrap omsloot. die van af de turfkelders en „'t excijs-huysken, eertijts gestaen hebbende onder 't stadthuys", toegang gaf tot de boven-verdieping en tot den zolder.

Aan de oostzijde, slechts begrensd door een klein huisje, was het raadhuis door een open erf aan de noordzijde gescheiden van de huizen in de Groote Halstraat en van de Vleesch-halle aldaar. De traptoren diende wegens tot campanile, tot klokken-toren, en de rekeningen, die over groote zaken zwijgen, spreken van eene nieuwe reep om te beleujen de stadt-huys-Toorn en van eene post van 6 £. 1 sh. 3 p. „uyt saecke van „soolleer bij Jan Jacobsz. clockstelder geleverd door „Claes Pieters But, schoenmaker, ten dienste van de

„clocke van 't Stadthuys". Terwijl aan Tobias Gillisz. „Cooperslager, de somme van 35 £. 17 sh. werd betaald „uyt saecke van een gegoten vaen en een cooperen „Lippel op den Thoorn van 't Stadt-huys ende 4 vanen „omme te setten op de schoorsteenen van 't zelfde „Stadt-huys."

Vóór het stadhuis stond het schavot zooals blijkt uit eene rekening van het jaar 1608, fol. 286, „Betaelt Cornelis „Willemsz. Stolp, de somme van twee ponden „uyt saecke hij en aen ende affgevoerd heeft de paele ende „plancken ende andere gereetschap gediend hebbende „tot het schavot daer men voir 't stadt-huys justitie „op heeft gedaen, blyckende by ordonnantie ende quitantie, dus „hyr . . . . . 2 £. In eene andere post is „sprake van de stellage voor 't Stadt-huys met een „halve galge daerop, om de justitie te doen. [1])

Vóór het stadhuis werden jaarlijks de Meiboomen geplaatst, blijkens eene rekening van 1609 „betaelt aen „de soldaten van de garde tot eene vereeringhe, omdat „sy op de Mei-nacht 1609 hebben geplant voor het „Stadhuis van 's Gravenhage een *Meye*. . . . . 6 £ „item de corporaels en de buurtwachters . . . . 8 £

Begrijpende, dat hun raadhuis allicht in vervolg van tijd uitbreiding zou behoeven, schijnt het bestuur zich

---

[1]) Ook bij het vroegere Dorps-huis stond een schavot blijkens vonnissen van het jaar 1468, waarin gesproken wordt „van een schavot bij de Kake van die Haghe." De veroordeelde genoot soms de eer om eerst op het „Schavot van de Jurisdictie van het Hof voor dat Heylighe Cruys op die Plaetse in den Haghe aen een staeck gebonden en ten bloede gegeeseld te worden, om daarna al geeselend te worden geleid op het schavot van de Jurisdictie van den Haghe en daar met een mijter op het hoofd te kake te staen tot den noen toe, tot de clocke twaelf heeft geslagen. Zie, het Eerste off oudste Register van Crimineele Notitiën, Confessiën, Sensentiën van den Hove gequoteert ende begonnen in Juli 1464.

van lieverlede den eigendom der achter het open erf gelegen huisjes verzekerd te hebben, althans er komen in 't vervolg in de rekeningen posten voor, als deze: „Huys „van Hendrik Symons staende op den hoek van het „Kerckhof achter de Secretaryre, nu het corpus van „'s Gravenhage toebehoorende . . . . . 15 sh. rente."

In de jaren 1608 en 1609 kwam het reeds tot aanbouw; in de generale vergadering (van Burgemeesteren, Schepenen en Vroedschap) toch van 20 October 1608 werd: „dewyle den Hage nyet voersyen en es van een „gevangenhuys off nyet geraden en es dat men de camers „over 't Stadthuys boven sal optrecken ende daer maecken „ende timeren een bequaem vangenhuys, gyselcamer „ende anders. . . . Is geresolveerd, dat men mitten eersten „sal doen maecken een besteck en soo 't selve by Bur-„gemeesteren ende Schepenen dan goet gevonden wert, „dat men alsdan mittet timeren van 't voorm. Gevangen-„huys, Gyselcamer ende anders tegen het vuytgaen „van den tyt sal voort procederen".

In de vergadering van Burgen. en Sch. van 9 Juny 1609: „gevisiteerd sijnde het besteck van „de optim-„meringe van Scepene-camer. . . , Is geresolveert dat de „Heere Burgemn. het voorz. werck volgende het besteck sullen besteden ome jegens d' aenstaende somer opgemaeckt te werden".

Inmiddels schijnt de bovenbouw van den toren en het geheele westdak van het raadhuis eene algeheele vernieuwing te hebben vereischt, althans in de rekening van Jacob Hereman, thesaurier van 's Gravenhage in 1608, vindt men op en na fol. 334 de volgende posten: [1])

[1]) Dank zij de welwillende medewerking van den Gemeente-Archivaris, den Heer A. J. Servaas van Rooyen was het mij mogelijk, deze en andere posten te vinden, te ontcijferen en mede te deelen.

Betaeld aen Pieter Aemen Timmerman de somma vyff ende Twintich hondert ponden vuyt zake vant hout by hem gelevert aenden vernyenden Toorn vant Stadthuys voornomt daerin gerekent de arbeytsloonen by hem ende zyne knechts verdient aent zelve houtwerck daertoe te prepareren, het hout gelevert totte besteygeringe van den zelven Tooren ende becledinge van de Westersche zyde vant dack vant voorsz. Stadthuys, als masten, sparren ende deelen, mitsgaders de arbeytsloonen van denselven Toorn te steigeren, 'tvoorn. dack te becleden, 't oude werck te helpen affwinnen, 't nyeuwe te rechten ende deselve steygeringe weder aff te breecken. Blyckend by zyn cedulle innehoudende specificatie ordonnantie ende quitantie dus hyer . . . . . 2500 £. . . . . .

Betaeld aen Jacob Andriesz. den Deijl, Metselaer voor steen, kalck, arbeytsloon en andere bij hem geleverd: . 201 £. 12 sh. 6 penn.

Betaeld aen Pieter Jansz. Steenhouder, voor hartsteen en arbeytsloon . . . 43 £. 4 sh. . . . .

Betaeld aen Veyntze Floris, dr. steenhoudster, voor hartsteen, arbeytsloon bij haar knechten geleverd soo aen den toorn als aen de pomp achter de brouwerije . . . . . 37 £. 6 sh. . . . .

Betaeld aen Jan Harmensz., en Pieter Dirksz. Smeden uyt saecke van yeser-

werck als boutshouvasten, beugels, cruysbouten, anckernagels, hakenanckers, clauwen, winckelhacken, banden, spillen, stengen, loffwerck, ieserwerck aen de hoofden van de clocken ende clepel in de nieuwe clocke bij hen luyden gemaeckt ende clepel van de oude clock vermaeckt . . . . . 326 £. 4 sh. 6 penn.

Betaeld aen Claes Cornelisz. burgemeester uyt saecke van loot ende sonduyr bij hem tot becleedinge van voorsz. toorn geleverd . . . . . 1413 £. 1 sh. 9 penn.

Betaeld aen Andriaen Cornelisz. leydecker, uyt saecke van arbeytsloon, besteygeren, bekleeden, westzijde dack ende affbrecken leyen . . . . . 25 £. 6 sh. . . . .

Betaeld aen Idem voor 12358 pont loot tegen 15 £ voor het 1000 pd. en looden pypen daer de reepen doorgaen 205 £. . . . . .

Betaeld aen Daniel de Clat-Schilder voor het beschilderen van den heelen tooren voornoemd en het vergulden van den appel en de vijf weerhanen 71 £. 10 sh. . .

Betaeld aen Pieter Janusz. Palesteyn, burgemeester voor lijnsaed-olie, loodwit ende swartsel bij den voorschr. clat-schilder ten behouve van voorz. toorn bij hem aan huys gehaeld. . 30 £. 11 sh. . . .

Betaeld aen Cornelis Willemsz. Stolp uyt saecke van 235 wagenvrachten voor steenpuin, zand van den toorn aen als affgevoerd . . . . . 29 £. 7 sh. 6 penn.

Betaeld aen Cornelis Claesz. Nachte-

gael uyt saecke van bier, innegerekend vracht ende impost . . . . . 86 £. 10 sh. . . .
Betaeld aen Arent van Petten, clockegieter wonende tot Deventer, voor eene nyeuwe clocke bij hem gegoten ende gehangen is in de stadthuys-toorn overnoemd, wegende 816 ponden, 't honderd gerekend tot 62 £ . . . 505 £. 15 sh. . .
Betaeld aen Claes Michielsz. Iesercramer voor spyckeren ten mynen huyse gehaeld en aen den toorn verbesigd . . . . . 197 £. 1 p. sh. 6 penn.
Betaeld aen Meester Coenraed, den Geschutgieter, voor 2 nieuwe clockepannen, wegende te samen 32 pnd., het pond 14 sh. . . . . 22 £. 8 sh. . . . .
Betaeld aen Cornelis Jacobsz. van Heenvliet, pachter van de Impost van de Waegh, impost op het minste van 12000 pnd. aldaer gewogen . . . 10 £. . . . . .
Betaeld aen Jacob Andriesz. den Deijl en Adriaen Cornelisz. leijdecker met hun knechts tot vereeringhe en drinckgelt . . . . . 12 £. . . . . .
Betaeld aen de fabrijckmeesters van 's Gravenhage henluijden toegevoucht voor haere extra-ordinaris moeijten gedaen in 't visiteeren, de wercken van het Stadthuys-Toorn, mitsgaders van eenige andere saecken . . . . 24 £. . . . . .

Fabrijckmeesters waren toen (Anº. 1608): Cornelis Quartelaer en Gerrit Jansz. Zij hadden elk eene wedde van 12 £ en daarenboven elk 4 £ in plaats van 2

stoopen wijns, „die men alle jaers plach te distribueeren op ommegangs- ende sacraments-dag."

In de rekeningen van het jaar 1609 komen mede een paar posten voor het stadhuis betreffende, en wel op folio 259, verso:

„Betaeld Daniel Pietersz. Schilder de somme van „twe ende twintich £. 1 sh. uytsaecke hij gewit heeft „de posten in Burgemeesterscamer, den haert geroot, „neuten en haert in Schepencamer ende op de Wees-„camer gewit ende geroot te hebben alsvoren, ende „de boge mette Pilaren van de Galerie geblauwt met „olijverve, mitsgaders 22 leeren brandemmers."

en op folio 390, verso:

„Betaeld aen Jacob Andriesz. den Deil en Hendrick „Cornelisz. metselaer de somme van £ 1500 in beta-„linghe van den eersten en gereeden termijn henlieden „belooft voor het affbrecken ende weder opmetselen „des Schepen-camer, alles volgende het patroon ende „besteck daeraff sijnde."

In 1620 was de Gemeente ook in het bezit van de huijsinge staende achter 't stadthuijs, waarvan de huir ad 160 guldens 's jaers toen werd opgezegd aan Dr. Bernardus La-Faille en wel ten behoeve van den Secretaris Doublet.

In 1633 bleek op nieuw de behoefte aan uitbreiding, althans het Resolutieboek van dat jaar meldt van de Vergaderinge van Vroetschappen gehouden den XXVIden Jan. 1633:

„Voorgehoude zijnde off nijet gerade is, dewijle de „occasie sich beter presenteerde als well oyt voor desen, „omme in Coop te mogen aennemen het huys van „Arije van der Burch naest het Stadthuijs en 't selve „Stadthuijs met een vertreck-caemer ende anders daer

„mede te beneficieren, soe veel als doenlijck is, deselve „coop ten minsten prijse aentegaen, sijnde ter ver-„gaderinge verscheijde redenen geallegeert waerome „een vertreck-caemer aen 't stadthuijs nootsaickelijck „is, is eenparich goet gevonden dat men 't selve soude „doen ten minste prijse mogelijck sijnde ende de pen-„ningen daer toe noodich te negotieren."

In 1634 was de Gemeente tevens eigenaresse van het naast het raadhuis gelegen huis „de Goudbloem" — welk huis voor 120 guldens 's jaars verhuurd werd.

In de rekeningen van het jaar 1647 komt, betreffende herstellingen aan het raadhuis, slechts ééne post voor, namenlijk:

„Betaeld aen Dirck Jansz. van Deyl de somme van „800 ende 40 pond over arbeytsloon ende leverantie „van steen ende kalck tot het maecken van Burgemr. „Camer ende Stadthuys Thoorn."

Uit deze uittreksels uit de rekeningen blijkt voldoende, dat onze stadhuis-toren niet in 1647 door den bouwmeester Bartholt van Bassen [1]) gebouwd of vernieuwd is, doch dat die toren welke gelijkzijdig met het raadhuis is opgetrokken, ten jare 1608 met een nieuwen houten bovenbouw is voorzien, die tijdens van Bassen, schijnt te zijn hersteld.

Wegens behoefte aan ruimte is: „Den IXen Oc-„tober 1682 bij de Heeren Schout, Burgemrn. en „Schepenen eenparich goedtgevonden en geresolveert „een gedeelte van het huys ten oosten aen het stadt-„huys belent, aen het voorsz. stadthuys te trecken en „enige vertrecken daer van ten dienste van 't opgemelte „stadthuys te approprieren."

---

[1]) Zie het Haagsch Jaarboekje voor 1894, bladz. 89.

In 1733 had de groote aanbouw aan de west-zijde plaats, waardoor het raadhuis aan die zijde zijn schilderachtig aanzien grootendeels verloor, [1]) en in 1883 eindelijk volgde de oostelijke aanbouw, nadat voor dien aan de n. o. zijde, ter plaatse der Oude Hal, het politie-bureau was gesticht; het is zeer zeker te betreuren, dat het Gemeentebestuur zich indertijd, vóór den bouw van het politie-bureau en van den oost-vleugel niet den eigendom verzekerd heeft van al de huizen, welke het toen nog ontbrak van het blok, besloten tusschen de Groenmarkt, het Kerkplein en de Groote Hal-straat, om daarop, in aansluiting aan, en in den karakteristieken stijl van het raadhuis van 1564, een monumentaal geheel, een de Residentie waardig raadhuis te stichten, in plaats van die niet bijeen passende aanbouwingen, en in plaats van nu voor buitengewone prijzen nog overstaande huizen te moeten aankoopen ter erlanging van bureau-ruimte.

De aanbouw van 1733, die breed opgevat en niet angstvallig, ja inwendig zelfs betrekkelijk rijk is behandeld, bezit geheel het karakter van den bouwstijl dier dagen, die althans nog eenig karakter bezat, doch dit kan niet gezegd worden van het in stucadoors-stijl opgetrokken politie-bureau, en evenmin van den oostelijken aanbouw van 1883, welks gevel slechts eene copie is van dien van 1733 en welks bouwmeester het besef noch de takt heeft gehad, om althans met dien aanbouw het oude raadhuis niet te drukken, niet te beklemmen en diens oostelijken topgevel niet te

[1]) Van een brand van het raadhuis ten jare 1732, waarvan in een door den Arch. Directeur der Gemeentewerken aan B. en W. dato 15 Jan. 1883 uitgebracht restauratie-rapport sprake is, blijkt in de officieele stukken van dat jaar niets.

maskeeren. Waarom, zoo mag gevraagd worden, nu men in 1883 dien aanbouw niet in een *eigen* stijl wilde of kon optrekken, hetgeen men althans in 1733 had gedaan, waarom dan toen, een vroegeren stijl kiezende, voor de voortzetting niet gekozen den oorspronkelijken, meest karakteristieken en meest waarde hebbenden stijl? Hoe 't zij, er is nog reden tot dankbaarheid, want erger zelfs was in die dagen en met dien architect-directeur, mogelijk geweest, men heeft althans het oude raadhuis niet afgebroken, ter erlanging van een XVIII^de^ eeuwsch stijl-geheel, maar dit, dank zij de belangstelling, die Mr. C. Vosmaer door zijn tweede aflevering van Nederlandsche Kunst en anderen met hem daarvoor wisten op te wekken, behouden en de gevels en den toren, waarvan de baksteen reeds geel-wit, en de zandsteen reeds donker-grijs was geschilderd, ontdaan van die verf-lagen, en zonder kosten te sparen, alles met zorg (hoezeer in eene niet al te degelijke baksteensoort) gerestaureerd en de Hal weder betimmerd en tot eene waardige voorzaal gemaakt.

„*Felix quem faciunt, aliena pericula cautum*", d. i. „Hij spiegelt zich zacht, die zich aan een ander spiegelt" moge dit opschrift in het avant-corps van den zijgevel, ter plaatse waar voorheen het schavot stond, zijn toepassing vinden, waar elders den aanbouw aan een monument wordt overwogen, want met een

„*Ne Jupiter Quidem Omnibus*",

d. i. „zelfs Jupiter kan het een ieder niet naar den zin maken", met dat opschrift op den voorgevel, kan ons gemeentebestuur zijn te kort ten dezen niet verantwoorden.

Van uit de Nieuwstraat, juist tegenover den voorgevel van het oude raadhuis gelegen, kan men het best dien gevel en het werk van den ons helaas onbekenden

bouwmeester van 1564, overzien, waardeeren en genieten en van uit die straat is ook de photographie genomen, in lichtdruk hier nevensgaande.

Wat ons van het oude raadhuis rest, het is slechts het hoofd- of voor-gebouw, breed 12.50 M., diep 7.50 M., met den 1.80 M. bezijden uitgebouwden, achtkanten traptoren van 3.70 M. buitendiameter, meer niet, maar juist die kleine bouwreste en inzonderheid haar voorgevel, want de zijgevel is meer ondergeschikt behandeld, is nà de Hofzaal, het waarde-volste stukje profaan-architectuur dat de stad 's Gravenhage heden ten dage nog bezit.

„Men gaat aan den Voorgevel, ter wederzijde van „de Puie, met steene Trappen naar de Zaal, daar de „Vierschaar ter recgterhand geplaatst is". Aldus zegt de schrijver van den Tegenwoordigen Staat, deel XVI op bladz. 61, maar die Puie, in 1859 nog aanwezig, toen C. Springer zijn prachtig raadhuis-stuk schilderde, zij bestaat thans niet meer. Onbeschermd mag nu de stadsbode staande op de bovenste der drie treden boven het bordes zijne afkondigingen doen, zijn papieren zien nat regenen en zich ergeren aan de gedraaide domme steenen knoppen, welke de plaats der pui-colonnetten hebben vervangen en alwaar nu grimmige leeuwen met zwaar gelokte koppen behoorden te zitten, in hun klaauwen het schild met den Haagschen ooievaar vasthoudende; ook de zij-krullen en de lagere, plattere knoppen van dien hardsteenen voet- en sluit-muur der dubbele trap en puie, zij toonen duidelijk, dat zij geen kinderen der XVI^{de} eeuw, maar kinderen uit het Rococo tijdperk zijn. De hoofdingang, het buiten den gevel-as gelegen lage half rond gesloten deurtje, breed in den dag 1.60 en hoog onder zijn sluitboog 2.85 M., toont in zijn gecanneleerde Ionische pilasters en in zijn ge-

Het Raadhuis gezien uit de Nieuw-straat.

profileerden boog met drie console-vormige sluitsteenen eene zwakkere hand en in het gemis aan aansluiting en overeenstemming met het overig steenverband, dat hij niet uit den stichtingstijd dagteekend.

Doch critiek ter zijde.

De voorgevel met eene plint ter hoogte van 2 M. van gelaagde blokken Escauzijnschen hardsteen, goed geprofileerd 10 cM. voorspringend, is verdeeld in twee verdiepingen, met eene vooruit-springende galerij boven het midden-gedeelte.

De onder-verdieping is geheel opgetrokken van blokken hardsteen in lagen afwisselende van 18, 27 en 40 cM. hoogte, alles vlak, kant, platvol gevoegd, ruw gefrijnd en zonder eenige versiering, en bevat behalve den hoofdingang, drie hooge kruis-ramen, wier middenstijlen in de as liggen van de vier travées waarin de boven-verdieping is ingedeeld. Die benedenramen, zij zijn niet omlijst, niet geprofileerd en niet met bogen gesloten, maar overdekt elk met een steenen dorpel met een ietwat voorspringend profil, en door de raamstijlen ondersteund, en, ten einde hun bovenlast te kunnen dragen, alle gedekt en versterkt door zware steenen balkstukken, ter lengte der raambreedte en van 40 cM. hoogte; om de functie dier stukken duidelijk te doen spreken, heeft de bouwmeester goedgevonden daarop een voorspringende driehoek uit te beitelen, althans met het profil der bovendorpels vormt de stomphoekige lijst dier balkstukken een driehoek, een fronton, eene decorative solutie in zich niet gelukkig en die aantoont, dat voor den in de gothiek opgeleiden bouwmeester, de vormen der Renaissance toen nog nieuw waren.

Eene flinke steenen cordon-lijst hoog 18 cM. met 20 cM. sprong sluit die beneden-verdieping af, eene

lijst ten behoeve en ter plaatse der boven-pilaster voor-uitspringend en met die voorsprongen rustend op fijn gebeeldhouwde kraagstukken, die zich ojiefsgewijze uit den onder-bouw ontwikkelen. Met dien cordon begint de boven-verdieping, die niet van hardsteen, maar van kleurigen gebakken steen met zandsteenen banden en lijsten is uitgevoerd en wier dammen zijn geleed door gecanneleerde Dorische pilasters, waarop de groote kraagstukken rusten, die de ver uitspringende kroonlijst en met deze, de boven-galerij of Loggia dragen. De vier kruis-ramen dezer verdieping zijn met eene platte zandsteenen omlijsting, bij wijze van steenen kozijn omsloten en de bovendorpels ontlast door eenen strek-schen boog, bestaande uit negen lagen, welke naar het midden toe telkens 5 cM. in hoogte verspringen, door eene diepe steen-voeg gescheiden, terwijl op de middelste, op den met een leeuwekop gebeeldhouw-den voorspringenden sluitsteen het tusschen-kraagstuk rust, dat mede tot steun der kroonlijst dient. Bij beide verdiepingen is de kruis-verdeeling der ramen zoo ge-kozen, dat het boven-raamgedeelte hooger is, dan het beneden-gedeelte, bij beiden ook, liggen de ramen zeer ondiep ten opzichte van het gevelvlak, slechts een 10 cM. daar binnen, hetgeen niet strekt ter erlanging van diepe schaduwen en dus aan het krachtig spreken der raamlijnen schaadt.

Zonder eenigen overgang nu heeft de bouwmeester het metselwerk der bovenverdieping, en daarmede die verdieping en het geheele gebouw afgesloten met eene steenen Dorische kroonlijst, wiens architraaf rustend en zich vergaarend op genoemde kraagstukken niet minder dan 65 cM. in eens stoutweg voorspringt, een voorsprong, die ter plaatse der hoofd-piedestals van de balustrade

Gebeeldhouwd paneel van een der piedestals der balustrade.

en galerij zelfs nog 23 cM. meer bedraagt. Aan dit uit-kraag-motief dankt het gebouw voor een groot deel zijn eigenaardig effect, het is een der constructive motieven der Gothiek, door de Renaissance in haar begin gaarne en altijd met succes toegepast, o. a. aan de Canselarij te Leeuwarden (voltooid in 1571) en het laatst, behalve als spelend motief bij tal van kleine geveltjes, te Dordrecht. Gorkum, Haarlem, enz. en het laatst aan het Raadhuis te Bolsward, gebouwd in de jaren 1613—1616.

Op de eenvoudige kapiteelen der vijf pilasters rusten en ontspringen de zware steenen kraagstukken, die bij eene breedte van 37 cM. uit twee op elkaar geplaatste blokken, elk van 34 cM. hoogte bestaan, te zamen ééne doorgaande krachtige ojieflijn vormende, bezijden met fijn sierlijk beeldhouwwerk en van voren met op 't effect berekende, van de straat af duidelijk te onderkennen uit cartels voorspringende koppen gebeiteld, terwijl de smallere tusschen-kraagstukken eleganter zijn bewerkt en wel met kinder- en engel-figuren staande op de kammen, welke de leeuwekoppen der bovenraamsluitsteenen dekken. [1])

De kroonlijst zelve, zij bestaat uit eene architraaf van 18 cM. dikke platen, lang elk ± 1.40 M., welke op de kraagstukken vergaâren, en het fries met entablement en ook de balustrade dragen; en van onderen ziende, is die architraaf in paneelvormen, met bladrozetten gevuld, bewerkt. Het fries, door triglyphen in velden, zgn. metopen verdeeld, heeft in die metopen, afwisse-

[1]) Het beeldhouwwerk dezer verschillende kraagstukken is bijna identiek aan dat van de balk-kraagstukken in het oude Hotel de Moelnare Van Dale te Antwerpen, gebouwd in 1544. (Zie, L'Art pour Tous. 31e jg., No. 764) kraagstukken door Pieter Coecke van Aelst gebeiteld.

lende, een rozet en een bekransde koe-kops-schedel; de voorsprongen onder de piedestals, hebben in het midden eene triplyphe en in de halve metopen, rechts een haaksch omgevouwen rozet en links een halve schedel. Het entablement mist de bekende tandlijst en heeft dientengevolge ook minder oorsprong dan het Wetboek van Vignola zulks voorschrijft.

Op die kroon- tevens goot-lijst rust de steenen balustrade en boven de beide midden-travées van den gevel de uitsluitend van zandsteen samengestelde galerij of loggia; de balustrade met hare gedraaide 84 cM. hooge en $13^1/_2$ cM. zware balusters, zij dient tot afsluiting van den dakvoet en de galerij, zij dient . . . . . nu ja, enkel en alleen tot versiering, zij is uitsluitend een decoratief motief.

Die galerij toch wier bevloering (om dat woord even te gebruiken) zich op ± 12 M. boven de straat bevindt. zij kan bezwaarlijk dienen, zooals de Rathhaus-Gallerie te *Halle* aan de Saale (in 't begin der 16de eeuw gebouwd) of zooals de beroemde „Laube" van het Keulsche raadhuis, eene galerij of Laube in 1570 gebouwd, voor het doen der gebruikelijke afkondigingen, noch ook om bij feestelijke gelegenheden toespraken tot het volk te houden, en evenmin om bij vorstelijk bezoek den Vorst de gelegenheid te geven zich aldaar, desgewenscht, den volke te vertoonen.

Onze Loggia zij is puur decoratief, zoo zelfs, dat zij niet eens gelijkvloers ligt met den zolder, maar 1,30 M. daarboven, een houten trapje staat dan ook op dien zolder vóór een der twee halfrond gesloten deurtjes van den gemetselden achter- of sluit-muur en dat deurtje openende, stapt men . . . . . in eene 58 cM. breede looden goot, niet zelden met water gevuld en slechts

Gebeeldhouwd paneel van een der piedestals der balustrade.

heen klauterende tusschen en over dwarsankers, is het mogelijk om in die goot van het eene naar het andere einde der galerij te kunnen komen.

Eenig utiliteits-doel heeft zij, de galerij, alzoo niet, zij dient alleen om den raadhuis-gevel eene sierlijke, eene imposante bekroning te geven, en dat doel heeft de bouwmeester daarmede inderdaad ten vollen bereikt; ik releveer dit, omdat als heden ten dage onze architecten er niet altijd in mogen slagen om iets van werkelijke kunstwaarde te leveren, de fout misschien ligt aan hen, maar zeer zeker, ook menigwerf haar oorzaak vindt in de omstandigheid, dat dien architect de noodige middelen werden *onthouden*, om iets van eenige kunstwaarde te *kunnen* leveren, en dat deden, getuige dit raadhuis, onze voorouders niet „bouw weinig, maar bouw dat weinige althans zoo goed, zoo artistiek mogelijk" dat was veelal hun leuze.

De boven-galerij in haar geheel breed 6.35 M., bestaat uit drie hoofdpijlers van 49 cM. breedte bij 21 cM. dikte, en uit twee tusschen-pijlers zwaar 21 cM. vierkant op wier lijst-kapiteelen de half ronde bogen en met dezen den verderen bovenbouw rust; drie-kwart voorspringende Ionische kolommen, zich wel verdunnend maar zonder zwelling, versterken de hoofd-pijlers en dragen, geholpen door twee tusschen-kraagstukken, de kroonlijst welke de galerij dekt en afsluit tevens.

Boven de bogen, breed in den dag 1.12 M. bij eene hoogte van 2.93 M. zijn twee eenvoudige cartels gebeiteld, met de opschriften:

Vigilate. Deo
Confidentes
d. i. Waakt en vertrouwt op God.
en: Anno. 1565.

zijnde het jaar van de voltooing van den bouw, terwijl met groote vergulden letteren in het fries der deklijst zelve het reeds genoemde opschrift is gebeiteld:

Ne Jupiter Quidem Omnibus.

Op deze kroonlijst rust boven de beide middelste galerij-bogen tusschen Corintische kolommen met afsluitlijst en gebeeldhouwde zij- of overgangs-stukken nog een zandsteenen bovenbouw, die zoowel tot afsluiting van het daarachter gelegen dak. als tot bekroning moet dienen, en in eene halfrond gesloten, ondiepe nis het wapen van de provincie Holland bevat. Op een klein fronton daarboven met kwart rond uitgeholde voeting staat een beeld, *de Liefde* voorstellende, terwijl de beelden welke „*het Geloof*" en „*de Hoop*" symboliseeren op de kroonlijst der galerij, juist boven de kolommen der zij-pijlers en die welke „*de Kracht*" en „*de Gerechtigheid* voorstellen op de buiten-piedestals der balustrade geplaatst zijn, piedestals met rijk gebeeldhouwde paneelen aan de voorzijde, waarvan de motieven geinspireerd zijn door of ontleend aan de uitgave „Cartouches" van Hans Vredeman de Vriese, getuige plaat 166 in het werk van D. Guilmard „Les maitres Ornemanistes": twee dier paneelen, zijn op bijgaande plaat afgebeeld.

Geheel van zandsteen opgetrokken met breed verdiepte voegen, verraadt de galerij in hare profileringen, in al hare details, in hare overgangen en proportiën. in allen deele, zooals trouwens de geheele bouw, de hand eens meesters, van een man van talent, die kennis en smaak bezittend, reeds t'huis was in dien nieuwen stijl, *de Renaissance*, welke hiermede in het „Vleck van die Haghe" zijn eerste en tegelijkertijd zijn beste raadhuis in Noord-Nederland geleverd heeft.

De galerij heeft eene diepte van 58 cM., is met 4 kruisgewelfjes overdekt en bezijden met gemetselde muurtjes met halfronde doorgangen gesloten, en vormt, met de ter harer wille zoo karakteristiek vooruitspringende groote kroonlijst, eene monumentale bekroning, eenig in onze Nederlandsche bouwwerken van af het jaar 1565 tot op het heden gesticht. [1])

De zijgevel is in allen deele ondergeschikter behandeld, het beeldhouwwerk daaraan tot een minimum, hoofdzakelijk tot de overgangs-stukken van den top bepaald, en alles eenvoudiger gehouden, getuige o m. de strekken boven de ramen, terwijl die gevel evenals de toren, geheel van baksteen is opgetrokken, doch met zandsteenen lijsten en banden. De uitgebouwde achtkante traptoren is het voornaamste element aan deze zijde, door cordon- en kroonlijsten, ten deele in voortzetting of in overeenstemming met die der gevels, in vijf verdiepingen verdeeld, op elke verdieping met ondiepe half ronde nissen op de schuine en met kleine, onder met luiken gesloten venstertjes [2]) op de rechte

[1]) Ik had gehoopt nog een plan, doorsnede en detail dezer galerij, hierbij te kunnen voegen, doch het Hoofd der Gemeente, het verleenen der vergunning tot het nemen van eenige maten, blijkbaar eene zaak van veel gewicht achtende, vorderde een verzoekschrift op zegel, dat ingekomen, dan misschien in verschillende Commissiën, nog zou zijn behandeld, om, nadat op het besluit allicht nog sanctie van Hooger Hand zou zijn gevraagd en verkregen, te worden afgedaan eenige weken na de verschijning van dit Jaarboekje — dit is de reden dat die details ontbreken.

[2]) Volgens A. W. Kroon: „Beschrijving van 's Gravenhage" waren deze vensters vroeger gedicht met geschilderd glaswerk; 't is waarschijnlijk dat ook de ramen der Hal daarmede voorzien waren, de Gemeenten vereerden elkaar toen dikwijls geschilderde glasvensters en vooral *Gouda* waar destijds de Gebroeders *Crabeth* de eerste meesters in de glasschilderkunst waren, deed dit gaarne.

Trouwens vrij kostbaar waren die glasvensters niet, want volgens eene nog aanwezige quitantie ontving Wouter Crabeth in 1563 voor het glas dat

zijden, is de toren op 22.25 M. boven de bestrating afgesloten door eenen uitspringenden omgang met balustrade, rustend op zware doch hoogst eenvoudige hoekkraagstukken.

Op dien omgang rust de 11 M. hoogere houten bovenbouw, in de vorm van twee boven elkaar geplaatste à jour koepeltjes Uit welk jaar die vrij smakelooze bovenbouw dagteekent, blijkt niet, maar stellig niet uit den stichtings-tijd, daarvoor was de ontwerper van ons raadhuis te veel artiste, waarschijnlijk is het deze bovenbouw, waarop de boven medegedeelde posten uit de rekeningen van 1608 betrekking hebben, althans die meening wordt bevestigd bij raadpleging der oude kaarten. Op de kaarten „Haga Comitis" van 1570 heeft de toren nog eene vierzijdige pyramidale spits, doch op de kaart van Claes Jansz. Visscher van 1616 vinden wij reeds deze dubbele koepel-bekroning, welke mede voorkomt op de afbeelding van het Raadhuis in het werk van J. de Riemer (verschenen in 1736), zoodat men moet veronderstellen, dat Gijsbert de Cretzer, die op de prent in zijn „Beschrijvinge van 's Gravenhage" (verschenen in 1711) den raadhuis-toren nog met eene spits heeft afgebeeld, daartoe eene prent van vóór 1608 moet hebben gevolgd.

Hoezeer in hoofdvorm dus afkomstig van het jaar 1608, zoo is die bovenbouw, toch zeer zeker bij latere herstellingen of vernieuwingen, niet in profileering vooruitgegaan, althans aan onze bouwmeesters uit het begin der XVIIe eeuw mag het zware, weinig elegante

---

de Landvoogdes Margriet van Parma aan de St. Jans-kerke ter Goude vereerde en dat groot is achthondert en vijf voet en een half, van elcke voet tien stuivers en een halve ter volder betalinge" — *Zie* de Goudsche Glazen door C. J. de Lange van Wijngaerden.

profil of silhouet dat hij nu heeft, niet worden toegeschreven.

Het oude raadhuis, thans beklemd tusschen hoogere en zware aanbouwingen, het is niet meer, wat het oudtijds was, toen het met zijn thans verdwenen achtervleugel zoo aan de noord- als aan de west-zijde geheel vrij stond en aan de oost-zijde slechts begrensd werd door een laag woonhuisje.

Toen mocht het terecht een heerlijk en een schilderachtig gemeente-huis genoemd worden: „*Usui Civium, Decori Urbium*" zooals de beteekenisvolle spreuk luidt van het Instituut van Britsche architecten en dat 's Gravenhage haar raadhuis ook eene eeuw later, in 1671 nog hoog waardeerde, dat blijkt o. a. uit de kosten, die zij zich toen voor eene nieuwe vierschaar getroostte, en uit de kunstenaars, wien zij dit werk opdroeg een Willem Doudijns 512 gulden betalende voor de drie doeken Salomo's eerste Recht voorstellende en een Joris van Westrenen, Smit int Oogh int Seylstraatje, de somme van negen hondert negentigh Ponden over te maecken de ijsere balg aen de Vierschaer.

De beperkte ruimte mij in dit jaarboekje toegestaan vordert dat ik thans eindig, welnu ik doe zulks met de woorden van Victor Hugo:

„L'architecture, c'est l'histoire d'un peuple qui s'écrit „dans ses monuments. Conserver ses monuments, c'est „sauver la grandeur du passé."

's-Gravenhage, November 1894.

C. H. Peters.

De op bijgaande platen onder de piedestal-paneelen geplaatste gebeeldhouwde motieven zijn zandsteenen blokjes of banden van de bovenpilasters van den voorgevel, en toonen met hoeveel zorg en elegance alles bewerkt is.

DE HAAGSCHE SCHILDERIJENMUSEA

DOOR

Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT.

III.

Het tijdperk, waarover dit overzicht loopt, is voor het Koninklijk Kabinet van schilderijen niet onvoorspoedig geweest. Over niet minder dan negen nieuwe aanwinsten van duurzamen of tijdelijken aard hebben wij te berichten en daaronder vier keer een Rembrandt, en voorts stukken uit zijn school, van Ferdinand Bol, Karel du Jardin, Adriaen van Ostade en Aert van der Neer.

In het voorjaar van 1894 werd der Directie door een harer Londensche vrienden een klein stukje van Rembrandt vertoond, hetwelk aan iemand te Leeds toebehoorde, wiens hoofdvak het schoorsteenvegen was, doch die zich in zijne vrije uren niet zonder succes met den kunsthandel had bezig gehouden. Spoedig daarop ging dit paneeltje in het eigendom van den Staat over. Het is ongeveer 38 × 35 cM. groot en stelt een Rust op de vlucht naar Egypte voor. De heilige Familie heeft zich voor de nacht in een half ruïne-, half grot-

achtig gebouw neergelaten en wordt door de — niet zichtbare — vlammen fantastisch verlicht. Breede spookachtige schaduwen wijzen de plaats van het wachtvuur aan. Rechts meer naar achteren staat het lastdier, ditmaal geen ezel maar een paard, bij een slapenden bewaker onder een afdak, en op een brok muur op den voorgrond kijkt men tegen den rug van een anderen bewaker. Met vaste hand zijn de figuren met enkele breede toetsen opgezet. Het geheele effekt van het tafereeltje berust op de tegenstelling van licht en donker, daar het zoo goed als uitsluitend met twee tinten van bruine verf gedaan is. Het is een van die meesterlijke studies, zooals Rembrandt er in het begin van zijn loopbaan (tusschen 1630—40) enkele meer maakte als schets voor een schilderij of voor een ets, die dan soms wel, soms niet tot uitvoering gekomen zijn. In het laatste geval verkeeren wij hier. Niettegenstaande er enkele teekeningen en ook schilderijen met rustende Heilige Families en ook meer dan een ets van de Vlucht naar Egypte bekend zijn, is er geen waarvoor onze voorstelling het ontwerp uitmaakt. In een klein cabinet schilderijen, dat door Professor Hunter tegelijk met zijne natuurkundige verzamelingeu aan de Universiteit te Glasgow vermaakt is, bevindt zich een „grauwtje" van een graflegging van Christus door Rembrandt, dat blijkbaar de eerste studie vormt voor het grootere tafereel, hetwelk de schilder in 1639 aan Frederik Hendrik leverde. In dit ontwerp keert geheel en al dezelfde wijze van schilderen weder als in de nieuwe aanwinst van 't Mauritshuis. Hierdoor is het mogelijk vrij nauwkeurig den tijd te bepalen, waarin deze ontstaan is, te weten omstreeks 1635—40. Eene soortgelijke schets van Jozef zijne droomen uit-

leggend bezit de verzameling-Six te Amsterdam, terwijl er nog anderen in de musea te Berlijn, Londen en elders worden aangetroffen.

Als eenig staal van deze richting van Rembrandts kunst in onze rijks-verzamelingen verdiende dit tafereeltje ongetwijfeld een plaats in het Mauritshuis.

Hoewel Dr. Bode sinds jaar en dag bezig is in Europa, ja zelfs in Amerika, alle schilderijen van Rembrandt op te snuffelen en te doen photographeeren, was hem deze „Rust op de vlucht" tot dusver nog onbekend gebleven, evenals de beide stukken, die Dr. Bredius in het afgeloopen jaar uit Engeland terugveroverde.

Van deze laatste is het portret van een jong meisje het werk van Rembrandts jeugd, de voorstelling van Homerus een product van zijn rijpsten leeftijd. Beide verdienen, dat wij ons enkele oogenblikken nauwkeuriger met hen bezighouden.

Toen Rembrandt nog op 's vaders molen
Te schildren zat

zong de dichter, — toen hij in zijne ouderlijke woning in de Weddesteeg te Leiden naar zich zelf en voorts naar elk zijner huisgenooten, dien hij maar tot poseeren kon overhalen, zijne studies van kleur en licht maakte — zegt de historieschrijver, toen was het hem er niet om te doen zijne modellen als welgelijkende portretten in hun Zondagnamiddagschen tooi aan de vergetelheid te ontrukken. Zijn streven was er veeleer op gericht, het noodige materiaal te verzamelen voor zijne eerste pogingen op het gebied der gewijde of ongewijde historieschildering in den trant van zijnen leermeester Lastman. Vond hij een waardigen grijsaard met langen baard en diepdenkende oogen, welk een

voortreffelijke Apostel Paulus kon dat worden! Bespiedde hij zijne bejaarde moeder bij 't lezen van haren foliobijbel, er ontbrak slechts een ouderwetsche half versleten en wijdgeplooide mantel aan, om er eene Profetes Hanna van te maken, zoo goed als hij ze zich slechts wenschen kon. Zoo vinden wij in Rembrandts vroegsten tijd een zeker aantal personen, die blijkbaar tot zijne nadere omgeving behoord hebben, telkens en telkens weder terug, 't zij als afzonderlijke figuren, 't zij gegroepeerd tot de een of andere bijbelsche voorstelling

Op deze wijze begon de jeudige artist naam, grooten naam te maken. Wij weten bijvoorbeeld, hoe Constantijn Huygens een ervan: Judas den prijs van zijn verraad aan de hoogepriesters terugbrengende, tot in de wolken verhief. Thans vestigde men ook het oog op hem als portretschilder en kreeg hij zelfs reeds in de hoofdstad Amsterdam zooveel te doen, dat hij in de tweede helft van 1631, dus op vijf en twintig-jarigen leeftijd daarheen verhuisde. De vroegste portretten, die nog bewaard zijn gebleven, dateeren uit dat jaar en zij wier namen wij weten, stellen reeds Amsterdammers voor.

Het nieuwe meisjesportret in het Mauritshuis daarentegen is blijkbaar nog iets vroeger geschilderd en dus nog uit Rembrandts Leidsche periode. Wij mogen er, voor zoover onze tegenwoordige kennis reikt, het debuut van Rembrandt als portretschilder in of om 1629-30 in zien.

Twintig of vijf en twintig lente's kan de jeudige schoone geteld hebben, die zich hier in haar stemmig zwart costuum, haar breeden geplooiden kraag en haar wit mutsje over het gladgestreken haar liet vereeuwigen. De details zijn zorgvuldig behandeld en goed doorwrocht, zelfs in den eenvoudigen effen grijzen achtergrond

steekt meer werk dan men bij den eersten aanblik zou vermoeden. Een sterk, echt Rembrandtiek licht bestrijkt van links haar ivoorblank gelaat en doet een scherp begrensden schaduw op den kraag vallen.

Er gaat evenwel van dat licht, evenmin als van het eenvoudige persoontje zelf, nog niet de magische bekooring uit, die Rembrandt reeds enkele jaren later in zijn stukken zou weten te leggen. Het is de wedergave van de natuur, gezien door het nog niet tot volle rijpheid gekomen oog van het genie.

In een geheel ander tijdperk van Rembrandt's leven verplaatst ons de Homerus, die eveneens door de liberaliteit van Dr. Bredius zijn intree deed in het Mauritshuis.

Toen dit stuk uit Engeland overkwam, was de rechter benedenhoek geheel overschilderd en heette het stuk eenvoudig een studie van een grijsaard. Eerst nadat de kundige hand van den heer Hauser te Berlijn de reinigingskuur met goed gevolg had toegepast, kwamen daar twee vingertoppen, die een pen hanteeren, een blad papier en een inktkoker voor den dag, alles nog juist voldoende om te bewijzen, dat daar rechts nog een tweede schrijvende persoon geweest moest zijn, die om d' een of andere reden afgesneden was. En waar d' een van twee schrijft, dikteert d' ander! Nauwelijks was dit idee het eerst bij de Berlijnsche collega's opgekomen, of terstond viel ook de gelijkenis met den beroemden antieken kop van Homerus [1]) in 't oog en herinnerde men zich, dat een afgietsel daarvan in den inventaris van Rembrandt's faillieten boedel voorkwam en dat dit door hem ook geschilderd is (in 1653) op een omvangrijk doek van een staand mansportret, dat voor

[1]) Thans in 't museum te Napels, vroeger in 't bezit der Farnese's te Rome.

korten tijd uit het bezit van Lord Brownlow in dat van den bekenden Parijschen verzamelaar Rudolph Kann is overgegaan. Het is dezelfde hoogbedaagde grijsaard met de blinde zienersoogen, starende in de onbepaalde ruimte, met dezelfde halfgeopende lippen, denzelfden vorm van baard en haar en denzelfden smallen gouden diadeem op 't hoofd. Slechts een allervreemdst bruin hoofddeksel, men zou haast zeggen een omgekeerde zuidwester, is door Rembrandt toegevoegd en stoort min of meer de illusie. De dichter zit in een armstoel, iets naar rechts gewend. De linkerhand rust in natuurlijke houding op den schoot, de rechter is een weinig opgeheven en schijnt de versmaat aan te geven. Een oude geelzijden doek is om de schouders geslagen en vangt het meeste licht op, daar waar de verf in breede strepen met het tempermes op het doek is gesmeerd, terwijl voor 't overige het forsch behandelde costuum bijna uitsluitend uit geelbruine tinten bestaat. Ook het gelaat is met krachtige, vette streken op het doek gezet, en de breed geborstelde achtergrond is rijk van tint en fantastisch in de details. Nu eens meent men daarin een aureool om 't hoofd van den dichter te herkennen en dan weder is het, alsof de laatste sporen van een brandoffer op een altaar zichtbaar worden, terwijl de eenvoudige, nuchtere oplossing misschien deze is, dat de schilder de laatste verf uit zijne kwasten zonder doel hier en daar op dien achtergrond heeft afgeveegd.

Wij zeiden reeds, dat rechts hoogstwaarschijnlijk een geheele figuur is afgesneden. Ook links is het doek niet meer intakt. Dit bewijst de handteekening, waarvan nog slechts de laatste letters:

andt f 1663

zijn overgebleven. Ruim een handbreedte moet er links op zijn minst zijn afgesneden. Wat er over is, stelt ons juist nog in staat, te constateeren, dat Rembrandt dit doek één jaar na de Staalmeesters schilderde, waarvan de echte handteekening met het jaartal 1662 eerst onlangs voor den dag is gekomen. Ook het groote tafereel voor het Amsterdamsche stadhuis: de zamenzwering van Claudius Civilis, waarvan de hoofdgroep thans in het Nationaal museum te Stockholm bewaard wordt, was in dat jaar 1662 ontstaan. Het schijnt wel, alsof door die omvangrijke doeken, de werkkracht van den schilder voor een oogenblik uitgeput was, ten minste uit het jaar 1663 was tot dusver geen enkel werk van hem bekend, totdat onze Homerus deze leemte kwam vullen en het ons mogelijk maakt, ook nog een bekend zelfportret, waarop de schilder zich voor den ezel staande, doch met een grijnslach naar den beschouwer gewend, heeft afgebeeld, bij benadering in denzelfden tijd te plaatsen. Dit stuk in de verzameling van den heer von Carstanjen te Berlijn vertoont in het gelaat geheel dezelfde breede en toch doorwerkte behandeling en in het costuum dezelfde kleuren. Ook heeft de schilder denzelfden geelzijden doek om den hals geslagen en op het doek dat op zijn ezel staat, schijnt hij een standbeeld of herme van antieken oorsprong te hebben geschilderd.

Twintig jaren voordat deze werken ontstonden, had Rembrandt een ander portret van zich zelf geschilderd, dat zich sinds 1823 in het bezit van ons vorstenhuis bevindt en sedert eenige jaren de salons van H. K. H. de Groothertogin van Saksen te Weimar versiert. Bij gelegenheid, dat het door onzen kundigen landgenoot den heer W. A. Hopman, te Amsterdam verdoekt was,

vergunde de eigenares, dat het eenige maanden (van begin Juni tot in de tweede helft van October) in het Mauritshuis werd tentoongesteld.

Hoewel dit portret dus op het tijdstip, waarop deze regels onder de oogen onzer lezers komen, reeds weder naar Weimar is teruggekeerd, meenen wij niet te mogen nalaten dit bizonder sympathiek afbeeldsel van onzen grooten meester in de herinnering van hen, die het mochten aanschouwen met een enkel woord terug te roepen,

Een studiekop van een man met krijgsmansmuts en ijzeren halskraag, dien de heer Sachs alhier aan ons museum in bruikleen afstond, is het niet onknappe werk van een van Rembrandt's vroegste leerlingen. Men ziet er uit, hoe deze met de studie's, die de meester omstreeks 1634—36 in zoo groote getale van zich zelf maakte, hun voordeel wisten te doen,

Nog rest ons van een tweeden niet onbelangrijken aankoop melding te maken. Het is een boeren-binnenhuis van Adriaen van Ostade (1610—1685). Een twintigtal landlieden van beiderlei kunne vermaken zich in een herberg met muziek en zang. De kroes wordt er niet vergeten en de uitgelatenheid zal dientengevolge weldra haar toppunt* bereiken. Met een penseel, Adriaen Brouwer, zijn medeleerling bij Frans Hals waardig, heeft Ostade dit tafereeltje geteekend, karakter aan de verschillende figuren gegeven en fijnheid van kleur in de bescheidene meest neutrale tonen gelegd. Dit stukje uit den eersten tijd van den schilder afkomstig, is ietwat onduidelijk doch voluit gemerkt en 1600 en in de dertig gedateerd en een belangrijke aanvulling voor Ostade's werk, waarvan het Mauritshuis tot dusver slechts twee stalen uit zijn lateren tijd (van 1663 en

1672) in eigendom en een buitengemeen fraai werk uit zijn middelste periode (omstreeks 1650—55) in bruikleen bezat.

Het komt zelden voor, dat het Schilderijenkabinet in 't Mauritshuis door *ruil* verrijkt wordt. In den afgeloopen zomer is dit het geval geweest met een portret van Michiel Adriaensz. de Ruyter, waarvan eene copie naar een onbekend of verloren origineel van Ferdinand Bol (1616—1680) geruild werd tegen een oorspronkelijk stuk van dezen schilder, dat zich tot dusver in het kabinet van den Minister van Marine bevond. Dit laatste is van de Admiraliteit van Zeeland afkomstig en vermoedelijk door Bol daarvoor geschilderd. Het komt in alle deele overeen met een der drie portretten in 't Rijksmuseum (Cat. no. 135), eveneens een origineel van Bol en eveneens uit Zeeland gekomen. Beide zijn zeer goede stalen van Bol's kunst, die in dien tijd (1667) evenwel geene hooge aspiraties meer kende.

Dezelfde de Ruyter, die door Bol zoo herhaaldelijk geschilderd werd, is ook door du Jardin afgebeeld in een stuk, dat door de laatste tentoonstelling van oude kunst te Utrecht meer algemeen is bekend geworden.

Behalve dit heeft du Jardin, de uitnemende waarnemer van 't vee in een zuidelijke omgeving, misschien nog een dozijn andere portretten of portretstukken geleverd en bovendien een heel enkel historiestuk. Van dit laatste genre stond de heer A. J. van Hattum van Ellewoutsdijk, alhier, een belangrijk specimen tijdelijk aan het Mauritshuis af. Het is een Petrus die aan de poorten van den tempel te Jerusalem de hem van alle zijden omringende zieken geneest. De apostel, bijkans levensgroot, beweegt zich te midden van een tiental personen langzaam voorwaarts. Links ziet men een

naakten kreupele hem om hulp smeeken, rechts vat een vrouw den zoom van zijn kleed om het te kussen, meer naar achteren tillen moeders hare kinderen op, om voor hen hulp van den apostel te smeeken. Er is veel schoons van teekening en uitdrukking in deze voorstelling en wanneer het geheel niet volkomen bevredigt, ligt dit slechts daaraan, dat er te veel sporen van vreemde invloeden in zichtbaar zijn en het daardoor te theatraal en te zeer gecomposeerd geworden is. De knielende vrouw rechts bijv. zou naar eene Mater dolorosa van een Carlo Dolci gecopiëerd kunnen zijn.

Dit tafereel is voluit gemerkt en 1663 gedateerd. In 't Burgerweeshuis te Amsterdam ziet men eene oude herhaling van vrij wat zwakker allooi en dus vermoedelijk eene copie. Op het landgoed Bearwood van den onlangs overleden eigenaar van de Times, den heer John Walter, bevindt zich een tweede bijbelsch stuk met levensgroote figuren van du Jardin, de verloochening van Petrus voorstellend.

Een tegenvoeter van du Jardin, ook waar deze zich op zijn eigenlijk terrein, het gestoffeerde landschap, beweegt, is Aert van der Neer (1603—1677). Gelukt het aan gene niet zich aan zuidelijke invloeden te onttrekken, dezen durf ik zonder aarzelen met Paulus Potter den besten schilder van ons laag polderland noemen. Gaarne laten wij aan anderen de eer, duinstreken, het strand der zee of de Geldersche heuvelen op volmaakte wijze te hebben weêrgegeven, Potter en van der Neer hebben zich beide nagenoeg uitsluitend, gene tot de Hollandsche weiden met hare viervoetige bewoners, deze tot de kanalen en vaarten bepaald. De twee hoofdmomenten die hij daarbij voor zijne voorstellingen uitkoos, waren de nacht bij maneschijn en

de winter bij sneeuw en vorst. Van deze laatste categoriën dankt het Mauritshuis thans tijdelijk een bizonder fraai exemplaar aan de welwillendheid van den directeur. Een aantal kolfspelers en schaatsenrijders vermaken zich in de nabijheid van een groep visschers op de grachten eener omwalde stad. Boven hen welft zich een grootsch opgevatte lucht met dreigende sneeuwwolken. Dit door en door hollandsch tafereel is uit den rijpsten tijd van den schilder en behoort tot de beste voortbrengselen der geheele zeventiende eeuwsche school op dit gebied.

Wij konden ditmaal bij de vermelding der nieuwe aanwinsten van het Mauritshuis eenigzins uitvoeriger stilstaan, omdat daarmede het grootste gedeelte der ons gestelde taak is afgeloopen.

De afdeeling Oude Kunst van het Gemeentemuseum immers werd in den laatsten tijd slechts met twee stukken van Jacobus Biltius vermeerderd, een stillevenschilder, die hier leerling van den zeldzamen, doch bekwamen meester Carel Hardy geweest is, omstreeks 1661 naar Amsterdam en tien jaar later naar Antwerpen vertrok en aldaar tot in 1678 voorkomt, o. a. als lid der protestantsche gemeente „de Brabantsche Olijfberg." De beide nieuw aangekochte doeken (gedateerd 1676) zijn zoogenaamde keukenstukken: stillevens van geplukte vogels en groentes, blijkbaar er voor gemaakt om in eenvoudige burgerwoningen in keuken, provisiekamer of gang een decoratief effect te doen, op soortgelijke wijze als men thans wel in de restauratiezalen van hotels of spoorwegstations dergelijke stukken aantreft. Daarom moet men ze ook niet als hooge, zelfstandige uitingen van zuivere kunst, maar als deel van het huisraad beschouwen en als zoodanig doorstaan

zij met glans eene vergelijking met dat wat heden ten dage hunne plaats inneemt.

Het is niet onze gewoonte, te dezer plaatse ook de aanwinsten van moderne kunst te bespreken. Hier bepalen wij ons volledigheidshalve tot de eenvoudige vermelding, dat tengevolge der testamentaire beschikking van wijlen de Douairᵉ Jhr. H. L. P. Hovy, geb. Barᵉ van Reede van Oudtshoorn het Gemeentemuseum in het bezit geraakte van een vijftigtal schilderijen, in hoofdzaak van Haagsche schilders uit het midden dezer eeuw. Men vindt er o. a. de namen van A. H. Bakhuijzen Jr, S. v. d. Berg, J. W. Bilders, J. W. van Borselen, Th. Gudin, J. H. L. de Haas, Jhr. J. E. van Heemskerck van Beest, J. F. Hoppenbrouwers, J. Th. Kruseman, Ch. H. J. Leickert, D. v. Lokhorst, P. G. v. Os, W. Roelofs, Henrᵉ Ronner-Knip, Andr. Schelfhout, W. Verschuur, S. L. Verveer en A. Waldorp onder vertegenwoordigd.

DAMES, PAST ER OP!

*** Ik ondergeteekende kwaade geruchten vernoomen hebbende, van myn Man, Isaac Gayem Barog Boeno, waar mede ik getrouwd ben in den Haag, den 13den October 1799, [1]) en provisioneel gesepareerd, den 12den Mey 1800 van Bed en Tafel; zo dient deeze om een ieder te waarschouwen om met voornoemde Persoon geen wettig Huwelyk aan te gaan.

(*Get.*) REBECCA BAROG,
geboren Melo.

---

[1]) Zie den trouwlegger (Gaon der Geboden) op 't Raadhuis 29 September 1799. De bruigom was afkomstig van Amsterdam.

IN MEMORIAM.

JAN VROLIJK.

(Met Portret.)

Weemoedig stemt het een „In Memoriam" te wijden aan een man, die in de kracht van zijn leven aan zijn gezin wordt ontrukt, weemoediger nog wanneer het iemand geldt, die als kunstenaar werd hooggeschat en die door zijne beminnelijke persoonlijkheid een ieder die hem kende, tot zich trok. — Zóó iemand was Jan Vrolijk.

Toen op Zondag 2 September de mare weerklonk „Jan Vrolijk is dood", heerschte er eene algemeene verslagenheid onder den grooten kring van vrienden en vereerders van dezen zoo algemeen bekenden en beminden kunstenaar, want het waren niet alleen zijne kunstbroeders, wier sympathie hij wist te winnen, maar in schier alle klassen der maatschappij had Jan Vrolijk, door zijn eenvoud, zijnen hartelijken en jovialen omgang vrienden gemaakt, getuige de groote schare die Donderdag 6 September op de Algemeene Begraafplaats was saâmgekomen om een laatsten groet te brengen aan den begaafden artist, aan den trouwen vriend.

JAN VROLIJK.

Jan Vrolijk werd den 1sten Februari 1845 te 's-Gravenhage geboren. Zijn eerste onderwijs in het teekenen ontving hij van zijn jong gestorvenen 12 jaar ouderen broeder Adriaan, daarna volgde hij eenige jaren de lessen aan de Haagsche Academie en begon toen zijn loopbaan onder den invloed van P. Stortenbeker.

Zijne eerste schilderijen exposeerde hij in Den Haag en Amsterdam. In 1874 behaalde hij op de internationale tentoonstelling te Londen een bronzen medaille, terwijl hij in 1879 in Arti de koninklijke medaille verwierf voor zijn schilderij „In de Melkbocht". In 1888 door Z. M. Koning Willem III benoemd tot Ridder in de Orde van de Eikenkroon, naar aanleiding van zijn door Z. M. aangekocht schilderij „Achter de Boerenwoningen", werd dat zelfde schilderij in 1891 op de Internationale Tentoonstelling te Berlijn met de gouden medaille bekroond.

Vrolijk behoorde tot onze beste veeschilders; uit zijne weiden met koeien ademt frischheid, zijn werk is echt Hollandsch, krachtig en toch eenvoudig.

Als aquarellist stond hij in de voorste rijen en ook de etskunst vond in hem een gelukkig beoefenaar.

Had de dood dit kunstenaarsleven niet zoo spoedig afgesneden, ongetwijfeld zou hij nog vele fraaie kunstwerken hebben tot stand gebracht. Helaas dit heeft niet zoo mogen zijn. Slechts 48 jaar oud, werd hij ontnomen aan zijn liefhebbend gezin, aan de Nederlandsche kunst en aan zijne vrienden, in wier herinnering de sympathieke persoonlijkheid van Jan Vrolijk steeds zal blijven voortleven.

M.

NOG IETS TER AANVULLING

DOOR

Fred. CALAND.

Tot de bijdrage van den Eerw. heer P. Zwart in ons Haagsch jaarboekje 1892, en zijn „iets ter aanvulling" in dat van 1894, kan, meen ik „nog iets ter aanvulling" gebruikt worden eer de „naam- en opvolgingslijst der eerw. heeren pastoors van de St. Jacobsparochie" aanspraak kan maken op *volledigheid*. Wanneer men echter ieder jaar in ons orgaan geeft wat gevonden wordt, lijdt het geen twijfel of die volledigheid zal eenmaal bereikt worden.

In van Mieris I bl. 243, komt een charter voor, dat tot opschrift heeft „Otto, bisschop van Utrecht bevestigt de giften zijner voorgangers van goederen aan de kerk van St. Maria te Middelburg, van 28 Mei 1247."

In dit voor Zeeland zoo belangrijk stuk, afgeschreven uit het register der leenkamer van Holland E L. 13

fol. 44, nu berustende in het algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, noemt Otto zoowel de namen zijner voorgangers, als de aan de kerk der gelukzalige Maria geschonken bezittingen, waar die gelegen zijn, en de plaatsen waarover de abten het patronaatrecht verkregen hebben.

In het oorkonden boek van Holland en Zeeland van Mr. L. Ph. C. van den Bergh II no. 215 komt een charter voor van dezelfde strekking; het opschrift luidt: Johannes, elect van Utrecht, bevestigt de abdij van Middelburg ten verzoeke van haren abt Nicolaas, in al hare bezittingen en privilegiën door zijne voorgangers verleend Juni 1271. In beide deze vinden wij o. a daarin genoemd: „Wellam cum omni decima et omni dotali terra et omnibus oblationibus altaris, cum appenditiis suis, id est Kortekine et Northwellam", d. i. Welle met alle tienden, al het dotatieland en alle offeranden des altaars met hare onderhoorigheden, zooals Kortekene en Noordwelle. [1])

De abten van Middelburg oefende dus het patronaatrecht uit over de kerk van Welle, die eene hoofd- of moederkerk was der kerken of liever kapellen te Kortekene en Noordwelle en hadden dus het recht om priesters te benoemen enz.

[1]) Volgens „overzicht van de kloosters en abdijen in de graafschappen van Holland en Zeeland" zegt Dr. R. C. H. Römer I blz. 80. dat graaf Willem en zijne gemalin eenige tienden aan de abdij van Middelburg schonken in Noordbeveland en dat hij bovendien de gift van zijn overleden broeder bevestigde (1208). Wellicht behoorde daartoe Welle, welk verdronken dorp in Noordbeveland lag beoosten de Wijtvliet, die dat eiland in twee deelen deelde, tot dat Kortgeene bedijkt werd.

Noordwelle, dat in het eerste stuk niet voorkomt, ligt in het eiland Schouwen; het komt me vreemd voor, dat onder eene plaats in Noordbeveland als onderhoorigheid kan voorkomen, eene plaats gelegen in Schouwen; de vraag zou bijna gewettigd zijn: kan er in Noordbeveland geene plaats gelegen hebben, die ook Noordwelle heette?

In hetzelfde oorkonden boek no. 321 komt een charter voor met het opschrift „Graaf Floris V, staat aan den abt van Middelburg het patronaatrecht af der kerk van Monster Sive in terra Nord-Hollandia juxta opidum quod appellatur 's Gravenzande, cum omnibus pertinentibus suis, d. i.:

„Noordholland nevens de stad, die genoemd wordt 's Gravenzande met al wat er toebehoort" en ontvangt daarvoor dat der kerk van Welle (site in Noord Bevelandia) 8 Sept. 1276. Ook afgeschreven uit gem. reg. E. L. 13 fol. 73, algemeen rijksarchief.

Waarom de graaf dien ruil aanging is niet bekend, hij had plaats en sedert dien tijd oefenden de abten van Middelburg het patronaatschap uit over de kerk van Monster, reeds in 1156 bekend; deze beschouwt men als de moederkerk van 's Gravenzande, Loosduinen, Eyk-en-duinen, Scheveningen en *'s Gravenhage*. Dat zulks voor den Haag het geval is daarvoor hebben wij een onwedersprekelijk bewijs, in een orginele schepenbrief op perkament, berustende in het Rijksarchief te Middelburg „ghegeven in 't jaer ons Heren dertien hondert ende sevene op sinte Margarieten dach (1307, 20 Juli) en welks korten inhoud [1]) we hier volgen laten:

Diederic van den Bale en Oorte Willaem en de gemeene schepenen in *die Haghe* verklaren dat sedert *die Haghe prochie ute Monster sproet*, bi 't 's graven Florens tiden en bi sinen toedoene en des abts van *Middelborch*, die kerke van *Monstere* getaxeert heeft gesijn *voor die kerke in die Haghe* en betaelt heeft

[1]) Inventaris van het oud-archief der provincie Zeeland bl. 49, D III; Beredeneerde inventaris van de charters en oorkonden der grafelijke regeering 1119—1574, 1e afl. 1119—1348, door J. P. van Visvliet, archivaris der Provincie, Middelburg 1880. Het werk loopt slechts tot 5 Aug. 1407.

alle overlast alse van bisschoppen en domprouesten, die hebben gesijn omme dat *die kerke in die Haghe noch tiende noch lant en hevet*, daer men taxatie op maken mach, en bidden daerom alle goede luden en sonderling onsen lieven here den grave dat men daer toesie dat die kerke *in den Haghe* blive in allen rechte, als si geweset is tot deser tijt."

Op den rug staat: „ecclesia in haga, habuit originem excura de Monstre" d. i.: „kerk in den Hage, haar beginsel genomen hebbende uit die van Monster".

Nu we gezien hebben dat het *Vorstelijk 's Gravenhage*, wat het kerkelijke aanbetreft, zijn oorsprong nam uit het zoo nederige Monster, en daarbij weten dat de abten van Middelburg het patronaatschap dier moederkerk en toebehooren uitoefenden, dachten we, dat de inventaris van het oud-archief van Zeeland ons wellicht nog wel het een en ander zou kunnen leveren om de lijst der eerw. pastoren der *dochterkerk den Haag* aan te vullen. En dat was zoo, de moeite is eenigszins beloond zoo als het volgende doet zien:

1315 26 Juli. *Hugo* cureyt van de kerk van *den Haag*, Vredo kapellaan van Loosduinen en Floris van Eyk-en-duinen bezegelen het testament van Marg[a] huisvrouw van Arnold extra gheest.

Van de drie zegels is er nog een aanwezig en wel dat van Floris van Eyk-en-duinen, waarop een lam gods, terwijl het randschrift luidt: S. Flor (entii) pbi (presbyteri) de Haga"

1322/23 1 Jan. Willem III verklaart, dat de inkomsten der parochie kerk van Zieriksee, voldoende zijn om 8 in plaats van 4 priesters-cureiten te benoemen; een dier achtste deelen bezit *Colinus* scholasticus. Kan deze de in 1326 genoemde Haagsche pastoor zijn *Colin*?

1327/28 21 Jan. *Colin* prochipape in den Haghe en Engelbrecht van Vorschoten, rentmeester van Noordholland verklaren, dat, ten behoeve der kapellerie op O. L. V. altaar in de kerk van *den Haghe*, eenige renten zijn gegeven.

1337 21 Oct. Philippus provisor en deken van Rijnland, Colijn van Zabbinge, cureit van de kerk te Monster en *Raes* cureit van de kerk in den Haag, geven vidimus van een brief van 1333. 27 Sept.

1338 20 Juli. *Collin van Zabbinghe* cureit te Monster [1]) *Raes*, cureit in den Haag, Roland kapellaan te Eyk-en-duinen en Petrus van Aernemuden kapellaan der kapel in den Haag, geven vidimus van een brief van 1326, 23 Aug.

Het nog overgebleven zegel van *Colin* vertoont eene roos; van het randschrift is alleen nog leesbaar: „Zabbinge" en dat van Raes vertoont als wapen: „doorsneden, boven: het bovenlijf van een rechtsklimmenden leeuw en onder: 6 blokjes 3, 2 en 1; randschrift „S. Rasonis presbiteri".

1347/48 10 Maart. Philippus, provisor en deken van Rijnland, *Raso* cureit van de kerk in den Haghe en Joh. van Kranenburgh doen als arbiters uitspraak in een geschil over eene priesterlijke prebende te Eyk-en-duinen.

---

[1]) Vermoedelijk is de in 1323 genoemde Colinus Scholasticus, de in 1326 en '27 voorkomende Haagsche pastoor Colin en de in 1337 en '38 genoemde cureit van Monster Colin van Zabbinge, één persoon. De verplaatsing van den Haag naar Monster was toen eene verbetering, want de moederkerk ging toch boven hare dochter. Wij weten nu, dat pastoor Colin een Zeeuw was, als geboren van Sabbinge, thans nog een gehucht, vroeger een dorp met kerk, een half uur N. W. van het tegenwoordig Wolfaartsdijk en kennen zijn later voorkomend zegel, dat echter niet het wapen van het oud-Zeeuwsch geslacht van Sabbinge voorstelt.

1360/61 3 Jan. Testament van Joh. Winkelman en Marg. zijne huisvrouw, inhoudende diverse giften aan de kerken en geestelijken in *den Haag,* Eyk-en-duinen enz., in bijzijn van *Hendrik Hammaerd* [1]) cureit aldaar (Haag), Willem van Duivelant, kapellaan te Eyk-en-duinen enz.

1363/64 25 Jan. Acte . . . waarbij Geerlof die Volder aan *Hendrik Hammaerd* cureit der parochiekerk in *den Haag* in eigendom overdraagt zeker huis aldaar gelegen *in de Sacke* [2]).

1387/88 3 Maart. Bevelschrift van den officiaal archidiaken te Utrecht tot het doen der openbare afkondigingen in belang van *Jacob van Oudewater*, kannunnik der Middelburgsche abdij, hem voorgedragen door den abt dier abdij. ter bediening der cure van de parochiekerk *in den Haag* vacant geworden door vrijwilligen afstand van *Doedijn Pietersz.* [3])

Eene andere acte van denzelfden datum leert ons dat Willem Berwaerde ook kannunnik der Middelburgsche abdij, voorgedragen is ter cure van de parochie kerk te Monster, vacant door den vrijwilligen afstand van *Jacobus van Oudewater;* in het bevelschrift van den officiaal archidiaken van Utrecht, wordt hij genoemd J. van den Oudewater.

Deze Jan van Oudewater valt dus tusschen Doedin Pietersz en Steven.

1402 29 Sept. De abt van Middelburg, draagt aan den officiaal archidiaken te Middelburg voor, zekeren

---

[1]) Door Heer de Zwart wordt hij 1314 genoemd Henricus Hannaert.

[2]) In den Zak.

[3]) 18 Nov. 1350 acte gepasseerd aan ....., ten behoeve der capellary gevestigd in St. Anna kapel in Oostdomburg door *Doedin Pieterssone* uit Noordbeveland — misschien de later voorkomende Haagsche pastoor

Jan Vos ter bediening der Cure van de parochie kerk van *den Haag*, vacant door vrijwilligen afstand van *Pieter Wims*.

Deze *Pieter Wims* zal misschien geplaatst moeten worden tusschen *Steven* en *Jan Vos*. Van dezen *Steven* is geen spoor ontdekt.

1410/11 12 Jan. Bevelschrift van den officiaal archidiaken te Utrecht om voor *J. van Heusden* als cureit in *den Haag* afkondiging te doen.

Deze moet dus komen te staan tusschen J. Vos en J. Jacobzn; misschien is hij dezelfde met Jan Jacobzn.

1475 18 Sept. Jan van 's Gravezande abt van Middelburg keurt de conventie goed, gemaakt tusschen *P. de Rijke* afgetreden en *P. Guytsz* benoemd cureit in *den Haag*, betrekkelijk de overneming der cure.

Deze *P. Guytsz* moet dus staan tusschen P. de Rijcke zijn voorganger en Paulus Gerritz Heusden. Misschien is hij dezelfde want Guytsz of Gerritsz. verschilt niet veel.

1546/47 15 Jan. Floris van Schoonhoven, abt van Middelburg, draagt *V. Mulock* van Zierikzee voor tot cureit te Westkappel. Wanneer deze Vincent Mulock in gelijke betrekking naar 's Gravenhage werd verplaatst is niet aangeteekend.

In het maandblad no. 10, 12e jaargang, kolom 143 van het genealogisch en heraldisch genootschap „de Ned. Leeuw" deelt de heer P. D. de Vos van Zierikzee eenige grafschriften mede uit de St. Lievens-monster kerk aldaar. No. 165 Hier ligt begr. jonge Cornelis Huygensz. Mulock, vermoedelijk een jonger(?) broeder van onzen pastoor Vincent Huygensz Mulock.

IETS OVER DE APOSTOLISCHE VICARISSEN.

In het Haagsch Jaarboekje van 1892 (blz. 25) wordt ook Sasboldus Vosmeer genoemd, die, althans waarschijnlijk, van 1585 tot 1605 de herderlijke zorg in 's-Gravenhage waarnam.

Het volgende, dat ik las in het „Journal historique et littéraire (Tome X. 1843) over de apostolische vicarissen kan waarschijnlijk tot opheldering dienen.

Toen de reformatie voor goed in Holland was gevestigd, begon de toestand der Kath. kerk, tot dien tijd zoo bloeiend, inderdaad betreurenswaardig te worden De aartsbisschop van Utrecht, Frederik Schenk stierf den 25 Augustus 1580; de bisschoppen van Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen en Middelburg waren òf verdreven, òf konden van hunne zetels geen bezit nemen. Het grootste gedeelte der priesters was òf verbannen òf verplicht zich te verbergen; eenigen waren ter dood gebracht. De clergé was zonder hoofd, het volk, dat ondanks de vervolging, nog aan zijn godsdienst was getrouw gebleven, zonder herders, en men vreesde dan ook terecht, dat het zijn geloof zoude verliezen.

Om in die groote behoeften te voorzien werd Sasboldus Vosmeer door den Nuntius Mgr. Octave-Myrte Frangipani bisschop van Calatine in 1580 tot Apostolisch Vicaris der Vereenigde Nederlanden benoemd.

Deze was geboren te Delft, den 13den Maart 1548 en priester gewijd te Utrecht den 22sten Maart 1572. Hij was de laatste deken van het colligiaal kapittel in de Hofkapel van 's-Gravenhage.

Om eenige geschillen te vereffenen, ondernam hij de reis naar Rome en werd aldaar den 22sten September 1602 tot aartsbisschop gewijd van Philippe. Alsdan keerde hij naar Nederland terug met eene meer uitgestrekte macht. Den 30sten Mei van hetzelfde jaar was hij reeds uit Holland, Zeeland en Friesland verbannen en zijne goederen verbeurd verklaard. Hij vestigde toen zijn verblijf in Keulen. Dit verhinderde nochtans niet, dat hij, voor zooverre het mogelijk was, uit den vreemde zijne kudde nog immer bestuurde en tot vervulling zijner plichten bevond hij zich in 1611 in 't geheim te 's-Gravenhage. Hij maakte zich voor den godsdienst zeer verdienstelijk en stierf den 3den Mei 1614 te Keulen in geur van Heiligheid.

Zijn opvolger was Philippus Roveen, geboren te Deventer, die in 1640 als Coadjutor ontving: *Jacobus van den Torre,* geboren te *'s-Gravenhage.* Deze was eerst pastoor geweest te Eikenduinen, in de omstreken van 's-Gravenhage, kanunnik van de kathedraal van Cambrai en prevoost van Harlebeke. Den 19 Mei 1647 werd hij aartsbisschop van Ephèse van Munster. Toen hij het H. Vormsel in het gehucht [1]) Zijdewind toediende, werd hij gevangen genomen, doch daar hij wist te ontvluchten, werd hij verbannen verklaard uit Oost-Friesland, en zijne goederen aangeslagen.

---

[1]) Het huis, waarin deze godsdienstplechtigheid plaats had, werd door de Staten geheel afgebroken. (Zie de besluiten van de Staten van Holland en Oost-Friesland 29 April 1652. Oud register p. 169. Nieuw register p. 191).

Wegens de moeielijkheden die hieruit ontstonden vroeg hij een Coadjutor, die hem den 3 Febr. werd toegestaan. Deze was Zacharias Metz of du Mez in 1600 te Brussel geboren. Hij was kanunnik van Thorn en Maastricht, en bediende eenigen tijd de parochie van *Scheveningen* en de kapel van den Spaanschen ambassadeur te *'s-Gravenhage*. Nadat hij in Rome tot bisschop van Tralle was gewijd, keerde hij naar Nederland terug en was de opvolger van Jacobus de la Torre, die krankzinnig was geworden, en vestigde zich in Amsterdam. Spoedig werd hem deze stad ontzegd, doch hij ging nog altijd voort zijne kudde te besturen en tot dat doel verbleef hij gewoonlijk nog te Amsterdam incognito. Hij stierf reeds twee maanden voor Jacobus de la Torre, namelijk den 15 Juli 1661. Zijn ijver werd zelfs door zijne vijanden erkend.

Zijn voorganger, die gewoonlijk te Brussel vertoefde, stierf in het klooster van Huijbergen nabij Bergen op Zoom den 16 Sept. 1681. B. METS.

RECTIFICATIE.

In 't Haagsch Jaarboekje 1894, pag. 19 van het verslag over 1893, staat: „In eene rekening op het „oud-archief is gevonden, dat in 1742 drie gulden is „betaald voor afbeeldingen van huzaren. Hiermede zullen „volgens den heer T. R. bedoeld zijn huzaren van „Franqipani"; hetwelk moet zijn: „Hiermede kunnen volgens den heer T. R. geen huzaren bedoeld zijn in dienst onzer republiek. De eerste huzaren hier te lande komen voor op den staat van oorlog van 1746, nl. het korps huzaren van den graaf van Frangipani".

KRONYK,

loopende van 25 October 1893 tot 6 December 1894.

1893.

25 Oct. De nieuwe kapel van het Mariagesticht (Gesticht Schiefbaan—Hovius, ook Groenensteijn), aan den Loosduinschen weg, gewijd door den HoogEerw. Heer Mgr. J. Th. A. Heijligers, Deken van 's-Gravenhage.

18 Nov. De nieuwe vleugel van het Mariagesticht, aan den Loosduinschen weg, in gebruik genomen.

19 » Eerste Matinée in de nieuwe zaal van den Dierentuin, met 2700 bezoekers.

20 » De afgetreden Gouverneur-Generaal van N.-I., Mr. C. Pijnacker Hordijk, komt in de residentie. — De beslissing is gevallen, dat de Hoogere Krijgsschool te 's-Gravenhage gevestigd blijft.

23 » Gekostumeerd kinderfeest in den Dierentuin.

24 » Herm. Mondt, kerkbewaarder der Groote kerk, overleden, oud 85.

25 » Een bond opgericht met den naam van »Zuid-Hollandsche IJsvereeniging".

29 » De Vereeniging van Archivarissen in Nederland wendt pogingen aan, door een adres aan de 2e Kamer, om den post te behouden op de begrooting voor 1894 voor een Algemeen Rijks-Archiefgebouw, in plaats van dat op het Plein, dat niet brandvrij is en niet voldoet aan de eischen.

30 » J. J. Backer Dirks, werkend lid der Vereeniging »Die Haghe". overleden.

6 Dec. Lezing van Jhr. Mr. Victor de Steurs, over *aardigheden* in de bouwkunst te 's-Gravenhage.

8 » De Vereeniging »Die Haghe" dient een adres in aan den gemeenteraad tot aankoop van het huis, erf en tuin, hoek van het Noordeinde en van den Hoogen Wal, tot

amotie en het verbeteren van den verkeersweg: tevens verzendt zij een adres van adhaesie tot handhaving van den post op de Staatsbegrooting voor 1894, tot stichting van een nieuw Rijks-Archiefgebouw.

15 Dec. Ds. H. L. Oort herdenkt zijn 60-jarig predikambt.

16 » De opperrabijn der Nederl. Israël. gem., B. S. Berenstein, in den ouderdom van 85 jaar overleden.

17 » Mr. L. W. C. Keuchenius, op ruim 71-jarigen leeftijd, overleden.

1894.

1 Jan. H. M. de Regentes woont een bidstond bij in de Kloosterkerk, onder gehoor van Ds. van Gheel Gildemeester. — 30-jarige dienst van den heer F. R. Dübel, als ambtenaar bij de administratie der Ned. Staatscourant.

2 » F. F. A. Canneel, gep. inspecteur van administratie bij de Marine, op 56-jarigen leeftijd overleden. — Galaraout ten Hove. — 25-jarige loopbaan van H. L. Enthoven H.Lzn., als directeur der Naaml. Vennootschap »Pletterij", voorheen L. I. Enthoven & Cie. — Overlijden van H. D. Potter, oud 90 jaar, laatstelijk resident van Tegal, tot 1860.

5 » H. M. de Koningin rijdt schaatsen op de vijvers achter Zorgvliet.

6 » † Johan Wilhelm Rösener Manz, Ridder Ned. Leeuw, oud-burgemeester van Delftshaven en oud-lid der Staten van Zuid-Holland. — H. M. de Koningin rijdt schaatsen achter het Huis ten Bosch.

8 » † H. G. Bouwmeester, gep. luit.-generaal, kanselier der Nederl. Orden, oud 62 jaar. — W. Hogervorst, badmeester te Scheveningen; 25-jarige vervulling van zijn ambt.

12 » † F. L. Geerling, oud-minister van Marine, gep. viceadmiraal oud 79. — Indaging bij trommelslag van de pui van het raadhuis van een gedeserteerd militair, om voor den krijgsraad te verschijnen.

13 » Afscheids-audiëntie bij H. M. de Regentes, van den Portugeeschen zaakgelastigde baron de Sendal.

14 » 20-jarig bestaan Haagsch Mannenkoor; uitvoering in Diligentia, onder leiding van den directeur J. D. H. de la Fuente.

17 Jan. Legaat aan het Gemeente-Museum, door wijlen de douairière Jkvr. Hovij, geb. baronesse van Reede van Oudshoorn, bestaande uit een vijftigtal schilderijen. — Oponthoud bij een rijtoer van H. H. M. M. de Koninginnen te Voorburg, ontstaan door het warmloopen van een der assen aan het rijtuig.

19 » Uitvoering regiment Grenadiers en Jagers in den Dierentuin van de onderofficiers-vereeniging »Door Eendracht Bloeiend", ten voordeele van de nagelaten betrekkingen van bij de jongste stormen omgekomenen, en van de hulpbehoevende gep. onderofficieren en minderen van het Nederlandsche leger, gep. vóór de wet van 1877.

20 » † L. A. Pelerin, gep. Overste der Cavalerie, wedr. van M. W. Copes van Hasselt, oud 80.

24 » † Mr. W. Ridder van Rappard, oud 74, Staatsraad in buitengewonen dienst, oud-lid v. d. raad van Nederl. Indië, ridder Nederl. Leeuw. — † W. J. Knoop, gepd. luitenant-generaal, ridder Nederl. Leeuw, oud 83.

25 » Inwijding van de nieuw gebouwde kerk in de Duinstraat te Scheveningen, door Ds. van Heijningen.

27 » 70e verjaardag van den kunstschilder Joseph Israëls: hij wordt benoemd tot commandeur der Oranje-Nassau orde.

30 » † Generaal G. T. van Meurs, adjudant in buitengewonen dienst van wijlen Z. M. den Koning, oud-minister van Oorlog, oud 94.

13 Febr. † Luit.-gen. A. R. J. baron Klerck, adj.-gen. van wijlen Z. M. — 80-jarige herinnering (13 Febr. 1814) oprichting van een regiment Cavalerie, onder de benaming van 1e Regiment de cheveaux légers, onder kol. graaf van der Burg, en thans voortlevende onder den naam van het 3e Regiment Huzaren.

17 » † Gep. luitenant-generaal F. J. Pfeiffer, oud 65.

22 » De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid geeft goedkeuring aan het plan van het gemeentebestuur, tot aanleg van een haven met zwaaiplaats, enz.

8 Maart. H. M. de Koningin-Regentes bezoekt het Luth. weeshuis.

9 » De Kieswet door den Minister van Binnenlandsche Zaken ingetrokken, onder algemeene bravo's.

12 » Overleden generaal Dr. C. J. van Hees, voormalig chef van den geneesk. dienst der landmacht, oud 80 jaar.

16 » 2e architectonische kunstbeschouwing in Pulchri Studio.

17 Maart. Ontbinding der 2e Kamer. — »Die Haghe" houdt haar algemeene jaarvergadering.
19 » Ds. E. W. Heinecken overleden.
26 » Ds. Bryce herdenkt zijn 40-jarige ambtsvervulling.
29 » HH. MM. bezoeken de pletterij van den heer Enthoven.
30 » Verbod van den Minister van Finantiën om te loopen buiten de wegen, paden, enz., in 't Haagsche Bosch, om het plukken van anemonen tegen te gaan.
2 April. Het raadslid Mr. D. Polak Daniëls, wegens een ongeval geruimen tijd verhinderd, was in de dien dag gehouden raadszitting weder tegenwoordig. — De kunstzaal der Koninklijke Bibliotheek in gebruik genomen.
21 » Tentoonstelling van Indische kleederdrachten, in de Gothische zaal.
30 » Veiling van »Seinpost". — De nieuwe R.-K. kerk in de Hobbemastraat plechtig geconsacreerd door Z. D. H. Mgr. C. J. M. Bottemanne, bisschop van Haarlem. Door den heer P. Zwart werden de volgende dichtregelen tot den pastoor dier kerk gezegd:

Pastoor, daar staat zij nu, die kerk,
In eigen vorm een meesterwerk;
Een hymne Gods, vol gloed en kracht
Door steen en marmer uitgebracht;
Een smeekgebed, dat opwaarts rijst,
Een hand, die naar den Hemel wijst;
Een schepping, die den bouwheer prijst;
Een monument, dat onversaagd
En fier den strijd met de eeuwen vraagt;
Een bode, die der vaadren groet
Aan 't verre nakroost brengen moet,
Hun milden ijver, maar vooral
't Geloof dier vaadren melden zal.
Welnu, Pastoor, om kort te gaan,
Ik wensch, dat elk parochiaan,
Naar 't voorbeeld, dat zijn oog aanschouwt,
Ook van zijn hart zoo'n tempel bouwt,
Die niet alleen een eeuwental,
Maar eeuwig staan en duren zal

1 Mei. Verschijnt het eerste nummer van het nieuw opgerichte dagblad *De Residentiebode*.
13 » Vertrek van Gumma en de andere Dahomeyanen, gedurende hun verblijf in de hofstad allerwege gevierd en gehuldigd. (Loquax in *de Avondpost*).

20 Mei. Herdenking 50-jarig bestaan der armenschool voor christelijk onderwijs (hoofd de heer Schaberg, die tevens zijn 50-jarig jubilé viert) in de Groote kerk.
24 » Door de 2e Kamer wordt aangenomen het wetsontwerp rakende het »water" langs den Prinsessetuin. (Zie o. a. Hum. Album van 21 October 1893, blz. 126).
25 » Herdenking van het 25-jarig bestaan der Louisa-stichting.
26 » Verbazende drukte en geestdrift op het Raadhuis, ter gelegenheid der herstemming tusschen de heeren Pijnacker Hordijk en Mr. Bevers. — Onthulling in het Kurhaus van een borstbeeld ter nagedachtenis van wijlen den directeur-generaal M. A. Reiss. — Het Indisch genootschap te 's-Gravenhage heeft 40 jaar bestaan.
31 » H. K. H. Mevrouw de Groot-Hertogin Van Saksen, geb. Prinses Sophie der Nederlanden, betrekt voor eenige dagen Haar buitengoed aan den Scheveningschen weg.
12 Juni. De Raad der gemeente besluit, dat de handkarren in de geasphalteerde straten voortaan getrokken moeten worden en niet geduwd.
13 » Begrafenis van J. H. Marinus, directeur van de Koninklijke Nationale Zangschool voor handwerkslieden. — Overlijden van J. C. Valois, ridder in de orde van de Eikekroon, in leven miniaturist en tooneeldirecteur.
14 » Aankomst van den ZeerEerw. heer C. Maat, als pastoor der St. Willibrordusparochie in de Assendelftstraat.
15 » 10-jarige herdenking van de concerten, gegeven door het Philharmonisch Concert in de Kurzaal; Mannstädt, Kogel, Erfurt.
21 » De heer W. J. Bolderman, secretaris van het burgerlijk armbestuur, herdenkt zijn 70en verjaardag.
18 Juli. Overleed te Leiden de kunstschilder Jan Bedijs Tom, in den ouderdom van 81 jaren. Zie zijn kunstwerken op het gemeente-museum.
23—28 Juli Internationaal Scheepvaartcongres.
30 Juli. Driedaagsche feestviering ter gelegenheid van het 10-jarig optreden v. h. Philharm. orchest te Scheveningen, in het Kurhaus.
6 Aug. Hevige en ongekende hagelslag.
9 » De schim van J. C. J. van Speyck schrikt van de ontdekking van zijne gepolychromeerde beeltenis in de Van Speykstraat. (Ned. Spectator).

14 Aug. Aanstalten worden gemaakt tot het ommuren van den Princessentuin, zijde van de Toussaintkade.

15 » Belangrijke muntvondst te Scheveningen.

28 » De feestvieringen in de kerk van de H.H. Antonius en Lodewijk (Princessegracht), ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan dier kerk en van het vijf-en-twintigjarig priesterschap des pastoors, den ZeerEerw. heer A. W. Schoonbeek, op plechtige wijze gesloten met eene pontificale H. Mis, opgedragen door Z. D. H. Mgr. C. J. M. Bottemanne, bisschop van Haarlem. (Begin der feesten 15 Aug.)

30 » De heer W. J. Bolderman benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau.

2 Sept. Jan Vrolijk, kunstschilder, overleden. (Zie in dit Jaarboekje 't portret.)

3 » Onthulling van het monument op het graf van J. H. Marinus, overleden 10 Juni 1894, op de R.-Cath. begraafplaats. — De heer H. M. Visser, apotheker in de Spuistraat, viert zijn gouden ambtsfeest.

4 » De oude benaming van de Laan van Nieuw Oost-Indië (zie Jaarb. 1890, blz. 75) wordt in de zitting van den gemeenteraad hersteld. (Handel. 4 Sept. 1894, bl. 94—96.) — De 5e interparlementaire conferentie voor de Arbitrage en den Vrede wordt alhier gehouden.

5 » Herdenking van het vijf-en-twintig-jarig bestaan der St. Aloysius-school (Brouwersgracht), tevens vijf-en-twintig-jarige gedenkdag van de komst der Eerw. zusters Franciscanessen van Rosendaal hier ter stede als onderwijzeressen der jeugd. (Hare komst ter verpleging van weezen en ouden van dagen, is reeds van vroeger dagteekening).

8 » J. P. van der Laan 50 jaar tuinbaas op het buitengoed »Zorgvliet". Een gipsplastron, waarop de beeltenis van den jubilaris, door den heer Logher Jr., werd te dier gelegenheid rondgedeeld.

15 » Uitreiking der diploma's aan de candidaten, die den graad van meester of gezel in het ambacht hebben verworven; na een eeuw wordt het beginsel der gilden weder gehuldigd, tijdens de revolutie afgekeurd.

24 » De heer Arnold Ising, schrijver o. a. van het »Binnenhof" en »Haagsche Schetsen", herdenkt zijn 70en ge-

boortedag; hem wordt een album aangeboden; benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau.

28 Sept. 50-jarig bestaan van het kerkgebouw der Ned. Israëlitische gemeente in de Wagenstraat. Te dier gelegenheid werd aan de kerk een fraai nieuw voorhangsel voor de H. Arke geschonken.

18 Oct. Eerste wintervergadering voor werkende leden van de Vereeniging »Die Haghe".

19 » Opening der tentoonstelling van schilderijen van den heer H. W. Mesdag in Pulchri Studio. — Voor het gebouw van den Hoogen Raad, *alias* het Hondehokje, was gisteren het sein op *onveilig* gezet; het metselwerk van het dak van de voorgalerij was bezig met stukjes en brokj s naar beneden te vallen. — Plechtige begrafenis van den heer G. F. Wagener, leeraar aan de Kon. Muziekschool. — Ten huize der Britsche legatie wordt aan den heer F. Steers een gouden beker aangeboden, ter gelegenheid van zijn gouden huwelijksfeest. samenvallende met het 30 jaar vervullen van het kerkelijk ambt van Church Warden (diaken).

20 » In de Russische kapel wordt een buitengewone godsdienstoefening gehouden voor het herstel van den Czaar.

25 » Zitting van den gemeenteraad, o. a. ter behandeling van de begrooting voor 1895; motie van den heer Michiels van Verduijnen; de begrooting met algemeene stemmen aangenomen. — Vertrek van baron d'Anethan, buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister van België en deken van het deplomatiecorps; na een 12-jarig verblijf in 's-Gravenhage, overgeplaatst naar Parijs. — Begin van brand i: het gebouw van het Rijks-Archief.

27 » De Staats-Courant bevat de statuten der Vereeniging »Kunstzin".

1 Nov. De heer Th. G. van Hunt, thans ambtenaar aan het Algemeen Zegelkantoor, herdenkt zijn 40-jarigen loopbaan in 's Rijks dienst. — De referendaris bij het Depart. v. Kol., de heer J. H. Elias, herdenkt zijn 40-jarigen dienst.

1—5 Nov. Tentoonstelling van chrysanthemums in den Dierentuin.

6 Nov. Zitting van den gemeenteraad; de namen van Francois Valentin, Jan van Riebeek en Cornelis Speelman, worden aan nieuwe straten gegeven. — Lijkdienst in de Russische kapel, ter nagedachtenis van den Czaar.

7 Nov. Dienst in de Russische Kapel ter inhuldiging van Keizer Nicolaas bij zijne troonsbeklimming.

10 » Kameraadschappelijke maaltijd van oud-adelborsten van het Instituut te Willemsoord, ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan dier inrichting, gehouden in den dierentuin. (Zie o. a. Haagsch Jaarboekje voor 1895, blz. 5.) — Bazar ten huize van gravin van Randwijk, ten nutte voor het Tehuis van der Steur. — Te Mariendaal bij Grave is overleden het correspondeerend lid der Vereeniging, de WelEerw. pater A. van Lommel; geboren in 1834, werd hij tot priester gewijd in 1867 en bekleedde sedert 1889 het professoraat in het Novicenklooster der Eerw. paters Jesuïeten. Pater van Lommel was een goed geschiedvorscher.

12 » De directeur der werkinrichting voor hulpbehoevende blinden, de heer H. van Straten, herdenkt zijn 25-jarigen dienst. — De heer L. Verveer is 50 jaar in dienst van het Nederlandsch Correspondentie-bureau.

14 » 2e wintervergadering van de Vereeniging »Die Haghe". — Opening der kunstbeschouwing van Arti et Industriæ, ter gelegenheid van haar tienjarig bestaan. — Het 25-jarig bestaan van de Zangv. »Cecilia" wordt gevierd.

15 » Het onteigeningsontwerp voor de haven en zwaaiplaats, bestreden door de heeren T. Mackay en Borret, en verdedigd door den heer Conrad, wordt met 46 tegen 22 stemmen aangenomen.

16 » Het 335-jarig burgemeesterschap in Den Haag herdacht. — Expositie der Octrooien van 16 Nov. 1559 en van 21 Jan. 1591 op het museum. — Overlijden van den heer J. H. Lintz, administrateur der eigendommen van wijlen H. K. H. Prinses Marianne der Nederlanden.

21 » Kinderfeest in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, van de Vereen. tot wering van schoolverzuim.

24 » Het bestuur der Vereeniging »Die Haghe" richt een brief van rouwbeklag aan H. K. H. de Groot Hertogin van Saxen, naar aanleiding van het overlijden van Hdz. zoon, den erfgroothertog Karel August op 21 November.

6 Dec. Tienjarig bestaan van de Vereeniging voor het verstrekken van warm voedsel aan arme schoolkinderen.

15 » Het Haagsch Jaarboekje voor 1895 verschijnt.

Het met veel zorg en nauwgezetheid bewerkte **Alphabetische zaak- en naamregister** op de zes jaargangen van het *Haagsch jaarboekje* (1889—1894), dat aan onze lezers wordt aangeboden, hebben we te danken aan de hoog gewaardeerde welwillendheid van Mejuffrouw E. A. A. Ninck Blok, buitengewoon lid der Vereeniging „*die Haghe*", die zich, uit belangstelling in onze Vereeniging, den moeielijken en tijdroovenden arbeid, voor een dergelijk werk noodig, wel heeft willen getroosten, waardoor het gebruik van de jaarboekjes zoo zeer wordt vergemakkelijkt.

Het Bestuur der Vereeniging heeft dan ook gemeend niet alleen een woord van hooge ingenomenheid en hartelijke dankbetuiging tot Mejuffrouw Ninck Blok te moeten richten, maar er bij te mögen voegen een bloemtuil, bijeengestrikt door linten in de Haagsche kleuren, waarop geschreven staat: „De Vereeniging „die Haghe" aan Mejuffrouw E A. A. Ninck Blok".

Ook de redacteur van dit Jaarboekje voegt hierbij gaarne zijne bijzondere hulde, en wenscht Mejuffrouw Ninck Blok lust en kracht, maar vooral *moed* toe, om in deze de Vereeniging en het jaarboekje, waardoor tot de leden der Vereeniging gesproken wordt, verder van dienst te zijn.

18 October 1894.

ALPHABETISCH ZAAK- EN NAAMREGISTER

op de jaargangen 1889—1894

VAN DIT JAARBOEKJE.[1])

BEWERKT

door Mejuffrouw E. A. A. NINCK BLOK.

A.

Aa (Johan van der) . . . . . f. 132
Aagte, des Volders dochter door A. J. Servaas van Rooyen . . b. 3
Aalbert . . . . . f. 132
Aan de Vereeniging: «Die Haghe» door P. Zwart . . . . . d. 1
Aankoop voor oud-archief van het eerste adresboek van 's Gravenhage. Voorwerk . . . . . d. 13
«Aanteekeningen bij het treurspel gen. de H. Broedermoord" door J. Oudaen. Voorwerk . . . f. 17
Aardbeziënpotjes met het Haagsche Wapen . . . . . a. 52
Aardewerk en Porcelein (Haagsch) Voorwerk . . . . . f. 15
Aardewerkfabrieken (Haagsche). Voorwerk . . . . . e. 10
Aanwinst der Biblioth. Voorwerk f. 27
Abraham Arnoldus Looyen door Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié. . . . . f. 190
Adelbold van Utrecht . . . f. 33
Adolf van Kleef. . . . . f. 150
Adres van gelukwensching aan hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw de Groot-Hertogin van Saxen. Voorwerk . . : . . e. 14
Adriaensz (Arent) . . . . . e. 149
Aelbrechtsbergen . . . . . f. 43
Aenae (professor) . . . . . a. 83
Afschaffing der Kermis . . . . a. 36
Agalma religiosorum . . . . c. 18
Akerland . . . . . a. 68
Albasten busten, voorhanden op het Gemeente-Museum Voorw. f. 18
Alberdingk Thijm . . . . . f. 130
Albrecht van Beijeren . . . f. 43
Alexander IV. . . . . c. 16
Alkmaar (Stadhuis) Voorwerk . e. 12
Alphen (Willem van) Voorw. . e. 9
Amalia van Solms (portret van) a. 75
Ambachtsheeren Rijswijk Voorw. f. 17
Ambten in de familie door A. J. Servaas van Rooyen . . . d. 63
Amerarius (Ludovicus). . . . a. 59
Ampzing . . . . . f. 164
Amsterdam (Paleis te) Voorw. . e. 13
Anna Bolena , ... f. 115
Antonucci (Monseignr A). . . b. 99
Antonie bastaard van Bourgondië f. 150
Arcanum . . . . . a. 26
Arentsburg . . . . . f. 21
d'Ariano . . . . . f. 162
Arie van 's-Gravesande (Mr.). f. 88
Artz . . . . . d. 4
Asnières (Steekspel te) . . . . a. 65
Assendelft (Gerrit van) . . . c. 72
Assendelft (Kapel v.) Voorw. . f. 23
Assiduitas. . . . . e. 56
Aultre n'auray . . . . . f. 150
d'Avaux . . . . . d. 83

1) De letters *a* tot *f* verwijzen naar den jaargang ; *a* gelijk 1889 of 1e jaargang, en zoo vervolgens.

B.

BAERLE (SUSANNA VAN) . . . . . a. 71
BAKHUYZEN . . . . . f. 172
BALDERIC VAN CLEEF. . . . . f. 29
BALTHASAR (FLORIS) . . . . . a. 102
Bamis-kermis . . . . . a. 27
BANCHEM (VAN). . . . . c. 34
BANCKEN (VAN). . . . . f. 103
Banchemstraatje . . . . . c. 34
BANGA (Dr. JELLE). . . . . b. 59
BARLAIMONT. . . . . f. 152
BARTHOLOMEUS VAN BASSEN, schilder-architect. (Met portr.) door Dr. A. BREDIUS. . . . f. 85
BASSEN (AERNOUDT VAN) . . . f. 90
BASSEN (BARTHOLT VAN). . . . e. 155
BATAVEN , ... d. 13
BEAUHARNAIS (HORTENSE DE) . . f. 116
BEAUMONT (GEORGE) . . . . . a. 60
BEEK (DE) a. 19; a. 68; a. 81; a. 82: d. 14
BEEKVIJVER . . . . . d. 17
BEELAERTS (GEERTRUID) Voorw. f. 8
Beeldstorm . . . . . a. 99
Beenekisje. . . . . e. 118
Beka . . . . . c. 10
Bekeerde heidenen . . . . . f. 122
Bekroning van het Haagsch Jaarboekje met de bronzen medaille op de Sporttentoonst. Voorw. e. 15
BENNINK JANSSONIUS (Ds.) . . . c. 3
Benoeming van commissie tot het doen van voorstellen om te voorzien in brandgevaar voor oude kerkregisters. Voorw. . e. 9
Benoeming van werkende leden Voorw. . . . . e. 6; f. 9
BENTHEIM (BOUDEWIJN VAN) . . c. 8
BENTINK (Graaf VAN). . . . . a. 95
BENTINCK . . . . . c. 41
BENTINCK (HANS WILLEM) . . . b. 60
BENTINCK (Zorgvliet) Voorw . . f. 25
BERCHEM (NICOLAAS). . . . . e. 67
BERCKHEYDE (GERRIT) . . . . f. 170
BERENSTEIN (BEREND SAMUEL) . c. 54
BERENSTEIN'S Fonds . . . . . c. 70
BERG (J. E. J. VAN DEN) . . . e. 59
BERGH (J. A. DE) . . . . . a. 84
BERGH Mr. L. PH. C. VAN DEN . f. 40
Bericht v. d. moord op Prins WILLEM I in den Haag . . . a. 48
BERKENFELD (WILLEM Paltz-Graaf VAN) . . . . . d. 120
BERNTZ (TIMOTHEUS) . . . . . f. 137
BEUKMAN (HENRICUS). . . . . f. 135
BEIJEREN (JOHANNA V.); dochter van Graaf ALBRECHT Voorw. . f. 8
Bezichtiging van de Groote Kerk en toren Voorw. . . . . f. 22
Bezichtiging der gebouwen van het Binnenhof Voorw. . . . f. 23
Bezichtiging der landgoederen Rustenburg en Zorgvliet Voorw. f. 24
BEIJEREN (ABRAHAM VAN) . . . e. 69
BICKER (WENDELA) . . . . . a. 54
BICKER. . . . . e. 135
BIDLOO. . . . . d 94
BIKOER CHOLIEM . . . . . c. 60
BILDERDIJK . . . . . b. 79
BILDERDIJK's vertr. uit den Haag a. 23
BILDERDIJK over de Masitons. . a. 32
BILDERDIJK's klacht over den Haag b. 76
BILDERS, VAN BOSSE (Mevr.) . . e. 60
Binkhorst . . . . . e. 67
Binnenhof. a. 29; c. 21; Voorw. d. 13; Voorw. . . . . e. 13
Binnenhof; Vaandels en trommen groote zaal Voorw. . . . . f. 8
Binnenhof (Bezoek Groote zaal) Voorw. . . . . f. 24
BLAIR (DAVID) . . . . . a. 62
Bleekerslaan. . . . . b. 84
BLOCK (JOANNES) , ... f. 133
BOCCACCIO Voorw. . . . . e. 11
BODE (Dr.) . . . . . d. 9
BODE. . . . . e. 69
Boekdrukkers enz. in den Haag Voorw. . . . . f. 20
Boekverkoopers gildeboek Voorw. d. 12
BOELE (RIDDER) . . . . . a. 103

Boer Gijs bij de «Montagne Russe» te Scheveningen . . . . . b. 120
Boerhaave. . . . . a. 25
Boerhaave (Herman) . . . . . e. 25
Boes (Maria Petronella). . . f. 136
Boetselaer (van). . . . . f. 82
Boham . . . . . d. 75
Boheme (Koning en Koningin van) a. 59
Boheme (Wenceslaus van) . . c. 11
Boin (Petrus Ludovicus Gerardus) f. 137
Bois (D.) . . . . . f. 171
Bonaparte (Louis) . . . . . f. 116
Bonifacius . . . . . f. 25
Bontekoe (Cornelis) . . . . e. 18
Booma. . . . . d. 14
Boot (Mr. Jacob) . . . . . a. 102
Borselen (Hendrik van) . . . f. 159
Borstbeeld van Koning Willem III door P. Zeegers . . . . . a. 74
Bosboom (Johannes) . . . . . e. 42
Bosch (Dr. J. J. van den) . . c. 39
Bosch (Haagsche) Voorw. . . . e. 12
Boskijn . . . . . d. 14
Bosschehek . . . . . d. 16
Bossu (Graaf van) . . . . . f. 155
Bourgondië (Philips van). . . b. 12
Bourgondië (Jan van) . . . . f. 150
Bourjé (Johan Pieter). . . . c. 17
Boutillor (Sieur) . . . . . a. 34
Bowie (Philip Macdonald de) . a. 62
Brakel (van) . . . . . a. 61
Brandweer (Haagsche) . . . . d. 105
Braij (Salomon de) . . . . . e. 146
Brechtel (Hans Coenraad) Voorw. f. 15
Brederode (Willem van) . . . c. 16
» . . . . . f. 36
» (Hendrik van). . . f. 155
» (Reinoud van). . . f. 158
» (Gijsbrecht van). . f. 158
Bredius (Dr. A.) . . . . . d. 5
» (Dr.) . . . . . e. 65
» (Dr. A.) Bartholomeus van Bassen, schilder-architect. (Met portret). . . . . f. 85
Bredius (Dr.) . . . . . f. 166
Bredius (Dr. A.) Een schilder die om den broode schilderde . . f. 181
Brekelenkam (Quirijn Gerritsz. van) . . . . . e. 66
Brink . . . . . a. 35
Brink (Hoogleeraar Dr. J. ten) vervult spreekbeurt in de vergadering van 20 April. Voorw. e. 10
Brittenburg . . . . . f. 19
Broersz. (Jan Hendrik) . . . a. 101
Brouwer (Adriaen) . . . . . f. 165
Brugge (Lodewijk van) . . . f. 161
Bruijn Kops (de) over waterverv. a. 6
Bruijningh (Nicolaas) . . . . e. 69
Brijel (den) . . . . . a. 51
Buitenhof. . . . . a. 29; d. 10
Buitenrust Voorw. . . . . f. 25
Buren (Mr. Pieter van) . . . c. 28
Burgemeester Copes van Cattenburch . . . . . a. 4
Burgemeester Quartelaar. . . a. 26
Burgemeesters sedert 1800. Voorw. a. 29
» » » » . b. 29
» van 1759—1794 . c. 28
» sedert 1738—1758. c. 32
» sedert 1560 t. heden f. 32
Burgerschool (Hoogere) . . . . d. 51
Burgwal . . . . . b. 12
Burch (Cecilia van der) . . . a. 97
Bushuzen (Willem van) . . . a. 98
Buuren (Bernardus van) . . . f. 138
Buijtewech (Jhr. Johan de Bruijn van) . . . . . e. 41
Bij het Kaartje door A. J. Servaas van Rooyen. . . . . f. 113
Bijl (Huijbrecht). . . . . f. 195
Bijlevelt (van) . . . . . f. 133
Bijzetting van het stoffelijk overschot van Willem III Voorw. d. 8
Bijzonderheden betreffende den moord der gebroeders de Witt door L. Wichers . . . . . f. 96

C.

CAJUS JULIUS CÉSAR . . . . . f. 15
CALAND (FRED.) Hoe 's-Gravenhage een molen rijker wordt . . . d. 59
CALAND (FRED.) leest charter voor, gevonden op het Rijksarchief Voorw. . . . . e. 8
CALLIXTUS III . . . . . f. 159
Camere van de Reeckeninghen . d. 115
CAMPEN (JACOB VAN) . . . . . a. 70
CAMPEN (JACOB VAN) . . . . . e. 151
CANTERS VAN DODEWAARD (WILLEM) a. 107
CAPELLEN (VAN DER) . . . . . f. 83
CAPELLE (JAN VAN DE) . . . . f. 166
CAPUTIO (PETRUS) . . . . . c. 11
CARDONA . . . . . f. 162
Carolineburglaan . . . . . d. 16
CARP (WILLIAM) . . . . . a. 62
CATS. Kamer op Zorgvliet. Voorw. f. 25
CATS (JACOB) . . . . . f. 189
CATTANTIE (Graaf DE) . . . . b. 90
CHAIS (Ds. CHARLES) . . . . . c. 42
Charter Voorw. . . . . e. 8
CHATTEUR (CATHARINA DE) . . . c. 72
CHEMPY (WILLEM VAN) . . . . c. 27
CHEMPY (WILLEM VAN) . . . . d. 17
CHRISTIAAN HUIJGENS uitvinder der slingeruurwerken Voorw. . e. 8
CITTERS (VAN) . . . . . a. 71
CLAEUW (JACQUES DE) . . . . e. 69
CLEIJ (BARTHOLOMEUS) . . . . b. 85
Clinghendael . . . . . d. 15
COCK (H.) . . . . . b. 58
CODDE (PETRUS) . . . . . f. 126
COIMBRA (JAN VAN) . . . . . f. 149
Comité tot de Algemeene Zaken v h. Bondgenootschap te lande a. 38
Concilie van Lyon. . . . . c. 9
Conditiën ende voorwaerden enz. palmaliebaen in 't bosch van den Haghe, door W. VAN DER ENDT . d. 113
CONRAD, over waterverv . . . a. 6
Contraremonstranten. . . . . a. 59
COPES VAN CATTENBURCH over waterverversching . . . . . a. 4
Corbië (Steekspel te . . . . . c. 7
CORNELIS JOL, alias Houtenbeen Voorw. . . . . f 18
Cosmas- en Damiani-Confrerie . . a. 35
COSTA (ISAäC DA) . . . . . e. 48
Costuumboek van 's-Gravenhage. c. 27
Courant ('s-Gravenhaagsche Vrijdagse) . . . . . d. 115
Courantiers (Haagsche) Voorw. . f. 7
COWPER (WILLIAM) . . . . . b. 57
CRETSCHER (DE) . . . . . a. 68
CRETSER (GIJSBERT DE) . . . . e. 152
CROMVLIET (Mr. BERNARD) . . . a. 102
CROMWELL . . . . . a. 60
Cronestein . . . . . a. 104
CROOS (J. VAN) . . . . . f. 171
CROOS (ANTHONIE VAN) . . . . f. 172
CROOS (PIETER VAN) . . . . . f. 172
CROOS (PIETER VAN) . . . . . f. 181
CUYP (ALBERT) . . . . . e. 70
CUYP . . . . . f. 166
CUIJPERS . . . . . e. 56

D.

DAGOBERT I. . . . . f. 26
DANIËLS (Dr. C. E.) . . . . . c. 45
Dauwtrappen. . . . . a. 27
DAVID VAN BOURGONDIË. . . . f. 158
De aanhouder wint . . . . . e. 60
De beste Leer (Gedicht) Medegedeeld door Mr. J. E. HEERES . e. 130
Dechassoir . . . . . c. 72
Decamerone Voorw. . . . . e. 11
DECKER (CORN.). . . . . f. 169
DEDEL (Mr. JOOST) . . . . . a. 102
De dood van Koning LODEWIJK NAPOLEON's oudste zoon te 's-Gravenhage in 1807. door C. GIJSBERTI HODENPIJL . . . f. 116
De eerste luchtball. in den Haag b. 108
De gebouwen van het Binnenhof in den Franschen tijd bedreigd c. 21

De Haagsche Brandweer . . . d. 105
De Haagsche Musea . . . . . d. 3
De Haagsche schilderijen-Musea d. Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT e. 64
De Haagsche schilderijen-Musea d. Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT f. 163
De hoofdingang van het R. C. Oude M. en V. huis aan de Bleekerslaan . . . . . b. 84
De Hoogere Burgerschool met vijfjarigen Cursus voor Jongens te 's-Gravenhage sedert hare oprichtingen 1865 door Dr. E. H. GROENMAN . . . . . d. 51
De Kaatsbanen beperkt. . . . d. 47
Delflands peil . . . . . a. 8
Delfland (Kaartje) . . . . . a. 16
Delfland (Hoogheemraadschap) . a. 7
Delft . . . . . f. 41
De Magistraat aan 't verbranden e. 123
Den Burg. . . . . a. 97
Den Haag Fransch geworden. . d. 58
De Oude-Mannenberg door M. A. v. R. v. d. K. . . . . c. 26
De oude vierschaar van 's-Gravenvenhage door Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS . . . . . f. 176
DEPUENTE FERTE (Markies). . . b. 84
De ridderzaal van 's-Gravenhage. Gedicht door L. J. J. HAGERAATS. f. 1
Der Kaerlen God . . . . . c. 18
De Stadhouder FREDERIK HENDRIK drinkt vloeibaar goud, door Dr. R. KRUL . . . . . f. 91
De schoone slaapster. Een lied aan 's-Gravenhage, door D. F. VAN HEIJST . . . . . e. 61
De stichting van den Heer van Heenvliet, door Mr. A. E. H. GOEKOOP . . . . . b. 104
DEVENTER (JACOB VAN) . . . . f. 113
DEVENTER (J. VAN) Voorw. . . e. 9
DEVENTER (HENDRIK VAN) . . . b. 61
DEVENTER (Dr. HENDRIK VAN) Voorw. . . . . d. 11
De Wapenborden der Vliesridders en de Groote Kerk te 's-Gravenhage, door J. G. FREDERIKS f. 141
De Weldadigheids instellingen onder de Israëlieten te 's-Gravenhage, door M. HENRIQUEZ PIMENTEL . . . . . c. 46
De Zeevischmarkt, d. W. v. d. ENDT e. 80
Dibbold . . . . . f. 20
Dichtregelen in den toren der Groote kerk. Voorw. . . . . f. 23
DIDERIJK (Heer) . . . . . f. 132
Die Haghe. Voorw. . . . . d. 6
Die Haghe. . . . . d. 14
DIEPHOLT (RUDOLF, graaf van) . f. 158
DIERT (Jhr. Mr. GERARDUS PETRUS) b. 88
DIEST (JAN VAN) . . . . . d. 67
DIRCXSZ (MICHIEL). . . . . a. 49
DIRK I. . . . . f. 32
DIRK I. . . . . d. 13
DIRK II. . . . . f. 32
DIRK V. . . . . d. 13
Divisiekroniek. Voorw. . . . . e. 12
DOEDIJNS (WILLEM) . . . . . f. 177
Doelen (Ouden). Voorw. . . . d. 16
DOES (WILLEM). Begrafenisrekening. Voorw. . . . . d. 11
DOEVEREN (Dr. WOUTER VAN) . c. 43
Dolhuis . . . . . a. 35
DOMPIERRE DE CHAUFEPIÉ. (Dr. H. J. DE). ABRAHAM ARNOLDUS LOOIJEN . . . . . f. 190
Dood van WILLEM III. Voorw. . d. 8
Doopen als middel tegen hondsdolheid. Voorw. . . . . d. 11
Doopsgezinde kerk. Voorw. . . f. 20
Doornenburg. Voorw. . . . . e. 12
Dorpshuis . . . . . b. 54
DORSTMAN (ADRIEN) . . . . . e. 150
DOU . . . . . f. 164
DOU . . . . . f. 174
DOWNING (GEORGE) . . . . . a. 60
Draagpenning in schildvorm. Voorwerk . . . . . f. 18
DREU DE COMMINES . . . . . f. 162

DREVON DE MONTARGUES (FREDERIK PIERRE ADRIANUS DE) . c. 28
Drie schoone soete ende bequame dochterkens verdroncken. Anno 1588. . . . . d. 119
DRIESSEN (R.H.) verhaaltden levensloop van C. J. SCHIJF. Voorw. e. 13
Dronkemansstraatje. Voorw. . . e. 9
DRIJFHOUT (BARTHOLOMEUS) . . e. 150
Dubbels. . . . . f. 172
DUBOIS (GUILLIAM) . . . . . f. 172
DUIVENVOORDE (JOHAN VAN) . . f. 195
DUNDASS (WILLIAM) . . . . . b. 58
Duvelshoeckie . . . . . d. 76
DUIJN (VAN DER) . . . . . a. 97
DUIJNEN (Is. VAN). . . . . e. 69
DIJCK (PHILIP VAN) . . . . . f. 174
DYMOKE (CHARLES) . . . . . d. 93

E.

Een collation . . . . . b. 80
Een Engelschman, eereburger van 's-Gravenhage en Rotterdam (CHARLES GRANT, 1813) f. 84
Een gebroken, thans verdwenen gedenksteen, door M. G. WILDEMAN . . . . . e. 124
„Een leven als een oordeel" . a. 28
Een Haagsch binnenhuisje der 17e eeuw, door A. J. SERVAAS VAN ROOYEN . . . . . d. 75
Eenige historische bijzonderheden betreffende de R.-K. Parochie van Rijswijk, door P. ZWART. . . . . f. 125
Een jongensschool 1581 . . . e. 129
Een kranig oudje . . . . . e. 121
Een Manusje van alles . . . . d. 2
Een oud Hollandsch huis uit de 1e helft der XVIIe eeuw. Het huis van Contstantijn Huygens te 's-Gravenhage, door J. C. v. D. MUELEN . . . . . a. 67
Een oude steen teruggevonden, door Mr. J. B. J. N. RIDDER DE VAN DER SCHUEREN . e. 40
Eerste algemeene vergadering van de vereeniging „dieHaghe". Voorwerk. . . . . d. 7
EerekIeed van Staat . . . . . a. 45
Eerste leesvergadering van „die Haghe". Voorwerk. . . . . d. 14
Een raadselachtig schrijven over Bilderdijk. . . . . b. 79
Een ruim honderdjarige vermoord . . . . . b. 46
Een schilder die om den broode schilderde. Dr. A. BREDIUS . f. 181
Een stadhouder. Koninklijke recommandatie, d. W. v. d. ENDT . . . . . f. 182
Een teleurgesteld echtgenoot geholpen. M. G. WILDEMAN . f. 180
Een Trouwboek v. d. R. K. Kerk in de Juffr. Idastraat te 's-Gravenhage loopende van 10 Jan. 1790—8 Juni 1809, door M. G. WILDEMAN . . . d. 56
Een vorstelijk legaat . . . . f. 90
Een wafelbakker-Oranjegist op de Haagsche kermis . . . . e. 116
Eerste leesvergadering der Vereenig. „die Haghe" Voorw. d. 14
Egmond (Graaf) . . . . . f. 155
Eik-en-Duinen . . . . . d. 66
Elisabethsklooster . . . . . a. 49
Elisabeth, dochter van Otto I . c. 15
Elizabeth van Engeland . . . a. 59
En dat in den St. Joris Doelen! f. 140
ENDT. (W. VAN DER) Memorie van de huysen van de Graefflicheyt in 's-Gravenhage. . . d. 48
ENDT. (W. VAN DER) Conditiën ende voorwaerden enz: palmaliebaen in 't bossh van den Haghe. . . . . d. 113
ENDT. (W. VAN DER) Generaal Lazare Hoche in 's-Gravenhage gehuldigd. . . . . d. 116

ENDT. (W. VAN DER) De zeevischmarkt . . . . . e. 80
ENDT. (W. VAN DER) Militaire wachten in den Haag in Januari 1799 . . . . . e. 128
ENDT. (W. VAN DER) Een stadhouder-Koninklijke recommandatie . . . . . f. 182
Engeland (ELIZABETH VAN) . . . a. 59
ENGELBRECHT VAN NASSAU . . . f. 152
ERCKEL. (VAN) . . . . . f. 128
Erfstadhouder WILLEM V . . . c. 28
ESPINOY (Graaf VAN) . . . . . f. 154
EVERHARDI . . . . . c. 72
Extract uijt Nederlands gedenkboek of Europ. Mercurius 1750. Voorw. . . . . d. 14

F.

FAGEL . . . . . d. 83
FAGON (Dr. GUY CRESCENT) . . b. 59
FALLOT (Dr.). . . . . c. 45
FARNESE (OCTAVIO) . . . . . f. 157
FAUCHEY (JEAN GEORGE DE) . . a. 106
FESCH . . . . . f. 116
FILIPS II . . . . . f. 145
FILIPS de Goede . . . . . f. 142
FILIPS de Schoone . . . . . f. 151
FILIPS van Spanje afgezworen Voorw. . . . . e. 13
FILIPS VAN TERNANT . . . . . f. 152
FLENIUM . . . . . f. 19
FLEURY (P. DE) Voorw. . . . . e. 8
FLORIS II. . . . . d. 14; f. 37
FLORIS DE VOOGD . . . . . c. 15
FLORIS IV . . . . . c. 7; f. 43
FLORIS V. . . . . c. 17; d. 60
FLORIS V. Voorw. . . . . e. 13
FLORIS V. . . . . f. 34
FONVANS . . . . . f. 162
FORSTEN (Mr. JACOB BALTHAZAR) a. 106
FORUM ADRIANI. . . . . f. 19
FORUM HADRIANI Voorw. . . . f. 21
FRANCKEN (FRANS) . . . . . f. 86
FRANKEN (J.) bediende van JOHAN VAN OLDENBARNEVELT Voorw. d. 13
FREDERIKS (J. G.) Leeuwendaal bij Rijswijk . . . . . a. 97
FREDERIKS (J. G.)De Wapenborden der Vliesridders in de Groote kerk te 's-Gravenhage . . . f. 141
FREDERIK II. . . . . c. 10
FREDERIK BARBAROSSA . . . . f. 49
FREDERIK HENDRIK VAN ORANJE NASSAU. . . . . a. 68
FREDERIK HENDRIK (portret van) a. 75
FREDERIK HENDRIK . . . . . c. 31
FREDERIK HENDRIK. Voorw. . . e. 13
FREDERIK HENDRIK . . . . . f. 91
FREESE (JACOBUS) . . . . . a. 31
FREMERY (J. DE). Voorw. . . . d. 11
FRIMMEL (Dr. TH. VAN). . . . f. 173
Fundatieboek der Groote of St. Jacobs kerk. Voorw. . . d. 12
FUSCUS (EGNATIUS) . . . . . e. 141
FUSTIUS (H.). . . . . f. 131

G.

Gala-voorstelling der Fransche tooneelisten in den Ouden-Doelen gegeven. Voorw.. . . d. 16
Galgevelden . . . . . b. 54
GANGELOFF DEN OTTER . . . . a. 26
Gantel . . . . . d. 14
Gasthuispoort . . . . . a. 58
Gasthuispoortje . . . . . b. 105
Gedenksteen. . . . . e. 124
Gedenksteen Huygens-huis Houtstraat. Voorw. . . . . f. 8
GEERTRUYT van Rotterdam. Voorw. f. 8
Geheim geneesmiddel. FREDERIK HENDRIK. Voorw. . . . . f. 20
Geimporteerde Hagenaars, Voorw. f. 8
Geldmiddelen der Vereeniging Voorw. . . . . f. 9
Gemeente-Museum met portret en plaat . . . . . d. 3
Gemeente Museum. Voorw. . . d. 6

Gemeente-Museum. Voorw. . . d. 9
Gemeente-Museum . . . . . d. 96
Gemeente-Museum . . . . . e. 64
Gemeente-Museum . . . . . f. 171
Gemeente-Museum . . . . . f. 188
Geimloet Chasadiem . . . . . c. 59
Geneesmiddel; drinkbaar goud. Voorw. . . . . f. 20
Generaal LAZARE HOCHE, in 's-Gravenhage gehuldigd, door W. v. D. ENDT . . . . . d. 116
GEORGE van Denemarken . . . d. 88
GERARD VAN EGMOND . . . . f. 43
GERARD VAN LEYDEN. . . . . f. 54
Geregts-plaats . . . . . d. 96
GERLACH . . . . . f. 20
Geslacht HUYGENS. Voorw. . . f. 8
Gesloten akkers . . . . . d. 15
Gevangenpoort . . . . . a. 22
Gevangenpoort . . . . . e. 27
GIDEON (schaapsvacht van) Voorw. d. 16
Gilde (St. Jacobs.) Voorw . . . f. 7
Gildeplaat. St. Jozefsgilde door BRECHTEL. Voorw. . . . . f. 15
Gobelins . . . . . a. 74
Gobelins ontdekt in een huis aan de Korte Hoogstraat. Voorw. e. 9
GODEFROI (Dr. M. J.). . . . . c. 45
GODEVAERT . : . . . . . f. 41
GODFRIED-DE-BULT. . . . . d. 14
GODFRIED VAN LOTHARINGEN . . f. 33
Goedkoop vleesch in 1714 . . . f. 112
GOEKOOP (Mr. A. E. H.) De stichting van den Heer VAN HEENVLIET b. 104
GOEKOOP (Mr. A. E. H.) doet mededeelingen omtrent ontdekte gobelins. Voorw. . . . . e. 9
GOEKOOP (Mr. A. E. H.). Voorw. e. 12
GOES (VAN DER) . . . . . e. 35
Gogel Tas . . . . . a. 32
GOLDBERG (Jhr. JOHANNES). . . a. 71
Goud (drinkbaar) als geneesmiddel. Voorw. . . . . f. 20
Goud maken. Voorw. . . . . f. 20
GOUTHOEVEN. . . . . f. 42
GOVARD BIDLOO door Dr. R. KRUL b. 49
Graaf VAN BENTINK . . . . . a. 95
Graaf VAN HAGHA. Voorw.. . . d. 16
Graaf van Holland . . . . . a. 58
's-Graavenhaage. (Lofdicht van F. A. DE HARTOGH) . . . . a. 1
Graeffelijksheidsgrond . . . . a. 33
Grafelijke Herberg . . . . . f. 40
Grafelijkheids-molen te Brouwershaven afgebroken en naar 's-Gravenhage vervoerd. Voorw. . . d. 12
Grafelijk paleis van 's-Gravenhage e. 18
Grafplaatsen van de DE WITTEN en SPINOZA in de Nieuwe Kerk . a. 53
Grafzerk GEERTR. BEELAERTS. Voorw. . . . . f. 8
GRAMAYE (JAQUES) . . . . . b. 109
GRANT (CHARLES) . . . . . f. 84
's Graven grond . . . . . b. 54
Graven Haghe (des). Voorw. . . e. 13
's-Gravenhage (Aan) door J. TIDEMAN . . . . . b. 1
's-Gravenhage (Watersport op den Hofvijver te 's-G. in de 16e eeuw) a. 64
's-Gravenhage . . . . . c. 18
's-Gravenhage (Costuumboek van) c. 27
's-Gravenhage als geslachtsnaam d. 22
's-Gravenhage, — 's-Koningshage, door P. LOUWERSE. . . . . e. 1
's-Gravenhage (Platte gr.) Voorw. e. 9
's-Gravenhage . . . . . f. 84
's-Gravenhage . . . . . f. 141
's-Graven Huis . . . . . c. 7
's-Gravenzande . . . . . f. 42
Gravin JACOB . . . . . d. 18
GROEN VAN PRINSTERER . . . e. 49
GROENEVELT . . . . . f. 104
GROENMAN (Dr. E. H.) De Hoogere Burgerschool met vijfjarigen Cursus voor jongens te 's-Gravenhage . . . . . d. 51
Grondslag van gemeente-museum. Voorw. . . . . d. 6
GROOT (THEODORUS DE) . . . . f. 132
Groote kerk (bezoek) Voorw. . f. 23

Groote Kerk . . . . . f. 141
Groote Vergadering. Voorw. . . e. 13
Groote Zaal. Voorw. . . . . e. 13
Groote Zaal Binnenhof; vaandels en trommen. Voorw. . . . f. 8
Gucht (M. van der) . . . . b. 58
Guide de la Haye. Voorwerk . . d. 13
Gulden Vlies. Voorw. . . . . d. 16
Gulden Vlies. Voorw. . . . . e. 13
Gulden Vlies. Voorw.. . . . . f. 23
Gustaaf III, Koning v. Zweden. Bezoek aan ons land. Voorw. d. 16
Gijsberti Hodenpijl (C. F.) Napoleon I te 's-Gravenhage . . e. 73
Gijsberti Hodenpijl (C.) De dood van Lodewijk Napoleon's oudsten zoon te 's-Gravenhage in 1807 . . . . . f. 116
Gijsberti Hodenpijl (C.) Het nieuwe gemeentebestuur in 1811 . . f. 193
Gijsberti Hodenpijl (C.) Rectificatie . . . . . f. 196

H.

Haagambacht . . . . . a. 99
Haag-ambacht . . . . . b. 54
Haagsche en Amisfoortse krukkendans. Bijdrage tot het leven van J. F. Schweitzer d. Dr. R. Krul. e. 4
Haagsche Bosch . . . . . c. 73
Haagsche Ooievaar (de) . . . . c. 2
Haagsche Magistraat. . . . . a. 48
Haagsche speelkaarten . . . . a. 47
Haagsche Trouwbelofte in 1674. a. 89
Haags wapentje. . . . . a. 52
Haagvliet. . . . . f. 121
Haarlem . . . . . f. 43
Habets (J. J.) . . . . . f. 193
Hâchnosas Callo. . . . . c. 61
Hachten (Matthias Theodorus. f. 134
Haeften (van) . . . . . e. 39
Haegvaert. . . . . a. 98
Haemstede . . . . . f. 36
Haensbergen (Johannes van) . f. 173
Hage (hout van de) . . . . . c. 73
Hagehout . . . . . c. 74
Hageraats (L. J. J.) De Stichter van 's-Gravenhage. . . . . c. 6
Hageraats (L. J. J.) houdt eene voordracht over het 9e kapittel d. orde v. h. Gulden Vlies. Voorw. d. 16
Hageraets (L. J. J.) Johannes Bosboom . . . . . e. 42
Hageraats (L. J. J.) De ridderzaal v. 's-Gravenhage (Gedicht). f. 1
Haghe (den). . . . . b. 4
Haghe . . . . . d. 113
Hallingh. . . . . a. 104
Hals (Frans) . . . . . f. 163
Halstraatje . . . . . a. 30
Hanneman (Adriaen) . . . . e. 71
Harck (Jan). . . . . a. 100
Hardy (Karel) . . . . . e. 69
Hartjesdag . . . . . d. 11
Hartogh (Frans Adam de) Lofdigt 's-Graavenhaage. . . . a. 2
Hasselt (W. J. C. van). . . . e. 12
Hauser. . . . . e. 68
Hauser (A.) . . . . . f. 166
d'Havrincour (Markies) . . . b. 89
Heem (Jan Davidsz de). . . . e. 69
Heem (Corn. de) . . . . . e. 69
Heemskerk . . . . . c. 18
Heenvliet (Heer van) . . . . b. 104
Heerenpad . . . . . c. 26
Heerepad . . . . . d. 16
Heeres (Mr. J. E.) De besteheer (Gedicht) Medegedeeld door . e. 130
Heereweg. . . . . b. 75
Heerstad Voorw. . . . . e. 13
Heeteren (Mr. Adr. Leonard v.) a. 106
Hegge Zijnen (Dr.) Geschreven stuk ingekomen van. Voorw. d. 14
Heimans . . . . . a. 75
Helm (Willem van der) . . . e. 166
Helmans (Mr. Dirk). . . . . a. 105
Helmont (Jean Baptiste van) . e. 25
Helst (Bartholomeus van der) f. 165
Helvetius. . . . . e 7; f. 93

HELVETIUS EREMITA . . . . . e. 25
HENDRIK II . . . . . f. 157
HENDRIK II (Keizer) . . . . . f. 33
HENEGOUWEN . . . . . f. 41
HENKET, over waterverv. . . . . a. 6
HENRIETTE MARIE (ballet ter eere van) Voorw. . . . . e. 13
HENRIQUES PIMENTEL (M.) De weldadigheidsinstellingen onder de Israëlieten te 's-Gravenhage c. 46
HENZY (RUDOLF) . . . . . c. 28
HERMANN (PAULUS) . . . . . b. 58
Hermitage . . . . . c. 27
Hessen-Philipsthal. . . . . f. 142
Het doopboek van de Kapel van Eik-en-Duinen, loopende van 1690 tot en met 1791. Medegedeeld door M. G. WILDEMAN d. 66
Het doopboek van Eik-en-Duinen II. Medegedeeld door M. G. WILDEMAN. . . . . e. 87
Het geschil over het commando van het garnizoen te 's-Gravenhage. 1785—1786 door Mr. J. B. J. N. RIDDER DE V. D. SCHUEREN. f. 68
Het Haghehoute . . . . . f. 37
Het Jachthuis der Graven van Holland. Eene teekening van REMBRANDT met twee aanteekeningen . . . . . b. 81
Het Jacoba-Priëel folkloristische studie door Dr. R. KRUL . . d. 10
Het kasteel «Die Haghe». met afbeeldingen, door C. H. PETERS f. 5
Het koninklijk kabinet van schilderijen (Mauritshuis). . . . d. 5
Het nieuwe gemeentebestuur in 1811 d. C. GIJSBERTI HODENPIJL f. 123
Het rustend Weefgetouw . . . b. 14
Het Schoorsteenvegerstraatje door A J. SERVAAS VAN ROOYEN. . c. 34
Het St. Nicolaas Gasth. heropend f. 124
HEUSDEN (P. G. VAN) . . . . f. 195
Hevelplan. . . . . a. 6
HEWITH (ANRREAS) . . . . . c. 40
Heylige Sacrement (het) . . . a. 58
HEIJST (D. F. VAN) De schoone slaapster . . . . . e. 61
Historisch genootschap. Voorw. d. 13
Historische kunstbeschouwing. Voorw. . . . . e. 11
HOBBEMA . . . . . f. 169
HOCHE (LAZARE) . . . . . d. 116
Hoe die meening in de wereld is gekomen . . . . . e. 109
Hoe 's-Gravenhage een molen rijker wordt 1368—1369 door FRED. CALAND . . . . . d. 59
HOEDT (GERRARD). . . . . a. 77
HOEVEN (VAN DER) . . . . . f. 106
Hofkermis . . . . . a. 26
Hofje van Nieuwkoop . c. 23; e. 40
HOFSTEDE DE GROOT (Dr. C.) De Haagsche Schilderijenmusea . f. 163
HOFSTEDE DE GROOT (Dr. C.) De Haagsche Schilderijenmusea . e. 64
Hofpoortje . . . . . a. 30
Hofvijver . . . . . a. 19
Hofvijver (Watersport op den) . a. 64
Hofvijver. Voorw. . . . . e. 12
HOGENDORP (GIJSBERT KAREL VAN) e. 57
Hol-land . . . . . f. 7
HOLLAND (Mr. T. A) . . . . a. 72
Holland (Graaf van) . . . . . a. 58
Holland (Leeuw van). . . . . a. 22
Holland (Staten van). . . . . a. 100
Holland (WILLEM II van) . . . c. 7
Holtland . . . . . d. 12
Hongaersche dokter . . . . . a. 26
Hongarije (MARIA VAN) . . . . c. 72
HONDECOETER . . . . . e. 69
HONDT (ABRAHAM DE) . . . . c. 33
HONTHORST (GERARD). . . . . e. 71
Hoofdcommissie tot de oprigting van een Nationaal Gedenkteeken voor November 1813. a. 95
Hoofdingang v. h. R. C. Oude M. en Vr. huis . . . . . b. 84
Hooge Raad. . . . . b. 54
Hoogwoude. . . . . c. 16

Hoon (Jan en Jacomina) . . a. 71
Hoorn (Petrus van). . . . . a. 105
Hoornbrug . . . . . a. 98
Houck (van der) . . . . . d. 83
Houckgeest (erard) . . . . f. 85
Houff (Aper Frans van der) . a. 99
Houtstraat Huis Huygens Voorw. f. 7.17
» » » » f. 8.17
Houtenbeen, Korn. Jol. Voorw. f. 12
Hove (B. J. van) . . . . . e. 43
Hoyinck van Papendrecht (Mr. Cornelis Paulus). . . . . b. 88
Huis Huygens. Voorw. . . . . f. 8 17
Huis Ten Bosch . . . . . d. 15
Hulde aan den heer Jacobus Kuypers. Voorw. . . . . f. 26
Hulde aan 's-Gravenhage door Joost van den Vondel . . . c. 1
Hunerberg . . . . . f. 23
Hurau. . . . . f. 123
Huwelijks inzegening door een Predikant uit Philadelphia. . d. 65
Huwelijksfeest Groot-Hertogin . f. 6
Huijbers (Dr. Dominicus) . . . c. 42
Huygens (Christiaen) . . . . a. 100
Huygens (Constantijn). a. 67; a. 69
Huygens (Christiaan) Voorw. . c. 7
Huygens (Constantijn) Voorw. . e. 7
Huygens-kamer. Voorw. . . . e. 7
Huygens (Constantijn) Voorw. f. 8.17
Hij gaat de Wagebrug over . . a. 28
Huygensz (Jan). . . . . f. 195
Huzaren van Franguipani Voorw. f. 19

I.

Iets ter aanvulling door P. Zwart f. 194
In de Luthersche Kerk begraven d. 120
Ingelheim . . . . . f. 23
Ingenhousz (Dr. Jan) . . . . c. 42
Innocentius IV . . . . . c. 10
Ising. Voorw. . . . . e. 13
Israëls (Jozef) . . . . . e. 72
Israëlitisch Oude Mannen- en Vrouwenhuis. . . . . c. 52
Israëlitisch Weeshuis te 's-Gravenhage . . . . . c. 25
Israëlitische Ziekenhuis te 's-Gravenbage . . . . . c. 57

J.

Jacoba, ex-Gravin van Holland . c. 27
Jacoba van Beieren. Voorw. . e. 18
Jacobalaan . . . . . d. 16
Jacoba-Priëel . . . . . d. 16
Jacobsen (Jan) . . . . . b. 7
Jacobstoren (St.) . . . . . b. 4
Jacobsz (Johan) . . . . . d. 18
Jan I . . . . . f. 44
Jan van Braband. Voorw. . . e. 13
Jan van Naaldwijk . . . . . d. 11
Jan Pieterszoon . . . . . f. 41
Jan Rap en zijn maat . . . . a. 24
Janssens van Ceulen (Cornelis. f. 89
Jan van Bourgondië . . . . f. 150
Jan van Neuchâtel . . . . . f. 151
Jason. Voorw. . . . . d. 16
Jason . . . . . f. 148
Jean Sr. de Ber d'Auxi . . . f. 162
Jhr. C. A. van Sijpesteyn. In Memoriam, door A. J. Servaas van Rooyen . . . . . e. 175
Johanna van Beijeren. Voorw. . f. 8
Johan Maurits van Nassau-Siegen . . . . . a. 69
Johannes Bosboom, door L. J. J. Hageraats . . . . . e. 42
Jol (Kornelis). Voorw. . . . . f. 12
Jol (Cornelis); zijne echtgenoote en huwelijksgeluk. Voorw. . f. 18
Joly (Victor) . . . . . e. 45
Jonge (de) . . . . . f. 191
Jongen van Jan de Witt . . . d. 10
Jongen van Pijpaarde . . . . d. 10
Jongensschool . . . . . e. 129
Joost van den Vondel's Hulde aan 's-Gravenhage in den aanhef van zijn Geboorteklok van Willem van Nassau . . . . . c. 1

JORDENS . . . . . f. 45
JORISSEN (THEODORUS) . . . . f. 92
JOSSELIN DE JONG (P.) . . . . e. 72
„Juffrouw gevraagd" . . . . . f. 189
Juffr. Idastraat . . . . . d. 56
Justicie . . . . . b. 54

K.

Kaartje van Delfland . . . . . a. 16
Kaartje nageteekend voor archief der vereeniging Voorw. . . . e. 9
Kaart (Historische) d. J. KUYPER. f. 26
Kaatsbanen . . . . . d. 47
Kabinet van Schilderijen (Koninklijk) met plaat . . . . . d. 5
KAMPENHOUT (WILHELMUS FRANCISCUS VAN). . . . . f. 137
Kanonnen op Zorgvliet geborgen in den patriottentijd . . . . a. 95
Kapelsbrug . . . . . e. 114
Kapel van Assendelft. Voorw. f. 23
KAREL DEN STOUTEN (Geboorte van) Voorw. . . . . e. 12
KAREL DIE CALE . . . . . f. 27
KAREL DE GROOTE . . . c. 12; f. 22
KAREL, Hertog van Lorraine. . f. 38
KAREL II (Koning) . . . . . a. 60
KAREL DE STOUTE. . . . . f. 152
KAREL V. . . . . c. 9
KAREL DE VIJFDE . . . . . f. 144
Karosse van staat door L. WICHERS a. 38
Karreweij . . . . . c. 26
Kasteel «die Haghe». Voorw. . f. 22
KASTEELE (VAN DE) . . . . . a. 61
KAT (CORNELIS PIETER DE). . . a. 107
Kasteel Torenburg . . . . . c. 18
KEETELAAR (BERNARDUS) . . . a. 32
Keizer LEOPOLD II. . . . . e. 33
Keizerin van Oostenrijk. . . . c. 43
KEMP (VAN DER) . . . . . a. 61
KEPPEL (ARNOLD) . . . . . b. 60
Kerckmisse . . . . . a. 27
Kerk der doopsgezinden. Voorw. f. 20
Kerk (Groote). Voorw. . . . . f. 22
Kerk of Vermaanhuis der Mennonieten. Voorw. . . . . f. 20
Kerkpad . . . . . d. 16
Kerk Rijswijk. Voorw. . . . . f. 17
Kerkslag . . . . . d. 16
Kerkstraat tegenwoordig Schoolstraat. Voorw. . . . . d. 11
Kermis (Haagsche) . . . . . a. 24
Keurboeken. Voorw. . . . . f. 18.19
Keuren . . . . . c. 18
Keurvorst van de Paltz. Ministerie van Financiën. Voorw. . . . f. 7
KEIZER (HENDRIK DE) . . . . e. 135
Kidt zijn Straatje . . . . . c. 35
KIGGELAER (JOHAN) . . . . . d. 50
Kissemstraatje . . . . . c. 35
Kist (ijzere) . . . . . f. 188
Kleine Loo. Voorw. . . . . e. 10
„Kleijn Samenspraakje" over de inenting der kinderpokjes in den Haag. Met aanteekening van Dr. R. KRUL . . . . . c. 36
KLINKENBERG (J. C. K.). . . . f. 175
Klokken in den Toren der Groote kerk. Voorw . . . . . f. 22
Kloosterkerk . . . . . a. 59
KOCK (THEODORUS DE) . . . . f. 128
KOECHLIN (JOSUÉ EMILE) . . . a. 107
KOETSVELD (Dr. C. E. VAN). De Zuiderkerk . . . . . c. 3
KOLCHIS. Voorw. . . . . d. 16
Komt er nu in Rusland eens om . d. 44
Koning en Koningin van Boheme a. 59
Koning GUSTAAF III van Zweden e. 33
Koning KAREL II . . . . . a. 60
Koning LODEWIJK . . . . . c. 44
Koning LODEWIJK . . . . . a. 31
Koningin MARIA . . . . . e. 5
Koning van Rome . . . . . a. 37
Koning WILLEM II. (Troonsbestijging) . . . . . a. 85
Kon. Kabinet van Schilderijen . e. 64
Koninklijk Kabinet van munten enz. . . . . f. 190
Kooltuin (de) . . . . . a. 67

Koordedanser . . . . . a. 32
Koordedanserspolitiek. Voorw. . f. 8
Koordedanserspolitiek. Voorw. . f. 17
KOPP (HERMANN) . . . . . e. 23
Kramen op de Loterijzaal . . . a. 90
Kronijk loopende van 1 Nov. 1891 tot 2 Aug. 1892 . . . . . e. 177
Kronijk loopende van 28 Aug. 1892 tot 2 Oct. 1893 . . . . . f. 197
Kronijk van JAN VAN NAALDWIJK Voorw. . . . . d. 11
KROS, over waterverv. . . . . a. 4
KRUL (Dr. R.) 't Was eenmaal kermis in den Haag. Bijdrage tot de Geschiedenis der Kwakzalverij a. 24
KRUL (Dr. R.) GOVARD BIDLOO . b. 49
KRUL (Dr. R.) Het Jacoba-Prieël, folkloristische studie . . . . d. 10
KRUL (Dr.) deelt belangrijke bijzonderheden mede omtrent Dr. THOMAS SCHWENCKE. Voorw. . d. 11
KRUL (Dr. R.) Haagsche en Amisfoortse Krukkendans . . . . e. 4
KRUL (Dr) doet mededeelingen over het drinkbaar goud. Voorw. . f. 20
KRUL (Dr. R.) De Stadhouder FREDERIK HENDRIK drinkt vloeibaar goud . . . . . f. 91
KRUIJFF (H. A. TH. H. DE) . . f. 138
KUN (VAN DER) . . . . . f. 136
Kunstliefde spaart geen Vlijt . a. 63
KUYPER (J.) Historische kaart. Voorw. . . . . f. 26

L.

Laatste bijeenkomst der vereeniging „Ter beoefening der geschiedenis van 's-Gravenhage, Voorw. . . . . d. 9
Laek . . . . . d. 14
LALAING . . . . . f. 152
LALAING VAN BUGNICOURT . . . f. 155
LAMBRECHTSZ (ARENT) . . . . e. 143
Lammenvlietsche Schans . . . a. 104
Lange Voorhout . . . . . a. 30
LANNOY (HUGO DE) . . . . . f. 149
LA ROY (PIETER) . . . . . d. 75
LARREY (DE) . . . . . e. 36
Laster SPIERING. Voorw. . . . f. 19
LEDEBOER (werkover boekdrukkers Voorw. . . . . d. 12
LEEFDAEL (LODEWIJK VAN) . . a. 98
LEEN (ARNOLD VAN DER) . . . . e. 147
LEENDERS (CORNELIS). . . . . f. 137
Leenfonds der afd. 's-Gravenhage v. d. Maatschappij tot nut der Israëlieten in Nederland. . . c. 64
Leesvergadering. Dr. JAN TEN BRINK vervult de spreekbeurt. Voorw. . . . . e. 10
Leesvergadering. Spreker de heer LOUWERSE. Voorw. . . . . f. 8
Leesvergadering in Pulchri Studio Spreker de heer C. H. PETERS. Voorw. . . . . f. 21
Leeuwendaal bij Rijswijk door J. G. FREDERIKS. . . . . a. 97
Leeuwenstein . . . . . f. 21
Leeuw van Holland . . . . . a. 22
LE GRAS . . . . . e. 20
LEICESTER . . . . . a. 59
Leiden . . . . . f. 42
LELIENBERG (CORN.) . . . . . e. 65
LEYCESTER (banket ter eere van) Voorw. . . . . e. 13
LEYGUIER (JOHAN DE) . . . . a. 103
LEIJSTER (JUDITH) . . . . . f. 163
LIBANON. Voorw. . . . . e. 13
LINGELBACH . . . . . e. 71
LIGNE (Prins DE) . . . . . f. 153
LISSE (DIRK VAN DER) . . . . f. 173
LOCKHORST . . . . . e. 7
LODEWIJK (Koning) . . . . . e. 44
LODEWIJK (Koning). Voorw. . . e. 13
LODEWIJK NAPOLEON . . . . . e. 45
LODEWIJK XIV . . . . . e. 20
LOMMEL (Pater A. VAN) . . . f. 130
LOOYEN (ABRAHAM ARNOLDUS) . f. 190
LORMIER (FRANÇOIS) . . . . . a. 105
Loterijzaal (De kramen op de) . a 90
Loterijzaal . . . . . e. 19

Loterijzaal. Voorw. . . . . e. 13
Lotius (E.) . . . . . e. 163
Louk . . . . . a. 35
Louwerse (P.) 's-Gravenhage, 's-Koningshage . . . . . e. 1
Louwerse (P.) Den Haag bekeken door den bril v. e. geimporteerd Hagenaar. Voorw. . . . . f. 8
Lubesteijn (Vincent van) . . . b. 109
Lucasgilde . . . . . e. 70
Luchtballon . . . . . b. 108
Ludolphi (Hermes) . . . . . f. 132
Luiboekjes . . . . . c. 82
Luilak . . . . . a. 27
Luraghi . . . . . b. 95
Luz (Simon) . . . . . a. 103
Lijkschouw door A. J. Servaas van Rooyen . . . . . d. 45
Lyon (Concilie van) . . . . . c. 9
Lijst der Kapelaans te Rijswijk in bediening . . . . f. 138—139
Lijst ten geschenke ontvangen van geschiedkundige zeldzaamheden betreffende Johan van Oldenbarnevelt. Voorw. . . . . d. 13

M.

Maas (Pieter) . . . . . f. 132
Maas (Petrus) . . . . . f. 133
Mackie van Aberdeen (William) a. 62
Maclaine (Archibald) . . . . a. 62
Maes . . . . . f. 103
Maes zijn Straatje . . . . . c. 35
Magistraat (Haagsche) . . . . a. 48
Magistraat . . . . . e. 123
Magito (Pieter) Koordedanser Voorw. . . . . f. 17
Moleveld . . . . . d. 94
Malie . . . . . d. 114
Malieveld . . . . . c. 26
Mamimes (Heer van) . . . . . f. 161
Man (Dr. de) onderzoekt den kop van den Roomsch-Koning . . c. 17
Mansfeld 153
Marck (Mr. Hendrik Adriaan van der) . . . . . a. 105
Marée (J. B. de) . . . . . a. 38
Margareta van Vlaanderen . c. 15
Maria Kapel . . . . . e. 114
Marie-Louise . . . . . e. 73
Maria Stuart . . . . . a. 61
Maria van Oostenrijk . . . . c. 17
Marionette-laan . . . . . a. 32
Marionette Spel . . . . . a. 31
Martini . . . . . b. 95
Masaland . . . . . f. 28
Masiton . . . . . a. 32
Mathilda, dochter van den Hertog van Lotharingen, moeder van Willem II . . . . . c. 7
Matsvotten . . . . . a. 33
Mauritius (Teobaldus) . . . . a. 59
Maurits. Voorw. . . . . e. 13
Mauritshuis . . . . . d. 5
Mauritshuis . . . . . e. 64
Mauritshuis . . . . . f. 163
Maximiliaan van Egmond . . . f. 153
Maziestraatje . . . . . c. 35
Mechelen (Jonkvrouw van) . . a. 68
Medaille (gouden). Huwelijksfeest Groothertogin. Voorw. . . . f. 6
Mededeelingen. Voorw. . . . . d. 9
Meerman . . . . . f. 48
Megen . . . . . f. 153
Mele de Kent . . . . . e. 11
Mellin (Robert) . . . . . a. 62
Memorie van de huijsen van de Graefflicheijt in 's-Gravenhage door W. v. d. Endt . . . . d. 48
Menant . . . . . f. 192
Mennonieten-Kerk Voorw. . . f. 20
Merck (Jacobus van der). . . f. 90
Merula . . . . . c. 73
Meschieboth Neefesz . . . . c. 67
Mesdag (Panorama) Voorw. . . f. 14
Mesker (J.) . . . . . b. 100
Metsu (Gabr.) . . . . . e. 66
Meurs (Graaf van) . . . . . f. 161

MEIJER (Dr.) . . . . . b. 105
MEIJER . . . . . f. 191
MIEREVELD . . . . . a. 75
MIERIS (VAN) . . . . . f. 43
MIERIS (WILLEM) . . . . . f. 174
MIEROP (CORNELIS VAN) . . . . d. 18
MIGNON . . . . . a. 78
Militaire wachten in den Haag in Januari 1799, door W. VAN DER ENDT . . . . . e. 128
Minnen loep (der). Voorw. . . . e. 10
Mischéneth Zekeniem . . . . c 67
MOLENAER (JAN MIENSE). . . . f. 163
MOLENGRAAF (BARTHOLOMEUS) . f. 132
MOLESCHOT . . . . . f. 103
MOMBAS . . . . . f. 106
Momboirkamers. Voorw. . . . d. 11
MONNIER (PHILIPPUS JACOBUS) . b. 91
MONTIGNY . . . . . f. 157
Monument van 1813 in het Willemspark te 's-Gravenhage . . a. 93
MOONEN (ARNOLD) . . . . . f. 174
MOONS . . . . . c. 72
MORO . . . . . f. 157
MORSETOESTEL . . . . . d. 109
MOURANT. Voorw. . . . . e. 13
MUELEN (J. C. VAN DER). Een oud Hollandsch huis uit de 1e helft der XVIIe eeuw . . . . . a. 67
MUELEN (J. C. VAN DER). Wapens in de Groote- of St.-Jacobskerk te 's-Gravenhage 1665—1736 . c. 82
Mulcten . . . . . a. 35
Museum (Gemeente-) Gouden Medaille, Huwelijksfeest Groot-Hertogin Voorw. . . . . f. 7
Museum van Kunstnijverheid. Voorw. . . . . f. 15
Musea (Haagsche) . . . . . d. 3
MULOCK. Voorw. . . . . d. 12
MUTTERS . . . . . f. 178
Muurbeschildering turfkelder, Ministerie van Financiën. Voorw. f. 7
MIJL (VAN DER) . . . . . d. 95

N.

Naaldwijk. Voorw. . . . . d. 11
Naaml. der Burgemeesters sedert 1800 . . . . . a. XXIX
Naaml. der Burgemeesters sedert 1800. . . . . b. XXIX
Naaml. der Burgemeesters van 1759—1794 . . . . . c. XXVIII
Naaml. der Burgemeesters sedert 1738—1758. . . . e. XXXII
Naaml. der Burgemeesters sedert 1560 tot heden . . f. XXXII
Naam- en opvolgingslijst der Eerw. Heeren Pastoors v. d. St.-Jacobsparochie te 's Gravenhage, door P. ZWART. . d. 23—44
NAPOLEON. I Voorw. . . . . d. 14
NAPOLEON . . . . . f. 123
NAPOLEON (CHARLES) . . . . f. 116
NAPOLEON I te 's-Gravenhage, door C. F. GIJSBERTI HODENPIJL. . e. 73
Nazareth (Vrouwenklooster) . . a. 97
Nederhof . . . . . d. 10
Nederland (Onafhankelijkverklaring) . . . . . a. 93
Nederlandsch-Israëlitisch Armbestuur te 's-Gravenhage . . . c. 47
Nederlandsch Portugeesch Israëlitisch Armbestuur te 's-Gravenhage . . . . . c. 50
NES (DE) Voorw. . . . . e. 9
NETSCHER (CASPER) . . . . . f. 174
NEUCHÂTEL (JAN VAN) . . . . f. 151
Nieuwe Kerk . . . . . e. 117
NIEUWKOOP (Heer VAN) . . . . a. 68
Nieuwkoop (Hofje van) . . . . c. 23
Nieuwkoop (Hofje van) . . . . e. 51
Nieuwkoop (Hofje van) . . . . e. 40
Nieuwe Doelen . . . . . d. 4
Nieuwe Kerk . . . . . a. 53
NIFTERLAKE . . . . . f. 30

Nog eens: „Kunstliefde spaart geen vlijt". . . . . d. 115
Nog iets over de grafplaatsen van de DE WITTEN en SPINOZA, in de Nieuwe Kerk, door M. G. WILDEMAN . . . . . e. 117
Noortlaen . . . . . c. 74
NOORWITS (PIETER ARENDSZOON) e. 155
NOORWITS (P.AZN.) . . . . . f. 88
NUCK (Dr. ANTHONY) . . . . . b. 56
NUIJEN . . . . . e. 45

O.

O, die goede oude tijd! . . . e. 86
OFFERMAN (THEODORUS) . . . . b. 86
OLDENBARNEVELT (JOHAN VAN). Voorw. . . . . d. 13
OLDENBARNEVELD. Voorw. . . . e. 13
OLDMANS . . . . . e. 36
Oliekoop . . . . . a. 26
Onafhankelijk verklaring van Nederland . . . . . a. 93
Ons correspondeerend lid, J. J. HABETS. (In Memoriam) door A. J. SERVAAS VAN ROOYEN . f. 193
Ontstaan v. h. eilandje in den Hofvijver. Voorw. . . . . e. 12
Ooievaar voorkomende op stadszegel. Voorw. . . . . e. 12
Oostenrijk (Keizerin van) . . . c. 43
Oostenrijk (MARIA van) . . . . e. 17
Oosterbeek . . . . . d. 15
Opgave der grafplaatsen van Eik-en-Duinen . . . . . e. 88—94
Oprichting van de Vereeniging „Die Haghe". Voorw. . . . d. 6
Oprichting der vereeniging „Ter beoefening der geschiedenis van 's-Gravenhage". Voorw. . . . d. 6
Opening van de eerste algemeene vergadering van de vereeniging „Die Haghe". Voorw. . . . . d. 7
Opstellen van slinger, door HUYGENS in den toren te Scheveningen aangebracht. Voorw. . e. 8
Oranje (Prins van) . . . . . f. 157
ORMEA (Mr. SCIPIO) . . . . . a. 104
OSTADE (ADRIAEN VAN) . . . . f. 165
Ottoburg . . . . . a. 98
OTTO I. hertog van Brunswijk en Luneburg . . . . . c. 15
OTTO III . . . . . c. 8
OTTO III (Keizer) . . . . . f. 32
OTTO den III en VAN GELDER . . f. 49
OUDAEN (J.) Zeldzaam boekje Voorw. . . . . f. 17.18
Oud archief Voorw. . . . . d. 11
Oud archief. Voorw. . . . . d. 12
Oud-Archief . . . . . e. 117
Oud-Archief . . . . . f. 188
Oud-Hollandsche kunst door C. H. PETERS . . . . . e. 131
Oude-Mannenberg . . . . . c. 26
Oudemannenberg . . . . . d. 17
Oudemannenhuis . . . . . a. 59
Oudelandtsbrugge . . . . . a. 99
OUWELANT (JOOST VAN) . . . . a. 99
Overbrenging vaandels en trommen. Voorw. . . . . f. 8
Over het Haagsche Bosch . . . c. 73

P.

Paardenmarkt . . . . . a. 30
Palmaliebaen . . . . . d. 113
Pamfletten Patriottentijd. Voorw. f. 8
PANHUYZEN (JOHANNA VAN) . . a. 104
Panorama Mesdag. Voorw. . . f. 14
PARKER (JAN) . . . . . a. 33
Patriottentijd (Kanonnen op Zorgvliet geborgen) . . . . . a. 95
Patriottentijd. Voorw. . . . . e. 13
Patriottentijd. Koordedanserspolitiek. Voorw. . . . . f. 8
Patrijsjes aan de Ruwaardin. (C. DE WITT). Voorw. . . . f. 18
PAUW (Mr. REINIER) . . . . . e. 156
PAYPAERT (JAN) . . . . . d. 10
Peilschaal v. h. Waterverv. kanaal a. 19
PEPIJN VAN HERISTAL . . . . . f. 26

Peters. Voorw. . . . . e. 13
Peters (C. H.) Oud-Hollandsche kunst . . . . . e. 131
Peters (C. H.) Het kasteel die Haghe f. 5
Petit (Sieur Joseph) . . . . a. 34
Petrarca. Voorw. . . . . e. 11
Philibert van Savoye . . . . f. 155
Philips, Hertog van Bourgondië. Voorw. . . . . d. 16
Philips van Bourgondië . . . b. 12
Philips de Schoone . . . . . c. 73
Philips de Schoone . . . . . f. 146
Philips II . . . . . f. 113
Philips van Schoonhoven . . . c. 17
Philipse (Mr. Johan Anthony) . a. 106
Piet Helin. Voorw. . . . . e. 9
Pinto (Mr. Abraham de) . . . c. 54
Pitcairne (Archibald) . . . . b. 58
Plaats . . . . . a. 32
Plaats . . . . . d. 10
Plaets als Graeffelijkheidsgrond . a. 33
Plaets als Rijks-travers . . . . a. 33
Plattegrond van 's-Gravenhage. Voorw. . . . . e. 9
Plattegrond v. den Haag (Histor. kaart). Voorw. . . . . f. 26
Plein . . . . . a. 29
Plein (het) . . . . . a. 68
Poelenburgh (Cornelis van) . f. 90
Poelenburg (Cornelis) . . . . f. 172
Poelgeest (Aleid van) . . . . d. 10
Policie . . . . . b. 54
Pont (Jan) . . . . . f. 41
Porcelein (Haagsch.) Voorw. . . f. 15
Porceleinfabrieken (Haagsche). Voorw. . . . . e. 10
Porcellis (Johannes) . . . . e. 66
Portretten van Prins Frederik Hendrik en van Amalia van Solms . . . . . a. 75
Post (Pieter) . . . . . a. 70
Posterijen: Schrijf toch niet 's Hage Voorw. . . . . f. 7
Postuurmaker . . . . . a. 32
Potgieter . . . . . e. 50
Potter van der Loo (Dirc) Voorw. e. 10
Potter . . . . . e. 66
Pulchri Studio . . . . . e. 51
Putter (Pieter de) . . . . . e. 69
's Princen sepulture . . . . . c. 17
Pringle (J.) . . . . . c. 43
Prins Mauritshuis . . . . . a. 69
Prins-Stedehouder . . . . . a. 31
Prins Willem I (Bericht v. d. moord op) . . . . . a. 48
Prins Willem III . . . . . a. 61
Pijpaarde . . . . . d. 10

Q.

Quaden . . . . . d. 12
Quartelaar (Burgemeester) . . a. 26

R.

Raad van State . . . . . a. 60
Raadpensionaris . . . . . e. 117
Radbod II . . . . . d. 19
Ramsdonk (Kornelis) . . . . f. 132
Rappard (Jhr. C. C. A. Ridder van) e. 54
Rectificatie, C. Gijsberty Hodenpijl . . . . . f. 126
Redacteur gevraagd . . . . . e. 63
Redelijkheid, over waterverversching . . . . . a. 4
Register van graven in de Nieuwe Kerk . . . . . a. 54
Reinders . . . . . f. 178
Reinout . . . . . f. 41
Reinout van Brederode . . . f. 151
Reischach (Baron van) . . . . b. 89
Rekenkamer . . . . . a. 99
Rekenkamer der Graaffelijkheid a. 33
Rembrandt. Voorw. . . . . d. 13
Rembrandt . . . . . e. 53
Rembrandt . . . . . e. 66
Rembrandt . . . . . f. 165
Rembrandt . . . . . f. 168
Remonstrantie gezonden aan den Zwijger. Voorw. . . . . e. 13
Renesse (Jan van) . . . . . d. 60

Resolutiën der Stad . . . . . a. 35
Restauratieplannen Groote Kerk. Voorw. . . . . f. 23
Reuvens (Prof.) . . . . . f. 21
Reynolds (Joshua) . . . . . f. 167
Rhijn (Matthias) van) . . . . f. 132
Ridderzaal. . . . . c. 19
Ridderzaal. . . . . f. 1
Riemer (de) . . . . . e. 40
Riemer (Jacob de). Voorw. . . d. 9
Riemer (de) . . . . . f. 143
Riner (Jan) . . . . . a. 32
Rinland . . . . . f. 28
Robbert de Fries . . . . . d. 14
Roelofs . . . . . e. 65
Roelofs (Coenraet) . . . . . e. 144
Roepel (Conr.) . . . . . e. 69
Roever (Mr. N. de) . . . . . e. 139
Rombouts . . . . . f. 169
Roomsch-Koning, (Willem II.) . c. 8
Roomsch Catholieken, Rijswijk. Voorw. . . . . f. 17
Rooseboom . . . . . a. 61
Rooyen (A. J. Servaas van) Aagte, des Volders dochter . b. 3
Rooyen (A. J. Servaas van), Het Schoorsteenvegerstraatje . . . c. 34
Rooyen (A. J. Servaas van) sprak naar aanleiding van het bezoek aan ons land door Gustaaf III, Koning van Zweden. Voorw. . d. 16
Rooyen (A. J. Servaas van) Lijkschouw . . . . . d. 45
Rooyen (A. J. Servaas van) Ambten in de familie . . . d. 63
Rooyen (A. J. Servaas van) Een Haagsch binnenhuisje der 17de eeuw . . . . . d. 75
Rooyen (A. J. Servaas van) Historische kunstbeschouwing Voorw. . . . . e. 11
Rooyen (A. J. Servaas van). Wat de Magistraat van den Haag 300 jaar geleden, al zoo te doen had en gedaan heeft . . . . e. 110
Rooyen (A. J. Servaas van). Jhr. C. A. van Sypestein. In Memorium . . . . . e 175
Rooyen (A. J. Servaas van) Installatierede. Voorw. . . . . f. 9
Rooyen (A. J. Servaas van) Bij het kaartje . . . . . f. 113
Rooyen (A. J. Servaas van) ons correspondeerend lid, J. J. Habets. (In Memoriam) . . . f. 193
Rotterdam (gelijkstelling van des Graven Haghe met). Voorw. e. 13
Rotterdam . . . . . f. 84
Rottermondt. . . . . a. 61
Roy (Jacob de) . . . . . a. 47
Roy (Mr. Isaäk Johan de) . . b. 88
Rubens . . . . . e. 53
Ruskin (John.) . . . . . e. 173
Rustenburg (Bezoek) Voorw. . f. 24
Ruwaard's Vrouw (C. de Witt). Voorw. . . . . f. 18
Ruijsch (Frederik) . . . . . b. 59
Ruijsch (Rachel) . . . . . e. 69
Ruisdael (Jacob van) . . . . e. 65
Ruijsdael (Salomon van) . . . f. 166
Ruijsdael (jacob) . . . . . f. 169
Ruijter (de) . . . . . e. 55
Rijk (Lambertus de) . . . . f. 134
Rijksarchief . . . . . d. 115
Rijksarchief. Voorw. . . . . e. 8
Rijksmuseum (Huygens-kamer). Voorw. . . . . e. 7
Rijks-Museum . . . . . e. 54
Rijks-travers . . . . . a. 33
Rijswijk (Leeuwendaal bij) . . a. 97
Rijswijk (R. Cath. Parochie) Voorw. f. 17
Rijswijk . . . . . f. 125

S.

Saanredam (P.) . . . . . a. 76
Sacramentskapel . . . . . a. 63
Sarlie (Johan Baptiste) . . . a. 35
Salis (de) . . . . . e. 125
Salmon (Zijne Exc.) . . . . . b. 90
Sande Bakhuyzen (H. van de) . e. 43

SANDOZ . . . . . f. 79
SCHELFHOUT . . . . . e. 44
SCHELTEMA (Mr. JOHANNES) . . a. 39
SCHELTEMA (TACO) . . . . . e. 59
SCHENKELS (Doctor) . . . . . a. 26
SCHENK VAN TAUTENBURG (FREDERIK) . . . . . f. 126
Scherprechter CORN. DE WITT. f. 17
SCHEURLEER . . . . . a. 61
SCHEURLEER (B.) . . . . . c 39
Schevelingen . . . . . b. 46
Scheveningen onder den Haag?. . e. 122
Schilderijenmusea (Haagsche) . . e. 64
Schilderijenmusea (Haagsche) . . f. 163
Schipper MOURING . . . . . e. 55
SCHOMER ISROËL . . . . . c. 71
Schoolstraat, eertijds Kerkstraat. Voorw. . . . . e. 8
SCHOONHOVEN (PHILIPS VAN) . . c. 17
Schoorsteenvegerstraatje (Het) . c. 34
SCHOUT (Mr. DIRK) . . . . . a. 101
SCHRAVELAAR (ANDREAS) . . . f. 134
Schrootstraatje . . . . . c. 34
SCHREVELIUS . . . . . f. 164
SCHREVELS (Docter) . . . . . a. 26
SCHREVELSZ. (HENDRIK) . . . . a. 102
SCHROOT zijn straatje . . . . c. 35
Schrijf toch niet 's-Hage. Iets over dat misbruik en over de vermoedelijke afleiding van de plaatsnaam Scheveningen door Dr. J. VERDAM . . . . . b. 45
Schrijven ontvangen namens H. M. de Koningin-Regentes. Voorw. d. 7
SCHEUR (THEODORUS VAN DE) . . e. 168
SCHUEREN (Mr. J. B. J. N. RIDDER DE VAN DER). Een oude steen teruggevonden . . . . . e. 40
SCHUEREN (Mr. J. B. J. N. RIDDER DE VAN DER). Het verschil over het commando van het garnizoen te 's-Gravenhage 1785—1786 . f. 68
SCHULLER . . . . . f. 91
Schutsluisjes v. h. Waterverv. kanaal . . . . . a. 18
SCHUILENBURGH (VAN) . . . . f. 184
SCHWENCKE (Dr. THOMAS) . . . c. 42
SCHWENCKE (Dr. THOMAS). Voorw. d. 11
SCHIJF (C. J.). Voorw. . . . . e. 13
Scultbrief van 't nyeuwe Oorlogie van den Hage, staende op ten Thooren 1542 . . . . . b. 47
Sint-Anthoniskapelletje . . . . c. 27
Sint Antonies-brugge. . . . . b. 11
Sint Antonies-Burgwal . . . . b. 11
Sint Jacob . . . . . d. 96
Sint-Jacob of Groote Kerk . . a. 27
Sint Jacobskerk . . . . . a. 62
Sint Jacobskerk . . . . . c. 82
Sint Jacobskerk. Voorw. . . . d. 12
Sint-Jacobskerk of Groote kerk; bezoek. Voorw. . . . . f. 23
Sint-Jacobsgilde. Voorw. . . . f. 7
Sint-Jacobsparochie . . . . . d. 23
Sint-Jozefsgilde, gildeplaat Voorw. f. 15
Sint Noachsgilde . . . . . d. 96
Sint Patrick . . . . . f. 25
Sint-Pieterskerk . . . . . c. 7
Sint Sebastiaansdoelen . . . . a. 65
SLINGELANDT (P. VAN) . . . . f. 175
Slinger aangebracht door HUYGENS in den toren te Scheveningen. Voorw. . . . . e. 8
SMALLEGANGE . . . . . f. 42
SMIDS (J. C.) . . . . . f. 175
Soepinrichting voor behoeftige Israëlieten te 's-Gravenhage . c. 64
SONNENBERCH (WILLEM VAN) . . d. 45
Spaarkas der afd. 's-Gravenhage v. d. Mij. tot nut der Israëlieten in Nederland . . . . . c. 65
Speelkaarten (Haagsche) . . . a. 47
SPIEGEL (L. P. VAN DE) . . . . e. 34
SPIERING zendt boter. Voorw. . f. 19
SPINOZA (Grafplaats van) . . . a. 53
SPINOZA . . . . . e. 23
SPINOZA . . . . . e. 120
SPINOZA; goud maken. Voorw. . f. 20
SPINOZA . . . . . f. 91
Sport. Voorw. . . . . e. 15

Sporttentoonstelling. De vier jaargangen v. h. Haagsch Jaarboekje ingezonden. Voorw. . . . . e. 15
Spreeuwen . . . . . a. 76
Spullen . . . . . a. 28
SPUIJ (VAN DER) . . . . . d. 15
Staats-Courant . . . . . a. 93
Staat der boekerij. Voorw. . . d. 18
Staat der boekerij. Voorw. . . e. 16
Staatje der graven in de Nieuwe Kerk . . . . . a. 57
Stadhouder . . . . . f. 91
Stadhouderspoort . . . . . a. 96
Stadhuis . . . . . b. 54
Stadhuis te Alkmaar Voorw. . e. 12
Stadszegel. Voorw. . . . . e. 12
Staets . . . . . e. 140
STALPAERT VAN DER WIELEN (EVERARDUS) Rijswijk. Voorw. f. 17
STALPAERT VAN DER WIELEN (E) f. 130
STALPAARD (EVERT) . . . . . f. 132
STALPART VAN DER WIELE (PIETER) e. 152
STASSART (DE) . . . . . e. 73
STASSART (DE) . . . . . f. 123
Staten van Holland . . . . . a. 100
STECHWEG (A.) . . . . . e. 167
Steekspel te Asnières . . . . a. 65
STEEN (JAN) . . . . . e. 69
Steen (de) . . . . . f. 41
Steen ter nagedachtenis aan Dr. H. VAN DEVENTER. Voorw. . . d. 11
STERNE (LAURENT) . . . . . e. 27
STEVENSZ. (JAN) . . . . . f. 195
Stichter van 's-Gravenhage (De) door L. J. J. HAGERAATS. R. K. pr. c. 6
Stichtingen der R. C. Armenadministratie (De) . . . . . b. 83
Stichting van den Heer VAN HEENVLIET . . . . . b. 104
STIELTJES, over waterverv. . . a. 6
Stoomgemaal van het Waterverv. kanaal . . . . . a. 13
STRAATMAN (ADRIANUS) . . . . c. 30
Straatgeld-registers . . . . . c. 35
STROEBEL . . . . . e. 65
STUERS (Jhr. DE) brochure. Voorw. d. 13
STUERS (Jhr. Mr. VICTOR DE). De oude vierschaar van 's-Gravenhage (Met afbeelding) . . . f. 176
SURENDAEL (JAN VAN) . . . . a. 48
SUTHERLAND (ALEXANDER) . . . c. 40
SUIJS . . . . . a. 97
SWART (DE) . . . . . f. 102
SWARTENHOUT. Voorw. . . . . e. 9
Swart Tooneel-Gordijn, vertoonende de Lauwer-Bladen enz. Voorw. f. 18
SWINDEN (Prof. VAN) Voorw. . e. 8
SIJDENHAM (THOMAS) . . . . . e. 12
SIJPESTEIJN (Jhr. C. A. VAN) de voormalige Engelsche Kerk te 's-Gravenhage . . . . . a. 58
SIJPESTEIN (Jhr. C. A. VAN) . . e. 175
SIJPESTEIJN (Jhr. C. A. VAN) herdacht. Voorw. . . . . f. 7

T.

TACQ (NICOLAES DU) . . . . . a. 32
Tafel van vrou JACOBA . . . . a. 91
Tapijthuis. Voorw. . . . . f. 15
TEMMINCK . . . . . a. 61
TEMMINCK (MARIUS) . . . . . a. 107
TEN HOVE (MICHIEL) . . . . . a. 33
TEYLINGEN . . . . . f. 36
THOMASIUS (NICOLAUS JACOBUS) . a. 33
THOMEZE (DE) over Waterverv. . a. 4
THULEMEIER . . . . . f. 80
THURLOO . . . . . a. 61
THURLOEPAPERS . . . . . a. 60
Thüringen (HENDRIK landgr. van). c. 10
TICHELAER (WILLEM) . . . . . f. 102
TIDEMAN (J.) Aan 's Gravenhage b. 1
TIDEMAN (J.) . . . . . f. 97
TIELIUS (JOHANNES) . . . . . f. 174
TIENHOVEN (Mr. G. van) . . . e. 54
TIFERETH BACHOERIEM . . . . c. 69
TILLY (CLAAS) . . . . . a. 34
TILLY (MARIA CATHARINA) . . . a. 34
Toetreden van Eereleden. Voorw. d. 10
Toetreden van H. K. H. Mevrouw de Groot-Hertogin VAN SAXEN als donatrice. Voorw. . . . d. 7

Toetreden van Mr. J. P. VAILLANT als donateur der Vereeniging »Die Haghe«. Voorw. . . . d. 8
Torenburg (Kasteel) . . . . . c. 18
Toren der Groote Kerk bezocht Voorw. . . . . f. 22
Torven delven . . . . . d. 15
TOUSSAINT (Mej. A. L. G.) . . e. 46
TRIEFELO . . . . . c. 15
Trippenhuis . . . . . e. 54
Troonsbestijging van Koning WILLEM II . . . . . a. 85
Trouwbelofte (Haagsche) in 1674 a. 89
Trouwboek . . . . . d. 56
Turf . . . . . c. 102
Turfkelder; Muurbeschildering. Voorw. . . . . f. 7
TURPIN . . . . . e. 167
Twee bewijsplaatsen voor den naam Nieuw Oost-Indië en tegen Nieuw-Oosteinde . . b. 75
Twee lieve presidentsvrouwtjes . c. 72
Twee Schepenen gelijk aan drie of vier leden van de Vroedschap . b. 109

U.

Uitvinding der slingeruurwerken door C. HUIJGENS Voorw. . . e. 8
Un praatje over Scheeveling van vrooger. Kal-ûs, Bregge, Triool, un Ladderdracht . . . b. 111
Utrecht (Geestelijke rechtsmacht te) . . . . . c. 27
Utrecht, Trecht of Viltenburg . f. 26
Uurwerk Binnenhof Voorw. . . f. 24

V.

Vaandels en trommels. Groote Zaal Binnenhof Voorw. . . . f. 8
VABRIE (HEINRICH) . . . . . b. 47
Van muzikale ouders . . . . e. 41
Vasten; proefneming onder WILLEM V voorw. . . . . f. 20
Vazen op Zorgvliet voorw. . . f. 23
VEERMAN (Dr.) . . . . . c. 35
VEGT (J. VAN DER) De Haagsche Waterverv. . . . . a. 1
VELDE (ADR. VAN DE) . . . . e. 65
VELDE (WILLEM VAN DE) . . . e. 65
VELDE (ESAIAS VAN DE) . . . . f. 86
VELDE (WILLEM VAN DE) . . . f. 166
VELDENAAR (JOHAN) . . . . . f. 41
VERDAM. (J.) Schrijf toch niet 's Hage en over de vermoedelijke afleiding van den plaatsnaam Scheveningen . . . . . b. 45
VERDUIJN (PIETER ADRIAANSZ.) . b. 63
VERE (Markgraaf van) . . . . f. 155
Vereeniging tot bevordering van ambachten onder de Israëlieten. c. 61
Vereeniging tot ondersteuning van Israëlitische kraamvrouwen 's Gravenhage . . . . . c. 69
Vereeniging tot ondersteuning van behoeftige Joodsche vreemdelingen . . . . . c. 70
Vereeniging «die Haghe» ontvangt de Gouden Medaille van Hunne Koninklijke Hoogheden de Groot-Hertogin van Saxen en Hoogstderzelver Gemaal. Voorw. f. 6
VERELSTEN . . . . . e. 69
VERHOEFF (HENDRIK) . . . . . f. 102
VERHULST . . . . . e. 49
Vermaanhuis der Mennonieten Kort Achterom Voorw. . . . f. 20
Vermeende aanslag op het leven van de hoofden der Stadhouderlijke familie door L. WICHERS e. 33
VERMEER (JOHANNES THEODORUS) f. 137
VERMEULEN (ALBERTUS) . . . . f. 134
Verslag der Boekerij P. ZWART. Voorw. . . . . e. 7
Verslag van den toestand en van de werkzaamheden der Vereeniging «die Haghe» loopende van hare oprichting in September 1889 enz. Voorw. . . d. 6

Verslag 1891—1892 Voorw. . . . e. 6
e. v.
Verslag 1892—1893 . . . . . f. 6
e. v.
VERSTANGEN (DANIEL) . . . . . f. 173
VERVEER . . . . . e. 44
VERVEER (L. S.) . . . . . e. 59
Ververssloot . . . . . b. 11
Verwelfde stincgraft . . . . . d. 15
Vier Croonen (de) . . . . . a. 31
Vierschaar . . . . . f. 176
Visitekaartjes . . . . . b. 107
VISOLIET (Jacob) . . . . . e. 7
VLAANDEREN (MARGARETHA VAN) c. 15
Vlamingstraat . . . . . a. 49
VLIEGER (SIMON DE) . . . . . e. 64
VLIEGER (SIMON DE) . . . . . f. 166
Vliesridders . . . . . f. 142
Vliet (de) . . . . . f. 19
Vleyt . . . . . a. 98
Vogelensanck . . . . . f. 43
Volderswijk . . . . . b. 14
Volrye . . . . . b. 12
VONDEL (JOOST VAN DEN) . . . . c. 1
VONDEL . . . . . e. 52
Voorburg voorw. . . . . f. 21
Voor de dames . . . . . f. 95
Voorhout . . . . . c. 74
Voormalige Engelsche Kerk te 's Gravenhage door den Heer C. A. VAN SYPESTEYN . . . . a. 58
Voorne . . . . . f. 36
Voorpoort . . . . . c. 27
Voorporte . . . . . c. 74
Voorschoten . . . . . f. 26
VORSTERMAN VAN OYEN brengt ter vergadering mede een oud stuk betreffende de inrichting van eene apotheek. Voorw. . . . d. 12
VOSMAER (WILLEM CAREL) . . . e. 34
VOSMAER . . . . . e. 67
VRIES (VAN) . . . . . f. 169
VROOM (CORNELIS) . . . . . f. 169
Vrouwe JACOBA . . . . . c. 27
Vrouwenklooster . . . . . a. 97
Vrijheidsboom . . . . . a. 96
Vrijheids-Boom . . . . . d. 117
Vijf sluizen (de) . . . . . a. 20

W.

WAGENAAR (JAN) . . . . . e. 135
WALBURGA . . . . . f. 25
WALDORP . . . . . e. 45
Wapenborden Groote Kerk Voorw. f. 23
Wapens in de Groote of St.-Jacobskerk te 's-Gravenhage 1665—1736, door J. C. VAN DER MUELEN. c. 82—102
Wapensteen boven de „Gevangenpoort" . . . . . a. 22
Wapen van den Haage . . . . a. 47
Wapen van den Hage . . . . a. 36
Was de onde tijd zooveel beter? c. 33
't Was eenmaal kermis in den Haag. Bijdrage tot de geschiedenis der kwakzalverij, door Dr. R. KRUL . . . . . a. 24
WASSENAAR—OBDAM . . . . . f. 142
Watersport op den Hofvijver te 's-Gravenhage in de 16de eeuw a. 64
Waterverversching door J. VAN DER VEGT . . . . . a. 1
Wat de Magistraat van den Haag 300 jaar geleden, al zoo te doen had en gedaan heeft, door A. J. SERVAAS VAN ROOYEN e. 110
Weeskamers Voorw. . . . . d. 11
Weldadigheidsinstellingen . . . c. 46
WENCESLAUS VAN BOHEME . . . c. 11
WENDELSTEEN . . . . . c. 19
WERFF (ADRIAEN VAN DER) . . f. 174
WESTERBAEN (J.) . . . . . e. 65
WESTERBEEK . . . . . d. 15
WESTERWOUT (ENGEL) . . . . e. 60
WESTEN (TER) . . . . . a. 76
WESTFRIEZEN . . . . . c. 16
WESTMINSTER (Hertog VAN) . . e. 66
WESTRENEN (JORIS VAN) . . . f. 177
WICHERS (L.) Vermeende aanslag op het leven van de hoofden der Stadhouderlijke familie . e. 33

WICHERS (L.) Bijzonderheden betreffende den moord der gebroeders DE WITT . . . . . f. 96
Wie er nog aan twijfelen mocht d. 112
WIERIX (HIERONYMUS) . . . . . e. 58
WILLEHADUS . . . . . f. 25
WILLEM I . . . . . a. 31
WILLEM I (Prins). Voorw. . . . d. 13
WILLEM I . . . . . f. 191
WILLEM II van Holland . . . . c. 7
WILLEM II (Prins) . . . . . c. 72
WILLEM II . . . . . d. 61
WILLEM II. Voorw. . . . . e. 12
WILLEM II . . . . . f. 37
WILLEM II . . . . . f. 42
WILLEM II . . . . . f. 46
WILLEM III, Koning van Engeland a. 41
WILLEM III (Prins) . . . . . a. 61
WILLEM III . . . . . b. 58
WILLEM III Graaf van Henegouwen . . . . . d. 66
WILLEM III (Prins) . . . . . d. 84
WILLEM III (Koning van Engeland) d. 90
WILLEM III Voorw. . . . . c. 13
WILLEM III . . . . . f. 113
WILLEM III (Koning) . . . . . a. 74
WILLEM IV . . . . . a. 41
WILLEM IV . . . . . f. 191
WILLEM V (Erfstadhouder) . . . c. 28
WILLEM V . . . . . d. 61
WILLEM V »gekerkerd als bezetene. « Voorw. . . . . e. 13
WILLEM V . . . . . f. 76
WILLEM V . . . . . e. 34
WILLEM V . . . . . f. 191
WILLEM VI. Voorw. . . . . e. 11
Willemspark te 's Gravenhage (Monument van 1813) . . . a. 93
WILLEMSZ. . . . . f. 195
WILDEMAN (M. G.) Een Trouwboek v. d. R. K. Kerk in de Juffr. Idastraat te 's Gravenhage . . d. 56
WILDEMAN (M. G.) Het doopboek van de Kapel van Eik-en-Duinen loopende van 1690 tot en met 1791 . . . . . d. 66
WILDEMAN (M. G.) Het doopboek van Eik-en-Duinen . . . . e. 87
WILDEMAN (M. G.) Nog iets over de grafplaatsen van de De Witten en Spinoza, in de Nieuwe Kerk . . . . . e. 117
WILDEMAN (M. G.) Een gebroken thans verdwenen gedenkteeken e, 124
WILDEMAN (M. G.) Een teleurgestelde Echtgenoot geholpen . f. 180
Willemspark . . . . . a. 93
WILLEBRORDUS . . . . . f. 25
WILTSCHUT. Over Waterverv. . a. 4
Windaerlemeir . . . . . d. 14
WING (JOHN) . . . . . a. 59
WITTE VAN CITTERS (Jhr. JACOB DE) d. 63
WIT (Mr. A. DE) doet mededeeling ten opzichte van brandgevaar voor oude kerkregisters. Voorw. e. 9
WITTE VAN CITTERS (Jhr. DE) . . f. 182
WITH (JACOMINA DE) . . . . . c. 72
Witsenburg . . . . . a. 98
WITT (JAN DE) . . . . . d. 10
WITT (JAN DE) Voorw. . . . . e. 13
WITT (CORNELIS DE) pijniging. Voorw. . . . . f. 17
WITT (Gebr. DE) Voorw. . . . f. 17
WITT (Gebr. DE) . . . . . f. 97
WITT (DE) . . . . . e. 117
WITTEN (Grafplaatsen van de DE) a. 53
WITTENDAL (Doctor) . . . . . a. 26
WOLFERT VAN BORSSELEN . . . f. 57
WOLFFSEN (ALEIDA) . . . . . f. 174
Wonderdokters . . . . . a. 24
Wijk bij Duurstede . . . . . f. 27
WIJNGAARDEN (JOHAN OEM VAN) . c. 72
»Wijn Verheugt God en Mensch« d. 96

IJ.

IJsere kist . . . . . f. 188

Z.

Zangmeesteres, GEERTR. v. Rott. Voorw. . . . . f. 8

ZEEGERS (P.) . . . . . a. 74
Zee-land . . . . . f. 7
Zeesluis v. h. Waterverv. kanaal a. 12
Zeevischmarkt , ... e. 80
Zierícsee . . . . . , f. 42
Zilveren degen . . . . . , b. 110
Zilveren Klok in Kensington-Museum van Brechtel. Voorw. . f. 15
Zooper . . . . . b. 115
Zorgvliet (Bezoek). Voorw. . . f. 24
Zorgvliet (Kanonnen op Z. geborgen in den patriottentijd) . . a. 95
Zorgvliet . . . . . b. 60
Zuideinde . . . . . b. 11
Zuiderkerk (De) door Dr. C. E. VAN KOETSVELD . . . . . c. 3
Zuilichem . . . . . a. 69
Zwaanenhuis . . . . . d. 94
Zwarte MARGRIET . . . . . c. 15
ZWART (P.). Aan de Vereeniging „Die Haghe" . . . . . d. 1
ZWART (P.). Voorw. . . . . d. 15
ZWART (P.). Naam- en opvolgingslijst der Eerw. Heeren Pastoors v. d. St.-Jacobsparochie te 's-Gravenhage . . . . . d. 23
ZWART (P.). Verslag der boekerij· Voorw. . . . . e. 7
ZWART (P). Eenige historische bijzonderheden betreffende de Roomsch-Katholieke Parochie van Rijswijk . . . . . f. 125
ZWART (P.). Iets ter aanvulling f. 194

INHOUD.

Bladz.

Kalender, waaronder, op bladz XXI. uitvoerig opgegeven worden de Roomsch Katholieke Feest- en Kerkdagen VII

Officieele opgaven XXIV

Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage. XXXII

Officieele stukken der vereeniging „Die Haghe"

Statuten *1*

Huishoudelijk reglement *4*

Verslag *6*

a. Bezoek. a. d. zalen der 1e Kamer, de Trèves-zaal en die der Algemeene Staten . . . *7*

b. Bezoek a. h. Departement van Justitie . *7*

c. Bezoek Panorama Mesdag *8*

d. Installatierede van den Voorzitter . . . *8*

1. De Groote zaal.
2. Privilegien en Octrooien.
3. Keuren.
4. Kronyken.
5. Mémoires en Reisbeschrijvingen.
6. Mercuriussen, Almanakken, Pamfletten, enz.
7. Gilden. enz.
8. Uithangborden en gevelsteenen.
9. Platte gronden en kaarten.

Aanwinst der boekerij *20*

Ledenlijst *26*

P. Zwart, Vooruit! (Gedicht) 1

Eau de la Haye 4

D. F. van Heijst, J. J. Backer Dirks 5

J. J. Backer Dirks. Cornelis Cornelisz. Jol, bijgenaamd *Houtebeen* 14

Oranje, ook zelfs in 't Suikerbakkerswerk . . 28

J. van Stralen, Journaal van het huwelijk van Frederika Louisa Wilhelmina, Prinses van Oranje, dochter van Prins Willem V, met den

Bladz.

Erfprins van Brunswijk-Lunenburg. (*Medegedeeld naar een oud handschrift*) 29
Onder een uithang-bort in den Hage, op de Vischmarkt 45
A. W. P. Weitzel, Beknopte levensschets betreffende Dr. K. G. E. Mergell 46
Staat van Dienst van Karel George Eduard Mergell 50
J. Hoogwerf, Aanteekeningen betreffende maatregelen tot bevordering van gezondheid en reinheid hier ter stede, in vorige eeuwen . . . 52
Verontreiniging verboden, enz., ongeveer 100 jaar geleden 67
A. J. Servaas van Rooyen, Eene vermaning in rijm *(Schrijf toch niet 's Hage)*. 68
A. J. Servaas van Rooyen, Bij het Facsimile. Met een reproductie uit het „Memoriael van Resolutien van den Haagschen Magistraat", 5 Dec 1574. 69
Eau de Beauté. 70
Drie handteekeningen. Van Koning Willem I; Hertog Karel Bernhardt van Saxsen Weimar; en Hertogin Ida van Saksen Weimar; *met de facsimiles* 71
C. Gijsberti Hodenpijl. Het van Wassenaer-gedenkteeken in de St.-Jacobkerk 73
L. J. J. Hageraats, Frankrijks kerk 80
M. Henriques Pimentel, Wie er in 1715 in de Noord-Oostenrijksche buurt (Voorhout, enz.) te 's-Gravenhage woonde, door A. J. Servaas van Rooyen, voorkomende in het Maandblad van het Genealogisch Heraldiesch Genootschap: „De Nederlandsche Leeuw" 1893 99

Bladz.

L. Hanau, Luitenant der artillerie, De Rijksgieterij van Bronzen geschut te 's-Gravenhage, en de familie Maritz (Met de portretten van Jean, en Louis Ernest Maritz; zie bladz. 111, 112) . 103
Dr. Krul, Oud Eigen (oud gebruik) *voor eensluidend afschrift* 150
B. Mets, Herinneringen aan Koning Willem II, als kroonprins, in België 151
J. G. Frederiks en M. G. Wildeman, Het grafmonument voor Philips van Hessen-Philipsthal 156
Frans Hals en zijne vrouw 162
W. Baron Snouckaert van Schauburg, Een Buurtfeest van 12 September 1691 163
C. H. Peters, Oud-Hollandsche Kunst II, (*Het Raadhuis van 's-Gravenhage. Met platen en afbeeldingen in, en buiten den tekst* 165
Dr. C. Hofstede de Groot, De Haagsche Schilderijenmusea III. 216
Dames, past er op! 227
In Memoriam. Jan Vrolijk (*Met Portret van den schilder*) 228
F. Caland, Nog iets ter aanvulling 230
B. Mets, Iets over de Apostolische Vicarissen 237
Rectificatie. Huzaren van Frangipani 239
Kronyk, loopende van 25 October 1893 tot 6 December 1894. 240
Dichterlijke toespraak van den Heer P. Zwart tot den pastoor der nieuw gebouwde kerk in de Hobbemastraat (*Kronyk*) 243
Hulde aan Mejuffrouw E. A. A. Ninck Blok . 1
Zesjarig Naam- en Zaakregister op de jaargangen 1889—1894 van het Haagsch Jaarboekje, bewerkt door Mej. E. A. A. Ninck Blok . . 2

5
1
343
340
333
331
330
323
321
318
291
283
281
271
261
251

L. HOORENMAN.

MAGAZIJN VAN

Fotografische Toestellen in alle genres.

Objectiven, Chemicalien.

DROOGE PLATEN — GEVOELIGE PAPIEREN.

en alle verdere benoodigdheden voor de Fotografie.

INRICHTING VOOR ALLE REPARATIËN

Prinsestraat 65, Den Haag

J. SMULDERS & Co.,

Spuistraat 55, Den Haag.

Steendrukkerij, Papierhandel, Stempelinrichting.

VISITEKAARTEN.

Verlovings- en Huwelijksbrieven.

IN DE NIEUWSTE GENRES,

Grootste Collectie **MENUS.**

MAGAZIJN VAN

Galanteriën, Byouteriën,

Kristal, Porselein,

TOILET-

EN

Reisbenoodigdheden.

Groote

Sor-

teering

Huishoudelijke

Artikelen.

Specialiteit

VAN

Ridderkruizen en Linten.

ALB. STÖCKER Firma SACK & Co.
24 Schoolstraat 24, 's-Gravenhage.

Maison Janssens, de Bruxelles,

Robes et Manteaux,

De Riemerstraat 184,

LA HAYE.

NEDERLANDSCHE

Glasverzekering-Maatschappij,

Opgericht en Koninklijk Goedgekeurd Ao. 1861.

Gevestigd te ROTTERDAM.

Waarborgkapitaal: HONDERDDUIZEND GULDEN.

Reserven op ulto. December 1892: *f* 42650.

DIRECTEUREN EN HOOFDKANTOREN:

G. M. A. MAQUELIN. Buitenhof 23, *Den Haag.*
W. P. VAN DER HELD, Boompjes 9, *Rotterdam.*

Deze Glasverzekering-Maatschappij, **de oudste** in *Nederland,* verzekert tegen schade door breken van *Spiegelruiten, Spiegels* en andere *ruiten* door ongeluk, kwaadwilligheid, oproer, enz.

Zeer matige, vaste premiën bij gunstige voorwaarden.

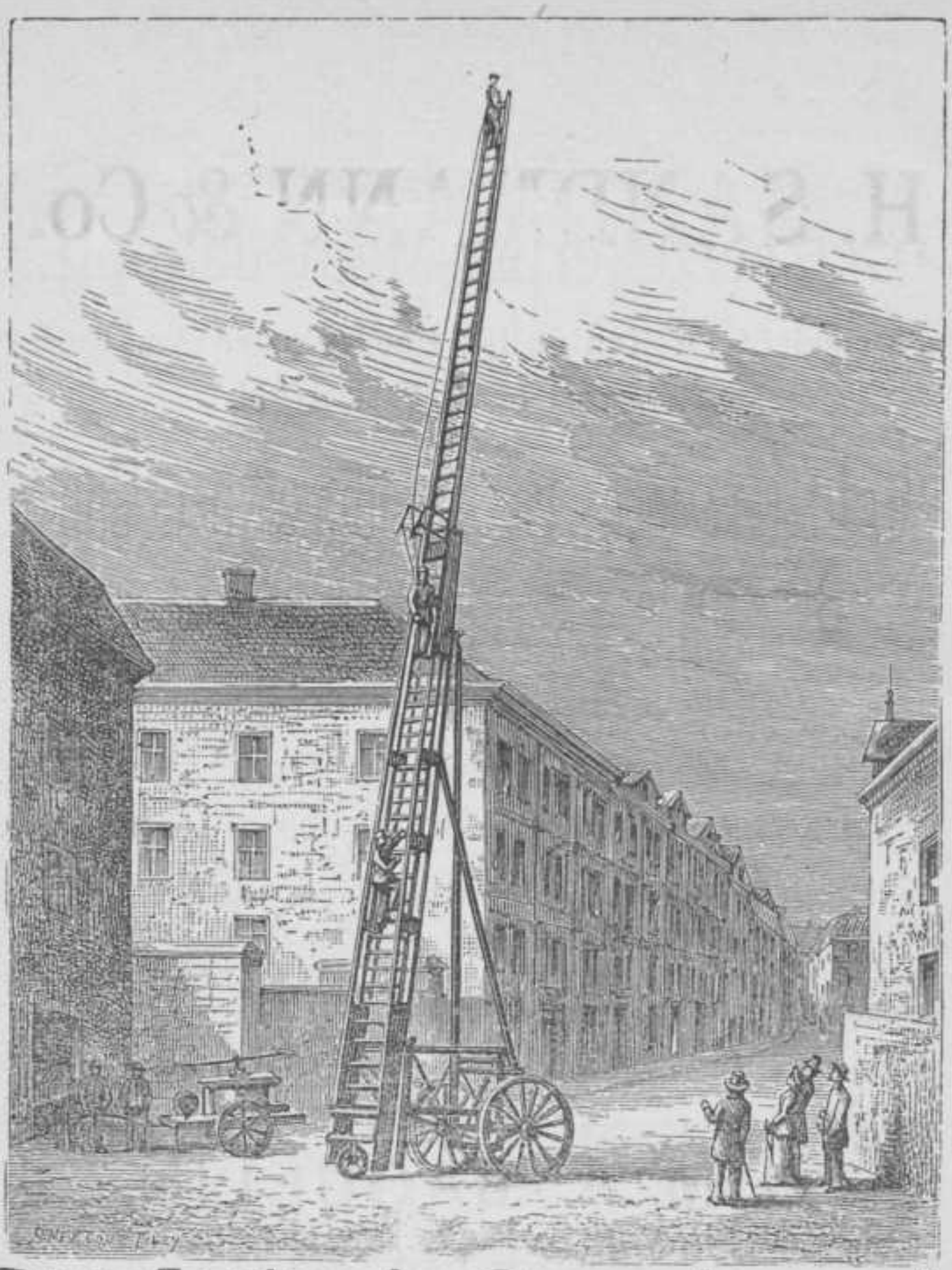
G. M. A. MAQUELIN,

Buitenhof 23,

(bij de Practizijnshoek) naast het Hôtel „De Twee Steden".

Brandverzekering op Amsterdamsche *Beurspolis*, bij de „*Hollandsche Brand-* en *Levensverz.-Societeit.* Opgericht Ao. **1808** te Amsterdam en bij de „*Phoenix*". Opgericht Ao. **1782**, te Londen. Ook *Transport-* en *Levens*verzekering bij *oude* Maatschappijen.

SCHUIN OVER 't CASINO.

SCHUIN OVER 't CASINO.

Oudste 's Gravenhaagsche Glazenwasscherij en Puibewassching,

OPGERICHT 1881.

Bureau vroeger Wagenstraat 16, thans No. **39a.**

S. V. P. VOORAL OP HET NUMMER TE LETTEN.

Verricht alle mogelijke werkzaamheden die schoonmaken betreffen, zoowel binnen- als buitenshuis. Het van binnen en buiten schoonmaken van kerken, comedie's en concertzalen, café's, scholen, gestichten, weeshuizen, villa's huizen enz., waarbij ook wordt aangenomen de geschilderde plafonds en het muurwerk af te wasschen.

Prijsopgaaf wordt daarvan vooruit gedaan.

Billijke conditiën en practische regeling bij wijze van abonnement voor het schoonmaken van ramen, winkelruiten enz.

ALLE WERKLIEDEN ZIJN TEGEN ONGELUKKEN VERZEKERD

1300 ABONNÉ's.

H. SANDMANN & Co.

SPUISTRAAT 7a.

Groot Magazijn van

uitsluitend Fransche en Engelsche

SCHOENEN EN LAARZEN

Chaussures F. PINET, Paris.

Zeer lage prijzen. **Zichtzending.**

FRANCO TOEZENDING.

Dagelijksche Pakschuitdienst

tusschen Rotterdam en 's-Gravenhage

A. VAN WEEGHEL,

Woonplaats: Botersloot 29, Rotterdam.

Vertrekt dagelijks van ROTTERDAM des namiddags 7 uur.

Ligplaats: **HAAGSCHE VEER, nabij de Doele.**

Commissaris: T. J. VAN GELDERMALSEN.

Vertrekt dagelijks van 'S-GRAVENHAGE des namiddags 7 uur.

Ligplaats: **DUNNE BIERKADE, 2e Schuit van af de Wagenbrug.**

Goederen worden na kennisgeving aan huis afgehaald.

ODOL en ODOL-TANDPOEDER.

31 HOFSPUI 31.

De echte Zanos Lucifers à 10 cts per pak.
Was- en Windlucifers van BRUANT & MAIS.
Gutta-Percha Slangen voor Gas- en Waterleiding en Kinderflesschen.
Chemicaliën, Verfwaren en alle soorten van Kwasten, Penseelen, Toilet en Werksponsen.
Zeemleder, Touw- en Borstelwerk.
De echte Urbanus- en Slijmpillen.
RR. PP. Bénedictin's Poudre Dentrifice et Pasta.
Stark's, Ekelaar's en Docter Brown's Tand-Poeders en Mondwaters.
Pear's-, Ekelaar's, Boldoot's, Mousson-, Congo-Kappus-, Tand-, Toilet- en Medicinaal Zeepen en Odeurs, enz. enz.

NIEUW! De Eeuwigdurende Vuurmaker, verkrijgbaar bij

S. M. VAN VRIESLAND Mz.

ODOL TANDPOEDER.

MAD. A. E. DRIEHUIJS DE BOCK.

Medaille obtenue à l'exposition.

Robes
Confections
CORSETS
ET
JUPONS.

de la Haye Avril 1886.

Specialité pour deuil Hautes Nouveautés pour Robes.

22, Prinses Mariestraat 22. — La Haye.

J. B. Tesselhoff,

PATISSIER, CONFISEUR, GLACIER,

Specialité's de CARAMELS

et Caramels Moux.

CHOCOLATS, SUCHARD, BONBONS.

PIÈCES ET DEMI MONTÉES.

NOUGATS, GATEAUX FANTAISIES.

Plats froids et chauds.

OPGERICHT 1848

Gebs. STUTTERHEIM.

12, — HOFSPUI — 12.

HOFLEVERANCIERS.

Behangers, Meubelmakers en Stoffeerders.

Tapijt-, Gordijn- en Meubelstoffen.

WELSING & HEYNE,

Articles de Photographie,

Wagenplein 148, La Haye.

Produits chimiques, Papiers et Plaques sensibles,
Caméra's Objectifs etc.

Spécialité en arrangements pour Amateur-Photographes

INSTRUCTION COMPLETE.

Chambre noire à Disposition.

FABRIEK en MAGAZIJN

VAN

Parapluies, Parasols, Encas & Wandelstokken.

Specialiteit

VOOR HET

OVERTREKKEN.

Bekende lage prijzen.

Jac. W. F. BIEGELAAR,

VEENESTRAAT 31.

Naast de kleine Bazar.

Hof-, Rijks- en Residentie Almanak 1895

voor NEDERLAND en Kolonien.

70ste JAARGANG.

Uit officieele bronnen samengesteld.

Prijs gecartonneerd f 4, gebonden f 4.75.

Uitgave Gebr. BELINFANTE

DEN HAAG.

J. JONGBLOED & ZOON.

Hofleveranciers van H. M. de Koningin-Regentes en van wijlen Z. M. den Koning.

Behangerij, Stoffeerderij,

MEUBELMAKERIJ, BEDDENMAKERIJ.

Speciale inrichting voor meubileering van geheele huizen.

HOOGSTRAAT 27, 'S-GRAVENHAGE.

M. BOELHOUWER EN J. KRUISWIJK,

Dgl. Stoomsleeppakschuitdienst

TUSSCHEN

AMSTERDAM EN 'S-GRAVENHAGE.

Amsterdamsche Veerkade 7.

Vleeschhouwerij

VAN

P. v. d. GUGTEN Johz.

GROOTE MARKT 15-15A.

Blijft zich voortdurend in UEd. protectie aanbevelen tot het leveren van uitsluitend eerste kwaliteit

Rund-, Kalfs- en Lamsvleesch

en diverse artikelen tot het vak in betrekking staande

TEGEN CONCURREERENDE PRIJZEN.

Onder hoogachting, aanbevelend

UEd. Dw. Dienaar,

P. VAN DER GUGTEN Johz.

L. A. DE WAAL,

HANDELAAR IN

Drogerijen, Chemicaliën,

Verfwaren en aanverwante Artikelen.

Herderinnestraat 16, Den Haag.

Succursales { AMSTERDAM, Spuistraat 225.
UTRECHT, Wittevrouwensingel 55A.
LEIDEN, Breedstraat 54.

GRAND CHOIX DE VINS FINS D'ESPAGNE ET DE PORTUGAL. ET DE VINS ROUGES DE TABLE SUPÉRIEURS.

Boek- en Plaatdrukkerij

MOUTON & Co.

Herderstraat 5. Telephoon No. 33.

'S-GRAVENHAGE.

Levering binnen den kortst mogelijken tijd en tegen
concurreerende prijzen van
alle soorten Boek-, Kantoor- en Handelsdrukwerken.

ILLUSTRATIE en KLEURENDRUK.

Aandeelen, Obligatiën en Couponbladen.

Koper- en Staalgravuren,
ETSEN en PHOTOGRAVUREN.

J. J. DE HAAN

PHOTOGRAAF-ARTIST.

ATELIER VOOR

Artistieke Photografiën en Vergrootingen.

PLATINATYPIËN,

Aquarellen en Olieverfportretten.

Jacob van der Doesstraat 35
's Gravenhage.

Kantoor van Vaste Goederen en Assurantiën.

Kantoor: „WONINGGIDS".

(OPGERICHT 1886.)

voor 's-Gravenhage, Scheveningen en Omstreken

Bevattende HEERENHUIZEN VILLA'S enz. ter **Verhuur** of ten **Verkoop** aan bovengenoemd kantoor opgedragen.

☞ *Het Kantoor werkt geheel zelfstandig.* ☜

Woninggids en Informatiën kosteloos.

Hofstraat 67. — E. KWIERIE.

☞ Nieuwste plan van 's Gravenhage met het nieuwe bouwterrein (Duinoord) en Afstandwijzer *f* 0.40. Aan het kantoor en bij voorname Boekhandelaren verkrijgbaar.

N. BOEF

VOORHEEN

N. VAN WINGEN & Co.,

IN

DIAMANTEN,

Gouden- en Zilveren werken.

Alle reparatiën worden met den meesten zorg bewerkt en met den grootsten spoed afgeleverd.

DEN HAAG. Noordeinde 182.

H. Pander & Zonen

DEN HAAG. — AMSTERDAM.

Milner's
BRANDKASTEN.

BLOEMEN-MAGAZIJN

Herman Voorhoeve,

Zoutmanstr. 28a, Den Haag.

BEKROOND MET:

TWEE GOUDEN MEDAILLES,

op de Tentoonstelling '94 in den tuin van het
Koninklijk Zoölogisch-Bothanisch Genootschap.

EN DE

Medaille van H. M. Koningin-Regentes.

DRIE GOUDEN MEDAILLES 1894,
in Maison Stroucken Amsterdam.

A. A. KNUIJVER,

Gedempte Raam 9 & 11. 's-Gravenhage.

RESTAURATEUR

der oude GOBELINS van het GEMEENTE-MUSEUM

en van de Russische kapel alhier

bekroond met de GOUDEN MEDAILLE Sporttent. Scheveningen '92, en Nijverheids tentoonstelling Batavia '93.

FABRIEK VAN

Gouden en Zilveren Borduursels,

GALONS, MILITAIRE EQUIPEMENTEN,

KERKWERKEN, PRIESTERKLEEDING,

Banieren, Vaandels, Insignes, Sjerpen,

Borduursels voor Kinderpakken, enz. enz.

Maçonieke Ornamenten.

W. 05.

Binnen- en Buitenlandsche

BIERHANDEL,

VAN

A. C. PLANJE,

15. — Groote Bierkade — 17.

'S-GRAVENHAGE.

Hoofdagent voor de

Koninklijke Nederlandsche Beijersch Bierbrouwerij
AMSTERDAM.

Stoombierbrouwerij „Het Scheepje",
HAARLEM.

Stoombierbrouwerij „De gekroonde Ring",
OUDENBOSCH.

Stoombierbrouwerij „De gekroonde Valk",
AMSTERDAM.

De aflevering geschiedt op Fust en op Flesschen.
volgens Prijscouranten der Brouwerijen.

VAN VOLLENHOVEN'S

Extra Stout. Brown Stout.

f 1,80 de 12 halve fl. — f 1,44 de 12 halve fl.

☞ Depôt en Bottelarij: **KORTE BEESTENMARKT 5.**

MANTEL MAGAZIJN

12b KETTINGSTRAAT 12c.

OVER DE PASSAGE.

C. HONDIUS,

Grootste keuze. Solide qualiteit.

Uiterst lage doch vaste prijzen.

